De Hugenoten

hun lijden en strijden

door

P. Vergers

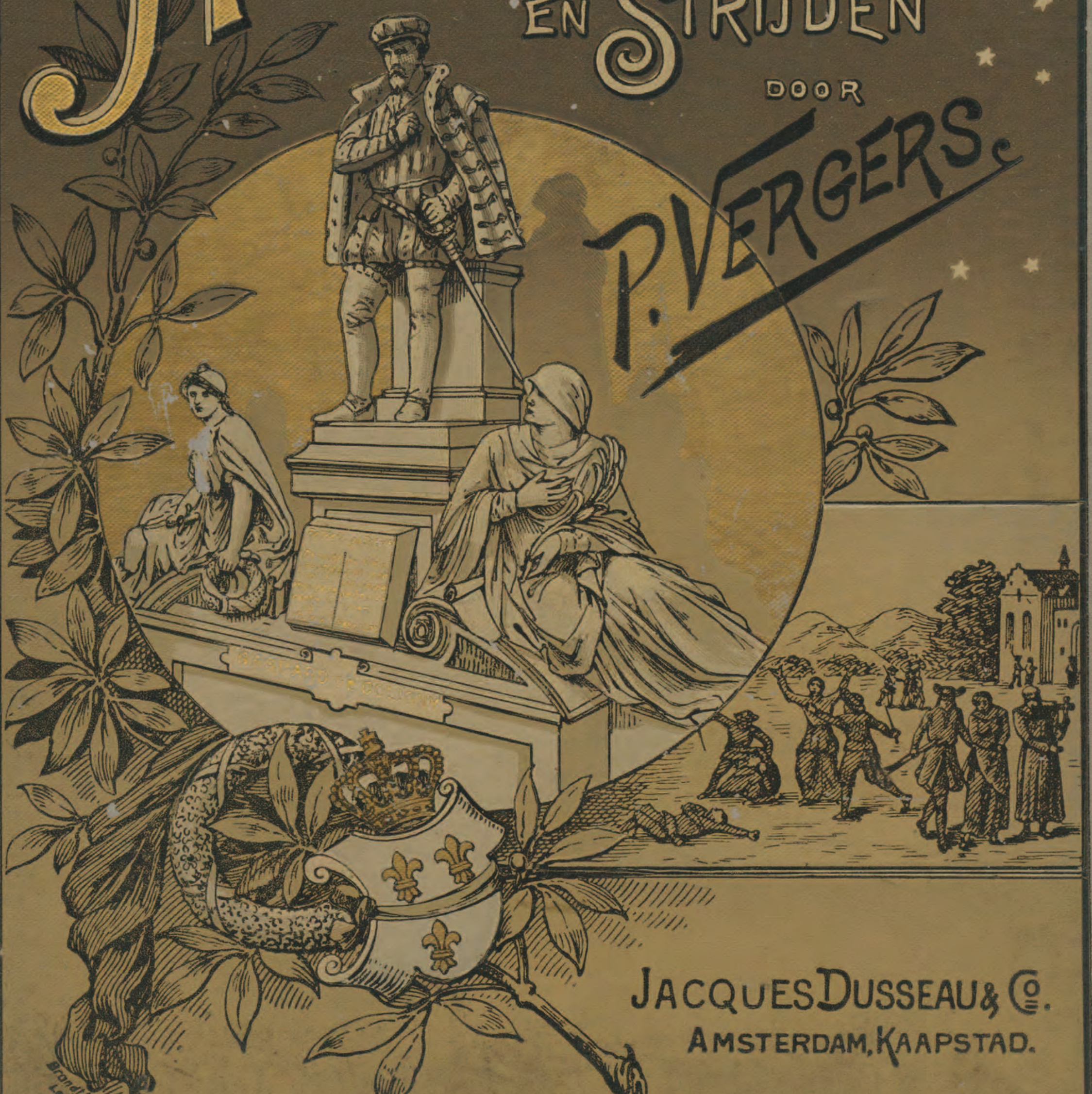

Jacques Dusseau & Co.
Amsterdam, Kaapstad.

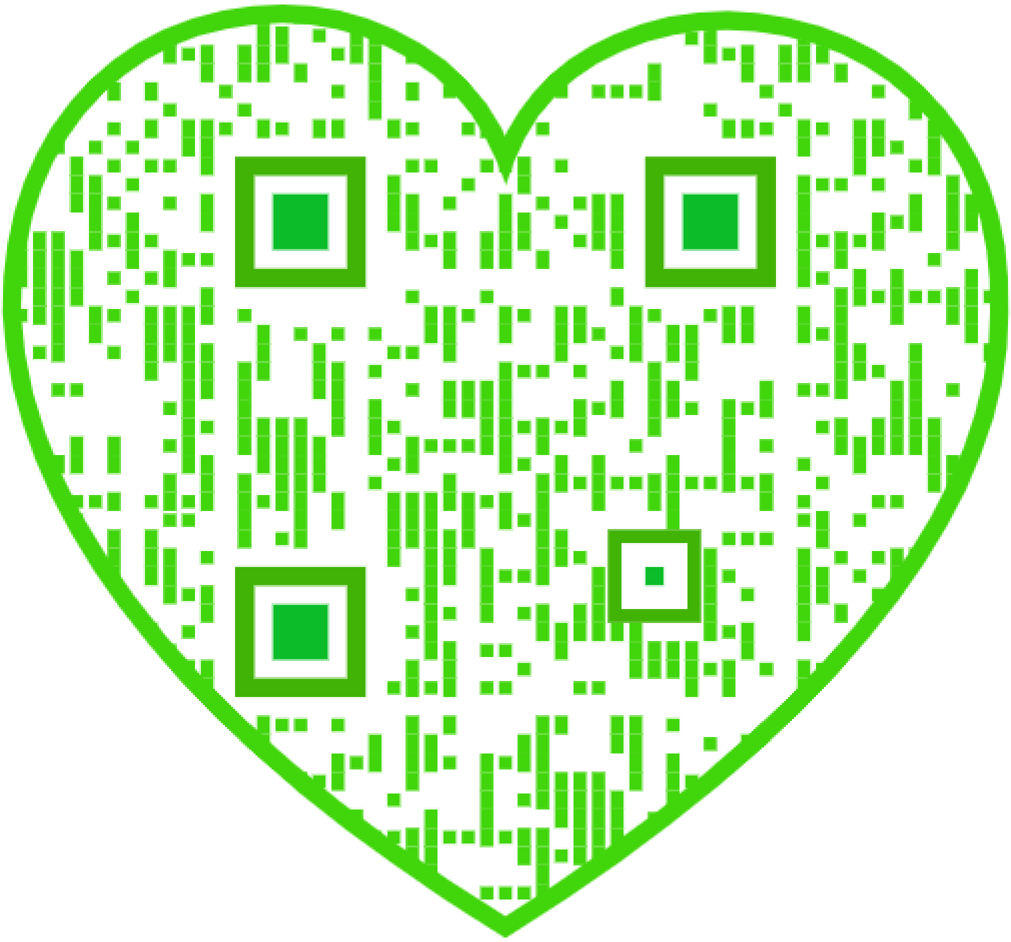

DE HUGENOTEN

HUN LIJDEN EN STRIJDEN.

DE HUGENOTEN

HUN LIJDEN EN STRIJDEN

DOOR

P. VERGERS,

Schrijver van „Napoleon Bonaparte", De revolutie in Frankrijk en Nederland", *Enz.*

Met platen naar teekeningen

VAN

WILM. STEELINK.

EERSTE DEEL.

JACQUES DUSSEAU & C°., UITGEVERS.

Amsterdam—Kaapstad.

ZINNEBEELDIGE VOORSTELLING VAN DE VERVOLGDE HUGENOTEN DOOR DE PROTESTANTSCHE VOLKEN ONTVANGEN EN BIJGESTAAN.

VOORREDE.

Geen protestantsch Nederlander of hij weet hoe zijne voorouders gestreden en geleden hebben onder de regeering van een despoot en zijn handlanger. Hij weet, hoe een Filips van Spanje dien handlanger volmacht gaf de Nederlanders ten bloede toe te vervolgen, en hoe een Alva van die volmacht gebruik maakte. Dagelijks toch luidde de bloedklok om onschuldigen naar galg of brandstapel te slepen.

Maar niet alleen Nederland, ook *Frankrijk* heeft zijne bloedgetuigen in groote menigte geleverd. Geen christenvolk werd zoo lang vervolgd als de Hervormden in Frankrijk. We gruwen van de schreeuwende onrechtvaardigheden en wreedheden, van de listen der tegenpartij; van de hofintrigues, en dat alles om met de protestanten het protestantisme te verdelgen. Slaan we het oog in de geschiedenis van den *Bartholoméus-nacht* dan krimpt ons het hart ineen bij de gruwelen, welke zij ons te aanschouwen geeft. Ook de wreede vervolgingen onder Lodewijk xiv doen ons geweldig aan; vervolgingen, die duizenden nijvere en welgezeten burgers met achterlating van hunne bezittingen en onder de grootste gevaren en moeilijkheden hun vaderland deden ontvluchten, om ginds en elders een veilige schuilplaats te zoeken, ook in ons vaderland, waar die ongelukkigen liefderijk werden opgenomen en verzorgd en wier nakomelingen nu nog een sieraad onzer maatschappij zijn.

Inderdaad, Frankrijk heeft veel onschuldig bloed vergoten, maar hebben wij, Nederlanders, daarbij eenig belang? Gewis. Tusschen het Fransche en Nederlandsche protestantisme is een nauwe verwantschap. Denken we slechts aan den Bartholoméus-nacht. Geen volk heeft door dit ongeluk meer geleden, dan het Nederlandsche volk. Was die nacht

van gruwelen niet gekomen, waarschijnlijk zou onze geschiedenis geen tachtig-jarigen oorlog te vermelden hebben, maar onze burgerlijke en godsdienstige vrijheid na slechts vier jaren haar beslag hebben gekregen. Die moord-nacht toch heeft onze schoonste plannen verijdeld, ons land op den rand van 't verderf gebracht. De geschiedenis van Frankrijk is daarom voor Nederlanders van groot gewicht, want die geschiedenis en de onze staat in een nauw verband, en de lezer zal ontdekken, dat die geduchte Bartholomëus-nacht en de verdere vervolging der protestanten, den grond hebben gelegd tot eene revolutie, die zooveel bloed en tranen heeft gekost en waarvan een onschuldige Lodewijk xvi het slachtoffer werd.

Een en ander wenschen wij in de volgende bladen nader te ontwikkelen, en we vleien ons, hiermede geen overbodig werk te doen, wanneer we het oog slaan op onzen tijd. Immers ongeloof en bijgeloof gaan in onze dagen hand aan hand, lauwheid en onverschilligheid, voor wat God ons door de Hervorming gegeven heeft, is bij velen zichtbaar. En daarom diene de beschouwing der talrijke bloedgetuigen tot onze opwekking en verlevendiging om te behouden wat we hebben, opdat niemand onze kroon neme.

Het is er dus verre af, dat we door dit geschrift een zwaard opnemen om daarmede anderen te slaan. We zeggen met Ter Haar in zijne „*Geschiedenis der Kerkhervorming*": „*Niet opdat de protestant onverdraagzaamheid met onverdraagzaamheid, bitterheid met bitterheid vergelde, maar opdat het lijden van het voorgeslacht hem de godsdienstige vrijheid, welke hij thans geniet, en het geloof, dat hij belijdt, des te hooger doe waardeeren.*"

De oude Beza zei eens tot Hendrik iv: „Mijn hoogste wensch is, dat de Franschen elkander beminnen", en zoo zeggen wij Beza na: „Wij wenschen, dat alle menschen elkander liefhebben".

Dat ons werk in uitgebreiden kring gelezen worde en een zegen nalate is de wensch van

Schrijver en Uitgevers.

INHOUD.

Bladz.

Nachtspoken 1
Nieuwe Predikers. 6
De vervolgingen nemen een aanvang. 15
Volharding. 24
In Provence 33
Hendrik II. 38
Verdere vervolgingen 42
De Hugenoten nemen toe 49
Oprichting van geregelde gemeenten. 56
Rome was niet ingesluimerd. 60
De Guisen alvermogend. 67
Samenzwering van Amboise 70
De Rattenval der Hugenoten 74
Katharina de Medicis en Karel IX 81
Een Godsdienstgesprek 84
Gevolgen der samensprekingen 93
Een Zwakke en een Sterke 97
Het Januari-edict geschonden. Afgrijselijke moord 101
Het water aan de lippen. 107
Godsdienstoorlog 115
Moeder en Zoon. Een overeenkomst tusschen demonen. 124
Tweede en derde Hugenotenoorlog. 128
Nogmaals „Der Hugenoten Rattenval" 140
Een moordenaars-rot. 148
Een nacht van verschrikkingen. 157
De moordlust is nog niet voldaan 166
Vruchten na de Bloedbruiloft. 172
Hoe 't de Hugenoten ging onder Hendrik III 180

Bladz.

Hendrik van Navarre wordt koning 187
Edict van Nantes 193
Geen ongegronde vrees 202
La Rochelle en andere steden vallen 210
Kennismaking met een nieuwen koning 215
Verscherping van wetten 223
Dragonades. Herroeping 231
Uitwijkingen 240
Galeislaven en gevangenen 249
Vervolg der geschiedenis 261
De Camisards en uiteinde van Lodewijk XIV 268
Twee belangrijke mannen 277
Edict van 1724 288
De vervolgingen worden voortgezet 297
Volharding 308
Nieuwe predikanten-jacht en voortzetting der vervolgingen 318
Voortzetting 328
Nogmaals een slachtoffer 337
Jean Calas 349
In en buiten Oranje 359
In en na de omwenteling 369
De Hugenoten in een ander werelddeel 378
Trekken 388
Worstelstrijd 395
Terugblik 405

HOOFDSTUK I.

NACHTSPOKEN.

Het is een prachtig land, dat Frankrijk met zijne schoone zeeën, met zijne heerlijke rivieren, die de vruchtbaarste landen mild besproeien, met zijne groene gebergten en onuitputbare hulpbronnen. Niet te vergeefs zoekt men er de vruchten van het midden en het zuiden; niet te vergeefs de citroen, de dadel en den wijngaard. Inderdaad, Frankrijk is een vruchtbaar, rijk gezegend land en toch is het een ongelukkig land. Vanwaar? Beantwoorden we die vraag met de woorden van een geacht schrijver [1]: „Indien we 't Woord van God niet gelooven, dan dwingt Hij, die uit dat Woord spreekt, ons door den natuurlijken loop der dingen om de waarheid ervan te erkennen. Godsdienst en geluk gaan hand aan hand; daar, waar de eerste gemist wordt, kan, in den waren zin des woords, het laatste niet gevonden worden.

Over Frankrijk zijn tijden van jammeren en smart gegaan. Misschien is nog nimmer een volk zoo diep vernederd geworden. In zijne geschiedenis is duidelijk de waarheid te zien van de wisselvalligheid der fortuin. 't Zelfde volk, dat meer dan eenmaal door de dappere legerbenden van Frankrijk was overwonnen [2], heeft aan dat land, in eigen hoofdstad er van, de wet voorgeschreven, en heeft het vrede geschonken op voorwaarden, wier vervulling de verarming des zoozeer

[1] H. J. van Lummel.
[2] De Pruisen.

bloeienden lands schijnen ten doel te hebben; en Frankrijk heeft dien vrede aangenomen, omdat het verzwakt, ontzenuwd, krachteloos was [1]). En die verzwakking heeft het aan eigen schuld, eigen ontrouw te danken. De kern des zedelijken levens is daar verwoest geworden, toen het vóór 300 jaren den strijd op groote schaal tegen de vrienden van Gods Woord aanbond. En sedert heeft het dien strijd, zij het dan ook onder andere vormen, volgehouden, tot het dien, niet uit overtuiging, dat de zaak der vervolgden geene misdaad was, maar uit volslagen onverschilligheid ten aanzien van het heiligste in den mensch, heeft nagelaten.

Daardoor heeft Frankrijk de beste krachten, waarover het beschikken kon, wreedaardig vernield; daardoor is de ernst des levens aan de natie vreemd geworden en heeft het zich rijp gemaakt voor den smaad, dien het een twintigtal jaren heeft getroffen [2]). Neen, we willen den steen op het ongelukkige land niet werpen; maar we willen de oorzaken der maatschappelijke kwalen dáár zoeken, waar die werkelijk liggen; in de verhouding van den mensch tot den Heer des hemels en der aarde."

We verplaatsen ons in den tijd, toen Frans I koning van Frankrijk was. Zijne moeder, Louise van Savoye, eene sluwe, zelfzuchtige, heerschzuchtige en dweepzieke vrouw, gloeide van haat tegen de zoogenoemde nachtspoken. „Zij zijn een gevaarlijk rot; zij moeten uitgeroeid worden; uw troon loopt gevaar, wanneer zij de overhand verkrijgen. Zelfs uwe zusters Margaretha en Renata zijn niet meer zuiver." Met deze en dergelijke woorden hitste de moeder haar zoon op, om die nachtspoken te vernietigen.

Wie die nachtspoken waren? Naar men wil hadden de hervormden in Frankrijk den naam van „Hugenoten" gekregen naar een sprookje, dat onder het landvolk van Tours in zwang was. Daar werd verhaald, dat een fransche koning, die op 't einde der 10e eeuw geregeerd had, Hugo genaamd, des nachts in die streek altijd kwam spoken, en omdat de hervormden meestal bij nacht op afgezonderde plaatsen vergaderden, noemde men hen naar dien spook-koning: „Hugenoten, nachtspoken." Een scheldwoord alzoo, evenals het „Geus," eerst als eerenaam aangenomen, later een scheldnaam geworden is.

---

[1]) Na den fransch-duitschen oorlog in 1870 en 1871.

[2]) Wij voegen er ook bij: Ook voor een Schrikbewind onder Robespierre. Zie mijn „Revolutie in Frankrijk en Nederland," uitgave van Van Schenk Brill te Doesburg.

De Hugenoten waren alzoo hervormden, die zich van de roomsche kerk hadden afgescheiden. Maar was daar reden voor? Reden, om eene kerk te verlaten, waarin men als kind was opgegroeid?

Reden? Meer dan voldoende.

Niet te ontkennen is het, dat het pausdom in de tijden van ruwheid en barbaarschheid gewichtige diensten bewezen heeft. Door die overheersching toch bleven aanvankelijk de christenen vereenigd, werd de overmoed van vorsten en volkeren beteugeld. Orde en regelmaat in geloof en eeredienst werden door de kerkvergaderingen bewaard. De bisschoppen, meermalen geneigd den bisschopsstaf voor het zwaard te verruilen, moesten zorgen voor de prediking van 't Evangelie en de onder hen staande geestelijken aan zekere regels binden.

De kloosters waren toevluchtsoorden voor hen, welke door de edelen onderdrukt werden, en in die kloosters werd in die tijden van domheid en onkunde, ten minste nog eenige zorg voor geleerdheid gedragen. Nijvere monniken wisten van woeste velden vruchtbaar land te maken.

Het kerkelijk samenstel met den paus aan 't hoofd vormde alzoo een krachtig en samenhangend geheel. Maar 't bleef zoo niet. 't Werd geheel anders. Talrijke en schromelijke misbruiken, een reeks van dwaalbegrippen slopen de kerk binnen. Christus werd van den troon gehaald en daarop tal van heiligen geplaatst. Maria werd tot koningin des hemels, tot moeder der genade verklaard. Elke zieke kreeg een heilige tot geneesheer; elk ambachtsgilde een patroon; elke kunst of wetenschap een beschermer; elk vermaak, ook dat wat het meest de zinnen streelde, een schutsheer of schutsvrouw. Zedeloosheid onder priesters en monniken nam bij den dag toe. Menige priester betaalde openbare schatting om in onwettige gemeenschap te kunnen leven. Hoe ging het in de kloosters, volgens de getuigenis van een monnik, toe: „Dagen en nachten verslijten de geestelijken in wellust, met eten, drinken, slapen, jokken, boerten, sprekende hunne tongen de volheid hunner ijdele harten uit. Zij zijn wederhoorig, onleerzaam, halsstarrig, twistziek, deugdeloos, gaarne in gezelschap, ongaarne in de eenzaamheid, onderzoekende niets anders dan hetgeen van de wereld is; hun buik is hun god."

Gaan we de geschiedenis der christelijke kerk na, dan zien we, dat het bederf hand over hand toenam. Dan zien we, dat de zetel van den paus geenszins de zetel van alle christelijke deugden was. Integendeel, daar was het zedenbederf het grootst, en het verdient opmerking, dat juist aan het einde der 15de en het begin der 16de eeuw de

slechtste pausen de drie dubbele kroon gedragen hebben. Met het grootste ongeloof paarde zich het grofste bijgeloof. LEO X sprak het onverholen uit, dat de fabel aangaande Christus hem veel geld had aangebracht. De kardinaal BEMBO beweerde, dat hij zijn tijd nooit slechter besteed had dan met het lezen van den Bijbel [1]).

Neen het was niet te verwonderen, dat de oogen open gingen van hen, die een Bijbel in handen kregen en daarin zagen, dat de kerk in lijnrechte tegenspraak met Gods Woord was. In dien Bijbel toch lazen ze: Uit „genade" zijt ge zalig geworden, en de kerk leerde het „verdienen" van de zaligheid.

De Bijbel: Hieraan kennen wij, dat we Hem gekend hebben, zoo wij Zijne geboden bewaren.

De kerk leerde: Het vertrouwen op een uiterlijken en eigenwilligen godsdienst.

De Bijbel: Wij zijn geheiligd door de offerande van Jezus Christus, éénmaal geschied.

De kerk: De mis.

De Bijbel: Gij zult u geen gesneden beeld maken. Wacht uzelven voor de afgoden.

De kerk: De beeldendienst.

De Bijbel: Er is maar één Middelaar Gods en der menschen: de mensch Christus Jezus.

De kerk: De voorspraak der heiligen.

De Bijbel: Weidt de kudde Gods, niet om vuil gewin, noch als heerschappij voerende over het erfdeel des Heeren, maar als voorbeelden der kudde geworden zijnde.

De kerk: De heerschappij der pausen en hun geldzucht.

De Bijbel: Ziet (zegt Jezus) „Ik" ben met u tot aan de voleinding der wereld.

De kerk: Het stadhouderschap van Petrus.

De Bijbel: God heeft den Heiligen Geest gegeven, dengenen die Hem gehoorzaam zijn.

De kerk: De aanmatiging der geestelijkheid.

Nog een aantal tegenstellingen tusschen Bijbel- en kerkstellingen zouden te geven zijn, maar was het boven aangehaalde voor den bijbellezer niet meer dan genoegzaam om te doen zien, dat zijne kerk

---

[1]) We zouden over het diep verderf der keik met hare pausen aan 't hoofd nog veel kunnen zeggen, maar we hebben dit reeds gedaan in het werk „Vóór de Hervorming" uitgegeven bij Knierum en Duym te Gorkum. Daarin vindt de lezer alles in het breede ontwikkeld.

in diep bederf gezonken was en hij in die kerk niet langer vrede voor zijn hart kon vinden? Neen, het was geen dweperij, dat hij eene kerk verliet, die de grondstellingen des christendoms mismaakt en verminkt had, zoodat ze bijna onkenbaar waren geworden. Het hart had er behoefte aan een Heer te volgen, die gezegd heeft: „Zoo iemand achter Mij wil komen, die verloochene zich zelven, neme zijn kruis op en volge Mij." Ja, men wilde Jezus volgen op een weg van verloochening, van beproeving, om de wereld en hare ijdelheid te verlaten, al zou men ook door diepe wegen gaan, gemeden, bespot, ja zelfs gemarteld worden.

En — gemarteld is er, want de duisternis kon het licht niet verdragen. De duisternis zou een hevigen strijd tegen het licht aanbinden. De volgende bladen zullen dit ons doen zien.

HOOFDSTUK II.

NIEUWE PREDIKERS.

Alvorens het licht der evangelische waarheid, door de hervormers ontstoken, zijne weldadige stralen overal heenzond; aleer een LUTHER, een MELANCHTON, een CALVIJN, een ZWINGLI hunne stem deden hooren en hunne geschriften lieten zien, waren er reeds mannen, die het diep bederf der kerk doorzagen en een hervorming begeerden. Denken we slechts aan een SAVONAROLA, een JOHANNES HUSS, een HIERONYMUS VAN PRAAG, een WICKLEF en anderen. Ook aan de Albigenzen en Waldenzen. Maar ook Frankrijk heeft zijne mannen gehad en tot hen moeten we ons bepalen.

In het jaar 1512 treffen we in de stad Meaux, 10 mijlen van Parijs. een man aan met name JACQUES LEFÈBRE, geboren te Estaples, eene kleine stad in Picardië, vanwaar hij dan ook genoemd wordt LEFÈBRE van ESTAPLES. Veel had hij gestudeerd. Oude talen, fraaie letteren, geschiedenis, meetkunde, wijsbegeerte, godgeleerdheid waren de vakken van zijne studie en hij was daarin goed tehuis. Maar er was voor LEFÈBRE nog meer te leeren. Dat zou later komen.

Na de hoogescholen ginds en elders te hebben doorloopen, keerde LEFÈBRE naar Frankrijk terug, waar hij te Parijs als leeraar werd aangesteld en weldra een groot aantal leerlingen om zijn leerstoel verzameld zag. De leeraars van de Sorbonne [1]) zagen hem spoedig

[1]) De Sorbonne was de rechtsplaats der geleerdheid in Frankrijk.

met een wantrouwend oog aan. Waarom? Omdat Lefèbre niet zuiver in de roomsche kerkleer was? Neen, niet daarom, want geen trouwer hoorder van de mis dan Lefèbre. Ook niemand die de processiën zoo naliep als hij. En wat kon hij urenlang doorbrengen aan den voet der Maria-beelden, om die te vereeren met fraaie bloemen. Neen, de Sorbonne was naijverig op de geleerdheid en den roem van Lefèbre en toch zou diezelfde Sorbonne een nog betere taal uit zijn mond hooren. Door het lezen van den Bijbel kwam hij tot de ontdekking, dat de roomsche kalender een tal van heiligen bevatte, op wier heiligheid nog al wat viel af te dingen. Zijn verder lezen deed hem nog andere dingen zien, en nu verklaarde hij zich openlijk in de Sorbonne tegen het bijgeloof der kerk. Tegenover de rechtvaardiging door uitwendige werken, stelde hij de rechtvaardigheid door het geloof; dat al die uitwendigheden tot weinig dienden en de zaligheid alleen door het geloof in Christus is.

Tot zijne leerlingen behoorde ook Farel, die eenmaal als hervormer in Zwitserland zou optreden, benevens zijn vriend Viret. Het was wat voor den nog jeugdigen Farel zijn leermeester, aan wien hij met hart en ziel gebonden was, zóó te hooren spreken! In het ouderlijk huis was hij opgevoed in de strikte waarneming van alle godvruchtige oefeningen; nacht en dag had hij de heilige maagd en de heiligen aangeroepen; nauwgezet had hij de vasten, door de kerk voorgeschreven, waargenomen; de paus was zijn aardsche god; de priesters waren zijne bemiddelaars tot het verkrijgen van hemelsche zaligheid, en nu werd zijn gansche verwachting afgesneden door een leermeester, dien hij lief had. Welk een strijd! Wie zal in dien strijd de overwinning behalen? De Bijbel of de kerk?

Om tot gemoedsrust te komen, bestudeerde hij de oorspronkelijke talen, om daardoor den Bijbel beter te kunnen verstaan, maar juist die studie moest hem doen zeggen: mijn leermeester heeft gelijk en hij kwam tot eene vaste overtuiging en tot gemoedsrust.

We hebben nog een derden persoon te noemen. Het is Willem Briçonnet, abt van het klooster St. Germain in de nabijheid van Parijs. Vroeger was hij eenigen tijd gezant van koning Frans I te Rome, maar juist te Rome moest hij evenals Luther het diep bederf der kerk leeren kennen. Vast besloten, zooveel hij kon, dat verderf tegen te gaan, verbond hij zich met hen, die dezelfde bedoeling hadden. In 1516 werd hij bisschop van Meaux en kreeg spoedig de overtuiging, dat ook hier veel te verbeteren viel. In dat bisdom genoten de priesters wel de inkomsten aan hunne betrekking verbonden,

maar om die betrekking naar behooren waar te nemen, daaraan dachten zij het minst. Wel dachten zij er aan hunne inkomsten op eene losbandige wijze te Parijs door te brengen en te leven als vroolijk Fransje. Zorgden zij dan in 't geheel niet voor hunne kudden? Wel zeker. Arme maar ook domme hulpgeestelijken werden er op afgestuurd en als de hooge feesten aanbraken, dan stroomden tal van bedelmonniken van gemeente tot gemeente, om er eenige kluchten te vertoonen en..... hunne bedelzakken te vullen.

Briçonnet trachtte een einde te maken aan zooveel wanorde en werd hierin gesteund door Lefèbre, Farel en Gerard Roussel. Deze laatste was hofkapelaan van Margaretha van Valois en werd later door haar tot bisschop van Oleron in Bearn aangesteld. In een verklaring van de apostolische geloofsbelijdenis beleed hij tegelijk zijne godsdienstige grondbeginselen. Hoofdzaken waren hem de rechtvaardiging door 't geloof; de Schrift, de eenige regel des geloofs; Christus het eenige Hoofd der gemeente

Geschiedde hunne prediking eerst in bijzondere gezelschappen, later, stoutmoedig geworden, sprak men in 't openbaar. 't Aantal toehoorders groeide bij den dag. 't Waren niet alleen de wolkammers, lakenvollers en andere handwerkslieden van Meaux, maar ook uit de omliggende plaatsen stroomde het volk om de nieuwe predikatie te hooren. En — die prediking ging niet over de hoofden heen, maar vond een weg naar het hart. Een algemeene godsdienstige opgewektheid liet zich overal gevoelen.

Lefèbre en Briçonnet gaven een fransche overzetting van de vier Evangeliën uit, welke de bisschop aan alle armen om niet deed uitdeelen. Hij had er zijn beurs voor over. Vlijtig gebruik werd er ook van gemaakt. De Zon- en feestdagen werden nu niet meer aan dorre en doode vormen besteed, maar aan het lezen van de Evangeliën. Ze gingen mede naar het veld en naar de werkplaatsen, om er in den tijd van rust in te lezen. Men kwam tot de overtuiging, dat de heiligen, welke men had aangeroepen, niets konden uitvoeren, maar Christus alleen de eenige Middelaar was. Ook op het uitwendige leven had de prediking der nieuwe predikers invloed. Geen godslastering, geen dronkenschap, geen twisten, geen ongeregeldheden meer. Een ordelijk, zedelijk leven kwam in de plaats van vroegere ongebondenheid.

Briçonnet zond ook zijn vertaling aan Margaretha van Valois. Zij las die en liet ze lezen.

Het licht der waarheid zond hare stralen van Meaux over ver-

schillende punten van Frankrijk. Daglooners, die van ginds en elders kwamen om in den oogsttijd te Meaux en omstreken te werken, brachten het zaad des Evangelies naar hunne woonplaatsen over en het bracht ook daar vruchten voort. Maar, de vorst der duisternis zou niet stilzitten.

't Is opmerkelijk, dat bisschop BRIÇONNET in zijne prediking tot zijne toehoorders zei: „Al ware het ook, dat ik van gedachte veranderde, verandert gij daarom niet." 't Is als had hij er een voorgevoel van, dat hij een afvallige zou worden. En dit is inderdaad helaas, gebeurd. Hij trad weder in den schoot der roomsche kerk terug, om niet zijn inkomen, bisdom en vooral de gunst van het hof te verliezen. Toen hij eens den geloofsheld DYONISIUS RIEUX in zijne gevangenis bezocht, om hem tot afval te verleiden, door hem met den marteldood te bedreigen en op zijn eigen voorbeeld te wijzen, deed de gevangene hem de bitterste verwijtingen over zijn afval en herinnerde hem de woorden van den Heer: „Wie Mij verloochent voor de menschen, zal Ik ook verloochenen voor Mijn Vader, die in de hemelen is."

Daaraan had BRIÇONNET moeten denken, alsmede aan de woorden: „Die volstandig zal blijven tot het einde, die zal zalig worden."

„Zelfs MARGARETHA en RENATA zijn niet zuiver," had de koninginmoeder, LOUISE VAN SAVOYE, tot haren koninklijken zoon, FRANS I, gezegd. 't Is noodig, dat we bij beide vrouwen stilstaan, want ze zijn waardig haar te leeren kennen.

MARGARETHA VAN VALOIS, hertogin van Alençon, later koningin van Navarre, was de zuster van FRANS I. Vroolijk en levenslustig als hij, overtrof zij haren broeder in diepte van gemoed en ware godsdienstigheid. Haar zinnebeeld was een goudsbloem, die hare bladeren naar de zon toekeert, met het opschrift: „Ik zoek de hemelsche dingen." En zij heeft ze met ernst gezocht. Te midden der vele verzoekingen van het hofleven hield zij haren wandel onbevlekt. Zij was eene geleerde vrouw. Zij kende niet alleen vele nieuwe talen, maar ook Latijn, Grieksch en Hebreeuwsch. Met geschiedenis, wijsbegeerte en godgeleerdheid was zij vertrouwd, en zij bezat de gave om zich even gemakkelijk in proza als in poëzie uit te drukken, getuige daarvan hare geschriften: „Parel van de Parel der prinsessen," en haar „Spiegel voor een zondige ziel."

Dit laatste geschrift wekte den nijd op der Sorbonnisten, omdat daarin niet gesproken werd van roomsche heiligen, van vagevuur, enz., maar van een verlossing in Christus, en men beschuldigde haar van ketterij. Men speelde zelfs in het semenarie te Navarre een comedie-

stuk, waarin MARGARETHA in de gedaante van eene furie werd voorgesteld. Een franciskaner monnik had zelfs de stoutheid in eene preek te zeggen, dat MARGARETHA verdiende in een zak gestoken en op den bodem eener rivier geworpen te worden. Die taal kon koning FRANS niet verdragen en hij zou de straf op den monnik toegepast hebben, waarmede deze MARGARETHA bedreigd had, ware zij zijne voorspraak niet geweest.

We hebben gezien, dat zij eene bijbelvertaling van BRIÇONNET ontving. Zij trad ook met hem, alsmede met FAREL en ROUSSEL in betrekking. Toen zij eenmaal voor 't Evangelie gewonnen was, verdedigde zij met vasten moed al zijn belijders. Zij beschermde de predikers der hervorming, voorzag hen van geld voor hunne reizen, ontving hen in veilige wijkplaatsen en bewerkte, dat menigeen van den brandstapel gered en uit de gevangenis ontslagen werd.

RENATA. Zij was de dochter van den voormaligen koning LODEWIJK XII. Zij was nog jong toen zij hare moeder, ANNA VAN BRETAGNE, verloor. Terwijl deze had voorzien, dat zij weldra sterven zou, was zij er bijtijds op verdacht, hare vorming aan bekwame handen toe te vertrouwen en wel aan MICHAELE VAN SAUBONNE, Vrouwe VAN SOUBISE, eene voortreffelijke vrouw, die zoowel door een veelzijdig ontwikkeld verstand, als door reinheid van hart en kracht van karakter uitmuntte. Weldadig was de invloed, welken zij op de jeugdige RENATA uitoefende. Zij wist zoowel bij RENATA, als bij hare dochter ANNA, de bestendige vriendin van RENATA, een ernstig streven op te wekken naar de dingen, die boven zijn. Onder de leiding van deze voortreffelijke opvoedster werden RENATA reeds vroeg godsdienstige begrippen ingeprent, die van de roomsche kerkleer afweken, zoodat toen reeds de grond gelegd werd, waarin het zaad des Evangelies wortelen schieten en vrucht dragen zou.

CLAUDIA, de zuster van RENATA, was gehuwd met FRANS I, die kort na den dood der moeder den franschen troon beklom. Het hof kreeg toen een geheel andere gedaante als onder zijn voorganger. CLAUDIA was niet in staat die gestrengheid van zeden, welke haar vroeg was ingeprent, als koningin in te voeren. RENATA was zoo gelukkig, dat zij alleen den goeden en niet den verderfelijken invloed van het hofleven ondervond. Hare zuster was als eene moeder voor haar en zorgde er voor, dat zij onderricht ontving in alles wat beschaafde en hooggeplaatste vrouwen van dien tijd noodig hadden.

Naast hare zuster en hare voortreffelijke opvoedster heeft ook

MARGARETHA VAN VALOIS een weldadigen invloed op RENATA uitgeoefend. Van de verschillende geleerden, welke met MARGARETHA omgingen, leerde zij wat eigenlijk het christendom was. Het schouwspel der eerste brandstapels, voor de hervormden opgericht, en de geloofsmoed, waarmede zij de verdrukten het zwaarste lijden zag ondergaan, maakten op haar ontvangbaar gemoed een diepen indruk. Hoe langer zoo meer helde zij tot de gevoelens der Hugenoten, of, zooals zij zichzelven liever noemden, tot de hervormden over. Toen zij met den hertog van Ferrara gehuwd was, zocht zij in haar nieuw vaderland (Italië) ook de nieuwe leer ingang te doen vinden. Naar dat nieuwe vaderland werd zij vergezeld door mevrouw VAN SOUBISE en veertien jonkvrouwen van hooge geboorte. Het was voor RENATA een verblijdende zaak, zich van landgenooten omringd te zien, dewijl zij zeer aan haar vaderland gehecht was. Met die landgenooten kon zij ook vertrouwelijk spreken over blijde of treurige berichten, welke zij uit Frankrijk ontving en inzonderheid over de lotgevallen der hervormden aldaar, waarin zij hartelijk deel nam.

Het is niet zeker of RENATA reeds spoedig na hare aankomst in Italië aan de vrije godsdienstige beweging deelnam, welke ook daar ontstaan was, maar wel zeker is het, dat haar onbepaald geloof aan de roomsche kerkleer en de pauselijke macht zeer geschokt was, vooral toen de paus gevangen genomen en Rome veroverd was, twijfelde zij nog meer aan de macht en het recht des pausen. 't Kon ook niet anders. De kweekeling van mevrouw DE SOUBISE, die zelve de hervorming was toegedaan en van MARGARETHA VAN VALOIS, welke de hervormden in Frankrijk openlijk begunstigde en aan haar hof eene schuilplaats verleende, RENATA kon in zake des geloofs geen onverschillige zijn.

Zij maakte kennis met CALVIJN, die onder den naam van D'ESPEVILLE Italië bezocht en ook te Ferrara, de residentie van RENATA, kwam. Hij vernam, dat de hertogin de nieuwe leer was toegedaan en zij hem daarom gaarne aan haar hof ontvangen zou. 't Was ook zoo. Niet zonder vrucht was CALVIJN werkzaam. Hij werd de geestelijke raadsman van allen, die zich om RENATA vereenigd hadden. In een kleine kapel van 't paleis hadden de samenkomsten plaats, waar gebeden, de Bijbel gelezen en de prediking van CALVIJN gehouden werden. RENATA sloot zich nauw bij haar geestelijken vader aan. Uit hare latere briefwisseling met hem blijkt het, welk een groote achting zij voor CALVIJN had en hoe zij op zijn raadgevingen vertrouwde. In de zware beproevingen van haar volgend leven ontving zij gaarne zijn troost en bestuur.

De hertog, RENATA's echtgenoot, kreeg weldra kennis van de geheime samenkomsten in de vertrekken zijner gemalin. Toen werd hij toornig op haar en op den prediker. Deze moest Ferrara verlaten en op RENATA wreekte hij zich door haar mevrouw DE SOUBISE en het geheele fransche hofpersoneel te ontnemen en daarvoor Italianen in de plaats te stellen. Ook dwong hij haar, om, voor het uitwendige althans, zich als een getrouwe dochter der kerk te gedragen.

Hare landgenooten van haar verwijderd, dat was een zware beproeving, een diep krenkende handeling voor een vrouw, die zoo aan hare landgenooten gehecht was, bij wie elke Franschman, die aan haar hof kwam, een gunstig onthaal vond, die elken in nood verkeerenden Franschman hielp.

En waarom werd haar echtgenoot tot zulk een wreedheid geleid? Omdat hij de gunst van den paus, zijn leenheer, wilde behouden; opdat die noch aan zijne, noch aan de rechtgeloovigheid zijner gemalin zou twijfelen.

Er kwamen moeielijke dagen voor RENATA. Hare overtuiging aangaande de waarheid van het Evangelie werd bij toeneming vaster, maar ter wille van hare kinderen zocht zij zorgvuldig alles te vermijden, wat de klove tusschen haar en haren gemaal nog wijder kon maken.

De argwaan van den hertog jegens zijne gemalin, wat hare verhouding tot de kerk van Rome betrof, nam toe. Het kon hem niet verborgen blijven, dat zij in langen tijd noch gebiecht, noch het Avondmaal uit de handen van een priester ontvangen had. Wat RENATA geloofde of niet geloofde, was hem, wat hem persoonlijk aanging, vrij onverschillig, maar staatkunde speelde de hoofdrol. Door den jezuïet JAJO, een Franschman, zocht de hertog zijne gemalin te dwingen om hare overtuiging te verloochenen en in alles aan de kerk van Rome te gehoorzamen, maar 't gelukte JAJO niet. Twee jaren lang weigerde RENATA bestendig hem te ontvangen. 't Was goed voor haar, dat zij in elke omstandigheid haars levens brieven van CALVIJN ontving.

Op raad van den jezuïet PELLETARIO verwijderde de hertog alle personen van RENATA, die van protestantsche gevoelens verdacht waren. Hetzij op bevel van haren gemaal of uit misnoegen over zijne handelwijze omtrent haar, hertogin RENATA begaf zich van 't paleis San Francesco naar dat van Consandalo. Hier werd zij bestormd door den groot-inquisiteur ORRIZ, haar door het fransche hof toegezonden, die er zich op toe moest leggen in bijzondere besprekingen haar in den

schoot der roomsche kerk terug te voeren. Orriz vond echter een tegenstand, dien hij niet verwacht had, want Renata wist hem met den Bijbel klaar en duidelijk te bewijzen, dat de kerk van Rome dwaalde en Orriz mocht tandenknersen, Renata bleef bij hare overtuiging en.... at op vastendagen vleesch.

Bang en droevig werd het lot van hertogin Renata. Haar gemaal, ziende dat alle middelen van overreding krachteloos waren, besloot tot het uiterste waarmede hij haar straffen kon. Als vorstin uit koninklijk bloed gesproten, kon zij niet met ketters van minderen rang gelijk gesteld worden. Van pijnbank en vlammen dus geen sprake, maar een gevangene moest zij worden. Bij nacht uit het paleis Consandalo opgelicht, werd zij in een rijtuig naar het paleis Este in Ferrara vervoerd, om daar in een soort van staatsgevangenis opgesloten te worden, afgesneden van alle verkeer met personen, uitgezonderd van eenige dienstbaren en haren hofmeester en beroofd van al hare kettersche boeken en inzonderheid van hare kinderen. Hare dochters, Lucretia en Leonore, werden in een klooster overgebracht. Hare zeventienjarige dochter, Anna van Este, was kort geleden gehuwd met Frans van Lotharingen, hertog van Guise, die later de schrik van alle protestanten zou zijn.

We kunnen ons den toestand voorstellen der arme hertogin. Wat zal er in de eenzaamheid niet in haar hart zijn omgegaan! Een toestand, die nog verzwaard werd door het verwijt van haren gemaal, dat zij door haar gedrag zichzelve en hare geheele familie in 't verderf stortte en hoe zij door een weinig toegevendheid hare vrijheid herwinnen en hare bloedverwanten verblijden kon; hoe een uiterlijke verzoening met de kerk haar innerlijk niet schaden kon.

Waarlijk, het was een ure der verzoeking voor Renata. Haar geestesoog, anders zoo helder, werd nu beneveld. Hare kinderen! ach hare kinderen! en.... Renata bezweek in den strijd.

Welk een juichtoon onder Rome's volgelingen, toen de hertogin bij pater Pelletario gebiecht en uit zijne handen het Heilige Avondmaal ontvangen had. Nu waren ze zeker, dat het protestantisme, 'twelk ook in Italië zulk een opgang maakte, zonder veel moeite zou onderdrukt worden.

Juichten de roomschen, de protestanten waren terneder geslagen, teleurgesteld. Wat al beschuldigingen, welke over haar werden uitgesproken. Heeft zij ze vernomen, dan zal dit pijnlijk zijn geweest voor een fijngevoelig gemoed als dat van Renata. Niet allen oordeelden over

haar als CALVIJN, wel gestreng, maar ook tevens medelijdend en ontfermend. Of is het niet medelijdend als hij schrijft: „Mevrouw, uw God houdt nog Zijne hand over u uitgestrekt en wil u weder in genade aannemen; als wij gevallen zijn, zoekt Hij ons weder op te heffen, opdat onze val niet ten dood zij."

En RENATA? Hoe was zij gestemd? Zij had hare vrijheid en hare kinderen terug. Ja, zij had hare vrijheid terug, maar zij gevoelde het, diè vrijheid was gekocht ten koste van de rust haars gewetens. Immers, hare verzoening met de kerk was niet ernstig gemeend. De leugengeest had haar verleid, om uit hare gevangenis te ontkomen en weder moeder voor hare kinderen te kunnen zijn.

Nog vele jaren lijdens had hertogin RENATA te doorworstelen. Hiermede zullen wij ons echter niet bezighouden, omdat die tijden geen geloofs- maar familiezaken behelzen. Wij verlaten haar, om haar later in Frankrijk terug te vinden, werwaarts zij na den dood van haren echtgenoot terugkeerde.

HOOFDSTUK III.

DE VERVOLGINGEN NEMEN EEN AANVANG.

Er was een dorsten naar de waarheid. Vele monniken hingen de pij aan den kapstok en zeiden de roomsche kerk vaarwel. Een voorbeeld hiervan.

In 1487 werd te Avignon een kind geboren, wiens naam is François Lambert. Als knaap had hij diepen eerbied voor de Franciskaner monniken, die dagelijks het huis zijner ouders passeerden. Wat waren die menschen ook vroom! Wat was hun kleeding ernstig; wat een afgetrokken gelaat; wat neergeslagen oogen; wat vroom gekruiste armen; wat deftigen gang. Ja, 't kon niet anders, die monniken waren wel vroom; voor den jeugdigen François wel half-goden.

De slimme monniken hadden ook wel bemerkt, al liepen ze met neergeslagen oogen, dat de knaap hen hoog, zeer hoog aanzag. Dien moeten we hebben, dachten ze. „Kom bij ons in 't klooster; het heeft goede inkomsten; ge kunt rustig in uwe cel uwe studiën voortzetten," zoo spraken ze en François Lambert nam op ruim 15-jarigen leeftijd als novice of proefleerling zijn intrek in 't klooster der Franciskanen. De vrome monniken pasten wel op, dat François hunne streken en wanordelijkheden niet zag, noch hunne twisten hoorde. Na verloop van een jaar legde hij zijne gelofte af en werd als kloosterbroeder aangenomen. Nu waren de heeren monniken niet langer gebonden;

zij schudden het dwangbuis af en de jongeling zag onder welk soort van heiligen hij woonde. Nu zag hij klaar en helder, dat hij niet onder vrome, maar onder goddelooze menschen verkeerde en beklaagde hij er zich over, dan werd hij bespot en uitgelachen.

Wat te doen om uit dat verblijf van ongerechtigheid weg te komen, zonder zijn gelofte te verbreken. Hij liet zich tot „apostolisch prediker" benoemen, maar dit verbeterde zijn toestand niet. Hij zelf heeft gezegd: „Men beschuldigt mij, dat ik de belangen der orde verwaarloos. Wanneer ik vermoeid van mijne tochten huiswaarts keerde, dan waren vervloekingen en beleediging mijn avondeten. Ik was te streng geweest voor hen, die hen herbergden, ofschoon de meesten onder hen lage woekeraars of houders van slechte huizen waren. Zij zullen boos worden werd mij gezegd, en zullen ons voortaan bed noch tafel afstaan. Het komt, omdat zij slaven van hun buik zijn en meer genot in een volle maag dan in de waarde eener ziel stellen."

Op zekeren dag vonden de monniken eenige geschriften van Luther in de cel van Lambert. Toen was 't of alle demonen der hel tegelijk waren losgebroken. „Luther in een klooster!" werd er geschreeuwd, en als dolzinnigen pakten de monniken alles bijeen om het aan het vuur over te geven.

De monniken dachten Lambert in den val te lokken door hem eene zending op te dragen aan den generaal der orde, maar hij doorzag de list en maakte van zijne vrijheid gebruik om over de grenzen van Duitschland te komen en zich naar Luther te begeven. Hij schreef: „Ik laat alle regels der Minrebroeders varen, in de overtuiging, dat het heilig Evangelie de eenige regel moet zijn van mij en van alle christenen. Ik herroep alles wat ik in strijd met de geopenbaarde waarheid heb geleerd, en ik bid degenen, die mij gehoord hebben, mijn voorbeeld te volgen. Ik ruk mij van alle pauselijke bevelen los en ik wil gaarne door hem in den ban worden gedaan, wetende dat hij zelf door den Heer uitgesloten is."

Lambert was de eerste kloosterling in Frankrijk, die de gelofte van het celibaat verbrak en in 't huwelijk trad. Naar Frankrijk willende wederkeeren, vond hij groote hinderpalen op zijn weg, zoodat hij naar Duitschland terugging. Hij werd hoogleeraar te Marburg en verspreidde het protestantisme met al de kracht, die in hem was. Toen hij stierf, liet hij den roem na, een oprecht christen en een groot godgeleerde te zijn geweest.

De hervorming drong door in steden, dorpen, zelfs in de kloosters,

ook in Parijs, waar de hervormden door MARGARETHA VAN VALOIS beschermd werden.

Dat was wat voor de dienaren van Rome en vooral voor de fanatieke LOUISE VAN SAVOYE. Zij had het roer der regeering in handen, want haar zoon, de koning, was in den oorlog met keizer KAREL V gevangen genomen en naar Madrid gevoerd. Maar de koning zelf, hoe was die jegens de Hugenoten gezind? Uit beginsel was FRANS I niet tegen de hervorming, daartoe was hij veel te lichtzinnig, maar hij vreesde den staatkundigen invloed der nieuwe leer. Werd hij door zijne moeder geprikkeld, ook de priesters hielden niet op, om hem de Hugenoten voor te stellen als vijanden van alle maatschappelijke orde, die niet anders bedoelden dan den val der vorsten, de volkomen gelijkheid van rechten, ja zelfs de verbreking der huwelijken en een onbepaalde gemeenschap van goederen. In het oog des konings „dienden dus," zooals hij zelf gezegd heeft, „deze nieuwigheden nergens anders toe dan om alle goddelijk en menschelijk gezag omver te werpen." Vandaar dat FRANS I, anders van nature niet wreed, onverbiddelijk was jegens de Hugenoten; vandaar dat hij uit staatszucht van Frankrijk een uitgebreid schavot maakte.

De Sorbonne verklaarde de leer van Luther godslasterlijk, beleedigend, schandelijk; een leer, welke te vuur en te zwaard moest worden tegengegaan. LUTHER werd door de Sorbonne gelijk gesteld met MAHOMED en met alle mogelijke middelen moest hij tot herroepen gedwongen worden.

Dat was koren op den molen van LOUISE VAN SAVOYE, die, zooals we reeds zeiden, het rijk bestuurde gedurende de afwezigheid van haren zoon. Zij stelde de volgende vraag aan de Sorbonne voor: „Door welke middelen kan men de veroordeelde leer van Luther uitroeien en het koninkrijk daarvan geheel zuiveren?" BEDA, het hoofd der theologische faculteit, en zijne geestverwanten antwoordden, dat de ketters met alle hevigheid moesten worden aangevallen en zij reeds veel te lang geduld waren.

Te Parijs werd eene kerkvergadering gehouden onder voorzitterschap van den kardinaal DUPRAT en te Bourges onder dat van den aartsbisschop DE TOURNON.

DUPRAT was een man zonder godsdienst of zedelijkheid, die nooit anders dan zijn eigenbelang gediend had en zich groote rijkdommen had weten te verwerven. Zelfs FRANS I zeide van hem: „Zij zullen groot moeten zijn als zij al de armen kunnen bevatten, welke hij gemaakt heeft." Dit zeide de koning met het oog op de ruime zalen,

welke DUPRAT op het einde zijns levens voor de kranken liet bouwen.

Beide kerkvergaderingen beschuldigden de Hugenoten deelgenooten te zijn van een verfoeielijke samenzwering. Die hardnekkige ketters moesten uitgeroeid worden en de minder schuldigen in de gevangenis een levenslange boete doen bij „het brood der smart en het water der droefheid."

Het was toen nog, dat bisschop BRIÇONNET de Sorbonisten farizeeën en huichelaars durfde noemen, een moed, dien hij weldra niet meer hebben zou.

„Het brood der smarte en het water der droefheid" met nog veel erger dingen stond in Frankrijk gezien te worden. Was in de eerste tijden van het christendom het heidensche Rome de hevige vervolger der christenen, in de 16e eeuw zou het zoogenaamd christelijk Rome die taak overnemen. De priesters van Rome zijn in vele opzichten aan de heidensche priesters gelijk, ja, waren nog heviger vervolgers, belust als zij waren op de rijkdommen, op de akkers, op de wijnbergen der geloovigen. Met hunne geestelijke wapenen in de hand vervolgden die priesters ten bloede toe, zoodat het bijna onmogelijk was aan hunne handen te ontkomen. Evenals het roofdier zich in zijne schuilplaats verbergt om op een gunstig oogenblik op zijn prooi los te springen, evenzoo lagen Rome's dienaren op de loer, om hun buit te bemachtigen. Werd een persoon van ketterij verdacht, men lette met angstvallige nauwgezetheid op zijne schreden; men bespiedde hem of hij wel het hoofd ontblootte voor de beelden door Rome als heilig verklaard; of hij de openbare roomsche plechtigheid bijwoonde, aan de processiën deelnam, of hij de mis naliet, of hij vuile liederen — neen, dat mocht hij wel — maar of hij psalmen zong. Niet minder werd er op hem gelet, die een streng godsdienstig leven leidde, want een zoodanige kon niet anders dan een Hugenoot zijn. Ook daaraan herkenden de heidensche priesters van vroeger de eerste christenen en dus wederom een treffende overeenkomst tusschen die priesters en die der 16e eeuw. Maar ook een overeenkomst — doch geen treurige maar treffende — tusschen de eerste en de latere christenen, een overeenkomst van standvastigheid en volharding, want het was een strijd niet om aardsche maar om hemelsche goederen. 't Was dus een heilige strijd!

Het gelukte den heidenschen priesters niet het christendom te vernietigen, het gelukte ook Rome's priesters niet het protestantisme uit te roeien. Het tegendeel had plaats. Evenals de palmboom groeide het protestantisme tegen de verdrukking in, en de uitkomst heeft het

doen zien, dat Rome zichzelf vernederd en zich de diepste wonden toegebracht heeft.

Zien we vervolgens wat er in Frankrijk gebeurd is.

Had LUTHER met zijn 95 stellingen aan de slotkerk te Wittenberg den grondslag gelegd van de groote hervorming en bewonderen we deswege zijn moed, we bewonderen ook den moed van den wolkammer JEAN LECLERC (1523), die aan de deur der kerk te Meaux een geschrift hechtte, waarin hij den paus een antichrist noemde, een daad, die geen algemeenen bijval vond en toch bij velen een diepen indruk maakte. LECLERC werd veroordeeld om gedurende drie dagen in de straten der stad gegeeseld en met een gloeiend ijzer aan het voorhoofd gebrand te worden. Toen men hem de straf deed ondergaan, klonk een stem: „Ter verheerlijking van Jezus Christus en zijn kruis! Leve Jezus Christus en zijn merkteekenen!" Het was de stem der moeder, die haren zoon wilde bemoedigen.

De strafoefening was afgeloopen en LECLERC liep met de teekenen der straf aan zijn hoofd door de straten van Meaux. Daar verneemt hij, dat een processie zal gehouden worden naar een beeld buiten de stad. Hij gaat er heen en verbrijzelt het beeld, om den straks komenden roomschen te overtuigen, dat een afgod geen wonderen verrichten kan. LECLERC deed hier, wat vroeger de apostel BONIFACIUS gedaan had, toen hij den heiligen eik omver hieuw, ten bewijze aan de heidenen, dat hun afgod niets waard was. LECLERC wist zeer goed, dat zijn daad verschrikkelijke gevolgen zou hebben. Hij werd dan ook gegrepen en veroordeeld den martelaarsdood te sterven. Toch versaagde hij niet. Om zijne verachting omtrent de heilige beelden uit te drukken, zong hij: „Niet ons, o Heer! niet ons, maar Uwen Naam geef eer, om Uwer goedertierenheid, om Uwer waarheid wil! Waarom zouden de heidenen zeggen: waar is nu hun God? Onze God is toch in den hemel, Hij doet al wat Hem behaagt. Hunne afgoden zijn zilver en goud, het werk van 's menschen handen: zij hebben een mond, maar spreken niet; zij hebben oogen, maar zien niet; ooren hebben zij, maar hooren niet; zij hebben een neus, maar rieken niet; hunne handen hebben zij, maar zij tasten niet; hunne voeten, maar gaan niet; zij geven geen geluid door hun keel. Dat die hen maken, hun gelijk worden, en al wie op hen vertrouwt! (Psalm 115)."

Tot op het laatst was LECLERC zijn Heer getrouw; hij ging met Hem in den dood.

LECLERC was een beeldstormer en hierbij denken we aan 'tgeen in

ons eigen vaderland in 1566 is voorgevallen. 't Ging er stormachtig naar toe en is een daad, die verschillend beoordeeld is. We willen hier, ook met het oog op Frankrijk, aanhalen, wat een godgeleerde van onzen tijd schrijft: „Dat deze gebeurtenis door de roomsche schrijvers met de verachtelijkste namen bestempeld is, behoeft ons niet te bevreemden. Zij scheen hun toe de grootste heiligschennis aan afgodische voorwerpen gepleegd. Zij vonden er gereede aanleiding in, om een blaam te werpen op de hervorming, als een uitbroedsel van het verderfelijkst fanatisme. Rome heeft echter geen reden tegen de beeldstormers het harnas aan te gespen. Wie, vragen wij, zijn de heiligen Gods? Zijn het de doove, stomme, houten beelden? Of zijn het de beelddragers van Christus, waarin Zijn geest woont? Zijn het niet alleen deze? En heeft Rome zich wel ooit ontzien, deze bij scharen over te leveren aan den brandstapel, het zwaard, den kerker en de vreeselijkste folteringen? Heeft zij niet tegen de Waldenzen gewoed? Heeft zij niet tegen de Albigenzen gepredikt? Heeft zij hare handen niet bevlekt met het bloed der edelste van Christus' volgelingen, tegen wie zij geen andere grieven hebben kon, dan dat zij Christus predikten en Zijn Evangelie erkenden als de eenige kracht Gods ter zaligheid?"

Zoo is het. De daad van Leclerc moge velen geërgerd hebben, ook velen die er door tot erkenning der waarheid kwamen. Door die daad strooide hij het evangeliezaad in Frankrijk uit, want hij had de onmacht van een afgodsbeeld bewezen.

't Is een jaar later (1524). Jacques Pavanes, te Boulogne geboren, leerling van Lefèbre, dien hij naar Meaux gevolgd was en Briçonnet bij de hervorming der kerk had bijgestaan, werd beschuldigd, stellingen geschreven te hebben tegen het vagevuur, de aanroeping der maagd en der heiligen en tegen het wijwater. Hij werd gevat en naar de gevangenis gevoerd. Martiales, doctor der Sorbonne, werd tot hem gezonden om hem tot herroeping te bewegen en inderdaad de nog jeugdige Pavanes was zwak genoeg het oor te leenen aan den geleerden doctor. Hij kwam ook op vrije voeten, maar had spoedig berouw van zijne daad en leerde op nieuw den menschen het Evangelie. Andermaal werd hij gegrepen en veroordeeld om levend verbrand te worden op de Place de Grève. Blijmoedig en kalm ging hij naar de plaats der foltering. Hij gevoelde zich gelukkiger te sterven voor den Heer, dan te leven door hem te verloochenen. Aan den voet van den brandstapel gekomen, sprak hij met zooveel geloofskracht, dat een der roomsche kerkleeraren zeide: „Ik wenschte dat Pavanes niet gesproken had, al

had het de kerk ook een millioen schats moeten kosten." We maken de gevolgtrekking.

Een ander slachtoffer volgde (1529). Het was LOUIS DE BERQUIN, afkomstig uit een adellijk geslacht van Artois. Een edelman alzoo. THEODORUS BEZA zei van hem, dat hij voor Frankrijk een tweede LUTHER zou geweest zijn, indien hij in FRANS I een tweeden keurvorst van Saksen had gevonden.

BERQUIN stond hoog in aanzien. Hij was niet alleen een raadsman, maar ook een vriend des konings. Deze hield veel van hem om zijn karakter. Ofschoon hij een vlijtig misganger was en als een trouwe zoon der kerk de vast- en bededagen in acht nam, haatte hij toch de duistere werken van de Sorbonne en schroomde niet dit den koning te zeggen.

't Was een gewichtig tijdstip in 't leven van BERQUIN, toen hij een Bijbel in handen nam. Hij kwam daartoe omdat hij met een geleerde van de Sorbonne een godsdienstig geschilpunt behandeld had en als wetenschappelijk man zette hij zich tot onderzoek en wel in den Bijbel. Daarin vond hij heel iets anders dan hij verwacht had. Waar stond iets geschreven van de aanroeping van MARIA, waar *dit*, waar *dat* wat de kerk leerde? Hij vond niets van dat alles, maar wel wat de kerk *niet* leerde. Vrijmoedig sprak, ja zelfs schreef hij hierover. Wat de Sorbonisten in hun schik waren, want nu hadden zij een wapen tegen den man, op wien zij sinds lang naijverig waren. Zij waren er dan ook spoedig bij om hem bij het parlement te verklagen, maar het parlement was huiverig om een raadsman en gunsteling des konings te veroordeelen en.... BERQUIN werd vrijgesproken.

De Sorbonisten, die gaarne de eer aan zich wilden houden, zeiden hem, dat zijne vrijspraak eene daad van goedertierenheid was geweest, opdat hij zich bekeeren zou. „Neen," zei BERQUIN, „dat is geen daad van goedertierenheid, maar van rechtvaardigheid."

BERQUIN zette zijne godsdienstige studiën voort en vertaalde eenige geschriften van LUTHER en MELANCHTON. Nu werd het toch al te erg, meenden de Sorbonisten en BEDA, hun hoofdman, onderzocht met eenige onderhoorigen de bibliotheek van BERQUIN. Nu volgde een tweede aanklacht bij het parlement; BERQUIN werd voor den bisschop van Parijs geroepen en gevangen genomen. De vijanden meenden reeds de dagen van BERQUIN geteld te hebben, want zij hadden de moeder des konings aan hunne zijde, maar de koning was er ook nog. Een bevelschrift zeide, dat de zaak moest opgeschort worden tot zijn terug-

komst, doch tevens gaf de koning BERQUIN den raad voortaan wat voorzichtiger te zijn. Maar hoe kon een man met zulk een open karakter als BERQUIN voorzichtig zijn; hij, die geen leugen voor waarheid erkennen kon. Hij begon Rome openlijk aan te vallen, toen hij uit de geschriften van BEDA en diens ambtgenooten eenige stellingen ontleende, welke lijnrecht tegenover den Bijbel stonden en dus valsch waren. Die stellingen, met zijne aanteekeningen voorzien, zond BERQUIN den koning.

Dat was wat voor de heeren Sorbonisten. Zij, de geestelijke vaders der kerk, werden van ketterij beschuldigd en dat door een ketter, die niets minder dan den dood verdiend had? Zij zouden zich dus tegenover zulk een ketter moeten verdedigen? Het geschrift toch van BERQUIN had een geweldigen indruk gemaakt, en de koning schreef, dat het geschrift moest afgekeurd worden, ten zij het berustte op de uitspraken der Schrift. Zulk een bevel moest de Sorbonisten wel in zak en asch doen zitten, maar een onvoorziene omstandigheid kwam hen te hulp. Door de straten van Parijs werd het beeld der H. maagd in processie rondgedragen en bij ongeluk werd het beeld verminkt. Welkome gelegenheid voor de Sorbonne, want nu kon het niet anders of er bestond eene samenzwering, die ten doel had een aanslag te ondernemen tegen den godsdienst, den koning, de orde en de wet van het koninkrijk. Alle wetten zouden verkracht, alle waardigheden vernietigd worden, en dat alles de vruchten van BERQUIN's leerstellingen. Zoo schreeuwden Sorbonne en priesters om het hardst. Zij predikten: oorlog tegen de beeldverwoesters! Geen genade meer voor de ketters! Het parlement, het volk, ja zelfs de koning verschrikten.

Voor de vierde maal werd BERQUIN naar de gevangenis gebracht. Twaalf commissarissen, door het parlement benoemd, veroordeelden hem openlijk af te zweren en dan zijn leven lang gevangen te blijven, nadat men hem de tong met een gloeiend ijzer zou doorboord hebben.

BERQUIN beriep zich op den koning, doch hem werd door een zijner rechters tegemoet gevoerd: „Wanneer ge u niet aan deze uitspraak onderwerpt, dan zullen we zorgen, dat ge u nimmer zult kunnen beroepen."

BERQUIN: „Liever wil ik sterven, dan zelfs door mijn stilzwijgen goed te keuren, dat men alzoo de waarheid veroordeelt."

De rechters: „Hij worde dan geworgd en op de Place de Grève verbrand."

Haast gemaakt met de tenuitvoerbrenging van het vonnis, want er mocht nog een sprank van genegenheid bij den koning voor den ver-

stokten Hugenoot zijn en BERQUIN werd naar de strafplaats geleid, wel door zes honderd menschen gevolgd (Nov. (1529).

Niet het minste blijk van ontroering bij BERQUIN te bespeuren, ook niet toen de scherprechter hem zijn vonnis voorlas.

Op den brandstapel geklommen, wilde hij tot het volk spreken, maar dat hadden de monniken voorzien en daarom hunne maatregelen genomen. Een troep kerels, uit de heffe des volks aangeworven, maakten door hun geschreeuw en getier het hem onmogelijk zich te doen verstaan.

Alzoo stierf ook BERQUIN den marteldood, maar wat moest MERLIN, de strafrechter, zeggen? „In honderd jaren is misschien niemand beter christen gestorven dan BERQUIN."

HOOFDSTUK IV.

VOLHARDING.

Meaux werd door zijne predikers verlaten. BRIÇONNET liet zijne kudde aan haar zelve over; LEFÈBRE stierf te Nerac onder bescherming van MARGARETHA VAN VALOIS. Toen FAREL Meaux verlaten had, ging hij het Evangelie prediken in de bergen van Dauphiné. De uitslag van zijn arbeid bemoedigde hem, om hier en daar in steden en dorpen het Evangelie te verkondigen. Natuurlijk, dat de priesters hierbij niet stilzaten. Zij trachtten het volk tegen hem in opstand te brengen, maar verre was het er van daan, dat hij den moed liet zakken; integendeel, die groeide aan bij de gevaren, welke hem aangrimden. En gevaren waren er. Hij werd bedreigd, zelfs omsingeld, doch wist telkens aan de lagen zijner vijanden te ontsnappen, en waar men hem niet verwachtte, trad hij weder op een andere plaats als prediker te voorschijn. Geen gelegenheid, 't zij aan de oevers van rivieren of op rotsblokken, overal predikte hij het Evangelie der genade. Eindelijk, van alle kanten ingesloten, vertrok hij naar Bazel in Zwitserland, een tocht ook niet zonder tal van gevaren en moeilijkheden. In Zwitserland vergat FAREL evenwel zijn Frankrijk niet. Wat hij niet kon door zijne stem, deed hij door zijne geschriften en N. Testamenten, welke hij door colporteurs liet verspreiden.

De predikers mochten vertrokken zijn, de mannen van Meaux en Parijs bleven volharden. De burgers en handwerkslieden, de wolkam-

mers en metselaars, zij ontweken den strijd niet en die strijd was in de jaren 1534 en 1535 hevig. Diepe wonden werden aan de hervorming toegebracht, maar bezwijken deed zij niet. De gemeente van Meaux mocht verwoest zijn, die gemeente gaf het eerst weer teekenen van leven. Zij vergaderde in 't geheim, in een afgelegen hut, op een vliering of in een kreupelbosch, 't deed er niet toe waar zij vergaderde, als de Schrift maar gelezen en er gebeden kon worden.

Hier en daar stonden nog andere predikers op. We zullen hen in den loop van ons verhaal wel ontmoeten; nu bepalen we ons tot JEAN DE CATURCE, hoogleeraar in de rechten te Toulouse. Hij werd gevat, omdat hij op het gewone koningsfeest de gewone dansen had ontraden en die doen vervangen door het lezen van den Bijbel. Dit was het eerste punt van aanklacht en het tweede, dat hij te Limoux een godsdienstige vergadering gehouden had. Om die twee redenen werd hij gevat (1532). Voor de rechters gebracht, zeide hij: „Ik wil mij op elk punt verdedigen. Laat hier wel-onderrichte personen komen en we zullen de zaak punt voor punt bespreken." Maar men was wel wijzer. Het zou de eerste maal niet zijn, dat de rechters verrast en verwonderd waren over de bijbelkennis der Hugenoten; dat de roomsche geestelijken tegen hen niet waren opgewassen. De rechters vonden het beter hem genade aan te bieden, indien hij wilde herroepen. Herroepen, daarvan was bij CATURCE geen sprake. Toen werd hij als een verhard ketter ter dood gebracht. Op de strafplaats hield een monnik een soort predicatie over „het Katholieke geloof." Hij zeide: „De Geest zegt duidelijk, dat in de laatste tijden sommigen zullen afvallen van 't geloof, zich begevende tot verleidende geesten en leeringen der duivelen."

Hier stopte de monnik. „Ga voort," riep CATURCE hem toe, „want er staat nog meer," maar de monnik bleef zwijgen. „Dan zal ik verder gaan," zei CATURCE, en hij sprak met luide stem: „Door geveinsdheid der leugensprekers, hebbende hun eigen geweten als met een brandijzer toegeschroeid, verbiedende te huwelijken, gebiedende van spijzen te onthouden, die God geschapen heeft tot nuttiging met dankzegging voor de geloovigen" [1]). Stond de monnik beschaamd, het volk bewonderde CATURCE's tegenwoordigheid van geest.

Het narrenkleed werd hem aangedaan en CATURCE ging in den dood, beter gezegd: in het leven.

---

[1]) Zie 1 Tim. IV : 1—3.

Het scheen wel dat in 1533 betere dagen voor de Hugenoten stonden aan te breken LOUISE VAN SAVOYE, de fanatieke, was gestorven en daardoor de macht van MARGARETHA VAN VALOIS eenigermate toegenomen, waarvan zij gebruik maakte om de predikstoelen te Parijs open te stellen voor de hervormde predikers ROUSSEL, COURAULT en BERTAULT.

De koning scheen eenige toegevendheid jegens de Hugenoten te betoonen, doch die toegevendheid hield op, toen hij met paus CLEMENS VII te Marseille een samenkomst had gehad. Toen werden de Hugenoten bij getalen in den kerker geworpen en aan de drie predikers, door zijne zuster aangesteld, werd verboden den kansel te bestijgen. De zaak werd er niet beter op, toen VIRET, uit Zwitserland komende, allerwegen schimpschriften tegen de mis liet verspreiden. In de straten, op openbare plaatsen, aan de muren der paleizen en kerken werd dit schimpschrift aangeplakt, onder den titel: „Waarachtige beschouwingen van de schrikkelijke en groote misbruiken in de paapsche mis, welke lijnrecht strijdig is met het Avondmaal van onzen Heer en eenigen Middelaar en Zaligmaker Jezus Christus.” Het stuk, waarin ook pausen en monniken niet gespaard bleven, veroorzaakte eene groote beweging. Niet minder toen er ook een aan 's konings deur geplakt werd, waarin de koning eene persoonlijke beleediging zag, in die meening versterkt door den kardinaal DE TOURNON. Door monniken en priesters opgeruid, schreeuwde het volk: „de dood aan de ketters!”

De koning, vergramd als hij was, gaf bevel de Hugenoten dood of levend te vatten en had hen allen wel willen uitroeien, indien dit maar in zijne macht geweest ware. Een verrader verried de geheime vergaderingen en wees de huizen der ketters aan. Toen werden de gevangenissen opgestapeld met menschen, die zoowel de schimpschriften afgekeurd als toegejuicht hadden. Spoedig was hun vonnis geveld. Het was bloed en nogmaals bloed, dat geëischt werd.

Dat zal wel afschrik gegeven hebben, dachten de Sorbonisten en de geestelijkheid, maar we willen nog meer doen om het volk van de ketterij af te houden. We moeten op de verbeelding dier lieden werken en daartoe niet beter dan een processie, waaraan de koning moet deel nemen, zoo winnen we hem hoe langer zoo meer voor de vervolging. En de processie had plaats. Een leeraar van de Sorbonne geeft daarvan het volgende omstandig verhaal: „Het was op 29 Januari 1535. Een ontelbare menigte was ook uit omliggende steden samengevloeid. Geen uitstekend hout of steen was onbezet als het maar een persoon kon dragen. De daken der huizen waren door groot

en klein bezet en men zou gezegd hebben, dat de straat met menschenhoofden bezaaid was. Nooit waren zoovele reliquieën in de straten van Parijs vertoond. Voor de eerste maal bracht men de reliquiëen uit de heilige kapel te voorschijn. Priesters droegen het hoofd van den heiligen LODEWIJK, een stuk van het ware kruis, de ware doornen kroon, een echte spijker en het ijzer van de lans, waarmede de zijde des Heeren doorstoken werd. De reliquieën-kast der heilige GENOVEVA, patronesse van Parijs, werd door lieden van het slagersgilde gedragen, die zich tot dit heilig werk door een vasten van vele dagen hadden voorbereid en niets hoogers verlangden, dan dat zij de kostbare reliek met den top van den vinger ,met een punt van hun doek of van hun muts mochten aanraken. Kardinalen, aartsbisschoppen en bisschoppen, gemijterden en die de kap droegen, allen volgden in hun rang. Daarna kwam de koning, blootshoofds met een brandende wasfakkel in de hand; achter hem kwamen de prinsen, de ridders, de raadsheeren van 't parlement, de gilden en de broederschappen. Langs de huizen stonden de burgers met brandende waskaarsen geschaard en zij knielden als het heilig sacrament werd voorbij gedragen. Na de mis gebruikte de koning het middagmaal in 't paleis van den bisschop met zijn zoon, de koningin en de prinsen van den bloede. Na den maaltijd riep hij de geestelijkheid, de ambassadeurs, de grooten, de voorzitters der gerechtshoven en de aanzienlijken bijeen, en op een troon gezeten, verklaarde hij, „dat hij de ketterij, zelfs zijner kinderen niet zou vergeven, en zoo hij wist, dat een deel van zijn lichaam daarmede besmet was, hij dat met eigen hand zou afsnijden."

Op denzelfden dag werden zes Hugenoten verbrand, maar de moedigsten onder hen had men eerst de tong uitgesneden, uit vrees dat de juichtoon van hun geloof of hun gebed, uit de vlammen opstijgende, het gemoed hunner beulen zou bewegen. Men had hen aan een beweegbare galg opgehangen, die nu eens rijzende, dan weder dalende, het eene oogenblik hen in 't vuur dompelde en het andere oogenblik hen daar weder uittrok, tot zij geheel verteerd waren. Men noemde die straf „de wip."

De koning heeft de uitoefening van deze onmenschelijke foltering gezien. De scherprechter wachtte met de uitvoering van 't vonnis tot hij voorbijkwam.

Daarop volgde een bevelschrift, waarbij de uitroeiing der ketters werd bevolen en werden zij met den dood bedreigd, die een ketter een schuilplaats verleende, een belooning daarentegen van een vierde der goederen voor elken aanbrenger van een ketter.

Overal verontwaardiging om zulk een gruweldaad, en niet het minst waren de duitsche vorsten verontwaardigd, die hem dreigden om met Oostenrijk op hem af te trekken. Om dat onheil van zich af te weren, liet koning Frans door zijn gezant aanzeggen, dat hij geen ketters, maar oproermakers gestraft had. Hij gaf nu een ander bevelschrift. Alle personen, van ketterij verdacht, moesten op vrije voeten gesteld worden onder voorwaarde, dat zij binnen den tijd van zes maanden in den schoot der kerk zouden zijn teruggekeerd.

In dien stand van zaken trok 's konings zuster, Margaretha van Valois, zich terug naar Bearn, gevolgd door velen, die de vervolgingen ontweken en voor welke zij eene moeder was. In Bearn werd alles door haar gedaan om de hervorming te bevorderen en welvaart om zich heen te scheppen. Geen wonder toen zij stierf (1549), dat zij algemeen betreurd werd. Gelukkig, dat hare dochter Jeanne d' Albret een goede opvolgster was.

Ofschoon de gemeente van Meaux was verwoest, gaf ze toch teekenen dat ze niet dood was. We hebben dit reeds gezien. In het jaar 1540 was zij weder zoo toegenomen, dat het noodig geoordeeld werd een voorganger of bedienaar te kiezen voor de verkondiging van Gods Woord en de bediening der sacramenten. De keuze viel eenparig op Peter le Clerc, broeder van Jean, dien wij als een martelaar hebben zien sterven. Peter was ook een wolkammer, dus geen godgeleerde van de eene of andere hoogeschool, maar wel was hij een van God geleerde. Van hem staat geschreven, dat hij een man vol der kennis en des Heiligen Geestes was. Dat er een hongeren en dorsten naar waarheid was, bewijst dat er tusschen de drie en vierhonderd menschen naar de prediking van Le Clerc hoorden.

Voor het loerende oog der vijanden konden de bijeenkomsten der geloovigen niet verborgen blijven. Het was in September 1546 dat zij eensklaps door de politie overvallen werden. Niet minder dan twee en zestig mannen en vrouwen werden door de politiemannen gebonden en naar de gevangenis geleid. En dit ging onder weeklagen en zuchten? Neen, want zij zongen onder weg Psalm 79.

De gevangenen werden naar Parijs gevoerd, want daar zou hun vonnis opgemaakt worden, en dat vonnis was: Veertien van hen moesten op de pijnbank gebracht worden om hen door middel van dit helsche werktuig te dwingen de namen te noemen van hunne vrienden; daarna zouden ze levend verbrand worden. De overigen, die de terechtstelling moesten bijwonen, werden tot min of meer onteerende

straffen veroordeeld. Het huis, waar de samenkomst had plaats gehad, moest afgebroken en op die plaats een kapel opgericht worden. Zoo 't heette, was die kapel ter verzoening voor de gepleegde goddeloosheid.

En nu, de veertien werden op de pijnbank uitgestrekt; de schroeven werden aangehaald, maar met de grootste standvastigheid verduurden de veroordeelden alle smarten. Een hunner zei zelfs tot de beulsknechten: „Goeden moed; spaart het ellendige lichaam niet, dat zoo dikwijls den Heiligen Geest heeft weerstaan en den wil van zijn Schepper." Bij niet een kwam het in de gedachte de vrienden te verraden, welke moeite ook de beulen, door gedurig meerdere pijn aan te brengen, zich geven mochten.

Niet te Parijs, maar te Meaux moesten ze verbrand worden. Op den terugtocht in het bosch van Livry gekomen, voegde zich een man, een linnenwever, bij den stoet en sprak den veroordeelden moed in. „Broeders," zeide hij, „versaagt niet! Weest getrouwe getuigen van het Evangelie!" De man liep naast de gevangenwagens, doch kon die op den duur niet bijhouden. Toen hief hij zijn hand omhoog en riep zoo luid mogelijk: „Broeders, denkt aan Hem, die daar boven is!" Wie de man was, wist geen der gevangenen; hij was hun een onbekend persoon; maar wat zij wel wisten, dat hij hun een trooster, een engel was, gezonden om hunne zinkende kracht te steunen.

En nu de man zelf? „Ook een Lutheraan!" riepen de gerechtsdienaren en in een oogwenk was de man gevat en geboeid.

Het vonnis werd in al zijn gestrengheid volvoerd. En de martelaars? Zij zongen Gode een lofzang tot ergernis van de priesters, die terstond hunne litaniën begonnen op te dreunen en hun razend gezang aanhieven, wellicht nog erger dan de Baälspriesters op Karmel.

Daags na de terechtstelling, terwijl de brandstapels nog rookten, besteeg een doctor der Sorbonne een kansel, welke op de gerechtsplaats was opgericht. De doctor had zich in de laatste tijden nog al afgesloofd om ketters te bekeeren, en nu zou hij eens vertellen, dat al die verbrande ketters naar de hel waren gegaan, en met die uitspraak, wilde hij, zouden zich de vrouwen der slachtoffers vereenigen, doch die vrouwen zeiden: „Onze mannen waren godvreezende menschen!"

Wanneer we op zulke geloofshelden zien, die hun leven voor de waarheid van 't Evangelie niet te dierbaar achtten en we vragen: vanwaar zulk een kracht, zulk een moed? dan geven we LUTHER het woord, wanneer die zegt: „Het Woord is het leven, de sterkte en de

kracht des mans. Heeft hij het in zijn hart opgenomen en vast gehouden, dan moet het ook waar blijven, wat God beloofd heeft en het zal volbracht worden, al moesten ook hemel en aarde omgekeerd worden. Al komt er ook een duivel of engel en hij stelt mij iets anders voor, dan geloof ik het niet. Want als wij het in de ure des strijds ondervonden hebben, hoe Gods Woord sterkte en kracht geeft, dan kunnen we 't begrijpen; maar als de kracht van het Woord niet gevoeld wordt, dan is het koud en behaagt het niet. Is die tijd echter gekomen, dan ziet men dat geen duivel zoo sterk is om de kracht van dat Woord te overwinnen, ofschoon hij daarin ook bijt en het wil verslinden. Het is voor hem een gloeiend vurige spies."

Dienzelfden geloofsmoed zien we onder meer anderen en zoovelen ook in Aimond de la Boye (1541). Hij was predikant te St. Foi en vertroostte zich in het laatst zijns levens met het zingen van eenige Psalmen. Hij predikte ook het Evangelie en werd door de roomsche geestelijkheid aangeklaagd.

Laat ons even bij de Psalmen stilstaan. De eerste overzetting van een vijftigtal Psalmen geschiedde door Clément Marot, eerst edelknaap bij Margaretha van Valois, later in dienst bij Frans I, wiens gunsteling hij werd en dien hij op zijne krijgstochten volgde. In den slag bij Pavia werd hij gekwetst en gevangen genomen, doch keerde weldra naar Parijs terug. Van ketterij verdacht, werd hij in de gevangenis gezet, doch door den koning weêr vrijgelaten. Op nieuw van ketterij beschuldigd en op het punt andermaal gevangen genomen te worden, vlood hij naar Bearn en vandaar naar het hof der hertogin van Ferrara, Renata van Frankrijk. Hij kreeg verlof naar Parijs terug te keeren, mits hij de leer van Calvijn plechtig afzwoer. Hij deed dit in handen van den kardinaal de Tournon, waarop hij weder ten hove verscheen en op raad van Vatablus de Psalmen in 't Fransch overzette. Deze Psalmen werden op de meest bekende wijzen der straatliederen gezongen en vielen aldus zeer in den smaak van het hof. Een lichtzinnig gebruik werd er van gemaakt. Als Hendrik II ter jacht ging, zong hij Psalm 42: „'t Hijgend hert der jacht ontkomen." De lichtzinnige Diana van Poitiers, welke we later nog eens zullen ontmoeten, zong Psalm 130 op de wijze van een danslied. De koningin placht Psalmen te zingen op een melodie aan een lied der hofnarren ontleend.

We zien dus, dat de roomschgezinden niet tegen de Psalmen waren en ze zongen, hoe dan ook, doch toen later die Psalmen verbeterd en van meer passende melodiën voorzien werden en vooral toen ze door de Hugenoten in hunne godsdienstige vergaderingen werden ge-

zongen, toen werden de Psalmen verboden waar en op het zingen daarvan werd straf gezet. Toch werden ze door de geloofshelden in de gevangenis of stervende gezongen.

Keeren we tot Aimond de la Boye terug. Het gerechtshof te Bordeaux vaardigde tegen hem een bevelschrift uit. Door zijne vrienden werd hij gebeden zich door de vlucht te redden, doch Aimond antwoordde, „dat het laf hartig zou zijn te ontvluchten, want als de herder vluchtte, dan verstrooiden zich de schapen. Men mocht daarenboven denken, dat het hem met de verkondiging van het Evangelie geen ernst ware geweest, terwijl hij integendeel bereid was, voor de waarheid zich op te offeren." Hij werd gevangen genomen, om te Bordeaux een lange en harde gevangenis te verduren. Toch bezweek zijn moed niet. In 't verhoor genomen, eischten de rechters van hem, dat hij zijne medeplichtigen zou noemen, maar geen hunner namen kwam uit zijn mond, ook niet toen het foltertuig, de pijnbank, aan den eisch klem wilde bijzetten. De president was zelfs laag genoeg hem bij den baard te grijpen en hem toe te snauwen: „Noem mij, booswicht, uwe medeschuldigen." Aimond bleef onwrikbaar. Toen was het: „De brandstapel," en.... Aimond dankte God, dat het uur zijner verlossing gekomen was.

Niet zoo dadelijk zou hij verbrand worden; nog eerst moest Aimond een paar bezoeken ontvangen. Eenige monniken traden bij hem binnen en eischten dat hij zou biechten. „Voor God alleen wil ik mijne zonden belijden," was zijn antwoord.

Wederom een bezoek. Het is de rechter met eenige leden der rechtbank. Aimond sprak met vrijmoedigheid van 't geloof, dat in hem was.

„Gij zijt verdoemd!" werd hem toegevoegd.

Antwoord: „Wie is het, die verdoemt? Christus is het, die gestorven is, ja, wat meer is, die ook opgewekt is, die ook ter rechterhand Gods is, die ook voor ons bidt. Wie zal ons scheiden van de liefde van Christus? Verdrukking of benauwdheid, of vervolging, of honger, of naaktheid, of gevaar, of zwaard? Ik ben verzekerd, dat noch dood, noch leven, noch engelen, noch overheden, noch machten, noch tegenwoordige noch toekomende dingen, noch hoogte noch diepte, noch eenig ander schepsel ons zal kunnen scheiden van de liefde Gods, welke is in Christus Jezus onzen Heere."

Eindelijk had zijn verlossingsuur geslagen. Toen zong hij Psalm 114. Bij het uittreden zijner gevangenis vermaande hij de andere gevangenen om hunne hoop te stellen op Jezus Christus en dien gekruist.

Moedig beklom hij den wagen, die hem naar de strafplaats zou brengen. Aldaar aangekomen, wilde men hem dwingen om MARIA te aanbidden, wat hij natuurlijk weigerde. Slechts een paar woorden kon hij tot het volk spreken, nog meer te zeggen werd hem niet vergund, maar verhinderen konden de vijanden niet, dat AIMOND lofzingende zijnen Zaligmaker verheerlijkte.

Op de Hugenoten kunnen we toepassen wat een dichter van onzen tijd zingt:

't Is heerlijk, der christ'nen inwendige leuen,
Ofschoon hen van buiten de zonnegloed schendt,
Het heil, door den Koning des hemels gegeven,
Is niemand, dan slechts aan hen zelven bekend.

Zij schijnen naar buiten de ellendigste luiden,
Een schouwspel der englen, der wereld een hoon,
En innerlijk zijn zij de lieflijkste bruiden,
Des hemelschen Bruidegoms sieraad en troon.

HOOFDSTUK V.

IN PROVENCE.

Sedert een driehonderdtal jaren woonden in Provence in het vruchtbare Rhônedal de fransche Waldenzen, bestaande uit ongeveer achttienduizend zielen. Zij waren uit Piemont en Dauphiné gekomen. 't Was een vreedzaam volk, dat door deugd, godsvrucht en arbeidzaamheid uitblonk. Grooten voorspoed genoten zij, maar, we zeiden 't reeds, zij waren arbeidzame menschen, die bij hunne komst verwoest land vonden, maar dat zij door onvermoeiden arbeid in vruchtbaar bouwland wisten te herscheppen. De landerijen, welke voorheen geen waarde bezaten, waren hoog in prijs gestegen, want zij brachten een overvloedigen oogst op. Door hunne naburen werden die Waldenzen bemind en kon 't ook wel anders daar zij vredelievend, getrouw aan hunne beloften, nauwgezet in 't betalen hunner belastingen en schulden, vol zorg voor de armen en weldadig jegens vreemdelingen waren. Lastering was hun een onbekende zaak. Kwamen ze in gezelschap waar onbetamelijke taal gevoerd werd, dan lieten zij hun ongenoegen blijken door te vertrekken.

Toch hadden ze ook vijanden, want ze maakten geen kruisteeken als het onweerde; zij brachten geen offerpenningen aan de kerk; in hunne gebeden richtten zij niet den blik op de heiligen; beelden op de wegen gingen ze achteloos voorbij; van wijwater wilden ze niet voorzien worden; missen lieten ze niet lezen.

Die vijanden konden hen echter geen kwaad doen, want ze werden

door de edellieden beschermd, omdat zij de inkomsten van dezen vermeerderden. Dat die Waldenzen nijvere menschen waren, bewijst het feit dat zij Mirandol, Cabrières en bovendien nog twintig andere burchten of dorpen gebouwd hadden.

Toen LODEWIJK XII in Dauphiné kwam (1501), lieten de vijanden niet na hem op deze ketters te wijzen. De koning liet een onderzoek instellen en zeide per slot van rekening: „Laat die menschen ongemoeid, want zij zijn beter christenen dan wij," terwijl hij de stukken, welke over die zaak gewisseld waren, verscheurde en in 't water wierp.

Zoo leefden die Waldenzen rustig en ongestoord voort, zich door hunne leeraars of Barbes, zooals zij hen noemden, in de Schrift latende onderwijzen. Van LUTHER en CALVIJN gehoord hebbende, zonden zij eenige van hun Barbes tot hen af, die bevonden dat de leer dier mannen overeenkwam met de hunne. Door de nieuwe vrienden aangemoedigd, lieten de Waldenzen te Neufchatel een vertaling van den Bijbel drukken, welke hen sommen gelds kostte.

Maar nu was de maat ook vol. 't Was gedaan met het rustige, vreedzame leven. Het parlement van Aix velde het volgende vonnis (Nov. 1540): „Zeventien inwoners van Mirandol zullen levend verbrand worden. Hunne vrouwen, kinderen, betrekkingen en bedienden zullen gevangen gezet of uit het koninkrijk verbannen worden. De huizen van Mirandol zullen verbrand en tot den grond geslecht worden, de bosschen omgehouwen, de vruchtboomen ontworteld en de plaats, als een hol van ketters, onbewoonbaar worden gemaakt." Ook Cabrières hing hetzelfde lot boven 't hoofd.

't Was een verschrikkelijk, een onmenschelijk vonnis! De bijbelvertaling had de wraakzucht der geestelijkheid gaande gemaakt, maar ook omdat edellieden, advocaten, raadsheeren en zelfs godgeleerden, partij voor die ketters gekozen hadden. Toch hadden de Waldenzen hunne verdedigers, ook onder de roomschen. De president van het hof van Aix zei in de vergadering, dat de koning wel eens onvergenoegd kon zijn om het uitspreken van zulk een vonnis, waarop een der bisschoppen antwoordde: „Indien de koning het bij den eersten opslag mocht afkeuren, zullen wij het hem leeren goedkeuren; want we hebben de kardinalen voor ons, bepaaldelijk den kardinaal van Tournon, aan wien niets meer aangenaam kan zijn."

Ook in kardinaal SADOLETUS hadden de Waldenzen een voorspraak bij den paus. Deze zeide, dat men de onbesproken Lutheranen wel met rust kon laten, als men de Joden vrijliet in hun woekerhandel.

Dat het edict van het parlement een kreet van schrik door geheel

Provence deed opgaan, behoeft geen betoog, maar de Waldenzen zaten er niet bij stil, doch richtten een verzoekschrift tot den koning. Deze, gaarne met de protestantsche vorsten van het keizerrijk in goede verstandhouding willende blijven, gaf aan DE LANGEY den last onderzoek naar de Waldenzen te doen en hem daarvan te berichten. Nu, dat rapport kon niet anders dan gunstig zijn, en volgens den raad van zijn gezant, schonk koning FRANS den Waldenzen vergiffenis, mits zij zich in drie maanden bekeerden, d. i. in roomschen stijl, als zij tot de Kerk terugkeerden. Daaraan dachten de Waldenzen het minst. Zij zonden hunne geloofsbelijdenis aan het parlement van Aix en ook aan den koning, wel zorgende, dat zij die geheele belijdenis met den Bijbel bewezen. Na de lezing vroeg de koning, wie een fout in dat stuk had kunnen ontdekken, maar niemand deed een mond open.

Ze zouden zich bekeeren, had de koning gezegd, en daar zou de priesterschaar het dan ook maar op toeleggen, nu de koning geen sanctie tot vervolging wilde geven, maar van hen, die het bekeeringswonder zouden verrichten, werden drie godgeleerden zoo overtuigd van de waarheid des Evangelies, dat zij de gehoorzaamheid aan Rome opzeiden en ijverige evangeliepredikers werden. Wilt gij hunne namen weten, lezers, ze zijn: GOMBANDI, SOMATI en AUDI, drie doctoren in de theologie uit den raad des bisschops.

Nu kende de woede der priesters geen grenzen, vooral niet, toen een dier doctoren gezegd had: „Ik moet belijden, dat ik dikwijls de godgeleerde disputen uit de Sorbonne hoorende, zooveel niet geleerd heb als van kleine kinderen, die ik heb ondervraagd.''

Wat toch te doen om dat gehate volk te verdelgen? De priesters hadden spoedig iets gevonden en al was 't een leugen, een fatale leugen zelfs, dat kwam er niet op aan, als het doel maar bereikt werd. Daar ontvangt de koning een brief, waarin de Waldenzen beschuldigd worden, dat zij Marseille vermeesteren willen, om daar een soort van republikeinsch kanton te vormen naar 't model van Zwitserland.

FRANS I vond die aanklacht bespottelijk, overtuigd, dat eenige duizenden boeren geen republiek konden stichten. Neen, dan vond de nieuwe president van Aix, de baron van OPPEDA, er wat anders op. Begeerig naar de bezittingen der Waldenzen, had hij er zich op gespitst op welke wijze hen te verdelgen en hij had het weldra gevonden. Hij nam den kardinaal van Tournon, dien hevigen vijand der Hugenoten, in den arm en de kardinaal liet zich gemakkelijk vinden. 't Kon nooit beter, want koning FRANS was ernstig ziek en daarvan wist de listige kardinaal gebruik te maken om den koning in angst te zetten, dat hij

wel sterven kon. Nu was koning Frans een lichtzinnig man, en poogde de kerkvoogd nu om hem tot berouw en boete op te wekken over zijn goddeloozen weg? Verre van daar. Niet over zijn schaamtelooze losbandigheid, maar over het dulden van de ketters, maakte hij hem ongerust en bad hem, voor het heil zijner ziel, om het vonnis, door het parlement uitgesproken, en dat nu vijf jaren lang onuitgevoerd was gebleven, te voltrekken. En de koning? Hij gaf het bevel, dat „door algeheele ontvolking het land van al de ketters gezuiverd moest worden."

Nu kon Oppeda aan het moorden gaan. Een verschrikkelijk bloedbad werd aangericht, niet langer door edellieden of soldaten, zegt een geschiedschrijver, maar door slachters. Hoe dit alles geschiedde, willen we den abt Anquetil, een roomsch-katholiek, laten verhalen: „Twee en twintig steden of dorpen werden in de asch gelegd en uitgemoord met een bijna voorbeeldelooze onmenschelijkheid. De ongelukkige inwoners, gedurende den nacht overvallen, en van rots tot rots vervolgd, bij het schijnsel van de vlammen, die hunne woningen vernielden, ontkwamen menigmaal aan den dood door het zwaard om op nog ellendiger wijze te sterven. De jammerkreten van grijsaards, vrouwen en kinderen, wel verre van de harten te vermurwen der soldaten, die evenals hunne aanvoerders razend waren van woede, scherpten hun moordlust. Vrijwillige overgave redde de mannen niet van den dood, de vrouwen niet van nog erger mishandeling. Niemand mocht, op straffe des doods, den vluchtelingen een schuilplaats verleenen. Te Cabrières vermoordden zij in koelen bloede meer dan 700 mannen. De vrouwen, welke in hare huizen waren gebleven, werden opgesloten in een met stroo gevulde schuur, welke daarop in brand werd gestoken; wie door het venster wilden ontsnappen, werden met zwaarden en pieken teruggedreven. Ten slotte werden, volgens de letter van het vonnis, de huizen geslecht, de bosschen omgehouwen, de vruchtboomen ontworteld en in korten tijd was deze eenmaal zoo vruchtbare en volkrijke streek in een woestenij veranderd."

Tot zoover de abt. Wij voegen er nog dit aan toe, tot een bewijs van hoedanigen geest Oppeda was. Een der Waldenzen had een soldaat 200 kronen aangeboden tot zijn vrijlating. Oppeda gaf die som uit eigen beurs ten einde over den ongelukkigen man te kunnen beschikken. Hij liet hem toen aan een boom ophangen en gaf bevel hem met geweerschoten af te maken.

Eenige Waldenzen met hunne leeraars wisten door de vlucht aan de slachting te ontkomen. In een bergengte hadden zij een schuilplaats

gevonden. Vandaar konden zij hunne woningen in vlam en asch zien opgaan en wat zeiden ze? „We hebben ons het minst te bekommeren over onze bezittingen en ons leven, maar de groote vrees, die ons bezielen moet, is, dat we zouden afvallen van de belijdenis van onzen Heer Jezus Christus en van zijn heilig Evangelie. Roepen we tot God en Hij zal ons verhooren."

Koning Frans ondervond dat de kardinaal van Tournon hem belogen en bedrogen had. Waar was de rust des gewetens, die hem na 't verdelgen der ketters ten deel zou vallen? Verre was die rust te zoeken. Neen, onrust kwelde hem. Op zijn sterfbed (1547) betuigde hij onophoudelijk, dat hij den moord niet bedreven had, maar zijne dienaren, die zijn bevelen waren te buiten gegaan. Met zulke woorden zocht hij zich te paaien, maar 't wilde niet gelukken. 't Is hem of hij de moordtooneelen met eigen oogen aanschouwt, met eigen ooren het hulpgeschrei en gejammer hoort. Zijn legerstede is omringd van vrouwen en priesters, maar niet één, die een woord van troost heeft, niet één die hem den weg wijst om van zijne zielskwelling verlost te worden. Zij, die priesters, hebben hem tot een moordenaar gemaakt; zij hebben hem opgehitst, maar zij laten hem met zijn misdaad alleen. Het was ook hier: „Wat gaat het ons aan, hij mag toezien."

In de uiterste ure zijns levens ontbiedt hij zijn zoon, die weldra zijn opvolger zal zijn, aan zijn legerstede en gelast stervende hem wraak te nemen over dit vergoten bloed. „En," zegt zeker schrijver, „met deze geringe vergoelijking betreedt de koning den duisteren weg, achter zich het rookende en van bloed druipende Provence en Meaux, vóór zich de groote Oordeelsdag!"

HOOFDSTUK VI.

HENDRIK II.

Hendrik II, zoon en opvolger van Frans I, was zoo mogelijk nog hatelijker en lichtzinniger dan zijn vader, een man geheel overgegeven aan zinnelijke lusten. Vroegtijdig had de vader zijn zoon ingewijd in de geheimen der regeering, maar Hendrik hield niet van de raadzaal. Ridderspelen en allerlei soort van vermakelijkheden daarnaar ging zijn hart uit. De koninklijke troon moest immers vermaken aanbieden, geen slaafsche werkzaamheden?

Hendrik was gehuwd met Katharina de Medicis. Een huivering gaat ons door de leden, wanneer we dien naam uitspreken. Noem Katharina de Medicis en we zien voor ons een doortrapte listigheid, een vrouw, volleerd in huichelarij, een schaamtelooze verbreekster der heiligste verbintenissen, verteerd door wraak- en heerschzucht, een vrouw, van alle vrouwelijk gevoel ontbloot, een vrouw in wier zwarte ziel dorst naar bloed huisde, een vrouw, die voor het schrikkelijkste niet terug deinsde. Dat de zaak van den godsdienst haar ten eenenmale onverschillig was, behoeft wel niet gezegd te worden. Met het oog op de hervorming durfde zij spottend zeggen: „We zullen God ook eens in 't Fransch bidden, dan houden de lieden ons ook voor vroom."

Die italiaansche furie zullen we nog nader leeren kennen.

In vereeniging met die Italiaansche van afkomst stelde Hendrik II zijn hof voor allerlei tooverkunsten open. Godloochening, tooverij en waarzeggerij slopen niet alleen in het hof, maar drongen Frankrijk

binnen. Aan het hof waren slimme heeren en een dame, die het er op toelegden den koning aan den leiband te krijgen en zelf te regeeren, zich alzoo schatten te vergaderen, in weelde te leven en in eer en aanzien te zijn. Inderdaad kwam het bestuur in hunne handen. Die gunstelingen waren: Anne de Montmorency, de hertog François de Guise, de maarschalk de St. André en Diana van Poitiers. Naar die vier personen vormden zich vier hoofdpartijen aan het hof en het is noodig, dat we bij die vier personen een weinig stilstaan om het vervolg der geschiedenis goed te begrijpen. Destijds toch werden de grondslagen gelegd van de burgeroorlogen, die Frankrijk meer dan eens beroerd hebben en waarin zooveel bloed gestroomd heeft.

Anne de Montmorency. Hij was connetabel d. i. opperbevelhebber van Frankrijk. Hij wordt ons beschreven als een man van groote wilskracht en wat hij zich voornam, zette hij door, zonder er zich om te bekommeren of hij ook iemand op zijn weg vertrad. Bij Frans I was hij in ongenade gevallen en van het hof verwijderd. Stervende ried Frans zijn zoon Hendrik aan de Montmorency niet terug te roepen, want dat hij niet opgewassen zou zijn tegen diens trotschheid en heerschzucht. Hendrik sloeg evenwel dien raad in den wind en de Montmorency kwam weer aan 't hof. 't Was er verre van daan, dat hij als een deemoedige kwam. Hij liet zich zien met een opgericht hoofd, niet als kwam hij als een dienaar, maar als iemand die plaats kwam nemen op den troon. De Montmorency had den naam van vroom te zijn, want op vastendagen zou hij nooit vleesch eten en op de vastgestelde tijden gleed de rozenkrans door zijne vingers. Zelfs als hij in 't veld was, zou hij die ceremonie niet vergeten. Was hij dus niet vroom? Ja, in 't oog der domme menigte, doch niet in de oogen der minder dommen. Die hadden tot een spreekwoord: „Wacht u voor de paternosters van den connetabel", en daar was waarlijk wel reden voor, want midden in zijn prevelend gebed — als we 't ten minste een gebed noemen kunnen — kon hij schreeuwen: „Hangt me die ketters eens op!" of „verbrandt dat dorp!" of „houwt dien kerel in stukken!" en na die vrome bevelen ging hij weer voort met prevelen. Voor geheel Frankrijk was de Montmorency een geweldig man.

De Guisen. Onder de aanzienlijken in Frankrijk bekleedden de hertogen van Guise de voornaamste plaats. Zij waren door hunne afkomst uit het huis van Lotharingen en door betrekkingen van bloedverwantschap, waarin zij tot het fransche hof stonden, mannen van naam en van uitgebreiden invloed geworden.

Het was in 1513, dat CLAUDE, een jongere zoon van den hertog van Lotharingen, slechts van één dienaar vergezeld en met een staf in de hand naar Frankrijk trok, om er zijn fortuin te zoeken. Daar werd hij hertog van Guise. Deze CLAUDE kreeg zes zonen, die zich allen tot de hoogste bedieningen wisten op te heffen. Deze familie schijnt één streven gehad te hebben om namelijk in 't bezit van den troon te komen; of zoolang de gelegenheid daartoe niet gunstig was, tenminste daarvoor te zorgen, dat zij een hand in de regeering hadden. FRANS I, die de eerzucht dier mannen kende en hen begon te wantrouwen, waarschuwde zijn zoon voor die familie, doch ook aan die waarschuwing stoorde HENDRIK zich niet, evenmin als hij met de MONTMORENCY gedaan had, en riep de oudsten der GUISEN aan het hof terug. Van dien tijd nam de macht dier heeren gedurig toe. Koning HENDRIK was dwaas genoeg die vreemdelingen, wier belangen geheel in strijd waren met de zijne, toe te laten, dat zij de leiding der openbare aangelegenheden in handen namen. Zij wisten het zoo ver te brengen, dat de troonopvolger, FRANS II, huwde met hunne nicht, de ongelukkige MARIA STUART van Schotland. Dat huwelijk was voor die heeren een stap nader tot den troon.

We moeten nog nader kennis maken met FRANS en KAREL DE GUISE. De oudste, FRANS, gehuwd met de dochter van hertogin RENATA zooals we hierboven zagen, was een krijgsman, een dapper en onverschrokken oorlogsheld, die Frankrijk in den oorlog meermalen groote diensten bewees. De andere, KAREL, een geestelijke, was een listig, maar ook lafhartig man. Beide broeders hadden dit met elkander gemeen, dat zij in buitengewone mate wreed en heerschzuchtig waren; ook dat zij beiden een geesel voor de hervormden werden. Waren zij er niet geweest, waarschijnlijk zou de hervormde godsdienst de heerschende in Frankrijk zijn geworden. Wat de geestelijke door zijn list bedacht, voerde de krijgsman met het zwaard uit. Had de krijgsman het oog op den troon, de geestelijke zocht de pauselijke kroon. Paus PIUS V was dan ook wel wat ongerust en noemde hem den paus aan gene zijde der bergen. Van zedelijk gehalte was deze geestelijke kardinaal ook al niet, want hij hield er een minnares op na. Eens bij het verlaten harer woning werd hij door het volk uitgejouwd.

Beide broeders hadden uitmuntend gelegenheid elkander te helpen, zonder elkander te benadeelen; de een toch kon geen koning, de ander geen paus worden.

We zullen hen nog wel meer aantreffen.

DIANA VAN POITIERS, de derde partij aan het hof. Zij was van adel-

lijke afkomst en gehuwd geweest met den landvoogd van Normandië. Na diens dood werd zij de minnares van FRANS I en bij erving ging zij over op HENDRIK II. Alzoo eerst de bijzit van den vader, later van den zoon.

Zulke gruwelen liet de kerk toe, maar de onschuldige Hugenoten waren tollenaren en zondaren.

DIANA VAN POITIERS was een buitengewoon hebzuchtige vrouw. De burgers vervloekten haar als de bewerkster van de belastingen, waardoor zij arm werden, en door den adel werd zij gehaat om hare aanmatigingen en toch kon niemand toegang tot den koning krijgen, dan door hare gunst. Zij werd ook door hem tot hertogin van Valentinois verheven. Naardien zij een twintigtal jaren ouder dan HENDRIK was, doch nog een schoonheid, zei het volk: „Zij geeft hem minnedranken in om hem aan zich te boeien.

Dat een lichtzinnige vrouw als DIANA VAN POITIERS der hervorming vijandig was, is duidelijk. Door haar is dan ook veel bloed vergoten.

ST. ANDRÉ. Ook het hoofd van een machtige hofpartij. Hij was een dapper, geestig en beschaafd man, doch niet daardoor maar door zijne kuiperijen aan het hof, werd hij bevorderd. Gierig als hij was, haakte hij naar de bezittingen der Hugenoten. Vandaar zijne vervolgzucht.

Nu vragen we: kon er met zulke lieden, als we beschreven hebben, zonder nog KATHARINA DE MEDICIS mee te rekenen, vrede aan het hof of in dit land zijn? Onmogelijk.

Nu we zoo een en ander weten, hoe het er aan 't hof van HENDRIK II toeging, keeren we tot onze Hugenootsche vrienden terug.

HOOFDSTUK VII.

VERDERE VERVOLGINGEN.

In 1549 zou de koningin, KATHARINA DE MEDICIS, plechtig gekroond worden. Aan luister mocht het niet ontbreken; het feest moest schitterend wezen. Daarom had de koning iets nieuws bedacht om afwisseling aan de tournooispelen te geven. Dat nieuwe was de terdoodbrenging van vier slachtoffers van priesterhaat en wraakzucht. Onder die vier was ook een kleermaker, gevangen genomen omdat hij op een roomschen heiligen dag gewerkt en ten nadeele van Rome's kerk gesproken had.

Vóór de strafoefening zou plaats hebben, wilde de koning een der vier gevangenen voor zich zien, want hij wenschte ook wel eens kettertaal te hooren. De kardinaal KAREL VAN GUISE koos daartoe den kleermaker, want deze zou wel de domste van de vier wezen en hem niet in verlegenheid brengen. Wat de kardinaal zich echter bedroog. De kleermaker ondervond de waarheid van het Woord: „Indien gij voor koningen en heerschers zult gebracht worden voor Mijne zaak en die van het Evangelie, in die ure zal u gegeven worden, wat ge spreken zult."

Neen, de eenvoudige kleermaker werd niet verlegen, toen hij daar voor den koning en de grooten van het hof stond. Kalm en waardig beantwoordde hij al de vragen, welke hem gedaan werden en als PAULUS voor AGRIPPA getuigde hij van het heil in Christus. Bij wie de

beschaamdheid der aangezichten? Bij den kleermaker? Neen, bij de geestelijke heeren.

Dat kon DIANA VAN POITIERS niet verdragen. Zij zou ook wat zeggen en den kleermaker tot zwijgen brengen. Maar wat zegt ons de schrijver CRESPIN: „De snijder sneed het laken anders dan zij verwachtte, want hij, die zooveel aanmatiging niet verdragen kon in haar, welke hij als de oorzaak der wreede vervolgingen kende, antwoordde haar: „Laat het u genoeg zijn, mevrouw, dat gij Frankrijk met uw voorbeeld in 't verderf hebt gestort. Vermeng uw vergif en uwe onreinheid niet met een zoo heilige zaak als de ware godsdienst van onzen Heer Jezus Christus."

De koning werd woedend. „Met eigen oogen wil ik dien ketter zien verbranden," zei hij en hij heeft het gezien. Voor het venster van het koninklijk paleis werd de brandstapel opgericht. Met de boeleerster DIANA aan zijn zijde zou hij zich verheugen in het kermen van zijn slachtoffer. Verheugen?

Daar staat de martelaar op de brandende houtmijt. Hij slaat zijn blik op den koning, een blik zóó doordringend en tevens zóó vol kalmte en moed, dat de koning het niet kan uithouden. Die stilzwijgende, maar verschrikkelijke beschuldiging kan hij niet verdragen. Dat doorborend oog moet hij ontwijken en hij wendt zich af, maar onwillekeurig worden zijne oogen weer naar het doordringend oog van zijn slachtoffer gericht, een oog dat hem voortdurend bleef aanstaren, ook terwijl de vlammen zich verhieven. Neen, nu kan HENDRIK het niet langer houden; hij moet weg, maar de blik van den martelaar in den vuurgloed volgt hem en al is de helsche terechtstelling afgeloopen, koning HENDRIK vindt geen rust. Ook niet in den nacht. Droomen, vreeselijke verschijningen verontrusten zijn slaap. Telkens ziet hij de brandende houtmijt en een brandenden martelaar. Akelige visioenen dwalen om zijn slaapstede.

Nachten achtereen kon hij geen rust vinden. Nog eens zulk een terechtstelling, neen, hij wilde ze nooit weer zien. Heeft hij ze afgeschaft? Het zou hem goed geweest zijn, indien hij dit gedaan had, maar hij deed het niet.

Vier jaren was HENDRIK aan de regeering geweest, toen hij de „Chambre ardente" instelde, een kamer in het parlement, die zich enkel en alleen met het straffen van ketters moest bezig houden. De leden van dit kettergericht [1]) werden door den paus benoemd. Tal

---

[1]) We denken hierbij aan Alva's „bloedraad."

van spionnen waren aanhoudend werkzaam om slachtoffers op te sporen, welke doorgaans veroordeeld werden om levend verbrand te worden. Vandaar de naam chambre ardente, of brandende kamer. Ja, zij was als de braambosch van MOZES, die wel brandde, maar niet verbrandde.

Tegen alle vervolging in, ging de hervorming voorwaarts.

't Was een hard bevel, toen de vervolging op de ketterij zoowel aan de wereldlijke als kerkelijke rechters werd opgedragen, want wat was het gevolg, dat door een geheele verkrachting van het recht, de beschuldigden, door de eene rechtbank vrijgesproken, door de andere veroordeeld kon worden. Hard was ook het verbod om tot verdediging der ketters op te treden en dat de vonnissen uitgevoerd moesten worden, al had men zich ook op een hoogere rechtbank beroepen. Het derde deel der goederen van de veroordeelden werd aan de aanklagers toegelegd. De koning sloeg voor zichzelven ook munt uit de goederen der ketters. De bezittingen van hen, die Frankrijk ontweken, eigende hij zich toe. Geld of boeken aan de vluchtelingen te zenden, werd streng verboden. Die als ketter werd aangeklaagd, moest het bewijs leveren, dat hij een rechtgeloovig katholiek was.

Het ging er goddeloos naar toe. Gunstelingen en hofdames werden verrijkt met de verbeurdverklaarde goederen en somtijds werden er maar sommigen tot ketters verklaard om zooveel te meer tot zich te sleepen. Adellijke heeren en abdijen breidden hunne bezittingen meer en meer uit, maar 't was ook hier: zoo gewonnen, zoo geronnen. Die onrechtvaardig verkregen goederen moesten ze later weer missen.

Hard, zeiden we, waren al die bevelen, maar ze waren nog niet hard genoeg voor een paus PAULUS IV, voor een kardinaal DE GUISE, voor de Sorbonne en voor vele priesters. Die wilden de spaansche inquisitie in Frankrijk ingevoerd zien, doch daartoe wilde het parlement geen toestemming geven, zoodat Frankrijk voor dat schandaal ten minste bewaard bleef. Toen mokten paus, Sorbonne en priesterschap. Zij verzuimden niet, om het fanatisme zooveel mogelijk aan te vuren. De vruchten dier pogingen bleven niet achter.

Koning HENDRIK zond een brief aan zijne tante RENATA VAN FERRARA, die toen nog in Italië woonde. Het was zijn grootinquisiteur, de Dominikaan ORRIZ, reeds vroeger genoemd, die een eigenhandig schrijven van den koning medebracht, waarin deze zijne smart uitsprak, dat zijn lieve bloedverwant in zulk een doolhof van onzalige, vervloekte dwalingen gekomen was, en haar de keus tusschen licht en duisternis voorstelde. Zijne vreugde over het bericht harer verzoening met en onderwerping

aan de ware kerk zou niet minder zijn, dan wanneer hij haar van den dood tot het leven zag opstaan. Niets in de wereld zou hem tot zulk een vurigen dank bewegen, als hare terugkeer in den schoot der roomsche kerk, gereinigd en gelouterd van alle doemwaardige dwalingen. Verder herinnert hij haar, dat zij uit het zuivere bloed van het allerchristelijkste Huis van Frankrijk afkomstig was, 't welk nog nooit door een ontaard lid was gebrandmerkt; en dat, indien zij, in plaats van de voetstappen harer voorvaderen in ijver voor het heilige katholieke geloof te volgen, in hare dwaling hardnekkig volhardde, zij ook de achting en vriendschap van hem, haren neef, verliezen zou, dewijl hij niets zoozeer haatte, als de afschuwelijke sekte, wier doodvijand hij was.

Onder de slachtoffers van Hendrik II behoort ook Florens Venot. Onmenschelijk werd die man gemarteld, vier jaren lang in verschillende gevangenissen. Te Parijs ondervond hij de grootste marteling. Zes weken lang vertoefde hij daar in een hol, dat spits toeliep, zoodat hij noch liggen noch rechtop staan kon. Daarbij kwam een verpestende lucht van allerlei afschuwelijk vuilnis. Zijne bewakers verklaarden, dat nog nooit iemand het er langer dan vijftien dagen had kunnen uithouden. Na verloop van zes weken werd hij naar den brandstapel gebracht, waar hij zoo lang zong tot eer van zijn Heiland tot hem de tong werd uitgerukt.

Rome, vernuftig in het uitvinden van allerlei kwellingen, bedacht spoedig een middel om dat zingen en spreken te beletten. Het volk toch luisterde er oplettend naar en dit kon maar schade doen aan hunne zielen. Dat middel was een houten prop, welke men den martelaren, die van de gevangenis naar de folterplaats gebracht werden, in den mond zette. Toen was bidden, zingen en spreken een onmogelijkheid.

De eerste, op wien men die straf toepaste, was Nicolaas Noil, een marskramer. Op een wreede wijze werd hij ter dood gebracht.

Op markskramers [1]) had men het vooral voorzien. Zekere Pierre Chapot was, na een kort verblijf te Geneve, op een drukkerij te Parijs als corrector geplaatst en gebruikte zijn ledigen tijd om boeken te verkoopen. Het gluipend oog van de Sorbonne ontging dien handel niet en Chapot werd voor de chambre ardente van het parlement gedaagd. Voor zijne rechters gekomen, vroeg Chapot de vergunning om met een drietal geestelijken een samenspreking te houden. De

[1]) Op hen komen we straks terug.

rechters weigerden hem dit niet en zonden om drie Sorbonisten, die niet zonder murmureeren aan de oproeping gehoor gaven. Zij gevoelden hunne zwakheid in bijbelkennis tegenover een Hugenoot. Dit bleek ook, want elke stelling werd door CHAPOT met den Bijbel bewezen, terwijl de heeren godgeleerden zich slechts op de kerkvergaderingen en overleveringen konden beroepen. Wat die heeren vergramd werden, toen CHAPOT, zich tot de rechters wendende, zeide: „Mijne heeren, gelooft toch alleen aan de uitspraken der Heilige Schrift." Met zulk een ketter wilden ze niet langer te doen hebben en zeiden daarom tot de rechters: „Waarom hebt ge u laten verschalken door de grillen van een boos en listig ketter? Waarom liet gij ons komen om te disputeeren over punten, welke reeds door de faculteit veroordeeld zijn? We zullen ons op de rechte plaats beklagen," en met die woorden trokken ze af.

Toen zijne tegenstanders zich verwijderd hadden, zei CHAPOT tot de rechters: „Gij ziet, mijne heeren, dat deze lieden niet anders dan schreeuwen en dreigen kunnen; het is dus niet noodig, dat ik verder in het breede uitweide over de rechtvaardigheid van mijne zaak." Toen viel hij op de knieën en bad dat God een rechtvaardig vonnis mocht vellen tot eer van Zijn Naam.

Onder de rechters waren er, die hem wilden loslaten, doch de meerderheid dacht er anders over. Hij moest verbrand worden. Hij werd op een kar gezet om zijn vonnis op de plaats Maubert te ondergaan. Door de vele pijnigingen hem aangedaan, was CHAPOT te krachteloos om te gaan, waarom hij door twee mannen ondersteund werd.

De houtmijt was voor hem ook een leerstoel, want hij had het volk nog iets te zeggen.[1]) Hij riep uit: „Christenvolk, al ziet ge mij hier als een misdadiger ter dood brengen, en al gevoel ik ook den last mijner zonden, ik bid u dat gij gelooft, dat ik als een goed christen sterf, en niet wegens eenige ketterij of omdat ik zonder God leefde. Ik geloof in God, den almachtigen Vader en in Jezus Christus, die door Zijn dood ons van den eeuwigen dood verlost heeft. Ik geloof, dat Hij ontvangen is van den Heiligen Geest, geboren uit de maagd Maria...."

MAILLARD, een van de drie met welke hij geredetwist had, viel hem in de rede, zeggende: „Hier moet gij vergiffenis vragen aan de maagd Maria, welke gij zoo grof beleedigd hebt."

„Mijnheer, ik bid u, laat mij spreken, ik zal niets zeggen, wat een goed Christen onwaardig is. Wat de maagd Maria aangaat, ik heb haar geenszins beleedigd en wil het ook niet doen."

---

[1]) Toen was de houten prop nog niet ingevoerd.

„Welnu, zeg dan slechts een Ave Maria op.”

„Ik zal ’t niet doen. Jezus, gij Zoon van David, ontferm u mijner.”

Het was Maillard genoeg. „Haal de koorden aan,” was zijn bevel en niet lang daarna was Chapot, de marskramer, bij zijn Heer.

We verplaatsen ons in het jaar 1557. Tusschen den koning van Frankrijk en dien van Spanje werd oorlog gevoerd. De slag bij St. Quentin was door de Franschen verloren en men vreesde, dat de Spanjaarden zich weldra voor de poorten van Parijs zouden doen zien. ’t Gepeupel verweet deze nederlaag aan de regeering, die te zwak was geweest voor de Hugenoten. Ook de kerkelijke personen riepen: „We hebben de geschonden eer van God niet gewroken en nu wreekt God zich aan ons.” ’t Zelfde was gesproken in den eersten christentijd toen Rome door vreemde volken werd aangevallen. Toen heette het, dat men te zachtmoedig jegens de christenen geweest was en een honderdtal jaren later zou weer, na de inneming van Verdun door de Bondgenooten, hetzelfde lied gezongen worden. Toen had men de priesters en de aristocratie te veel gespaard en vandaar Frankrijks onheilen. Toen ook werden de Septemberdagen d.i. een menschenslachting geboren (1792) [1].

De geloovigen moesten de nederlaag van St. Quentin ontgelden. In de Jakobstraat waren ongeveer drie à vierhonderd vereenigd om het Avondmaal te vieren. Onder hen waren vele aanzienlijken en rechtsgeleerden. Ook vrouwen tot de voornaamste familiën behoorende en zelfs vele hovelingen waren in de vergadering.

De Sorbonne had er de lucht van. Nu, speurhonden kunnen ook ver ruiken. Uit vrees dat de vergadering kon afgeloopen zijn en men zich zou verstrooien, aleer men de ketters zou kunnen overvallen, hadden de Sorbonisten gezorgd een steenhoop bijeen te krijgen.

’t Is middernacht. De vergadering is afgeloopen en elk zal huiswaarts keeren. Op den drempel gekomen, worden de vertrekkenden onder vreeselijke verwenschingen met een hagelbui van steenen begroet en men is verplicht zich terug te trekken.

Een algemeen tumult in de straat, spoedig opgevuld door een menigte menschen, gewapend met allerlei wapentuig. De een meent, dat de Spanjaarden de stad hebben overrompeld; de ander geeft als zijn gevoelen te kennen, dat het verraders zijn, die het koninkrijk aan den vijand verkocht hebben; een derde zegt, het zijn ketters, die zich

---

[1]) Zie mijn „Revolutie in Frankrijk en Holland.”

verheugen in de onheilen van Frankrijk! de dood aan die ketters!

Wat zullen de geloovigen doen? Zich verschansen tot de gewapende macht komt? Maar dat is zoo goed als zich tot den dood overgeven. Er door heen slaan? Maar ook dat heeft zijne gevaren. Toch baanden sommigen zich met geweld een doortocht, anderen redden zich door de vlucht, de meesten, grootendeels vrouwen en kinderen, meenden het veiligst te zijn door het huis niet te verlaten, meenende wellicht dat het grauw zou aftrekken, maar dat grauw verliet zijn post niet. Tegen den morgen kwam eindelijk de politie opdagen. Proces-verbaal werd opgemaakt. Het hield in: „men heeft gebeden, gezongen en Avondmaal gehouden." Toen werden al de aanwezigen gebonden en naar den kerker gevoerd, omringd door 't gespuis met zijn verwenschingen en vervloekingen. Nauwelijks konden de dienaren der politie de gevangenen voor het janhagel beveiligen. Met verscheurde kleederen, losgerukte haren en bloedende wonden kwamen ze in de gevangenis aan.

En het einde? Eenigen werden verbrand, anderen in kloosters gestoken, wederom anderen bleven in den kerker versmachten. Niemand vrij? Ja, zij die door een dubbelzinnige verklaring hun vrijheid kochten.

HOOFDSTUK VIII.

DE HUGENOTEN NEMEN TOE.

De folteringen van Rome bereikten haar doel niet. Het tegendeel had plaats. Letterkundigen, rechtsgeleerden, krijgslieden, adellijken en geestelijken namen afscheid van Rome om hunne plaats te zoeken onder de verachte Hugenoten. In vele provinciën en steden groeiden de Hugenoten in aantal. De behoefte aan godsdienstige hervorming deed zich meer en meer gevoelen. Dit zei het verstand en het hart. De misbruiken in de roomsche kerk werden meer van nabij beschouwd. Men begon meer algemeen te zien, dat de geestelijke overheden voorbeelden van wanordelijkheid en ongebondenheid gaven; dat de geestelijken van minderen rang even zedeloos leefden en daarbij dom en hebzuchtig waren. Men zag het verschil tusschen hen en de predikers der hervorming, grootendeels eenvoudige, arme, doch ernstige menschen. En dan die standvastigheid en ernst der martelaren, welke meer indruk maakten dan de wreedheid der beulen. Maar ook de invloed, dien het Evangelie op zijne belijders uitoefende. Dat moesten zelfs hunne vijanden getuigen. Florimond de Remond, groot voorstander van het katholicisme en onafgebroken bespieder der Hugenoten, zegt van hen: „In plaats van danspartijen houden zij bijbellezingen en zingen zij geestelijke liederen. De vrouwen zien er met hare zedige houding en eenvoudige kleedij uit als treurende Eva's of boetvaardige Magdalena's gelijk de eerste christinnen. De mannen met hun ernstig gelaat schijnen overweldigd te zijn door

den Heiligen Geest. Het zijn in de woestijn predikende heilige Johannessen". Voorwaar een schoone getuigenis!

Dezelfde Florimond schrijft van den indruk, dien het sterven van een hervormden schoolmeester op diens vader en vele anderen, alle goede katholieken, had gemaakt. „Een man, zeide men, „die tot aan zijn laatsten ademtocht alleen van Jezus Christus gesproken en Jezus aangeroepen had, kon geen ketter zijn". En Florimond verhaalt uit eigen ondervinding den indruk, dien hij en zijne vrienden ontvangen hadden bij het sterven van Anne du Bourg. [1]) Zij waren op de gerechtsplaats in tranen uitgebarsten en hadden de rechters gevloekt, die een onschuldige ter dood lieten brengen.

Een ander roomsch schrijver van dien tijd, Mezeray, zegt, nadat hij een verhaal van al de kettergerichten gegeven had: „Het is zeker, dat de rook van hen, die men op zulke wijze braadde, vele lieden naar 't hoofd steeg, die, de valsche standvastigheid der veroordeelden ziende, en op de ergerlijke uitspattingen van het hof lettende, die strafoefeningen „vervolgingen" en de gedooden „martelaren" noemden".

Florimond de Remond zegt ons nog iets en waarlijk, hij doet dit met zeldzame openhartigheid. Hij zegt: „Schilders, uurwerkmakers, goudsmeden, boekdrukkers, boekhandelaren en dergelijken, wier werkzaamheden een zekeren adeldom des geestes vereischen, waren het eerst bereid om de nieuwe denkbeelden over te nemen". Hij erkent dus, dat het geen botterikken waren.

Van hen, die uit de hoogere kringen der maatschappij tot de hervorming toetraden, moeten we u eenige namen noemen:

Louis de Rochette. Hij was Dominicaner te Toulouse, en omdat hij zoo'n ijveraar voor de kerk was, werd hij tot inquisiteur benoemd (1537). Hem gingen de oogen open; hij werd een Hugenoot en .... verbrand.

Johannes Spinaeus. Een Karmeliter monnik, Rabec geheeten, was van de kerk afgeweken en Spinaeus zou hem weer in 't rechte spoor brengen, vandaar dat hij den ex-monnik dikwijls in de gevangenis bezocht. In plaats echter dat Rabec bekeerd werd, was deze het middel tot bekeering van Spinaeus.

Jakob Spifame, bisschop van Nevers en kanselier van Katharina de Medici. Bij de ontdekking van zijn afval, werd er een bevel tot inhechtenisneming uitgevaardigd, doch Spifame wist naar Genève te ontkomen en was daar als eenvoudig prediker werkzaam.

Ook de aartsbisschop van Aix, Joannes St. Roman, ging openlijk

[1]) Op wien we nader terug komen.

tot de hervorming over. Ook nog andere kerkvorsten, te veel om allen op te noemen. Het hoofd der fransche geestelijkheid, de kardinaal VAN TOURNON moest hooren, dat zelfs zijne twee neven Hugenoten waren geworden. Hij zou hen zeker niet gespaard hebben, als hij hen in handen gekregen had, maar de een vluchtte naar Zwitserland (1540) en de ander nam de wapenen op om zijne onderdrukte geloofsgenooten bij te staan.

Maar we mogen de gebroeders DE COLIGNY niet vergeten. Zij waren: ODET, FRANS en GASPARD. Hunne moeder, LOUISE DE MONTMORENCY, zuster van den connetabel, was reeds der hervorming toegedaan. In haar tijd, een tijd van lichtzinnigheid, werd zij als een zeldzaam voorbeeld van kuischheid geroemd. Op haar sterfbed weigerde zij den bijstand van een priester, zeggende, dat God haar de genade gegeven had, om Hem te vreezen en lief te hebben.

ODET DE COLIGNY, de oudste der drie broeders, was aartsbisschop van Toulouse, bisschop en graaf van Beauvais. Hij is meer bekend onder den naam van Kardinaal van Chatillon, welke waardigheid hem reeds op zijn zeventiende jaar verleend was. Met KAREL GUISE, den wreeden kardinaal van Lotharingen, en den dweepzieken kardinaal van Tournon werd hij als groot-inquisiteur aangewezen om de Hugenoten in Frankrijk uit te roeien. Door den invloed van zijn broeder GASPARD, alsmede door het lezen van Calvijns geschriften, werden zijne oogen geopend voor het Evangelie. Op het Paaschfeest van 1561 nam hij geen deel aan de roomsche plechtigheden, maar vierde in de binnenvertrekken van zijn bisschoppelijk paleis met eenige burgers en huisgenooten het Avondmaal op protestantsche wijze. Dit bleef niet bedekt. Het gepeupel schoolde samen voor zijn woning en eischte hem op, doch ODET vertoonde zich in zijn purperen statiegewaad aan het venster en die vertooning had zooveel invloed, dat het volk afdroop. Tot dusverre had ODET nog altijd de teekenen zijner waardigheid gedragen en daarmede zijn overtuiging van het Evangelie bedekt, doch daar vond hij niet langer vrede bij. Hij brak openlijk met Rome en trad in 't huwelijk met ISABELLE DE HAUTEVILLE, die mevrouw de kardinale of mevrouw de gravin van Beauvais werd genoemd. ODET stierf door vergif hem door zijn kamerdienaar toegediend (1571).

FRANS, bekend onder den naam van D'ANDELOT, was de jongste der drie broeders. Hij was de eerste, die zich openlijk voor de hervorming verklaarde. In de italiaansche oorlogen krijgsgevangen gemaakt en op het slot van Milaan bewaard, ontving hij van RENÉE van Frankrijk boeken en toen hij vervolgens naar Schotland werd gezonden, werd

hij al meer en meer met het Evangelie bekend. Bij gelegenheid, dat hij naar zijne goederen in Bretagne ging, nam hij een predikant met zich, die van stad tot stad predikte, niet met gesloten maar met open deuren, eene in 1558 ongekende zaak. Koning HENDRIK, het stout bestaan van ANDELOT vernomen hebbende, deed hem de hevigste verwijtingen, doch ANDELOT antwoordde hem: „Sire, gij kunt het niet euvel duiden, dat ik, na mijn plicht in uw dienst te hebben gedaan, het overige van mijn tijd ten nutte mijner ziel besteed. Daarom bid ik u, laat mijn geweten onbezwaard en laat mij u dienen met mijn lichaam en met mijne goederen, die allen u toebehooren."

„Maar ik heb u dit ordeteeken, dat om uw hals hangt, niet gegeven om daarmede zulk een gebruik te maken. Gij hebt mij beloofd en gezworen naar de mis te zullen gaan en uw godsdienst te onderhouden."

„Ik wist toen niet, wat het is een christen te zijn, maar ik zou hem tot zulk een prijs niet hebben aangenomen, indien God mij het hart had getroffen, zooals nu."

Dit gesprek viel voor onder den maaltijd. De koning werd zoo boos dat hij zijn bord naar het hoofd van ANDELOT slingerde dat niet hem maar den dauphin (kroonprins) trof. Weinig had het er aan gescheeld of de koning had ANDELOT met zijn degen doorstoken. Hij werd in de gevangenis te Melun gezet en hem zijn betrekking van kolonel-generaal der infanterie ontnomen.

De paus was over die gevangenzetting verontwaardigd. Volgens hem had ANDELOT op staanden voet naar de strafplaats gebracht moeten worden, doch de fransche gezant wist hem te beduiden, dat het toch niet aanging met een Chatillon, neef van den connetabel en broeder van den admiraal (Gaspard) zoo te handelen. En wat was het antwoord van paus PAULUS IV? „Een ketter komt nooit terecht, dat is een kwaad waartegen geen ander middel is dan het vuur."

Betrekkingen en vrienden zaten niet stil, maar kwamen tusschenbeide. ANDELOT stemde er in toe, dat er in zijn gevangeniskamer een mis zou gelezen worden. Hij zelf nam er echter geen deel aan. Toen kwam hij op vrije voeten, maar trad toen ook op als verdediger van zijne geloofsgenooten. Zijne zonen HENDRIK en GASPARD hebben gediend in het leger der Staten in de Nederlanden.

En zoo komen we aan den edelen GASPARD DE COLIGNY, den voornaamsten man onder de fransche Hugenoten. Na een zorgvuldige opvoeding genoten te hebben, kwam hij op 20-jarigen leeftijd aan het hof van FRANS I en sloot er vriendschap met den jeugdigen FRANS DE GUISE, een vriendschap, die later in vijandschap overging. Beiden ver-

gezelden den koning in den oorlog (1543). GASPARD onderscheidde zich bij de belegering van Montmedy en van Bains. Vervolgens streed hij met zijn broeder zóó dapper, dat zij op het slagveld van Cerisoles door den graaf VAN ENGHIEN tot ridders werden geslagen. GASPARD diende daarna in Champagne, nam deel aan de belegering van Boulogne en werd door HENDRIK II tot generaal der infanterie bevorderd. Als zoodanig voerde hij een strenge krijgstucht in bij de bende huurlingen, die meer op roovers dan op soldaten geleken. De roomsche geschiedschrijver BRANTÔME zegt van hem: „zijne bevelen en inrichtingen waren de schoonste en voorzichtigste, die ooit in Frankrijk werden gegeven; zeker zijn daardoor duizenden menschenlevens en millioenen schats bewaard; want te voren hoorde men van niets dan van rooverijen, diefstal, plundering, knevelarijen, moord, twist en ontucht onder de soldaten. Ziehier dus welk een verplichting de wereld aan dezen grooten man heeft."

In 1552, na den afloop van den veldtocht in Duitschland, werd hij admiraal van Frankrijk. De overwinning bij Renty (1554) vermeerderde zijn roem, maar bezorgde hem ook de vijandschap van den hertog DE GUISE. Een jaar later werd hij gouverneur van Picardië. Niettegenstaande zijne kloekmoedige verdediging viel St. Quentin in 's vijands handen, waarna hij twee jaar te Sluis en op de citadel te Gent in gevangenschap moest doorbrengen. Na den vrede met de Spanjaarden keerde hij naar Frankrijk terug en werd benoemd tot gouverneur van Isle de France.

We zullen van Coligny's krijgsbedrijven in den loop van ons geschiedverhaal nog wel meer vernemen en willen nu eens stilstaan bij zijn godsdienstige en huiselijke aangelegenheden. Alleen willen we nog als in 't voorbijgaan mededeelen, dat hij zijn vriend WILLEM VAN ORANJE den raad gaf om de WATERGEUZEN, die woeste piraten, uit te rusten en er een geregelde zeemacht van te maken; dat hij den prins vroeger en later hulptroepen verschaft heeft; dat hij ook het Evangelie in Brazilië aan de arme heidenen wilde doen brengen en die daardoor werkelijk de eerste protestant in Europa is geweest, die den grond legde van het zendingswerk in het buitenland. Ook vermelden we, dat zijne dochter LOUISE, weduwe TELIGNY, later gehuwd is met prins WILLEM en zij de moeder is geworden van prins FREDERIK HENDRIK, broeder van den beroemden MAURITS.

Het juiste tijdstip waarop de COLIGNY tot de hervorming is overgegaan, kan niet bepaald worden, maar zeker is het, dat hij na den ongelukkigen slag bij St. Quentin, spaansch krijgsgevangen zijnde, om een Bijbel en andere boeken vroeg. Toen kwam hij tot een

vaste en diepe overtuiging van de beginselen der hervorming. Na den losprijs betaald te hebben, trok hij zich in zijn woning te Chatillon-sur-Loing terug. Dewijl hij zich alleen met godsdienst wilde bezighouden, droeg hij met toestemming van den koning zijn generaalschap aan zijn broeder ANDELOT over. Hij deed afstand van het bestuur van Parijs en van Isle de France ten behoeve van zijn neef den maarschalk DE MONTMORENCY, zoon van den connetable, en verzocht koning HENDRIK dringend, dat deze een opvolger voor hem zou aanwijzen in 't bestuur over Picardië. Hieruit zien we, dat het de COLIGNY niet te doen was om eer en macht, en toch hebben zijne tegenstanders hem beschuldigd van eerzucht, toen hij de wapens voor zijn verdrukte geloofsgenooten opnam.

COLIGNY werd door zijne vrouw CHARLOTTE DE LAVAL menigmaal aangespoord zich openlijk te verklaren. Zijn geschiedschrijver zegt er dit van: „De admiraal, reeds zoo dikwijls en zoo liefderijk door zijne vrouw hiertoe gedwongen, besloot haar daarover te onderhouden en stelde haar toen voor dat bij zijn weten, sedert vele jaren, niemand in Duitschland of in Frankrijk openlijk dien godsdienst beleden had, zonder in groote rampen en bezwaren te vervallen; dat volgens de edicten van FRANS I en HENDRIK II, die streng nageleefd werden door 't parlement, zij, die daarvan overtuigd werden, levend in 't openbaar moesten verbrand worden; dat hunne goederen aan den koning kwamen; maar dat hij, indien zij vast besloten was, zich zulk een lot te laten welgevallen, van zijn kant niet te kort zou komen in zijn plicht".

Toen zijne vrouw hem antwoordde, dat zoodanig het lot was geweest van ware christenen in alle eeuwen, aarzelde COLIGNY niet langer. Aan allen, die hem kwamen bezoeken, beleed hij zijn geloof; hij wekte zijne dienaren op zijn voorbeeld te volgen; hij gaf hun de Schriften te lezen; hij nam vrome mannen om zijn kinderen te onderwijzen en bracht een geheele hervorming in zijn huiselijke inrichting. Hij begon ook de vergaderingen te bezoeken en deel te nemen aan 't Avondmaal tot groote vreugde van de broeders en zusters Hugenoten.

Zien we hoe 't in zijn huis toeging. We volgen weer de getuigenis van zijn geschiedschrijver. „Zoodra hij des morgens vroeg was opgestaan, knielde hij neder met alle aanwezigen en deed zelf het gebed; daarna verleende hij gehoor aan de afgevaardigden der kerken, die tot hem gezonden werden, in afwachting van het uur der prediking, die om den anderen dag met psalm-gezang werd gehouden, of hij besteedde zijn tijd aan de openbare aangelegenheden, waarmede hij zich ook na de preek onledig hield tot aan het uur van den maaltijd. Wanneer er geen predicatie gehouden was, dan plaatste

hij zich met zijne vrouw voor de gedekte tafel, hief een psalm aan en sprak den gewonen zegen. Een menigte van Franschen, maar ook Duitsche kapiteins en kolonels kunnen er van getuigen, dat hij deze gewoonte geen enkelen dag naliet, zoo min in 't leger als in zijn huis in dagen van rust. Wanneer het tafellaken was weggenomen, stond hij met alle aanwezigen op en dankte zelf of liet dit door zijn huisprediker doen. Hetzelfde had plaats bij den avonddisch. Als hij zag, dat zijne huisgenooten zich bezwaarlijk allen konden laten vinden bij het avondgebed eer men ter ruste ging, gaf hij bevel, dat zij bij 't eindigen van den maaltijd zouden binnen komen en het gebed had dan plaats na het psalmgezang. Een groot aantal der aanzienlijken voerde dezen godsdienstigen regel in hunne huisgezinnen in. Hij zelf vermaande hen dikwijls tot beoefening van ware vroomheid, zeggende, dat het voor den huisvader niet voldoende was heilig te leven, maar dat hij door zijn voorbeeld de zijnen daartoe brengen moest. Naderde de tijd van 't Avondmaal, dan verzamelde hij zijne huisgenooten, stelde hen voor, dat zij aan God niet alleen rekenschap van hun gedrag moesten geven, maar ook van hunne misdragingen, en hij verzoende hen onder elkander wanneer er eenige oneenigheid had plaats gehad".

Wat we ook in Coligny zien? Hij was streng voor zichzelven, maar toegevend voor anderen; nooit verhief hij zich op zijn voorspoed en door tegenspoed werd hij niet ontmoedigd; niet alleen in krijgs- maar ook in staatszaken ervaren. Hij was een vriend van zijn vaderland en gehecht aan zijn koning in alles, wat hij met zijn geweten kon overeen brengen.

Wij verlaten de Coligny om hem straks weer te ontmoeten.

Onder hen, die aanhangers der hervorming waren, moeten we nog noemen Anton, koning van Navarre, die helaas later zijn geloof verzaakt heeft en diens vrouw Jeanne d'Albret, de moeder van Hendrik IV, benevens prins Lodewijk van Condé, broeder van Anton.

Onder de vrouwen der hervorming willen we nog noemen de barones de Gramboy, welke de godsdienstige vergadering in 1557 bijwoonde en die door de politie overvallen werd. De barones moest den brandstapel beklimmen, met haar twee ouderlingen uit Parijs.

Mevrouw de Graveron, een vrouw slechts drie en twintig jaren oud en sedert eenige maanden weduwe. Op het oogenblik, dat zij naar de strafplaats zou geleid worden, legde zij hare rouwkleederen af en trok een feestelijk gewaad aan. Zij ging immers het feest der overwinning tegemoet? Met haar werden nog een grijsaard en een jongeling en daarna nog vier anderen verbrand.

HOOFDSTUK IX.

OPRICHTING VAN GEREGELDE GEMEENTEN.

In de uitbreiding der hervorming hebben de marskramers geen gering aandeel gehad. Die marskramers waren eigenlijk colporteurs van Bijbels en godsdienstige geschriften. Frankrijk wemelde van die reizende boekverkoopers. De drukkerijen van Genève, Lausanne en Neufchatel voorzagen hen van die Bijbels en geschriften. Zij waren uit verschillende klassen der maatschappij; velen waren studenten in de godgeleerdheid, sommigen zelfs leeraars van het Evangelie. Met een stok in de hand, een mand op den rug, hitte noch koude ontziende, gingen zij langs afgelegen wegen door modderpoelen en langs ongebaande paden van huis tot huis, om hunne koopwaar aan te bieden. Naar de wijze der oude Waldenzen verborgen zij hun kostbaarste waren onder in hun mars zoodat zij het voorkomen hadden van handelaars in zijde, edelgesteenten en snuisterijen. 't Was natuurlijk om de loerende oogen der vijanden te ontgaan, dat maar niet altijd gelukte. Door hun toedoen kwam de Bijbel in de kasteelen der edelen en in de hutten der landlieden. Niet overal werden zij minzaam ontvangen, dikwijls beleedigd, ja zelfs met den dood gedreigd, doch zij hadden hun leven voor de goede zaak over. Velen hunner hebben dan ook den brandstapel of het schavot beklommen. We hebben 't gezien in Pierre Chapot.

Ook door een tooneelvertooning werd het Evangelie aanbevolen. Het

was in 1558 dat de koning en de koningin van Navarre een bezoek brachten aan de stad la Rochelle. Zij waren als voorstanders der hervorming bekend. Daar zijnde, werd de komst aangekondigd van een troep komedianten. De koning met het hof zoowel als de burgers der stad begeerden de vertooning te zien. En wat zag men? Een zieke vrouw. In haar doodsangst riep zij om een biechtvader, en een pastoor in zijn priesterlijk gewaad trad aan hare legerstede. Hij nam haar de biecht af, maar de vrouw bleef ziek en in vreeze des doods. Zij kon geen rust vinden en smeekte om hulp. De eene monnik voor, de andere na kwam aanzetten, maar de toestand bleef onveranderd. De rozekrans hielp ook niet, het kleed van St. Franciscus evenmin. Eindelijk kwam er een man op 't tooneel, niet in een priesterlijk gewaad of monnikspij gehuld, maar in een gewone, eenvoudige kleeding. Hij fluisterde de vrouw in 't oor, dat hij iemand kende, die haar zeker genezen kon, maar die man durfde bij daglicht niet uitgaan, dat was voor hem te gevaarlijk; hij kon alleen 's nachts komen. De vrouw bad hem dien geneesheer te zenden en hij kwam. Hij sprak der zieke zachtkens eenige woorden toe en die woorden verkwikten haar. Vervolgens gaf hij haar een boekje en zeide hardop: „Dit boek bevat onfeilbare voorschriften ter uwer genezing; gebruikt ge die, dan zult ge binnen eenige dagen hersteld zijn." Waarlijk, de vrouw gevoelde zich beter worden; zij werd opgeruimd, want de doodsangsten waren geweken. Als geheel hersteld verliet zij haar bed en wandelde eenige malen het tooneel op en neer. Zij verklaarde dat de leek had kunnen doen, wat voor priester en monnik niet mogelijk was en dat de voorschriften in het boek allerbest waren. Had iemand dezelfde ziekte, dan wilde zij hem het boek wel leenen. Wie de geneesheer was en hoe het boek heette, moesten de toehoorders maar raden.

Nu, de toehoorders hadden hier weinig moeite mede. Velen namen het boek in handen en hunne gewetensbezwaren weken. Van dien tijd af bloeide het protestantisme in Rochelle en werd er een gemeente gesticht, die evenals elders in den nacht bijeen kwam.

We hebben reeds meer dan eens gezien, dat de vromen niet afgeschrikt werden al rookten de brandstapels. Alleen men was soms wat voorzichtiger. Nog altijd vergaderde men in 't geheim 't zij in een schuur, of kelder, of in een bosch of waar dan ook. In sommige gevallen bedekte men het doel der samenkomsten met slimme middelen. Al weder willen we 't Florimond de Remond laten zeggen: „Om te kunnen vergaderen zochten zij een of ander huis met verborgen deuren,

ten einde in nood te kunnen ontsnappen en ook om door verschillende toegangen te kunnen binnen komen. Hij, die als predikant voorging, was van dobbelsteenen en kaarten voorzien, ten einde die in plaats van den Bijbel op tafel te kunnen werpen en alzoo door het spel hun oogmerk te bedekken. De predikant van Nantes was nog voorzichtiger als hij in 't geheim te Parijs predikte, daar hij de speelpenningen op de tafel liet liggen, ten einde hen te misleiden, die kwamen overvallen, en die niet tot zijne kudde behoorden."

In die geheime vergaderingen was doorgaans de moedigste of kundigste de voorganger.

Het was een groote vreugde, wanneer de eene of andere leeraar deze vergaderingen op zijne reize bezocht, maar 't gebeurde niet dikwijls. Wat had hij dan veel te verhalen van zijne ontmoetingen, van de vervolgingen welke doorgestaan of nog te verwachten waren. Dan bediende hij de sacramenten en verkondigde het Woord Gods en vernieuwde met hen het verbond der trouwe aan den Heer. Was het uur van scheiden gekomen, dan was het een vaartwel tot op den brandstapel of tot in den hemel. Is het een waarheid, dat tusschen leven en dood slechts ééne schrede is, de Hugenoten, die als over een brandende vulkaan gingen, waren daarvan ten volle overtuigd.

We zien dus dat de inrichting der vergaderingen nog gebrekkig was, vereenigingen zonder vaste leeraars en bediening der sacramenten. Kerken bestonden er eigenlijk nog niet. Dertig jaren gingen zoo voorbij tot een andere toestand geboren werd. Parijs gaf een goed voorbeeld. De vrienden aldaar hielden hunne vergaderingen in het huis van een edelman uit de provincie, die zich te Parijs gevestigd had. Deze deed het voorstel om een vasten leeraar te benoemen. Na eenige besprekingen werd dit voorstel aangenomen en de keuze viel op een jong rechtsgeleerde, die altijd getrouw de vergaderingen bezocht. Met het Evangelie bekend geworden, moest hij veel van zijn vader verduren, zoodat hij eindelijk de vlucht naar Parijs nam. Zijn naam is Johannes Maçon, bijgenaamd de la Rivière. Hij nam de benoeming aan en te Parijs ontstond de eerste gemeente (1555 . Dit voorbeeld werd gevolgd te Poitiers, te Angers, te Bourges en op andere plaatsen. Op die wijze vestigde zich de bijzondere kerk of kerkelijke gemeente. Al die gemeenten bestonden op zichzelven; verband of samenhang bestond er niet. Dit werd gevoeld. Samenspreking en samenwerking werd een behoefte. Immers volgens berekening bestonden er in Frankrijk 1100 grootere of kleinere hervormde gemeenten met ongeveer anderhalf millioen leden.

Toen werd er tot een stouten stap besloten. Er zou eene kerkvergadering of synode gehouden worden. Men koos daartoe Parijs, omdat die groote stad de meeste kansen van veiligheid aanbood. Ja, 't was inderdaad een stoute stap, maar de nood der tijden dwong. De roomsche geschiedschrijver DU THOU zegt er van: „Zij kwamen bijeen gelijk een regiment, dat onder een hagelbui van kogels zich in 't gelid schaart met verachting van de vrees voor een gewissen dood."

Elf gemeenten zonden hare vertegenwoordigers naar de kerkvergadering, waarin het voorzitterschap bekleed werd door den parijschen predikant FRANS MOREL. De vrucht hunner samensprekingen was het vaststellen van eene grondwet voor al de fransche gemeenten en zoo ontstond eene „Geloofsbelijdenis" en een „Kerkorde." Beide stukken ademen een geest van gestrengheid. Wilde men van Rome niets weten, ook niet van het toegeven aan eenige zonde; het beginsel was: geheele toewijding aan God en Christus. Overtreders werden bestraft; dwalenden vermaand en die ergernis gaven van de gemeente uitgesloten.

Die eerste fransche nationale synode duurde vier dagen lang. Na den afloop keerde elk ongedeerd naar zijne woonplaats terug.

HOOFDSTUK X.

ROME WAS NIET INGESLUIMERD.

Bij het toenemen der hervorming had Rome niet stil gezeten. De afschuwelijkste dingen werden van de Hugenoten gezegd, zoowel op den kansel als in de biechtstoelen, op de scholen, op de markten en aan het hof. Evenals van de eerste christenen gezegd werd, offerden ook zij hunne kleine kinderen en dergelijke beschuldigingen meer.

In het parlement waren evenwel velen tot betere gedachten omtrent de Hugenoten gekomen. Dat lichaam werd verdeeld in drie partijen. De heftigen met den eersten voorzitter LEMAIRE aan 't hoofd wilden met kracht de vervolgingen doorzetten; de meer gematigden, als DE HARLAY, SEGUIER en DU THOU [1]) verlangden toegevendheid, om daardoor beide godsdienten tot een te brengen. De derde partij bestond uit geheime aanhangers der hervorming met ANNE DUBOURG en LOUIS DUFOUR aan 't hoofd.

In de jongste vergadering was zóó op verdraagzaamheid aangedrongen, dat de bloedplakkaten niet meer zoo streng gehandhaafd werden, maar dat was tot groote ergernis van den voorzitter LEMAITRE en niet minder van de geestelijken. Neen, aan die verdraagzaamheid moest een einde komen. LEMAITRE deed den koning eene lijst overhandigen met de namen zijner van ketterij verdachte ambtgenooten met opgaven van hunne inkomsten en goederen. DU THOU zegt er van: „Toen konden de gieren van het hof weten, welke buit er te behalen was.”

---

[1]) Niet de roomsche geschiedschrijver, maar diens vader.

KAREL DE GUISE zei tot den koning: „Indien de wereldlijke macht in gebreke blijft, dan zullen alle ontevredenen tot die gehate sekte overgaan; zij zullen het kerkelijk gezag omver werpen en daarna de koninklijke macht." DE GUISE wilde, dat de vorst zelf onverwacht in het parlement zou verschijnen om door eene daad van gezag tusschenbeide te komen. Dit gaf bij den koning eenige aarzeling, doch DE GUISE was er terstond op uit, te zeggen: „Men kan den spaanschen edelen, die de koninklijke bruid van Parijs afhalen, geen fraaier schouwspel aanbieden, dan het openbaar verbranden van een half dozijn luthersche parlementsleden. Men moet een deel van den buit aan den hertog van ALVA en aan de verdere spaansche granden geven."

Ter opheldering van deze woorden moeten we voor een oogenblik den draad van ons verhaal afbreken en ons op staatkundig terrein begeven.

Hierboven hebben we gezien, dat HENDRIK II van Frankrijk in oorlog was met FILIPS II van Spanje. De nederlandsche generaal, de graaf VAN EGMONT, behaalde twee overwinningen op de Franschen, de eene bij St. Quentin, (1555), de tweede te Grevelingen (1558). Na dien slag neigden beide partijen tot den vrede en kwam een einde aan den oorlog, die bij tusschenpoozen 40 jaar geduurd had. De vrede werd gesloten te Chateau-Cambresis op 3 April 1559.

Bij dezen vrede waren ook bepalingen gemaakt omtrent de wederzijdsche teruggave van de veroverde plaatsen. In dien tijd vertrouwde men elkander in staatszaken ook al niet en vandaar dat beide partijen gijzelaars moesten leveren. FILIPS koos voor zijne gijzelaars den hertog van ALVA en ook anderen, maar ook onzen prins WILLEM VAN ORANJE, toen 26 jaren oud. Opmerkelijk. Zien we hierin het bestuur eener alles besturende Voorzienigheid.

Weldra was prins WILLEM de gevierde man aan 't fransche hof en deelde hij in de gunst van koning HENDRIK. Was deze praatziek, ORANJE wist, als 't noodig was, te zwijgen. De vriendschap, welke tusschen beiden bestond, bracht hen dikwijls samen. Op een jachtpartij niet ver van Parijs waren ze van 't jachtgezelschap afgedwaald en reden stapvoets naast elkander door 't bosch. HENDRIK begon spoedig een gesprek over den vrede en de vredesvoorwaarden en vertelde daarbij aan den prins, dat hij met koning FILIPS ook nog een geheim verbond gesloten had, hierin bestaande, dat zij elkander zouden behulpzaam zijn in het volkomen uitroeien der ketterij. Ofschoon de prins nog roomsch was, gruwde zijn edele ziel van zoodanig verbond, maar hij zweeg. Hij

maakte zijne plannen om die onschuldige ketters zooveel mogelijk te beschermen tegen de twee samenzweerders en in zijn gijzelaarschap legde hij den grond tot de bevrijding onzes lands van spaansche dwinglandij.

Is het niet opmerkelijk, dat Filips van Spanje juist Willem van Oranje tot zijn gijzelaar moest kiezen?

Bij dien vrede van Chateau-Cambresis kwamen ook huwelijks verbintenissen in 't spel. De tweede echtgenoot van Filips II, de fanatieke Maria van Engeland, was in 1558 overleden, en Filips, sluw als hij was, wilde zich nu door een huwelijk met de dochter des konings, Elizabeth, die reeds aan Filips' zoon don Carlos verloofd was, voortdurend van diens bijstand verzekeren. Nog een ander huwelijk kwam tot stand; 't was tusschen Emanuel Philibert, hertog van Savoye en de zuster des konings, Margaretha. Beide huwelijken zouden met schitterende feesten gevierd worden.

Nu het ons duidelijk is, wat kardinaal de Guise met zijne uitdrukkingen bedoelde, zetten we ons verhaal weder voort.

De koning, zeiden we, aarzelde, omdat hij gevoelde de rol van verspieder te zullen spelen, maar voor de Guise mocht er bij den koning geen aarzeling bestaan Hij bracht al de kardinalen en bisschoppen benevens een aantal doctoren in het koninklijk paleis bijeen en hield toen een redevoering, welke den koning angst aanjoeg. De kardinaal toch verklaarde, dat de toorn Gods op den koning rustte, naar dien deze de ketterij niet met wortel en tak uitroeide. Toen was de koning gewonnen.

Omgeven van zijn lijfwacht en vergezeld van kardinalen, aartsbisschoppen, bisschoppen en van al zijn rijksgrooten begaf Hendrik zich naar de vergadering van het parlement. Hij zette zich op den troon en hield een rede over den toestand van het rijk en hoe hij geijverd had voor den vrede in de christelijke kerk en dat hij zich zou toeleggen om de wonden, aan die kerk toegebracht, te genezen. Ook gewaagde hij van het huwelijk zijner dochter en zijner zuster. Na die mededeelingen verzocht hij den leden van het parlement hunne beraadslagingen voort te zetten.

Onder die leden waren er die zeer goed wisten, dat spreken een gevaarlijke zaak was en toch lieten ze zich niet door vrees weerhouden. Met vrijmoedigheid kwamen zij voor hun gevoelen uit en wezen er op dat, terwijl er een concilie te Trente gehouden werd om uitspraak te doen in geloofszaken, het onrechtvaardig was menschen te verbranden, nog vóór dat concilie bepaald had wat ketterij was.

LODEWIJK DUFOUR sprak: „De onlusten in Frankrijk ontstaan door de godsdienstgeschillen, maar men behoort te onderzoeken, wie de bewerkers er van zijn, indien men niet het verwijt wil verdienen van 't geen ELIA tot ACHAB zeide: „Gij zijt de beroerder van Israël."

Nu liet ANNE DU BOURG zich hooren en 't geen hij sprak was stout, onverschrokken. Hij zeide: „vele zware misdaden, zooals overspel en meineed worden ongestraft bedreven, terwijl dagelijks nieuwe straffen worden uitgevonden voor menschen, die zich tot nu toe aan geen misdrijf hebben schuldig gemaakt. Of zijn zij schuldig aan hoogverraad, die den naam des konings alleen gebruiken om voor hem te bidden? En verdienen zij rad en brandstapel, die wel verre van oproeren in de steden en onlusten in de provinciën te verwekken, de treffendste voorbeelden geven van gehoorzaamheid aan de wetten en zich de getrouwste verdedigers der openbare orde betoonen?" Ten slotte zeide hij: „Voorwaar, 't is geen geringe zaak, dezulken te veroordeelen, die in 't midden der vlammen den naam van Jezus Christus aanroepen."

De president LEMAITRE: „Ik verhef den ijver van koning FILIPS AUGUSTUS, die op één dag zeshonderd Albigenzen liet verbranden."

Koning HENDRIK, verbitterd over de kettersche gevoelens, welke hij had hooren uitspreken, gelastte onverwijld de schuldigste leden van 't parlement, en met name DU BOURG en DUFOUR, in hechtenis te nemen. Aan den kapitein der koninklijke lijfwacht, den graaf MONTGOMERY, werd den last opgedragen hen naar de Bastille te voeren. Andere leden van het parlement werden den volgenden dag in hunne huizen in hechtenis genomen.

We spraken van de Bastille. 't Was een sterk kasteel in de 14e eeuw aangelegd. Gesticht tot beteugeling der hoofdstad diende het later tot een staatsgevangenis. Die in dezen afschuwelijken kerker kwam, werd er als het ware levend begraven. In de fransche revolutie is dat gehate kasteel door het volk ingenomen en tot den grond toe geslecht. In dat moordenaarshol werden DU BOURG en DUFOUR gebracht, niet om er levenslang te blijven, want de koning had vast besloten allen, die zich tegen hem verzet hadden, ter dood te doen brengen. Het eerst zou hij met DU BOURG beginnen, maar vóór de dag zijner wraak aanbrak, moest koning HENDRIK zich voor den Koning aller koningen verantwoorden.

Wat al feesten in Parijs ter eere van de vorstelijke huwelijken. 't Was dag aan dag feest, terwijl de arme Hugenoten te vuur en te

zwaard vervolgd werden. Een schitterend steekspel zou het slot van alle feesten zijn, een steekspel zooals men nog zelden gezien had. Ja, het zou het slotspel wezen, maar ook het slot van een leven doorgebracht in zonde en ongerechtigheid.

De gansche straat St. Antoine, toen nog niet geplaveid, was in een feestterrein herschapen. Tal van zijden en fluweelen vaandels met gouden versieringen geborduurd, wapperden van de huizen. Van paal tot paal om de afgeheinde ruimte, tot renperk ingericht, slingerden de sierlijkste bloemslingers. Prachtig waren de zitplaatsen van het hof met fluweel en gouden borduursels behangen. En niet minder waren de ridders en hunne paarden uitgedoscht. 't Was te zien, dat het hof er niet onder geleden had, al had de oorlog fel gewoed en het volk uitgemergeld was.

De eerste kampvechters waren de koning en de hertog van Savoye. Daverende toejuichingen vielen hun ten deel om hunne ridderlijke bekwaamheid en behendigheid. Natuurlijk moest de koning overwinnaar zijn. Na hem kwamen de hertog van GUISE, de vorst van Ferrara en de hertog van Nemours in het strijdperk. De koning wilde nog een kans wagen en ofschoon het hem ontraden en hem zelfs met vleiende woorden gezegd werd, dat hij meer dan voldoende zijne vaardigheid getoond had, er hielp niets aan, de koning wilde nog een lans breken. Zijn tegenstander moest zijn de graaf DE LORGES, zoon van den straks genoemden kapitein der gardes, MONTGOMERY. DE LORGES had er weinig zin in, want het was een gevaarlijk spel om met den koning te strijden, maar hij moest. Daar rennen de kampvechters op elkander toe. Zij ontwijken elkander. DE LORGES zorgt er voor den koning niet te raken, maar hij heeft er ook geen lust in uit het zadel gelicht te worden. De koning denkt er anders over en rent telkens nauwer en dichter op DE LORGES aan. In vliegenden ren staan de paarden lijnrecht tegenover elkander. De koning vliegt op DE LORGES toe. Deze heeft geen tijd om uit te wijken. Hij strekt zijn lans uit en de koning rijdt met zijn harnas zóó sterk tegen de lans in, dat deze in stukken vliegt en DE LORGES slechts de onderste helft in de handen houdt. Noch de koning noch DE LORGES kunnen den loop van het paard stuiten. De koning rent dus toe en nu stoot de gebroken lans van DE LORGES, zonder diens wil, 's konings vizier open en steekt hem een oog uit terwijl de splinters van het hout hem diep in de hersenen dringen.

De toejuichingen verstomden plotseling, want de koning was doodelijk getroffen. Hij zonk van 't paard en werd door kapitein GOMERY naar 't paleis gevoerd. Voorbij de Bastille gaande, kon hij de oogen van

dat gebouw niet afwenden, want daar had hij ANNE DU BOURG gevangen doen zetten. Men verzekert, dat hij in zijn laatste oogenblikken, aan DU BOURG en aan de andere gevangenen denkende, gedurig uitriep: „Zij zijn onschuldig; God straft mij omdat ik hen vervolgde." De kardinaal DE GUISE had een troostmiddeltje bij de hand om hem gerust te stellen, zeggende: „'t Is maar een ingeving van den duivel." Een kardinaal, een opziener van de kerk, had de stoutmoedigheid de kloppingen van 't geweten toe te schrijven aan satan, die er altijd op uit is het geweten des menschen als met een brandijzer dicht te schroeien.

Koning HENDRIK, wiens leven en regeering een aaneenschakeling van lichtzinnigheden geweest was, stierf om voor God rekenschap af te leggen van zijn rentmeesterschap.

Geschiedschrijvers, die in den tijd van HENDRIK leefden, vermelden ons vreemde dingen. Zoo zou zijne vrouw den vorigen nacht gedroomd hebben, dat hij bij het steekspel gewond en doodelijk weggedragen werd en zij hem verzocht hebben dien dag niet uit te gaan.

Men zegt ook dat, toen het praalbed werd gereed gemaakt, waarop de koning ten toon gesteld zou worden, de dienaren, zonder er bij te denken, het lijk bedekten met een prachtig geborduurd kleed, 't welk de bekeering van PAULUS voorstelde, met deze woorden in groote letters: „SAUL, SAUL, wat vervolgt gij mij!" Die woorden trokken zoo de algemeene aandacht, dat de officier, die de wacht bij 't lijk hield, het kleed met een ander verwisselde.

De dood van koning HENDRIK bracht geen gunstige verandering in het lot van DU BOURG. Daarvoor zorgden zijne vijanden en het rechtsgeding werd voortgezet. DU BOURG was een geleerd en rechtschapen man, die door allen geacht werd en daarom kon het ook niet anders of groot moest de belangstelling zijn, die men in hem toonde. Wat gaven echter DE GUISEN om de publieke opinie. Vrienden mochten den gevangene voorspreken; DU BOURG mocht nog betrekkelijk jong zijn — hij was slechts 38 jaar — hij mocht den roem van welsprekendheid hebben, dat alles woog bij DE GUISEN niets; hij was een rebel en een ketter, die den dood verdiend had. Zij wisten te zegevieren en de onschuldige man werd ter dood veroordeeld.

Enkele vrienden zochten hem te bewegen om een geloofsbelijdenis in dubbele woorden op te stellen, teneinde, zonder zijn eigen geweten te kwetsen, zijne rechters tevreden te stellen. DU BOURG weigerde; neen, geen dubbelhartigheid; hij veroorloofde het ook zijn advocaat niet.

Pogingen van vrienden werden aangewend om hem te laten ont-

snappen. Het plan werd echter ontdekt en toen werd du Bourg opgesloten in een ijzeren kooi, een oud voorwerp uit den tijd van Lodewijk XI, dat men in de Bastille had gevonden. In dien engen kerker zong de waardige man lofzangen tot eer zijns Heeren.

Du Bourg was een beroemd man en volgens de gewoonte moesten beroemde mannen op de groote feesten terechtgesteld worden. Zoo ook du Bourg. Met Kerstfeest, zoo werd bepaald, zou hij den brandstapel beklimmen. Zeshonderd man werden in de wapenen gebracht, om hem naar de gerechtsplaats te voeren. In verschillende straten waren galgen en brandstapels opgericht, opdat de juiste plaats eerst in het laatste oogenblik bekend zou zijn.

Een gunst werd du Bourg verleend; de tong zou hem niet eerst worden uitgesneden, doch onder voorwaarde, dat hij niet zou spreken. Toch viel het hem zwaar om geheel te zwijgen. Na zijn ontkleeding sprak hij tot de duizenden, die den brandstapel omringden: „Mijne vrienden, ik sta hier niet als een dief of moordenaar, maar 't is om 't Evangelie." Toen hem de ketenen waren aangelegd en hij aan de wipgalg werd omhoog getrokken om boven het „kleine vuur" langzaam te sterven, bad hij: „Mijn God verlaat mij niet, opdat ik U niet verlate."

Roomsche schrijvers getuigden dat een geloof, door zulk een verlicht man beleden, niet slecht kon zijn, en een jaar later toen de kanselier Olivier op zijn sterfbed lag, riep hij wanhopend den naam van Anne du Bourg uit en zei tot de Guise: „Kanselier, gij voert ons allen naar 't verderf."

HOOFDSTUK XI.

DE GUISEN ALVERMOGEND.

HENDRIK II werd opgevolgd door zijn zoon FRANS II, eerst zestien jaren oud, iemand zwak van lichaam en van geest. Had de heerschzuchtige KATHARINA DE MEDICIS zich voorgesteld, dat het roer der regeering nu in hare handen zou komen, dan bedroog zij zich deerlijk, want daar zorgden DE GUISEN wel voor. We weten dat zij FRANS aan hunne nicht, de Schotsche prinses MARIA STUART, hadden weten uit te huwelijken. 't Was eigenbelang, om door dat huwelijk een stapje nader tot den troon te komen.

Er was een tijd geweest, dat het koningsgeslacht in Frankrijk nietsbeduidende koningen opleverde, en de regeering door de opperhofmeesters of hofmeiers (Maires du Palais) bestuurd werd. Oorspronkelijk hadden dezen slechts het bestuur over 's konings hofhouding, maar trokken daarna voor de koningen, wanneer die liever te huis bleven, te veld en kregen eindelijk het geheele bestuur in handen. De machtigste dezer hofmeiers was PEPIJN VAN HERSTAL, wiens zoon KAREL MARTEL of de HAMER op de Arabieren, die uit Spanje in Frankrijk wilden dringen, een roemrijke overwinning behaalde. Diens zoon, PEPIJN DE KORTE gelukte het zich tot koning te doen uitroepen, terwijl koning CHILDERIK III eenvoudig werd afgezet. Nu, zoo iets had ook onder FRANS II plaats. DE GUISES werden alvermogend. Beide broeders deelden de heerschappij onder elkander en dit ging gemakkelijk, want koning FRANS was een machtelooze schaduw. De kardinaal

zorgde er voor, dat hij benoemd werd tot opperintendant van financiën en de hertog tot opperbevelhebber van 't leger. Reeds was deze grootkamerheer, opperjagermeester en grootmeester, zoodat hij de macht had van een vroegeren hofmeier.

De Guisen maakten zich als 't ware van den zestienjarigen koning meester en dwongen dien zich geheel naar hun wil te gedragen. Zij voerden hem van kasteel tot kasteel en lieten niemand bij hem toe. Van dezen invloed maakten de Guisen gebruik om de bij hen zoo gehate Hugenoten te vervolgen. Zij zouden Frankrijk ook tot één groot moordveld maken. Bij alle gerechtshoven werden de „chambres ardentes" (brandende kamers) ingesteld, om zonder genade ten vure te doemen, allen, die van ketterij werden beschuldigd. Een enkele aanklacht was voldoende om iemand op den brandstapel te brengen. Dat schrikbewind liet niet anders hooren dan van aanklachten, verbeurdverklaringen, vonnissen, martelingen. Van genade of medelijden geen sprake.

Frankrijk één groot moordveld, zeiden we. Daarvan konden getuigen Toulouse, Dyon, Bordeaux, Lyon, Grenoble, Poitiers. En in Parijs?

Te Parijs werden wijk-commissarissen aangesteld, die dagelijks huisbezoek in de verdachte huizen moesten doen. Een zekere Mouchy vereenigde zich met een bende ellendelingen als hij, om de ketters te overvallen of zij ook op verboden dagen vleesch aten of vergadering hielden [1]). De voorstad St. Germain was het hoofdtooneel zijner bezoeken, want daar woonden de meeste Hugenoten, waarom die voorstad ook „Klein Genève" werd genoemd. Op zijn spionnentochten kwam Mouchy in een herberg, waar zestien gasten aan tafel zaten. 't Was op een vastendag. Geknipt, dacht Mouchy, maar de gasten lieten zich zoo gemakkelijk niet knippen. Het kwam tot een vechtpartij, waarbij Mouchy met zijn rakkers het onderspit moest delven. Hij vertrok, maar om spoedig met versterking terug te keeren. Toen werd het huis leeggesleept. De waard met zijn gezin en zijn gasten zaten weldra achter slot en grendel.

't Zag er in Parijs allerdroevigst uit. Velen werden gevat en mishandeld. Die slechts vermoeden kon onder verdenking te zijn, haastte zich om zich door de vlucht te redden met achterlating van huisraad en kostbaarheden, die aan de bende overlatende en de bende maakte er gebruik van. Men plunderde en verwoestte de huizen, evenals in

---

[1]) Naar dezen Mouchy werden sedert dien tijd de spionnen der politie mouchards of verklikkers genoemd.

eene stad, welke door den vijand was ingenomen. Karladingen vol met gestolen goederen versperden de straten. „Zij waren een buit van een hoop deugnieten" zegt BEZA. Maar wat het droevigst van alles was, kinderen van hunne ouders beroofd, zaten schreiende op de stoepen der verlaten huizen of bedelden om een stuk brood. Was er dan geen medelijdende ziel, die zich over deze verlaten kinderen ontfermde? Men durfde niet, om ook niet als een ketter te worden aangezien en het lot van een ketter te deelen.

't Was alles nog niet genoeg. 't Gemeen moest tegen de ketters nog meer opgeruid worden. Wat de heidenen van de eerste christenen zeiden, werd ook van de Hugenoten gezegd. Openlijk verhaalden de geestelijken, dat de Lutheranen in hunne vergaderingen zich aan het vleesch van jonge kinderen vergastten; dat zij zich overgaven aan de schandelijkste dingen. Gravures werden vervaardigd en door venters in de straten verkocht met voorstellingen van ketters die priesters vermoordden, monniken in 't water wierpen, kinderen verworgden en vrouwen en grijsaards doodden.

Het domme en bijgeloovige volk liet zich opwinden door nog scherper de ketters op te sporen. Het plaatste Maria-beelden op de hoeken der straten en het bespiedde zorgvuldig de houding der voorbijgangers. Wee hem, die 't hoofd niet ontblootte. Offerbussen werden aangeboden om de kosten van warskaarsen te kunnen bestrijden. Wee ook hem, die geen offerpenning gaf.

Al die gruwelen gingen op naam en op rekening van den godsdienst. Ook het stelen en rooven. Vele Hugenoten waren mannen van rang en fortuin. Hunne kasteelen, landerijen en goederen kwamen in handen van hebzuchtigen, we zouden haast zeggen van .... dieven. Jaren lang bleven zij of hunne nakomelingen in 't bezit dier roofgoederen. Jaren lang? Niet altijd? Neen, in de fransche revolutie (1789) zijn hun die onrechtmatig verkregen rijkdommen ontnomen. Inderdaad de regeering van FRANS II heeft veel overeenkomst met die revolutie. Zien we daarin een schrikbewind van ROBESPIERRE, de man, die duizenden naar de guillotine voerde, DE GUISEN deden niet anders [1]). Ook hun bewind was een schrikbewind.

---

[1]) We kunnen den lezers sterk aanraden die fransche revolutie te lezen. De uitgever van Schenk Brill, te Doesburg, heeft daarvan een uitgave gegeven; een goedkoop werkje.

HOOFDSTUK XII.

SAMENZWERING VAN AMBOISE.

Zoo op den nek getrapt te worden, neen, 't gaat niet langer. Welk recht hebben die vreemdelingen, die Guisen, om den koning gevangen te houden en Frankrijk te behandelen als ware het een veroverd land? Aan die overweldigers moet de macht ontrukt en aan de wettige overheid, den koning, teruggegeven worden. Geen omverwerping van den troon, maar de bevrijding van den koning en de herstelling van 't gezag der wetten. Zoo spraken èn Hugenoten èn roomsch-katholieken, uitgenomen het dweepzieke gepeupel. Beide partijen toch hadden te lijden van de geweldenarijen der Guisen.

Roomschen en onroomschen sloegen de handen in elkander om de ongerechtige en willekeurige daden der Guisen te keeren. 't Zelfde was gezien in Nederland tegenover Alva, toen deze met zijn 10en penning voor den dag kwam.

Waarlijk, de fransche edellieden hadden wel recht om over willekeur te klagen. Toen zij bij den koning hunne klachten wilden indienen, kregen zij van den kardinaal Guise het bevel om binnen vier-en-twintig uur de stad te verlaten op straffe des doods. Een opgerichte galg zeide hun, dat Guise niet enkel dreigde. De edellieden gingen heen, diep gegriefd over zulk een beleediging, zooals een koning van Frankrijk nimmer zijne edellieden beleedigd had.

Algemeene ontevredenheid alzoo. In schotschriften beschuldigde men de Guisen, dat zij zich de rechten van prinsen van den bloede

hadden aangematigd, dat zij de kroon onder voogdij hielden, ofschoon zij vreemdelingen waren en dat zij alle oude wetten met voeten traden.

De ontevredenen lieten het niet bij woorden, maar kwamen tot daden, tot een samenzwering van Amboise. Er moest een hoofd gekozen worden. Wie zal men daartoe kiezen? was de eerste vraag. ANTON VAN BOURBON, koning van NAVARRE? Maar hij is wispelturig en onverschillig. Zijn broeder, LODEWIJK VAN CONDÉ? Die verdient vertrouwen; hij is een onversaagd en beleidvol man; ook trekt hij zich de zaak der verdrukten aan, maar .... hij staat zoo dicht bij den troon; men kan hem niet op den voorgrond plaatsen. Men kwam overeen, dat CONDÉ het geheime hoofd zou zijn en RENAUDIE, een protestantsch edelman, het openbare.

RENAUDIE, die door de godsdienstgeschillen zijn vermogen verloren had, was een man van veel doorzicht en geestkracht, aan wien men dus den aanslag durfde toevertrouwen. Hij doorreisde Frankrijk, bezocht ook Engeland, wierf een klein leger en won tweehonderd protestantsche edelen voor de goede zaak.

Het plan werd gemaakt om op 10 Maart (1560) het kasteel Blois in te nemen, waar de koning zich bevond. De afspraak werd gemaakt dat een ongewapende deputatie zich naar den koning zou begeven met twee verzoekschriften, het eene om vrijheid van godsdienst, het tweede om het ontslag der GUISEN. Werden die verzoeken van de hand gewezen, dan zouden de soldaten, welke zich in de bosschen van 't kasteel schuil hielden, te voorschijn komen, het kasteel bestormen, DE GUISEN gevangen nemen en den prins van CONDÉ aan 't hoofd van 't bewind stellen. Voor alles, de persoon des konings moest onschenbaar blijven. Dit werd onder eede beloofd.

Hoevelen er ook van den aanslag kennis droegen, het geheim bleef bewaard tot aan den avond vóór de uitvoering. De advocaat D'AVENELLES, een protestant, maakte zich bevreesd en door die vreesachtigheid werd hij een verrader. DE GUISEN, nu met het plan bekend, haastten zich met den jongen koning de wijk te nemen naar het sterke kasteel van Amboise, dat op een hooge rots stond aan wier voet de Loire stroomde.

De jonge koning, die er een flauw denkbeeld van kreeg, dat hij een soort gevangene was, stortte met tranen in de oogen deze jammerklacht uit tot de ooms zijner gemalin: „Wat heb ik mijn volk gedaan, dat het mij aldus behandelt. Ik wil zijne klacht hooren en recht doen. Ik weet het niet, maar ik hoor, dat het om u te doen

is. Ik wilde daarom wel, dat gij een tijd van hier waart, om te zien of het om u of om mij te doen is.”

De Guisen zich verwijderen? De koning had evengoed kunnen zeggen: Grijpt de maan eens aan en zet haar op de aarde. Wat zij zeiden? „Zoudt gij dan kunnen dulden, dat de Bourbons over het Huis van Valois zegevierden? Wanneer wij aan uw verlangen voldeden, zou uw geslacht spoedig uitgeroeid zijn.” Zij meenden hiermede: dan was ’t met ons gedaan. Verwijderden we ons, de fransche edellieden zouden onzen terugtocht wel beletten.

Het was voor de verbondenen geen kleine teleurstelling dat het geheim verraden was. Toch gaven zij hun plan niet op, maar verschoven de uitvoering tot zes dagen later. Op den morgen van den 16en zou het volk van Renaudie binnen de stad komen, en om geen argwaan te wekken, in kleine afdeelingen. Dan zou hij zelf volgen. Een gedeelte der troepen moest de poorten van het slot vermeesteren en de beide Guisen gevangen nemen. Op een afgesproken teeken zouden vervolgens de overige soldaten uit het bosch te voorschijn komen en het slot binnenstormen.

Wederom een verrader. Kapitein Lignières, wien men het geheim had toevertrouwd, maakte Katharina de Medicis met de onderneming bekend. Hij deelde haar zelfs de namen der verbondenen mede, de herbergen, waar zij hun intrek zouden nemen, langs welke wegen zij naar Amboise zouden trekken, enz.

Welk een wetenschap voor de Guisen. Terstond namen zij hunne maatregelen van voorzorg. De wachtposten werden veranderd, de stadspoort werd versterkt en troepen werden afgezonden om de naburige steden te bezetten.

Renaudie, van dat alles onkundig, trekt naar Amboise. Weldra ziet hij zich door de vijanden omringd, en ofschoon hij met heldenmoed strijdt, hij moet den heldendood sterven. Ook zijne volgelingen. Zij sneuvelden of werden gevangen genomen.

Nog een andere troepen-afdeeling, die van de Castelnau, volgt. Ook Castelnau moet het onderspit delven. Ziende dat verdere tegenstand nutteloos zou zijn, gaf hij zich over op een geschreven belofte, dat zijn en zijner soldaten leven zou gespaard worden.

De samenzwering van Amboise was mislukt.

Was er wel anders te verwachten, dan dat de Guisen wraak, verschrikkelijke wraak zouden nemen? Het marktplein van de stad Am-

boise werd met schavotten bezet. Bijl en galg doodden zoo snel als 't maar eenigszins kon. De eene troep slachtoffers werd door de andere vervangen. En aan dat akelige schouwspel verlustigden zich voor de vensters van 't paleis DE GUISEN, de koningin-moeder met hare hofdames, de jeugdige koning en zijne edellieden. Maar DE GUISEN hadden nog iets anders voor de toeschouwers. De aanzienlijkste gevangenen werden uit een bovenste venster geworpen en op de spiesen der soldaten opgevangen. Dit noemde men een „springerij." Omdat er geen beulen genoeg waren, werden de gevangenen, aan handen en voeten gebonden, in de Loire geworpen. Niet minder dan twaalfhonderd menschen werden vermoord.

CASTELNAU had een geschreven belofte, maar wat ging dit DE GUISEN aan? Aan een ketter behoeft men immers geen woord te houden? CASTELNAU en zijne strijders ondergingen hetzelfde lot. Een hunner, de edelman VILLEMONGIS, doopte zijn handen in het bloed zijner lotgenooten, hief ze ten hemel en riep uit: „Heer! zie hier het onrechtvaardig bloed uwer kinderen! Gij zult het wreken!" Het bloed van ABEL riep van den aardbodem tot God en God zal wrake doen over de ongerechtigheid, maar op zijn tijd. 't Is ook in Frankrijk gezien. De wateren der Loire stuwden de lijken voort der ongelukkige slachtoffers en 230 jaren later zou diezelfde Loire nogmaals een aantal lijken voortstuwen. Het was CARRIER van Nantes, die de zoogenaamde „klepschuiten" uitvond om die vol te laden met mannen, vrouwen en kinderen, die geen gemeene zaak met de revolutie wilden maken. Vol geladen, liet hij de klep of schuif wegtrekken en de ongelukkigen zonken naar de diepte. Groote overeenkomst tusschen den kardinaal DE GUISE en CARRIER van Nantes. Wat de eene deed in naam van zijn zoogenaamden godsdienst, deed de andere in naam van de zoogenaamde vrijheid.

Van de nederlaag der Hugenoten trokken DE GUISEN partij door hun invloed aan 't hof te versterken. De hertog liet zich tot stadhouder des rijks benoemen en de machtelooze schaduwkoning vond alles goed wat zijne ooms deden. De kardinaal durfde zelfs terugkomen op zijn lievelingsdenkbeeld: de spaansche inquisitie. Reeds had hij de medewerking van den geheimen raad en de toestemming van KATHARINA verkregen, doch de niet zeer vijandige kanselier L'HÔPITAL wist dien gruwel te verhinderen. Wilde hij dit ongeluk voor zijn vaderland voorkomen, dan bleef hem geen andere keuze, dan om zelf op de strengste wijze tegen de Hugenoten te werk te gaan.

HOOFDSTUK XIII.

DE RATTENVAL DER HUGENOTEN.

De hervorming had een groote schrede voorwaarts gedaan. In steden en provinciën waren tal van roomschen, die Hugenoten waren geworden. Het ging nu niet langer aan om zich in holen en spelonken op te sluiten en zich aan het bespiedende oog te onttrekken. Waartoe ook? Werden de Hugenoten niet van de vuilste dingen belasterd? Waren de vergaderingen openbaar, dan kon men zien aan welke schandelijke lusten men zich overgaf; dan kon men zich met eigen oogen overtuigen, dat er gelasterd werd, en daarom geen geheime vergaderingen langer, maar openlijke eerediensten.

CALVYN waarschuwde wel, dat men niet te ver zou gaan, maar de geestdrift was te groot. Nimes, Montpellier, Aigues-Mortes gaven het voorbeeld en de openbare vergaderingen vestigden zich al meer en meer in Languedoc en Dauphiné, in Provence, Bearn, Guyenne, Saintonge en in Normandië.

Woedend waren DE GUISEN toen zij door den graaf DE VILLARS, door den maarschalk DE TERMES en door andere gouverneurs der provinciën van een en ander onderricht werden. Zij gaven bevel, dat men de predikanten zonder vorm van proces zou ophangen, en die een preek had bijgewoond met den een of anderen dood zou gestraft worden en alzoo „het land zuiveren van zooveel canaille."

De Hugenoten lieten zich echter niet afschrikken. Zij schroomden zelfs niet om in sommige plaatsen van Dauphiné, zooals te Valence,

te Montelimart, te Romans de katholieke kerken, die zoo goed als verlaten waren, in gebruik te nemen, of met geweld er zich meester van te maken.

Dit verbitterde den hertog DE GUISE te meer omdat hij gouverneur van Dauphiné was. De ondernemingen der ketters trok hij zich aan als een persoonlijke beleediging. Aan zekeren MAUGIRON droeg hij den last op de steden Valence en Romans te overvallen en uit te plunderen. De voornaamste inwoners werden gevangen genomen en twee hunner leeraren onthoofd met dit opschrift aan den hals: „dit zijn de hoofden der oproerlingen."

Die handelingen gaven weerwraak. Twee hervormde edellieden, MONTBRUN en MOUVANS trokken aan 't hoofd van gewapende benden door Dauphiné en Provence, plunderden de kerken, mishandelden de priesters, die tot den moord der Hugenoten hadden meegewerkt, en hielden hunne godsdienstoefening met de wapenen in de hand.

De zaken stonden hachelijk. Frankrijk was zoo goed als regeeringloos. Er moest iets gedaan worden om den stand van zaken te verbeteren. De raad des konings besloot daarom een vergadering van notabelen of aanzienlijken te Fontainebleau samen te roepen, zeer tegen den zin der GUISEN, maar zij zagen zich genoodzaakt er in te berusten. De koning met zijne gemalin, zijne moeder en broeders, kardinalen en bisschoppen, hertogen en graven kwamen bijeen. Twee der aanzienlijken verschenen niet. Zij waren ANTON VAN NAVARRE en diens broeder de prins van CONDÉ. Vrees voor verraderlijke aanslagen hield hen van de vergadering verwijderd.

De hertog DE GUISE gaf verslag over den toestand van het leger, en diens broeder, de kardinaal, over de geldmiddelen. Weinig aandacht werd er aan die verslagen gegeven, want ieder wist dat het eigenlijke punt van kwestie den godsdienst betrof, en toch was men huiverig die snaar aan te roeren. Toch niet allen. Onverwacht treedt een krijgsman te voorschijn. Hij gaat naar de koninklijke zitplaats, buigt zich eerbiedig en overhandigt den koning twee verzoekschriften, een voor hem-zelven en een voor zijne moeder. Die stukken dragen den titel: „Verzoekschrift van hen, die in de verschillende provinciën den naam Gods aanroepen, volgens de beginselen der godsvrucht."

De aanwezigen waren verbaasd over de stoutmoedigheid van COLIGNY — want die was de overhandiger der verzoekschriften — omdat de doodstraf nog altoos de ketters bedreigde. Had COLIGNY niet nog onlangs het voorbeeld gezien in DU BOURG?

De koning nam het verzoekschrift aan en gaf zijn secretaris last het voor te lezen. Het behelsde de verklaring, dat de belijdenis van hen, die men ketters noemde, de belijdenis der apostelen was; dat zij altijd als brave onderdanen van den koning gehandeld hadden en men hen onwaardig behandelde door hen te beschuldigen van een geest van verwarring en oproer. „Het Evangelie," zoo stond er, „waarvan wij belijdenis doen, leert ons het tegendeel en wij schamen ons niet te erkennen, dat wij nooit onze verplichting omtrent uwe majesteit zoo nauwkeurig gekend hebben, als door de heilige leer, die ons gepredikt is geworden." Ten slotte vroegen zij vergunning om vrijelijk te vergaderen, verklaarden dat zij als oproerigen gestraft wilden worden, wanneer men hen in nachtelijke of ongeoorloofde bijeenkomsten vond.

Het geheele stuk was in kalme doch ernstige woorden vervat, wat van een Coligny ook niet anders te verwachten was.

Coligny had volbracht wat hij zijnen geloofsgenooten beloofd had; de verzoekschriften waren overhandigd. Het bleef intusschen niet onopgemerkt, dat beide stukken niet onderteekend waren, waarop Coligny zeide: „Het is waar, doch geef ons vergunning om ons te vereenigen en in één dag zal ik u vijftig duizend onderteekeningen, alleen uit Normandië leveren."

„En ik," zoo viel de Guise uit, „zal er honderdduizend vinden, die met hun eigen bloed het tegendeel onderteekenen willen." Hieruit kon afgeleid worden, wat er van de verzoekschiften te verwachten was. Neen, bloed, dat was het wachtwoord der Guisen. Bloed en nogmaals bloed, ook dat van Coligny, maar 't was nu de tijd nog niet.

Een paar dagen later werden de beraadslagingen hervat. Tot eer van twee roomsche kerkvoogden moeten we vermelden, wat zij den moed hadden te zeggen. Zij waren: Jean de Montluc bisschop van Valence en Charles de Marillac, aartsbisschop van Vienne. Beide mannen hadden Rome en de protestantsche landen bezocht, en wat meer gebeurd was bij zulke bezoekers, hunne vergelijkingen vielen niet in het voordeel van Rome uit.

De Montluc schroomde niet op nadrukkelijke wijze te spreken over de vele misbruiken in de kerk. Hij noemde de leeraars der Hugenoten geletterde, ijverige menschen, die den naam van Jezus Christus altijd op de lippen hadden en tot bevestiging hunner leer hun leven voor Hem over hadden. Hij vergeleek hen met de priesters, die .... doch laten wij den man zelf spreken. „De meeste onder de bisschoppen zijn

traag en hebben vergeten dat zij Gode rekenschap schuldig waren van de kudde, die hun is toevertrouwd. Hun voornaamste werk bestaat in het vermeerderen en bevestigen hunner inkomsten en ze te verteren in dwaze en schandelijke verspillingen. Het bewijs hiervoor is, dat er veertig in Parijs hun verblijf houden, terwijl hunne diocesen in vuur en vlam staan. Men ziet de aartsbisdommen overgaan in handen van kinderen of onwetenden, die noch het verstand noch den wil hebben om die te besturen. De leeraars dezer secte hebben daarop dan ook opmerkzaam gemaakt allen, die hen wilden hooren. De pastoors zijn gierig, onwetend, bemoeien zich met alles behalve met hun ambt, en hebben, meerendeels ten minste, hunne betrekkingen door ongeoorloofde middelen verkregen. En in dezen tijd, waarin wij behoefte hebben aan mannen van wetenschap en deugd en ijver, worden ons juist zooveel pastoors gezonden, als de bankiers geldstukken naar Rome hebben overgemaakt. De kardinalen en bisschoppen hebben niet geaarzeld om de schoonste betrekkingen aan hunne hofmeesters over te geven, ja wat meer is, aan hunne kamerdienaars, keukenmeesters, barbiers en lakeien. De mindere priesters hebben zich hatelijk en verachtelijk gemaakt bij de geheele wereld door hunne gierigheid en onwetendheid en door hun ongeregeld leven. Ziet dus welke goede middelen men heeft aangewend om de orde der kerk te bevestigen."

Montluc verzuimde ook niet om middelen aan te wijzen tot herstel der kerk. Hij prees daartoe aan, dat er dagelijks voor den koning, de koninginnen en het geheele hof gepredikt zou worden en de hofdames in plaats van ijdele liederen de Psalmen moesten zingen. Hij had nog iets. Onverwijld moest er een vrije algemeene, of zoo de paus dit weigerde, een nationale kerkvergadering samen geroepen worden.

Marillac liet dezelfde klachten van Montluc hooren, wiens voorstel van een kerkvergadering hij ondersteunde. Hij wilde ook, dat er een besluit zou genomen worden, waarbij voortaan niets meer in de kerk voor geld geschieden mocht, aangezien, zeide hij, het niet geoorloofd is van geestelijke dingen een koopmanschap te maken.

Ook de Coligny verlangde de samenroeping van een kerkvergadering, hetzij een algemeene of nationale, maar voegde er den wensch bij, dat intusschen de belijders van 't Evangelie zich zouden mogen vereenigen. „Geeft hun overal tempels of andere gebouwen," zeide hij, „en zendt er wachters heen, die toezien dat er niets geschiede tegen 't gezag des konings en de veiligheid van den staat. Daardoor zal het koninkrijk weldra in rust en de onderdanen tevreden zijn."

De kardinaal DE GUISE kwam aan 't woord. Hij vroeg: „Is het betamelijk om zulke menschen meer dan den koning ter wille te zijn? Stond men hun tempelen of vergaderplaatsen toe, 't zou zijn of men de afgoderij aanmoedigde, en de koning zou zich zelf veroordeelen. En wat een kerkvergadering aangaat, die is niet noodig. Het zijn alleen de zeden van eenige kerkelijke personen welke hervormd moeten worden en daarvoor is geen kerkvergadering noodig; dit kan door openbare of bijzondere vermaningen geschieden."

De kardinaal vond geen ondersteuning in de vergadering. Er werd besloten, dat de algemeene staten bijeengeroepen en er voorbereidende maatregelen genomen zouden worden tot het houden van een nationale kerkvergadering.

De beide Bourbons, ANTON VAN NAVARRE en LODEWIJK VAN CONDÉ, waren een doorn in 't oog der GUISEN, want zij stonden hun in den weg als prinsen van den bloede en mogelijke erfgenamen van den troon. Daarbij waren zij erkende leiders van de Hugenoten. Het stond bij die heeren vast, dat zij zich van beiden meester moesten maken.

De rijksdag te Orleans zou plaats hebben. Beide broeders werden uitgenoodigd, om ingevolge hun rang, hunne plaatsen in te nemen. Ofschoon beiden wisten, dat er aan de uitnoodiging gevaar verbonden was, was het toch moeielijk weg te blijven, zouden zij niet den schijn op zich laden als wilden zij met den koning breken. Nauwelijks waren zij te Orleans aangekomen, of CONDÉ werd gevangen genomen als medeplichtige aan de samenzwering van Amboise. ANTON VAN NAVARRE durfde men niet in staat van beschuldiging stellen, maar de GUISEN wisten toch wel een middel om hem onschadelijk te maken en dat middel was een moordaanslag. Om daartoe te komen, moest hij ter verantwoording voor den koning geroepen worden. Deze zou twist met hem zoeken en zijn degen trekken. Op dat teeken zouden de hovelingen toeschieten, zich op hem werpen en hem met dolksteken afmaken. ANTON werd van 't gevaar verwittigd, doch hij ging. Bij zijn vertrek zeide hij tot kapitein RENTI: „Ik ga naar een plaats waar men mij den dood heeft gezworen. Indien ik sterf, neem dan mijn hemd en breng dat aan mijne vrouw, dat zij het zende aan de christenvorsten, opdat die mij wreken, dewijl mijn zoon daartoe nog te jong is." In de kamer des konings gekomen, sloot de kardinaal de deur achter hem. De koning sprak hem eenige scherpe woorden toe, maar had toch niet den moed het teeken tot den dood zijns ooms te

geven. „Lafaard," bromde de geestelijke man, die zich achter een deur verborgen had. Die aanslag was alzoo mislukt, maar men zou ANTON VAN NAVARRE wel op een andere wijze onschadelijk maken. In elk geval men had toch CONDÉ. Diens proces werd spoedig opgemaakt; hij werd ter dood veroordeeld.

Jammer voor DE GUISEN, dat zij ook niet COLIGNY konden veroordeelen, maar die had geen deel gehad aan de samenzwering van Amboise.

Het was in dien tijd dat de hertogin RENATA VAN FERRARA in Frankrijk terug kwam. Wat moet zij niet gevoeld hebben, haar vaderland in zulke omstandigheden weer te zien. De prins van CONDÉ, van wien voor de zaak der hervorming veel te verwachten was, ter dood veroordeeld, de hervorming allerwege onderdrukt, omdat het opperbestuur in handen harer bitterste vijanden was, en Frankrijk op het punt om door een bloedigen burgerkrijg geteisterd te worden.

Met alle eerbewijzen aan haren hoogen rang verschuldigd, werd hertogin RENATA door den koning en het hof ontvangen. Zij aarzelde echter niet om voor haar geloof uit te komen, want dat was haar het hoogste en dierbaarste. Tot haren schoonzoon, den hertog DE GUISE, zeide zij: „Indien ik in Frankrijk geweest ware, dan waren zulke dingen als de gevangenneming en veroordeeling van CONDÉ niet gebeurd. Maar men wachte zich voor de toekomst. Nog lang zal de wond bloeden, want niemand vergrijpt zich ongestraft aan het koninklijk bloed van Frankrijk."

Al haren invloed gebruikte hertogin RENATA om CONDÉ te redden, doch hare pogingen zouden niets gebaat hebben, had God niet zijne machtige hand doen zien.

Aanstonds hierover nader.

DE GUISEN hadden nog een ander middel bedacht, om alle Hugenoten in Frankrijk te treffen. Dat middel bestond in een „zuiveringseed", eene soort geloofsbelijdenis, welke door alle Franschen moest onderteekend worden. Een geschiedschrijver zegt hiervan: „Geen enkel belijder van den nieuwen godsdienst zou die belijdenis voor duizend levens hebben willen onderteekenen."

Volgens den kardinaal moest de koning die op Kerstdag voorleggen aan alle prinsen, officieren en ridders van het hof; de koningin aan al de dames van 't paleis; de kanselier aan de gedeputeerde staten; de hoofden van het parlement en de balie aan hun ondergeschikten; de gouverneurs der provinciën aan de edellieden; de pastoors aan alle

inwoners hunner kerspelen; de hoofden der gezinnen aan al hunne onderhoorigen.

Dit fraaie stuk, als met bloed geschreven, werd door den uitvinder, kardinaal GUISE, spottend genoemd: „der Hugenoten rattenval."

Die zuiveringseed zou ter onderteekening voorgelegd worden, zoodra CONDÉ gestorven was en die zou spoedig sterven, want het schavot was al opgeslagen en de beul in Orleans. DE GUISES mochten zich reeds verheugen, maar ze zouden CONDÉ op 't schavot niet zien.

Ieder die weigerde den eed te teekenen of maar om eenig uitstel verzocht, moest reeds den volgenden dag ter dood gebracht of gebannen worden met verbeurdverklaring zijner goederen.

't Zag er donker uit. Nog nimmer waren de Hugenoten tot zulk een verschrikkelijk uiterste gebracht. 't Scheen dat de hervorming den doodstrijd tegemoet ging; 't scheen dat alles verloren was, „maar," zegt BEZA, „toen alles verloren scheen, waakte de Heere, onze God, op." Ja, dat weefsel van list en wreedheid zou de Heer vaneen rijten.

Onverwacht kreeg koning FRANS een hevige hersen-ontsteking tot groote onrust der GUISEN, wier macht op 's konings zwakheid berustte en.... het doodvonnis was door den koning nog niet onderteekend. Zij bezwoeren de geneesheeren, dat zij den koning herstellen zouden, doch toen die verklaarden, dat geen genezen mogelijk was en de koning sterven moest, barstten DE GUISEN in toorn uit en beschuldigden de artsen, dat zij door de ketters waren omgekocht om den koning te vermoorden.

Konden die domme geneesheeren den zieke niet herstellen, dan wist de kardinaal nog wel een middel dat zeker helpen zou. Er waren immers heiligen? Tot hen de toevlucht genomen, gebeden tot hen opgezonden, ommegangen gehouden en relieken in menigte aan het bed van den lijder gebracht. Alles te vergeefs. Het ging den kardinaal als met de Baäls-priesters op Karmel.

De koning stierf in den jeugdigen leeftijd van 17 jaar. Evenzooveel maanden was hij koning geweest. Niemand had zich om den stervenden vorst bekreund. Ieder was bedacht op eigen veiligheid; DE GUISEN niet het minst. Zes-en-dertig uren sloten ze zich in hunne vertrekken op tot zij gerustgesteld werden omtrent de bedoelingen van de koninginmoeder en van den koning van Navarre. Men liet hen in hun bestuur en waardigheid, maar zij bleven niet langer meester van den staat.

De begrafenis van koning FRANS was sober. Een blinde bisschop en twee bejaarde bedienden maakten de geheele lijkstatie uit.

KAREL IX UIT HET LOUVRE OP DE HUGENOTEN SCHIETENDE.

HOOFDSTUK XIV.

KATHARINA DE MEDICIS EN KAREL IX.

De tijger loert zoolang op zijn prooi tot hij het oogenblik gunstig acht om op die prooi los te springen. Zoo ook KATHARINA DE MEDICIS. Jaren lang had zij er op gevlamd de teugels van 't bewind in handen te krijgen, maar het voor haar gunstige oogenblik was nog niet gekomen. Nu FRANS II gestorven was, was het er. Haar zoon KAREL IX toch was nog maar een kind, slechts negen jaren oud. Zij maakte zich terstond meester van zijn persoon en daarmede van het bewind. Geen middel daartoe kwam haar geschikter voor, dan het tegenwerken der heerschzuchtige GUISEN, en hunne partij kon zij het meest krachteloos maken, wanneer zij die der Hugenoten begunstigde. De GUISEN, die zich reeds bij voorbaat verheugd hadden in de aanstaande terechtstelling van CONDÉ, werden bitter teleurgesteld. CONDÉ toch werd op bevel van KATHARINA uit de gevangenis ontslagen en ANTON VAN NAVARRE tot algemeenen stedehouder des rijks aangesteld. Ook COLIGNY werd tot lid van den staatsraad benoemd.

Met het begunstigen der Hugenoten was het niet de zaak van den godsdienst die haar dreef, maar haar beginsel was louter heerschzucht. Al naar dat haar belang medebracht, steunde zij dan deze dan gene partij, soms in 't geheim beide partijen te gelijk. We zullen ook zien, dat de Hugenoten door haar tot een speelbal van vrede of oorlog gemaakt werden. Wat was er ook van een vrouw te verwachten, van

welke men wist, dat zij als een echt Italiaansche er hare eigene giftmengers op nahield om *uit* den weg te ruimen, die haar *in* den weg stond, die voor geen middel, welk dan ook, terugdeinsde om hare wraak te koelen, die zelfs de onbeschaamdheid had hare hofdames af te richten, opdat die het gif in de jeugdige harten zouden storten om hare slachtoffers naar ziel en lichaam te verderven, ja, die zelfs hare eigene kinderen eene opvoeding gaf, welke hen ten verderve moest slepen.

De huichelachtige KATHARINA maakte een eind aan de vervolgingen der Hugenoten en stelde de gevangenissen voor hen open. Maar zij ging nog verder. De zalen van Fontainebleau werden voor de hervormde predikers opengesteld, en van tijd tot tijd kon men haar en hare staatsdames onder de toehoorders vinden, zoodat zelfs de roomschen bevreesd werden, dat zij tot „de nieuwe religie" zou overgaan. Maar hiervoor behoefde men waarlijk niet te vreezen, want waaraan KATHARINA dacht, niet om eene Hugenote te worden. Dat wist de jezuiet MAIMBOURG ook wel toen hij schreef: „Mij dunkt, zoo wij haar gunstig willen beoordeelen, moeten wij toch erkennen, dat zoo alles wat zij bij die gelegenheid deed, geveinsdheid is geweest, zij er toch kwalijk aan deed door zoo natuurlijk te veinzen, dat zij in den waan bracht tot de nieuwe secte te behooren. Niet alleen vergunde zij aan de leeraars om in de vertrekken der jezuieten te prediken, waar alles heen stroomde om hen te hooren, terwijl een oud Jacobijn, die te Fontainebleau de vasten predikte, verlaten werd, maar zij wilde zelve met hare hofdames tegenwoordig zijn bij de prediking van den bisschop van Valence, die in een der zalen van 't kasteel de nieuwe leerstellingen aan de ketters predikte. Er had plotseling zulk eene verandering aan het hof plaats, dat men zou gezegd hebben, het was geheel Kalvinistisch geworden. Men verkocht overal vleesch en diende het op alle tafels, ofschoon het in de vasten was. Van de mis werd bijna niet gesproken en als de jonge koning voor den schijn daarheen werd gebracht, ging hij bijna alleen. Met het gezag der pausen werd den spot gedreven en de vereering der heiligen, de beelden, de aflaten, de kerkelijke plechtigheden als bijgeloof beschouwd."

Wanneer we op de volgende daden van KATHARINA letten, dan moeten we zeggen: hoe was zulk een veinzerij mogelijk!

Na dit van de moeder gezegd te hebben, komen we tot den zoon.

Wat moest er van de opvoeding des konings komen onder zulk een huichelachtige, koude, heerschzuchtige moeder, die alle vrouwelijk gevoel had uitgeschud. Van KAREL IX is dan ook weinig goeds, wel

veel kwaads te zeggen. Weldra zag men in hem een jongeling van een onstuimig karakter, uiterst driftig en wraakzuchtig, zeer streng en bloeddorstig. Ter vergoelijking heeft men deze fraaie eigenschappen aan een galachtig gestel willen toeschrijven, nu hij was dan ook vol gal, zóó vol, dat we hem een slechtaard noemen. Zijne liefhebberij — erfenis van zijn vader — bestond in spelen, hoe woester hoe liever; in bal werpen, in paardrijden zoo dol mogelijk, in jagen om te moorden en in 't dooden van dieren en menschen. Meer dan eens doodde hij een paard met eigen hand. Zwijnen slachten in 't bijzijn van hovelingen behoorden tot zijne aangenaamste uitspanningen. In de straten van Parijs kon bij soms een ezel den kop afhakken en dan lachend de som betalen, welke de eigenaar als schadevergoeding eischte. Op hooge ontwikkeling kon KAREL niet roemen, want wat hij geleerd had, was met dwang geschied.

We weten nu genoeg van beiden om ons voor te stellen, wat van zulke monsters te wachten was.

HOOFDSTUK XV.

EEN GODSDIENSTGESPREK.

De begunstiging van het hof verlevendigde den moed der Hugenoten. Zij schreven aan de regentes KATHARINA DE MEDICIS en aan ANTON VAN NAVARRE: „het hangt van u alleen af en Jezus Christus zal door 't geheele koninkrijk in waarheid, gerechtigheid en heiligheid worden gekend en aangebeden. Indien gij beveelt, dat alle bijgeloof en afgoderij moet uitgeroeid worden, het zal onmiddellijk geschieden, zonder dat iemand durft tegenspreken. Dit eene woord, uit uw mond uitgegaan, zal allen verjagen, die de kerk kwalijk behandeld hebben. Dit eene woord ontneemt hen voor altijd allen invloed en alle macht."

't Vervolg zal doen zien, dat de Hugenoten zich aan een verkeerd adres gewend hadden.

Vele predikers uit Zwitserland kwamen naar Frankrijk om in de behoefte aan leeraars te voorzien. Jongelingen, zoowel als mannen van rijperen leeftijd, aan de voeten van CALVIJN onderwezen, gevoelden zich opgewekt om aan de bede hunner broeders in Frankrijk gehoor te geven. Het: „Kom over en help ons," was niet te vergeefs gevraagd.

Waren die predikers ijvrig werkzaam, ook de roomsche priesters zaten niet stil. Konden zij geen steun aan 't hof vinden, dan zochten ze dien bij het volk. In verschillende streken wisten ze volksbewegingen te doen ontstaan. Die tegenstand zou echter weinig gebaat

hebben, indien er zich geen andere had doen zien, een verbond, bekend onder den naam van het „Driemanschap", dat zich vormde tot handhaving van den ouden godsdienst. Dit Driemanschap bestond uit den hertog van GUISE, den connetabel MONTMORENCY en den maarschalk ST. ANDRÉ. Deze drie mannen waren doodvijanden van elkander, maar in één punt kwamen zij overeen: in haat tegen de ketters, en daarom haat, omdat zij bij de verbeurdverklaringen der Hugenoten zich op eene schandelijke wijze verrijkt hadden. Kreeg de hervorming nu de overhand, dan zou het kunnen zijn, dat de geroofde goederen in handen hunner rechtmatige eigenaren moesten overgaan en zij wilden ze liever behouden. Teruggeven was vooral een schrikbeeld voor ST. ANDRÉ, want die hield veel van lekker eten. Hij was, wat men noemt een lekkerbek of smulpaap. Een tafel met keur van spijzen ging hem nog meer ter harte dan de kerk. GUISE wist wel, dat met het verzwakken der kerk ook zijn aanzien en eer verzwakken moesten, en MONTMORENCY had eene vrouw, die, altijd van priesters en monniken omringd, hem gedurig aanhitste tegen de Hugenoten en naar die vrouw luisterde hij meer dan naar zijn oudsten zoon, den maarschalk van MONTMORENCY.

Achter dit waardig drietal stond de kardinaal de GUISE met het gros van de geestelijkheid; daarenboven nog de paus en FILIPS van Spanje. Ook het volk in het noorden en westen des lands, maar vooral het grauw uit Parijs was op hunne hand. Nog een persoon liet zich gelden. Het was de ons bekende DIANA VAN POITIERS, die geen gering aandeel had gekregen in de goederen van de Hugenoten en daarom al hare krachten inspande om de drie mannen met elkander te verzoenen.

Dat driemanschap heeft aan de hervorming groot nadeel gedaan, zoodat door hunne bemoeiingen Frankrijk voor Rome behouden bleef. In 't eerst konden de eedgenooten weinig uitvoeren, omdat onder de machthebbenden zoovelen waren, die voor verdraagzaamheid en vrijheid pleitten. Dit was nog onlangs gebleken, toen L'HÔPITAL in de Staten-generaal verklaarde, dat „de wanorde in de kerk aanleiding had gegeven tot ketterijen en dat deze alleen door een hervorming konden weggenomen worden. Hij spoorde de katholieken aan tot deugd en goede zeden; hunne vijanden te bestrijden met de wapenen der liefde, des gebeds en der overtuiging. „Het zwaard" zoo zei hij verder, „vermag weinig tegen den geest; door zachtheid wordt meer dan door hevigheid gewonnen. Laat ons die duivelsche partijnamen en leuzen laten rusten en niet langer spreken van Lutherschen, van

Hugenoten en Papisten. Dat we toch den naam christen voor geen anderen verwisselen. Laat ons een nationale kerkvergadering bijeenroepen teneinde deze verschillen in den godsdienst te vereffenen."

Juist dat was het wat L'HÔPITAL en anderen begeerden. Zij wilden eene vereffening, een tot éénbrenging van beide partijen, meenende dat in een staat slechts één godsdienst kan bestaan, evenals een staat maar één koning en één wet kan hebben.

Op dezelfde vergadering sprak ook JEAN LANGE, advocaat bij het parlement te Bordeaux en JACQUES DE SILLY, heer van Rochefort. Beiden spraken in den geest van L'HÔPITAL en spaarden de geestelijken niet.

Vuur op de redevoeringen dier mannen werd gevat door den hoogleeraar JEAN QUINTIN, die te vertellen wist, dat de ketters geen ander Evangelie hadden, dan dat hun leerde de altaren te verwoesten, zich aan de kerkelijke gehoorzaamheid te onttrekken en de burgerlijke wetten omver te werpen. Hij wilde daarom, dat de koning die ketters streng zou vervolgen en dat niemand met hen zou wonen noch omgaan, noch handel drijven, aangezien zij onder den kerkelijken ban lagen. Aan het einde van zijne rede sprak hij deze woorden: „Sire, geheel de geestelijkheid van uw koninkrijk knielt, met hart en ziel u onderdanig zijnde, voor u neder, smeekende dat gij haar tot verdediger moogt gegeven zijn. Indien de een of ander oude, doode en reeds begraven ketterijen mocht willen oprakelen en eene of andere reeds veroordeelde secte weder in het leven roepen; indien hij daartoe verzoek mocht indienen en tempelen vragen en vrijheid om in dit koninkrijk te wonen, wij vragen, dat hij voor ketter worde verklaard en gehouden, en dat men tegen hem handele met al de gestrengheid der kerkelijke en burgerlijke wetten, opdat de booze uit ons midden worde weggenomen."

Iedereen gevoelde waar QUINTIN heen wilde, want algemeen werd COLIGNY aangezien. Ook deze had de laatste woorden van den spreker op zich toegepast en zich beleedigd gevoelende, vroeg hij der koninginmoeder voldoening. QUINTIN was ook niet zoo goed of hij moest COLIGNY vergiffenis vragen.

De schrijver JEAN DE SERRES zegt ons: „Weinige dagen daarna stierf de redenaar van spijt, nadat hij ontmaskerd was door menig antwoord op zijne redevoering, waarin zijne lasteringen en valschheden deugdelijk werden wederlegd."

Het verlangen naar eene kerkvergadering werd meer algemeen, maar er was der geestelijkheid alles aangelegen haar te verhinderen. De

oude kardinaal DE TOURNON zeide: „Wat baat het met zulke halsstarrige menschen te twisten; indien zij de gronden hunner verdediging willen ontwikkelen, dat zij naar het concilie van Trente gaan; men zal hun een vrijgeleide geven en zij zullen zich rechtvaardigen als zij kunnen."

In plaats van een kerkvergadering zou er een godsdienstgesprek plaats hebben te Poissy niet ver van Parijs. De vrienden van kardinaal GUISE twijfelden er niet aan of de Hugenoten zouden totaal verslagen worden. Een schitterende redevoering van den kardinaal en zij lagen onmachtig neder. GUISE zelf dacht ook niet anders.

Het was op 9 September 1561 dat het gesprek zou plaats hebben. THEODORUS BEZA met tien predikanten en twee en twintig leeken zouden tegenover de roomsche priesters staan. Gaarne had men CALVIJN, dien beroemden maar ook door Rome gevreesden man, in de vergadering gezien, doch de raad van Genève had zijn vertrek niet toegestaan, omdat het fransche hof geen gijzelaars van hoogen rang wilde zenden en daarom vertrouwde de raad van Genève CALVIJN niet in handen van Rome. In zijne plaats zou BEZA gaan aan wien het werk ook zeer goed was toevertrouwd. BEZA, eerst als hoogleeraar in de grieksche taal te Lausanne aangesteld, werd later hoogleeraar in de godgeleerdheid, rector der hoogeschool en predikant te Genève. Daar werd de nauwe vriendschapsband tusschen hem en CALVIJN gelegd.

Terstond na zijne aankomst te Poissy predikte hij openlijk aan 't hof voor een uitgelezen en aandachtig gehoor. Aan den avond van dien dag ontmoette BEZA den kardinaal GUISE in de vertrekken van den koning van Navarre. Beide mannen waren al spoedig in gesprek over eenige leerstukken. De kardinaal was heel lief en zei: „Ik verheug mij, dat ik u gezien en gehoord heb, en ik bezweer u in den naam van God, dat gij met mij spreken wilt, opdat ik uwe en gij mijne redenen moogt hooren en gij zult zien, dat ik niet zoo zwart ben, als men mij heeft afgeschilderd."

Bij dit gesprek was tegenwoordig zekere mevrouw de CRUSSOL, die den kardinaal wel kende en niet schroomde vrijmoedig te zeggen, wat haar op 't hart lag. Zich tot den kardinaal wendende, zeide zij: „Heden doet gij u wel schoon voor, maar wat zult gij morgen zijn. Er mag wel spoedig papier en inkt gehaald worden, opdat gij de belijdenis onderschrijft, welke gij heden hebt afgelegd, want gij zult weldra het tegendeel verzekeren." Of mevrouw de CRUSSOL ook goed geraden had, want reeds den volgenden dag liep er een gerucht, dat de kardinaal BEZA totaal verslagen had. Aan den maaltijd der koningin gaf de connetabel daarover zijne vreugde te kennen, doch nu was

Katharina eerlijk genoeg te zeggen: „Ik was bij 't gesprek tegenwoordig en ik kan u verzekeren, dat ge verkeerd onderricht zijt."

En nu, de dag der bijeenkomst was daar, een dag, waarop de gansche christenwereld het oog geslagen had. Vurig werd door de protestantsche staten van Duitschland en Engeland gewenscht, dat de vergadering er in mocht slagen de beide godsdiensten te vereenigen en alzoo aan Frankrijk de rust weer te geven, die het zoo noodig had. Even ernstig werd die vereeniging door den paus en den koning van Spanje gevreesd.

Treden we het refectorium der kloosterzusters te Poissy, waar de vergadering gehouden zou worden, binnen. We zien daar een koning van elf jaren op zijn troon zitten, omringd van de prinsen en prinsessen zijner familie, de hooge staatsdienaren en edelen van het hof. Voorts de kardinalen, de bisschoppen en de leeraars van de Sorbonne.

Ook de ons bekende hertogin Renata is tegenwoordig. Waar we evenwel ons oog wenden, de afgevaardigden der hervormde kerken zien wij niet. Het was, omdat zij nog niet waren binnengelaten en alzoo gevoelen zouden, dat zij niet met gelijke rechten kwamen. Een eerste onbillijkheid.

De jeugdige koning stond op en las eene rede voor, waarin hij de aanwezenden vermaande alle drift ter zijde te stellen en alleen te strijden voor de eer van God, tot geruststelling van hun geweten en tot herstel van den vrede in 't koninkrijk. Toen was de kanselier l'Hôpital aan 't woord. Met ronde woorden sprak hij het volgende: „Laat ons niet vooruit het vonnis vellen over eene zaak, welke wij komen overwegen. Laat ons deze mannen ontvangen als broeders; zij zijn evengoed christenen als wij. Denkt niet dat zij uwe vijanden zijn; beoordeelt hen daarom niet uit vooroordeel, maar ontvangt hen zooals een vader zijne kinderen. Laat ons den tijd niet verspillen met spitsvondigheden, maar met allen ootmoed overgaan tot de hervorming der kerk en den Bijbel tot scheidsrechter van al onze geschillen aannemen."

Deze rede gaf ontevredenheid onder de prelaten. Wat? Zal de Bijbel scheidsrechter zijn? 't Is evengoed als een toegeven aan de ketters. De kardinaal van Tournon vooral protesteerde heftig en verlangde een afschrift van des kanseliers rede. Het had er weinig aan gescheeld of de vergadering was geëindigd vóór zij begonnen was. De krachtige houding van den kanselier wist evenwel den storm te bezweren en men ging voort.

Toen de voorloopige redevoeringen waren afgeloopen, werden eindelijk de deuren geopend en Beza met de zijnen mocht binnentreden.

BEZA OVERHANDIGT AAN KAREL IX DE GELOOFSBELIJDENIS DER HERVORMDE KERKEN.

Wat een verschil! De omgeving des konings schitterende van pracht! Wat al kruisen, sterren, luisterrijke ambtsgewaden! En de hervormden? Deftig en eenvoudig gekleed, in 't gewone gewaad der kerk van Genève, traden zij binnen. 't Was een scherpe tegenstelling met de statiegewaden der hovelingen en den praal der kerkvorsten. Maar wat die heeren misten? Den zedelijken ernst der eenvoudige mannen.

Een tweede onbillijkheid, beter gezegd: beleediging. De hervormden wilden zich achter de balustrade begeven, om plaats te nemen naast de katholieke leeraars, met wie zij in 't krijt zouden treden. Daar was evenwel geen denken aan. Wat? Die vermaledijde ketters naast de heilige vaders? Voor de balie moesten zij blijven. Zij waren immers niets meer dan misdadigers, die voor hunne rechters stonden?

Het eerst wat Beza deed, was op de knieën te gaan, terwijl zijne medeafgevaardigden rondom hem nederknielden. Hij deed een plechtige belijdenis van de zonden des volks en riep Gods bijstand in bij de beraadslagingen, welke thans zouden aanvangen, opdat zij mochten leiden tot heil der kerk. Allen waren verstomd en ontzet. Na zijn vurig gebed boog hij zich voor den jongen koning en bedankte dien voor de gunst aan de hervormden verleend, tot verdediging van hunne beginselen. Toen richtte hij zich tot de geestelijken en verzocht hen in naam van den grooten God, die aller Rechter zal zijn, om zich met hen te vereenigen, niet tot het houden van onvruchtbare gesprekken, maar niet anders te zoeken dan de waarheid. Hij eindigde met den wensch, dat zij, in plaats van te strijden, elkander de broederhand reiken en uit eenen mond een lofzang mochten zingen. Toen ging hij over tot de ontvouwing van de voornaamste leerstukken der hervorming en zei met nadruk, dat de hervormde belijdenis voorschreef gehoorzaamheid aan den koning en de gestelde machten, in zooverre die gehoorzaamheid overeenkwam met de gehoorzaamheid aan God. Ook verzweeg hij niet welke vervolgingen zijne geloofsgenooten hadden moeten verduren, ofschoon geen schuld in hen gevonden was.

Toen Beza geëindigd had, naderde hij den troon en bood Karel IX de geloofsbelijdenis van de hervormde kerken in Frankrijk aan.

De rede van Beza was onder diep stilzwijgen aangehoord. Na onderscheidene punten behandeld te hebben, sprak hij ook over het Avondmaal [1]). Hij zei: „Indien iemand mij vraagt of wij Christus verwijderen van het Avondmaal, dan zeg ik: neen! Maar wanneer wij, zooals noodig is, op den afstand letten, waar van zijne lichame-

1) We weten, de roomsche kerk stelt de lichamelijke tegenwoordigheid van Christus in het brood en den wijn bij het Avondmaal.

lijke tegenwoordigheid en van zijne eigenlijk gezegde menschheid wordt gesproken, dan zeggen wij, zoover de hemel verwijderd is van de aarde, zoover is zijn lichaam verwijderd van het brood en den wijn."

Dat was olie in 't vuur. De geestelijke heeren sprongen op als waren zij door vergiftige slangen gebeten. „Godslastering!" werd hier en daar geschreeuwd en sommigen wilden vertrekken. Het was vooral de kardinaal van TOURNON, die in gramschap uitbarstte en den koning verzocht BEZA het zwijgen op te leggen. De koning, de koningin en de prinsen bleven echter rustig op hunne plaatsen.

Een vraag doet zich onwillekeurig aan ons voor. Zouden de geestelijke heeren zoo onbekend zijn geweest met deze stelling der hervormden? Dat kunnen we niet aannemen. Waarom dan die gramschap van TOURNON? Dan zouden we haast zeggen, was die uitval een gelegenheids-gramschap, om een einde te maken aan de vergadering. En tot die gedachte is reden, want BEZA was hun een veel geduchter tegenstander dan zij verwacht hadden. Wat bezat hij niet een schat van geleerdheid en welk een welsprekendheid! Ja, zij gevoelden dat zij de nederlaag geleden hadden, ofschoon zij dit niet wilden erkennen, maar door minachting jegens BEZA het deden voorkomen, alsof hij zoo hoog niet stond. Toch moest kardinaal GUISE zeggen: „Gave God, dat BEZA stom of wij doof geweest waren." Hij, zoowel als zijne medestanders vreesden, dat de rede van BEZA indruk op den koning gemaakt kon hebben.

Men mocht wrokken zooveel men wilde, BEZA moest een antwoord hebben. Binnen weinige dagen zouden zij wederleggen alles wat hij gezegd had. Dat werk werd opgedragen aan kardinaal GUISE. Nu, deze was een vernuftig man, niet zonder geleerdheid en welbespraakt. Terwijl deze aan zijn redevoering bezig was, besloten de bisschoppen een geloofsbelijdenis op te stellen, die door hen allen onderteekend zou worden, en die zij daarna ter teekening aan de hervormde leeraars zouden aanbieden. Weigerden zij, dan moest de banvloek onmiddellijk over hen uitgesproken en alle onderhandelingen gesloten worden. Tot hunne eer moeten we zeggen, dat niet alle katholieke godgeleerden met dit besluit instemden.

Het kon niet anders of de hervormde afgevaardigden moesten van deze zaak kennis krijgen en lieten dan ook niet na zich deswege bij den koning te beklagen, waarop de kanselier beloofde, dat aan deze klacht zou worden tegemoetgekomen. Hij noodzaakte de bisschoppen dan ook van hun voornemen af te zien.

Op 16 September kwam men weer bijeen. Kardinaal GUISE zou nu BEZA wederleggen. Hij hield inderdaad een welsprekende redevoering, maar een schoone rede bevat daarom niet altijd waarheid. Hij bepaalde zich tot twee punten: de kerk en het Avondmaal. Van de kerk zeide hij: „De kerk is onfeilbaar door de bijzondere belofte van Christus. Het is waar, dat christenen in dwaling vervallen en buiten de gemeenschap der kerk kunnen geraken, maar de kerk zelve kan niet dwalen en daarom behooren dezulken zich te onderwerpen aan den paus, als zijnde deze van oude tijden af erkend als het hoofd der christenheid.''

Terwijl GUISE dit onderwerp behandelde, zag hij de protestantsche leden van tijd tot tijd scherp in 't gezicht.

Over het Avondmaal sprekende, hield hij vast aan de lichamelijke tegenwoordigheid van Christus.

Na het uitspreken zijner redevoering werd GUISE uitbundig toegejuicht, maar we vergeten hierbij niet, dat de juichers zijne partijmannen waren. Stemmen gingen op: „Hij heeft BEZA wederlegd, ja vernietigd!'' Zich om den koning scharende, baden zij hem bij het ware geloof te blijven.

Toen het rumoer eenigszins bedaard was, verzocht BEZA vergunning om terstond te antwoorden, maar de heeren geestelijken wisten dit te verhinderen. De kardinaal de TOURNON zeide tot den koning: „Willen zij onderschrijven, wat door den kardinaal is gezegd, dan willen wij hen verder hooren; weigeren zij, dan is het best, dat uwe majesteit hen het land laat ontruimen, opdat het in dit koninkrijk moge wezen: één geloof, één wet, één koning.'' En hiermede werd de vergadering opgeheven. De zittingen werden wel voortgezet, maar in een kleinere kamer, waarbij noch koning noch leeken-afgevaardigden mochten tegenwoordig zijn. Op een dezer bijeenkomsten was ook tegenwoordig JACQUES LAINEZ de generaal der jezuiten, die tegelijk met den pauselijken legaat was aangekomen. Deze man sprak eene rede uit, die zelfs de heftigste katholieken verbaasde wegens hare aanmatiging en bespottelijkheid. Hij vergeleek de ketters bij wolven en vossen met welke men niet moest redetwisten, en dat vrouwen noch leeken over de aangelegenheden der kerk mochten oordeelen, eene uitdrukking door welke KATHARINA DE MEDICIS zich beleedigd gevoelde. Zij was ook op haar gemunt.

Van het Avondmaal sprekende, zei de jezuit: „Jezus Christus is in het Avondmaal tegenwoordig, evenals een koning, die zelf een rol vervult bij de feesten, welke ter zijner eer worden gegeven. Lang

bleef hij hierbij stilstaan en als een komediant gaf hij tooneelvertooningen door van tijd tot tijd diep te zuchten en ten slotte in tranen uit te barsten.

Beza werd door 's mans handelingen verontwaardigd en antwoordde hem met verachting, dat hij van het Avondmaal een grap had gemaakt, waarbij hij wilde, dat Jezus de speler zou zijn, iets dat te dwaas en te schandelijk was om gezegd te worden. Beza achtte het beneden zich met den jezuïet verder te spreken.

Kardinaal Guise bedacht een plannetje, waarvan hij veel verwachtte. 't Zou tevens een aardige verrassing zijn. Dat plannetje was, de luthersche leeraars met de calvinisten laten strijden. Totdat einde zond hij een brief aan den gouverneur van Metz hem eenige godgeleerden van de Augsburgsche Confessie te zenden, mannen, die hardnekkig aan hunne overtuiging vasthielden. [1]) De geleerden kwamen en toch mislukte Guises list, want een der luthersche leeraars kreeg onderweg de pest en nu durfde Guise de anderen niet aan het hof brengen. Toen bedacht de kardinaal er iets anders op. Hij voorzag zich van een luthersche geloofsbelijdenis en vroeg of Beza en de zijnen die wilden onderteekenen. Beza antwoordde eenvoudig: „Indien men wil dat wij iets teekenen, dan is het billijk, dat de kardinaal dit ook doet." Deze was daar zeer verontwaardigd over en zei: „Wij staan niet gelijk. Wat mij betreft, ik ben niet gehouden, het woord van eenigen meester te onderschrijven; ik teeken noch met hen, die deze belijdenis hebben opgesteld, noch met u." „Maar," hernam Beza, „indien gij zelf niet onderteekenen wilt, dan is het ook niet billijk dit van ons te vergen."

Zoo was het 9 October geworden; de besprekingen waren geëindigd en de vergadering werd gesloten.

Zoo eindigde dit twistgesprek, evenals alle anderen, met de scheuring grooter te maken en eene vereeniging minder mogelijk te doen worden.

---

[1]) De lezer weet dat er tusschen Lutherschen en Calvinisten punten van verschil waren, ook omtrent het Avondmaal.

HOOFDSTUK XVI.

GEVOLGEN DER SAMENSPREKINGEN.

Was er door de samensprekingen geen verzoening tot stand gekomen, toch had de hervorming een groot voordeel behaald. Zij was in de schatting van 't publiek aanmerkelijk gerezen. „Neen, 't is niet waar wat de priesters zeggen. De hervormden zijn geen slechte en afschuwelijke wezens. Zij hebben zich in 't openbaar kunnen verdedigen voor den koning en het hof." Zoo werd er gesproken en 't gevolg was, dat een nieuwe prikkel aan de godsdienstige beweging gegeven werd Belangrijke steden en honderde dorpen zeiden de roomsche kerk vaarwel. De predikant Beaulieu deelde aan Farel mede, dat driehonderd gemeenten in Agenois de mis hadden afgeschaft en als er vier, ja zesduizend leeraars waren, zij nuttig werkzaam konden zijn. Inderdaad verbazend was de voortgang, dien het protestantisme in die dagen maakte. Op verzoek van Katharina schreef Beza aan alle predikanten om opgave van het juiste getal der gemeenten. Na ingekomen brieven berichtte Beza aan de regentes, dat er ongeveer 2.150 gemeenten bestonden, van welke sommige in de grootere steden van vier tot acht duizend leden telden. Te Parijs werd het aantal hervormden op niet minder dan twintig duizend begroot. Somtijds kwamen er zelfs veertig duizend belangstellenden bijeen, om de preek te hooren. In een brief, door eenige fransche bisschoppen naar paus Pius IV gezonden, wordt gezegd: „Het vierde gedeelte des koninkrijks is van de gemeenschap der kerk afgescheiden;

dit vierde deel bestaat uit edellieden, uit de voornaamste burgers der steden en uit de zoodanigen van de mindere standen, die met de wereld bekend en in den wapenhandel geoefend zijn, zoodat het hun aan geene krachten ontbreekt. 't Ontbreekt hun evenmin aan goeden raad, want drie vierde van hen zijn geletterden. Ook hebben zij geene behoefte aan geld om hunne zaken voort te zetten, want zij hebben onder hun aantal vele rijk gegoeden, zoowel uit den adel als uit den middelstand. Deze allen met geweld te bekeeren is een onmogelijkheid, zonder aan de natie een wonde toe te brengen, welke zij in geen halve eeuw te boven zou kunnen komen."

Er waren wel andere roomschgezinden, die het aantal hervormden als veel kleiner wilden voorstellen, doch de onwaarheid hiervan is tastbaar. Volgens hen behoorde slechts een tiende deel der bevolking tot de hervormden, maar dan vragen we: hoe was het dan mogelijk, dat zulk een gering getal het tegen negen tiende in de godsdienstoorlogen kon uithouden, ja zelfs tot vrede dwingen.

Onder hen, die zich opgewekt gevoelden in Frankrijk de gemeente te bedienen, behoorde ook de zwitsersche prediker Pierre of Peter Viret, een man van grooten naam te Genève, zelfs door geheel Zwitserland. Twee moordaanslagen waren op hem gepleegd aan welker gevolgen hij nog lijdende was. Eens had een dienstmaagd te Genève, opgestookt door kanunniken, hem trachten te vergeven, en later werd hij door een priester op den grooten weg aangevallen, die hem zoodanig sloeg, dat hij voor dood bleef liggen. Viret schreef later: „Toen ik voor de eerste maal te Nîmes predikte, had ik het voorkomen van een verdroogd geraamte, dat slechts even met een huid was overdekt. Het was of ik mijne beenderen slechts daar heen had gebracht, om aldaar begraven te worden. Zelfs de bitterste vijanden der hervorming die mij zagen, hadden medelijden met mij en zeiden: „Wat is deze ongelukkige in ons land komen doen! Is hij hier gekomen om te sterven?" Men heeft mij ook verhaald, toen ik voor de eerste maal den predikstoel beklom, velen vreesden, dat ik bezwijken zou en mijne rede niet zou kunnen voleindigen."

Hoe verbaasd stonden echter zijne 8000 toehoorders, toen ze zijn welluidende, liefelijke stem hoorden. Ze zagen zijn magere en kleine gestalte niet meer, maar waren alleen gehoor.

Door het geheele zuiden van Frankrijk en in 't bijzonder te Nîmes, Montpellier en Lyon predikte Viret het Evangelie.

Te midden van de godsdienstige bewegingen werden er vele katho-

lieke kerken bemachtigd, die ledig stonden. Op menige plaats toch was geen priester overgebleven om den roomschen godsdienst te onderhouden en vroegere leden der kerk lieten zich er niet meer zien. Toen had er een beeldstorming plaats. Kruisteekenen, heiligen-beelden, relieken, alles wat in de oogen der protestanten naar afgoderij riekte, werden verwoest of verbrand, ofschoon VIRET en anderen er zich krachtig tegen verzetten, vreezende voor de gevolgen. Zij meenden ook, dat die dingen op hunne plaats konden blijven, zonder er afgodische eer aan te bewijzen. Het volk liet zich hierin evenwel niet gezeggen. Het meende van zijn kant, dat men het roomsche geloof maar half verlaten had, wanneer men er de uiterlijke kenteekenen van behield. Hetzelfde is gezien in ons vaderland.

Hoe groot de ijver der fransche beeldstormers was, zien we in den eersten godsdienstoorlog. De groote Kerk St. Croix of kruiskerk te Orleans werd geopend en geplunderd. Nauwelijks hadden CONDÉ en COLIGNY dit vernomen, of zij haastten zich derwaarts om deze wanordelijkheid te stuiten. De prins legde een geweer aan op een soldaat, die op een ladder stond om een beeld te verbrijzelen, maar de Hugenoot riep hem bedaard toe: „Hoogheid, wacht een oogenblik tot ik dezen afgod verbrijzeld heb en dan, laat mij dan sterven als het u behaagt!"

Intusschen was de toestand der hervormden gedwongen. Huiselijke godsdienst was toegestaan, doch openbare vergaderingen waren verboden. Aan die wetsbepaling stoorde men zich overal niet en waar ze plaats grepen, werden de fanatieke roomschen door even-fanatieke priesters opgestookt en er hadden vechtpartijen zelfs bloedstortingen plaats, zooals te Tours, te Sens en te Cahors. Te Parijs barstte zelfs een oproer los. Gespannen was de toestand; zóó kon het niet blijven.

In een vergadering van Notabelen (17 Januari 1562) kwam de kanselier L'HÔPITAL voor 't eerst met een nieuw denkbeeld te voorschijn, nl. om de twee godsdiensten nevens elkander te doen bestaan. „Kiest de koning partij voor de eene gezindheid," zeide hij, „dan moet hij noodwendig een leger op de been brengen om de andere uit te roeien en dat zou moeilijk gaan, want de soldaten zullen niet strijden tegen hun eigen bloedverwanten. Ook doet het voorbeeld zien, dat in de huisgezinnen de katholieken vreedzaam verkeeren met de belijders van de nieuwe leer en wat in 't huisgezin goed gaat, kan ook goed gaan in den staat."

't Gevolg der bespreking was de uitvaardiging van een edict, gewoonlijk het „Januari-edict" genoemd, dat een geheele verandering gaf in den toestand der hervormden. Het was door bemiddeling der

huichelachtige KATHARINA dat dit edict werd uitgevaardigd. Zij had een doel in 't oog en daarom kon zij zich in alle bochten wringen. Toch kwam het bevelschrift voor's hands den protestanten ten goede.

De voornaamste bepalingen van dit edict waren:

Onverwijlde teruggave van kerken of kerkelijke eigendommen.

Streng verbod met het verwoesten van beelden of verbrijzelen van kruisbeelden of iets te doen dat ergernis verwekken kon.

Buiten de steden mocht gepredikt, gebeden en andere godsdienstige verrichtingen gehouden worden, maar niet in de steden noch bij dag noch bij nacht.

Behalve de edellieden mocht niemand gewapend ter vergadering komen.

De politie moest ten allen tijde bij de godsdienstige verrichtingen worden toegelaten.

De roomsche kerk en hare dienaren op menige wijze ontzien worden.

We zouden zeggen, 't was niet veel wat toegestaan werd, doch gaan we een veertigtal jaren terug dan zeggen we, 't was heel veel. Immers er was nu vrijheid van geweten en godsdienstoefening; het protestantisme was voor een geoorloofde religie verklaard.

Hier en daar werd wel gezegd: „Hoe is het mogelijk, dat geheele steden hun godsdienstoefening buiten de poorten houden, en welk nut heeft het, kerken terug te geven, die toch ledig staan." doch BEZA ried zijnen vrienden aan zich stipt te houden aan de bepalingen van 't edict, al had men meer kunnen hopen. En CALVIJN zeide: „Als maar de vrijheid, welke het edict belooft, wordt gehandhaafd, dan zal het pausdom wel van zelf ineenvallen."

Men gaf aan BEZA gehoor. Kerkgebouwen werden teruggegeven, aan de priesters werden de tienden betaald en de Hugenoten hielden zich met niets anders bezig dan om hunne gemeenten te regelen onder waarborg der wet.

HOOFDSTUK XVII.

EEN ZWAKKE EN EEN STERKE.

Die zwakke was ANTON VAN NAVARRE, de sterke zijne gemalin JEANNE D'ALBRET. De volgende geschiedenis bewijst dit.

Het Januari-edict was een doorn in 't oog van het Drieman-schap. Wat men op 't oogenblik nog niet met geweld kon doen, zou men door list beproeven. COLIGNY of CONDÉ tot de roomsche kerk te bekeeren, dat wist men wel beter. Met hen behoefde men geen proef te nemen, maar met ANTON VAN NAVARRE, dat zou beter gaan. Deze toch, dat wist men, stond los op de beenen. Om hem in 't net te krijgen, werd hem allerlei schoons en heerlijks voorgespiegeld. De afgezanten van den paus en van den spaanschen koning, de GUISEN en nog anderen sloegen de handen ineen, om ANTON in hunne strikken te vangen. Het eerst begon men hem te vertellen, dat, ofschoon hij een hoogen rang in den staat bekleedde, hij toch onder de calvinisten niet de eerste, maar de derde persoon was. Vervolgens werd hem teruggave beloofd van zijn rijk, 't welk door Spanje in bezit was genomen, of een koninkrijk in Afrika of op Sardinië zou hem ter vergoeding worden aangeboden voor 't hem ontroofde gebied. De GUISEN hadden nog een ander lokaas. Hij zou hunne jeugdige nicht, de weduwe MARIA STUART, kunnen huwen en hij zou koning van Schotland zijn. Het huwelijk met zijne vrouw JEANNE D'ALBRET zou door den paus wegens ketterij wel ontbonden worden.

Al deze schoone vooruitzichten waren ANTON VAN NAVARRE te machtig,

en de lichtzinnige, beginsellooze man ging tot de partij van de GUISEN over; hij verzaakte zijn geloof om tot de roomsche kerk terug te keeren. Of hij begoocheld werd, daar vroeg hij niet naar. Zelfs roomsche schrijvers hebben zich vermaakt in zijne lichtgeloovigheid.

ANTON ging zoover, dat hij op een samenkomst van godgeleerden van onderscheidene belijdenis verklaarde, dat de calvinistische leeraars, met al hun grootspraak niet waren opgewassen geweest tegen de katholieken. Hij noemde hen kwakzalvers en indringers met welke hij niets meer te maken wilde hebben. Zulk een uitspraak was koren op den molen van kardinaal GUISE, die uitriep: „Ziedaar wat de kracht der waarheid heeft uitgewerkt in die bijeenkomsten, welke men mij zoo dikwijls heeft verweten."

BEZA, die door ANTON VAN NAVARRE zelf naar Frankrijk was geroepen, bad hem meermalen dringend, dat hij toch de goede zaak van den godsdienst niet zou verlaten, maar BEZA werd zóó ontvangen, dat hij aan CALVIJN schreef: „Zelden heb ik een voorbeeld van zulk verraad en van zoo groote boosheid gezien. In eene der gehooren, welke hij mij verleende, durfde hij mij behandelen, alsof ik onkundig ware in dingen, die zelfs de kinderen weten."

Ook CALVIJN schreef den koning van Navarre dringende brieven, doch 't was vruchtelooze moeite. En zijne vrouw? Zou deze zich stil gehouden hebben? Neen, dat ware onmogelijk geweest. En wat werkten hare beden en smeekingen uit? Mishandelingen, haar door haren gemaal aangedaan. BEZA zegt: „De geheele wereld zag haar met medelijden aan, behalve de koning, haar gemaal, die ten eenemale verblind was."

De afval van ANTON VAN NAVARRE gaf het sein tot het begin van den burgeroorlog en van de grootste onheilen. We zullen dit zien.

Van JEANNE D'ALBRET hebben we betere dingen te zeggen. Dewijl zij niets meer te hopen, wel alles te vreezen had, trok zij zich in Bearn terug.

Dat zij de dochter was van de voortreffelijke MARGARETHA VAN VALOIS, hebben we reeds vroeger gezien. Zij bezat ook de voortreffelijke eigenschappen harer moeder, maar met meer vastheid van karakter en een degelijke vroomheid. In 1538 huwde zij met ANTON VAN BOURBON en in 1555, bij den dood van haren vader, nam zij den titel aan van koningin van Navarre. Haar echtgenoot was nog al haastig met het aannemen van de leerstellingen der hervormden, maar JEANNE was zoo haastig niet geweest. 't Was eerst in 1560, dat zij tot de hervorming

overging, maar haar eenmaal aangenomen hebbende, bleef zij die ook onveranderlijk getrouw. Toen KATHARINA DE MEDICIS in 1562 haar den raad gaf zich te schikken naar de veranderde gezindheid van haren gemaal, gaf zij dit antwoord aan de lichtzinnige koningin: „Mevrouw, liever dan ooit naar de mis te gaan, zou ik, als ik mijn zoon en mijn koninkrijk in handen had, beide in de diepte der zee werpen, dan te dulden dat deze mij daarin hinderden."

Toen zij gereed stond om naar Bearn te vertrekken, drukte zij haren zoon aan het hart en bad hem onder tranen, dat hij het geloof bewaren mocht, waarin hij was opgevoed.

Helaas! HENDRIK kon die tranen en die woorden zijner moeder vergeten, om de voetstappen zijns vaders na te volgen.

In hare staten teruggekeerd, vatte zij het werk op, 't welk hare moeder begonnen was. Zij richtte scholen, collegiën, hospitalen op en gaf een nieuw wetboek, dat met recht een boek van wijsheid en gezond verstand mag genoemd worden. Weldra was er in geheel Bearn geen bedelaar meer te zien. De kinderen van armen, die aanleg toonden tot het leeren van kunsten en wetenschappen werden voor rekening der schatkist onderwezen. Dronkenschap, woeker en dobbelarij werden streng gestraft. Kunsten en wetenschappen begonnen door haren invloed te bloeien.

Drie eeuwen zijn sedert verloopen en nog altijd noemt de bevolking van Bearn den naam der „goede koningin", die zooveel voor de welvaart van het land gedaan heeft.

Dat ook een JEANNE D'ALBRET menigen strijd te strijden heeft gehad, behoeft nauwelijks gezegd te worden. Eens kwam de kardinaal D'ARMAGNAC haar verwijten, dat zij de ketterij op haar grondgebied had ingevoerd, die tot zulke schrikkelijke uitersten leidde. Haar antwoord was: „Gij doet mij om uwentwil blozen; doe den balk uit uw oog, om den splinter in het oog uws broeders te zien; reinig de aarde van het bloed van zooveel rechtvaardigen, dat door de uwen vergoten is".

Rome zag natuurlijk met leede oogen de hervormingen in Bearn en de werkzaamheden der koningin. De paus daagde haar binnen zes maanden voor zijn gericht (1563) op verbeurte van kroon en goederen. Toen nam KAREL IX den handschoen voor haar op en deed den paus weten, dat hij niet toestond een onderdaan en vasalle der fransche kroon aan hare natuurlijke rechten te onttrekken. Toen kroop de paus in zijn schulp.

Een ander gevaar bedreigde haar. Aan het hof van Madrid werd het plan gesmeed, om koningin JEANNE met hare kinderen op te lichten

en aan de spaansche inquisitie over te leveren. Door de eigen echtgenoote van FILIPS II, ELISABETH, nicht van koningin JEANNE, gewaarschuwd, ontkwam zij dit gevaar.

Van JEANNE D'ALBRET wordt gezegd: „Zij was de schranderste, de edelmoedigste, de geleerdste vorstin van haren tijd; haar hart was de zetel van alle deugden en edele hoedanigheden."

Een ander schrijver zegt: „Zij was alleen vrouw door hare sekse; hare ziel was van mannelijke kracht vervuld; haar geest was berekend voor groote dingen en haar hart was onwrikbaar in den grootsten tegenspoed.

Wat haar zoon HENDRIK [1]) uitnemends had, had hij van zijne moeder geërfd.

[1]) Later koning HENDRIK IV.

HOOFDSTUK XVIII.

HET JANUARI-EDICT GESCHONDEN. AFGRIJSELIJKE MOORD.

We hebben 't reeds gezegd, het Januari-edict was een doorn in 't oog van Rome. Moeten die ketters geduld, ja zelfs beschermd worden? was de vraag, zoo van rechters en overheden als van 't volk, dat aan den leiband der priesters liep. Vooral te Parijs lieten de geestelijke heeren geen gelegenheid voorbijgaan om het grauw tegen de Hugenoten op te hitsen. Op den predikstoel braakten zij de verschrikkelijkste verwenschingen uit. Hier zei een: „Tijdelijke en eeuwige ellende zullen over Frankrijk uitgestort worden.'' Dáár vertelde een ander van die geestelijke herders, dat hij 's nachts geen rust kon vinden, omdat hij zoo lastig gevallen werd door zielen in het vagevuur voor wie nu geen gebeden meer ter hunner verlossing konden opgezonden worden. Een derde had een visioen gehad en de geheele hel bevolkt gezien met Hugenoten. In 't geheim zei men ook, dat de regentes het zoo ernstig met het edict niet meende en zij wel zou willen zien, dat het overtreden werd. Zoo poogde men op allerlei wijzen het gepeupel op te ruien.

Ook het Driemanschap, dat nu met een waardig lid, Anton van Bourbon, vermeerderd was, was werkzaam. „Ik zal den knoop van 't edict met mijn zwaard doorhakken'' sprak hertog Guise. Het Driemanschap sloot een verbond met Spanje en Savoye. Filips beloofde

troepen te zullen zenden. GUISE verliet daarop Parijs en trok naar zijne goederen in Lotharingen, om daar een leger samen te stellen, waarmede hij in 't voorjaar zou uittrekken tot verdelging der Hugenoten. Hij zou evenwel spoediger aan 't verdelgen gaan, dan hij zich had voorgenomen.

Op zijn slot te Joinville kwam een bode van ANTON VAN BOURBON of NAVARRE, zooals we dien willen noemen, tot hem met de boodschap, dat hij naar Parijs zou komen. Terstond voldeed hij er aan. Vergezeld van zijn broeder den kardinaal, een aantal edelen en tweehonderd man ruiterij trok GUISE op. 't Was toen 28 Februari 1562.

Maar wat mocht de reden geweest zijn, dat ANTON VAN BOURBON den hertog naar Parijs ontbood? Zij was deze. Wanneer de broeders en zusters hervormden zich naar buiten begaven ter godsdienstoefening en hunne lofzangen tot in de stad weerklonken; dan was de vijand in de weer om van zijne vijandschap blijken te geven, dan was het: „Ware de hertog maar hier, dan zou hij er wel een einde aan maken!" Welnu, ANTON VAN BOURBON zou den hertog ontbieden en deze kwam.

Op drie mijlen afstands van Parijs ligt de stad Vassy, een kleine doch sterke stad. Destijds telde de bevolking 3000 zielen, waarvan het derde gedeelte, de bevolking der omliggende dorpen niet mede gerekend, tot de hervorming behoorde. De grond, waarop de stad stond, behoorde aan 's hertogs nicht, MARIA van Schotland, de jonge weduwe van FRANS II. Dat er een bloeiende hervormde gemeente te Vassy was, kon de moeder der GUISEN niet verkroppen. In haar oog hadden de vasallen harer kleindochter geen recht een anderen godsdienst te belijden, als de leenvrouw zelve beleed. Het verwonderde haar, dat niet alle ketters werden uitgeroeid. De hervormden van Vassy dreigde zij, doch omdat men zich aan hare bedreigingen niet stoorde, droeg zij haren zoon FRANS op, om deze wederspannigen gevoelig te tuchtigen.

Zoo vermeldt ons de roomsche geschiedschrijver DU THOU, die, aan het hof verkeerende, zeker wel wist wat daar omging en nauwkeurig met alles bekend was.

De hertog komt te Brousseval een dorp in de nabijheid van Vassy. Hij hoort het luiden eener klok en vraagt aan een zijner omgeving: „Wat beduidt dat geklep?" 't Antwoord is:

„De preek der Hugenoten." Hij trekt aan zijn baard, het teeken van toorn, en zegt, neen, zweert: „Ik zal ze zoo aanstonds den Hugenoot leeren spelen."

„En wat kwaads deden die Hugenoten? Zich strikt houden aan de bepalingen van 't edict, want niet in maar buiten de stad hielden ze

op Zondag 1 Maart hunne vergadering in een schuur, wel op 100 ellen afstands van de stad. Ook waren ze ongewapend zooals het edict voorschreef, uitgenomen een paar edellieden. Een getal van ongeveer 1200 geloovigen had zich daar verzameld.

Gebed en gezang zijn geëindigd en de predikant Morel zal zijne prediking beginnen. Eensklaps worden een aantal steenen tegen de vensterruiten geslingerd onder het geschreeuw: Ketters, rebellen, honden! enz. Maar niet alleen steenen ook geweerschoten vallen, en de Hugenoten weten nu, dat zij door een gewapende macht zijn overvallen. Het helpt niet, dat zij de deur willen sluiten, want een zestigtal soldaten, welke Guise ter versterking ontvangen had, dringen vloekende en schreeuwende naar binnen. Het eerste slachtoffer was een arme wijnventer aan wien gevraagd werd: „In wien gelooft gij?" en op het antwoord: „Ik geloof in Jezus Christus," werd de arme man afgemaakt. Het wordt nu een razen en tieren, dringen en vluchten, schieten en moorden. Vluchten ging niet gemakkelijk; slechts aan enkelen gelukten het in de bosschen en wijnbergen te ontkomen, want die voor deuren of vensters kwam, werd opgewacht met geweren, en meende men door het dak te ontvluchten, ook dan deed de kogel den vluchteling naar beneden vallen. Een soldaat beroemde er zich op, dat hij een dozijn van die „duiven" naar beneden geschoten had.

Om zich tegen hunne vijanden zooveel mogelijk te verdedigen, wierpen de aangevallenen met steenen. Een daarvan trof het aangezicht van Guise, zoodat zijn bloed stroomde. Dit verdubbelde zijne woede en die der zijnen niet minder. Toen werd de slachting afgrijselijk. Leeftijd noch sekse werd verschoond. Alleen de zwangere vrouwen werden gespaard. Zooveel menschelijk gevoel had de moeder van Guise nog overgehouden, dat zij die aan de genade van haren zoon, den moordenaar, aanbeval.

Te midden van al deze gruwelen lag de predikant Morel geknield op den predikstoel. Een geweer werd op hem gelost, hij wilde ontvluchten, maar dicht bij de deur struikelde hij over een lijk en werd door degenstooten aan den rechterschouder en het hoofd getroffen. Een soldaat wilde hem nu met zijn sabel afmaken, doch twee edellieden uit het gevolg van den hertog in Morel den predikant ziende, brachten hem naar den hertog.

„Wie gaf u de vermetelheid om deze lieden te verleiden?" was de vraag en 't antwoord: „Ik ben geen verleider, want ik heb hun het Evangelie van Jezus Christus verkondigd."

„Wat? predikt het Evangelie dan oproer? Gij zijt de oorzaak van den dood dezer menschen. Schout, maak een galg gereed en hang hem op!"

De galg werd opgericht, maar de schout hing niet op en de soldaten hadden het veel te druk met slachten der weerlooze menigte en het plunderen der lijken. Ook van de inwoners der stad wilde niemand zich tot galgen-beul verlagen en MOREL werd voorloopig in verzekerde bewaring gehouden. Dit oponthoud redde hem.

Na afloop der slachting bleek het, dat er 60 waren gedood en 250 gewond, velen daaronder doodelijk. Bijbels, psalmboeken, kansel en schuur werden verbrand, de armbus geledigd. De groote Bijbel van den predikstoel werd den hertog gebracht. Hij bekeek het titelblad en zag dat het boek in het vorige jaar gedrukt was. .Hij ging er mêe naar zijn broeder den kardinaal, die gedurende de slachting bij den muur van 't kerkhof was gebleven, om dien het kettersche boek der Hugenoten te laten zien. De kardinaal echter zeide: „Wel broeder, er steekt geen kwaad in dit boek, want het is de Bijbel." Toen werd de hertog toornig en trok andermaal aan zijn baard. Hij sprak: „Hoe kunt ge dit zeggen. Het is reeds 1500 jaar geleden, dat Jezus Christus leed en stierf, en 't is nog maar één jaar geleden, dat dit boek gedrukt is; hoe kunt ge dan zeggen, dat dit het Evangelie IS?"

Snugger, nietwaar mijne lezers? En die snuggere man wilde een verdediger van 't roomsche geloof zijn.

De hertog ontbood den plaatselijken rechter voor zich en verweet dien, dat hij de samenkomsten der Hugenoten niet belet had. Deze beriep zich op het Januari-edict, maar GUISE, de hand aan 't gevest van zijn degen slaande, antwoordde: „Het edict van Januari zal weldra door 't zwaard worden vernietigd."

Inderdaad de onbeschaamdheid van DE GUISEN ging ver!

Op den volgenden dag te Eclairon gekomen, waarschuwden zijne vrienden hem, dat de Hugenoten zich bij den koning beklaagd hadden. „Dat zij tot den koning gaan," zeide hij met verachting „zij zullen er noch hun admiraal noch hun kanselier vinden. [1])

„Toch werd er den schijn aan gegeven, dat de Hugenoten de eerste aanvallers waren geweest, maar de onwaarheid daarvan springt ieder verstandig mensch in het oog. Ongewapende menschen toch vallen geen van hoofd tot voeten gewapenden aan. Later heeft de hertog

1) COLIGNY had zich aan 't hof onttrokken, en leefde op zijn kasteel te Chatillon.

willen beweren, dat hij tot den moord te Vassy geen bevel gegeven had, maar heeft hij dan bevel gegeven den aanval te staken? Volstrekt niet. Het bloed der vermoorden komt op zijn hoofd.

De moord te Vassy maakte door het geheele koninkrijk een diepen indruk. Alle hervormden werden met verontwaardiging en schrik vervuld, want het gold hier geen misdaad die door de heffe des volks, aangevuurd door fanatieke priesters en monniken, was gepleegd, maar de moordenaar was een der aanzienlijkste mannen van Frankrijk, die de wet had durven verkrachten om zijn bloeddorst te lesschen. Bleef zulk een aanslag ongestraft, waar was dan recht te vinden en wie was dan van zijn leven zeker?

De vrees voor een wapening in Parijs deed den maarschalk Montmorency aan de geloovigen den raad geven, hunne vergaderingen op te schorten, doch zij antwoordden, dat zij dan aan hunne vijanden gewonnen spel zouden geven en stilzwijgend erkennen, dat er in 't koninkrijk een macht was boven de wet.

De prins van Condé en de voornaamste hoofden der Hugenoten wendden zich tot Katharina de Medicis. Zij wezen haar op de onbeschaamdheid van het Driemanschap, op het verbond met de vorsten van Lotharingen, met Filips van Spanje, op de toenemende stoutheid hunner ondernemingen, op de gevaren, waarmede het koninklijk gezag bedreigd werd. Zij verzekerden bereid te zijn hun leven op te offeren voor het belang van den troon, dat nu ten nauwste met het hervormde geloof was verbonden.

En Katharina? Zij bediende zich van hare gewone geveinsdheid. Met dubbelzinnige antwoorden konden de heeren vertrekken.

Ook de kerkeraad van Parijs bracht zijn beklag in. Met Beza aan 't hoofd ging men naar 't hof met den eisch, dat de moordenaars streng zouden gestraft worden. De afvallige Anton van Bourbon zeide: „Ze hebben steenen naar mijn broeder, den hertog van Guise, geworpen; hij heeft de woede dezer lieden niet kunnen beteugelen; maar weet wel, wie hem met den vinger aanraakt, zal met mij te doen hebben."

„Sire," antwoordde Beza, „de kerk, in wier naam ik spreek, is wel geroepen slagen te ontvangen, niet te geven, maar het behage u indachtig te zijn, dat zij evenzeer een aanbeeld is, waarop menige hamer is gebroken."

't Was een profetie. Beza had waarheid gesproken, want Anton van Bourbon en zijne medestanders gingen naar 't graf, maar de hervorming bleef voortleven.

Sinds haar terugkeer in Frankrijk had hertogin RENATA zich gevestigd op het slot te Montargis, een kleine stad niet ver van Orleans. Zij verzamelde een gemeente om zich onder toezicht van protestantsche predikers, die zij daartoe tot zich riep. Zij eischte van hare onderhoorigen een vromen, zedelijken wandel, en zocht hen door woord en voorbeeld voor 't Evangelie te winnen. Wat zij in Italië gedaan had, deed zij ook hier. Zij was de troosteres der lijdenden, de beschermster der vervolgden. Menigmaal spijsde zij honderden van hare verdrukte geloofsgenooten aan hare tafel, zoodat haar slot een „herberg Gods'' genoemd werd, tot groote vreugde van CALVIJN.

Zoo leefde zij kalm en rustig daarheen, doch die rust zou gestoord worden, toen het gerucht van het bloedbad te Vassy ook Montargis bereikte. In 't naburige Orleans zou een opstand zijn uitgebarsten, had zij dien niet weten te bedwingen, maar wat moet zij niet geleden hebben, toen vrouwen en kinderen wraak riepen over den booswicht, en die booswicht was immers haar schoonzoon? Ja, zij zal veel geleden hebben en kon niet anders doen dan zwijgen en toezien.

Nog van een anderen kant werd haar onrust aangedaan. Een gezant van konings wege gaf haar bevel om haar stad en kasteel te verlaten en zich te Fontainebleau of ergens elders te vestigen, dewijl het bezit van Montargis voor den koning van groot gewicht was. Spoedig liet zich de hoofdman MALICORNE met een bende ruiters zien, om aan het bevel kracht te geven. Fanatieke roomschen vereenigden zich met die bende, om de weerlooze Hugenoten, die zij op hun weg ontmoetten, te vervolgen.

De hertogin werd niet versaagd. Volstandig weigerde zij de overgave van haar kasteel en toen MALICORNE dreigde het te zullen platschieten, indien zij nog langer de overgave weigerde, gaf zij dit koninklijke antwoord: „Niemand uit 't gansche rijk heeft het recht mij te bevelen, als alleen de koning. Bedenk wat gij doet; zoo gij er toe komt om de muren te beschieten, zal ik zelf mij het eerst op de tinne plaatsen, en ik zal zien of gij 't durft wagen de dochter eens konings te dooden, wier dood hemel en aarde verplicht zouden zijn te wrêken op u en geheel uw geslacht, tot de kleinste kinderkens toe.''

Deze moedige en krachtige houding bleef niet zonder uitwerking. MALICORNE durfde tot de bestorming niet overgaan. De bevolking van Montargis wachtte met gespannen verwachting de beslissing des konings af, doch er had eene gebeurtenis plaats waardoor èn voor RENATA èn voor hare beschermelingen voorloopig alle gevaar werd afgewend.

Welke die gebeurtenis was, vernemen we hierna.

HOOFDSTUK XIX.

HET WATER AAN DE LIPPEN.

De Guise hield een zegepralenden intocht in Parijs. 't Was of hij Frankrijk gered had door het vernietigen van duizenden vijanden. De man, die 60 menschen vermoord en 250 zwaar verwond had, werd gehuldigd als een uit den strijd teruggekeerde veldheer. Wat hij verdiend had? Het loon van een moordenaar, d. i. gevangenisstraf, zooal niet galg of rad. De priesters drongen door de menigte om hem te gemoet te gaan en hem te vergelijken met Judas den Maccabeër en hem den eerenaam te geven van: „verdediger des geloofs." Maar niet alleen de priesters, ook de adel, de burgerij en het parijsche gemeen gingen den man tegemoet, wiens handen bevlekt waren met bloed van onschuldigen en weerloozen. Als een koning werd hem hulde gebracht. De connetabel reed aan zijn rechter- de maarschalk St. André aan zijne linkerhand. „Lang leve Guise!" „Het bloed van Vassy kome over ons en onze kinderen!" waren de juichtonen waarmee hij werd ingehaald.

Die juichtonen kon Katharina van Medicis moeilijk verdragen. Zij gevoelde zich in hare rechten als regentes en als moeder des konings gekrenkt. Dat wist Guise ook wel, maar hij zou zijn slag slaan eer Katharina zich met de calvinisten verdragen en bij hen haar steun zoeken kon. Zich sterk gevoelende door de ondersteuning van Anton van Navarre, van Anne de Montmorency en van maarschalk St. André

had hij de stoutmoedigheid den koning en diens moeder op te lichten. Hij voerde hen met zich van Fontainebleau naar Melun, van Melun naar Vincennes en van Vincennes naar Parijs. KATHARINA kon nauwelijks hare tranen weerhouden, want zij gevoelde zich geheel machteloos en de koning schreide als een kind, omdat hij zich en zijne moeder als gevangenen kon beschouwen.

Deze was nu de tweede koning, die in de macht der GUISEN was. Wat konden de protestanten nu anders verwachten dan hernieuwing der vreeselijke vervolgingen; in zeker opzicht toch waren ze buiten de wet gesteld, want bij wien berustte nu de wettige macht? Het water kwam aan de lippen en de nood dwong tot het grijpen naar de wapenen, te meer dewijl het parlement de onderdanige dienaar van het Driemanschap werd en gewillig moest zijn in het uitvoeren der verordeningen, welke de hertog beliefde voor te schrijven. Nam men de wapenen op, het was niet om tegen den koning, maar tegen het Driemanschap te strijden, dat den koning als een onnut stuk speelgoed had ter zijde gesteld. Het was in Frankrijk als hier te lande, toen prins WILLEM niet tegen koning FILIPS, maar tegen ALVA het zwaard opnam.

Een geschiedschrijver der zestiende eeuw [1]) merkt hierbij aan: „Het verdient algemeen en altijd bekend te zijn, dat de hervormden, zoolang men hen doodde onder den schijn van recht, hoe onrechtvaardig en wreed ook, altijd gezwegen en nimmer de hand tot verdediging hebben opgeheven. Maar als het openbaar gezag, als de overheid, de brandstapels moede, het moordzwaard aan het volk in handen gaf, als zij het eerwaardig gelaat der gerechtigheid door beroeringen en moordaanslagen in geheel Frankrijk bezoedeld had, als zij toeliet, dat bij trompetgeschal en trommelslag de een den ander vermoordde, was het dezen ongelukkigen niet euvel te duiden, dat zij hard tegen hard, wapens tegen wapens stelden, en dat zij door een billijke woede werden weggesleept bij de ervaring eener woede zonder rechtvaardigheid. De vreemde natiën mogen oordeelen, op wien de schuld van den oorlog en zijne gevolgen drukt."

De koningin-moeder scheen de wapening der Hugenoten goed te keuren, ja zelfs die te verlangen. Zij schreef hierover aan CONDÉ in dezer voege: „Gij zult niet vergeten te waken voor de moeder en hare kinderen, voor 't koninkrijk en voor hem, die tot hetzelve in zoo nauwe betrekking staat, en die zich verzekerd kan houden dat hij nimmer

[1]) Agrippa d'Aubigné.

wordt vergeten. Indien ik mocht sterven alvorens hem mijne erkentelijkheid getoond te hebben, zooals ik verlang, dan zal ik aan mijne kinderen de noodige bevelen achter laten. Ik zie zooveel wat mij mishaagt, dat ik nog oneindig meer verstoord zou zijn, indien ik geen vast vertrouwen in u had, dat gij mij zult helpen het koninkrijk en 't gezag van den koning mijn zoon te bewaren, in spijt van hen die alles willen bederven."

Dat KATHARINA DE MEDICIS zich in de armen der Hugenoten wierp, was niet anders dan eigenbelang. Straks zou zij zich weer omkeeren, want uitmuntend verstond zij de kunst een gehuichelde rol te spelen.

De Hugenoten eischten een strikte handhaving van het Januari-edict; het in vrijheid stellen des konings en zijne moeder, welke zij als gevangenen beschouwden; de terechtstelling van de aanleggers van den moord te Vassy, of ten minste de verwijdering van den hertog DE GUISE en der twee andere leden van het Driemanschap.

De katholieke partij antwoordde ten aanzien van het Januari-edict in dubbelzinnige woorden; ten aanzien van de invrijheidstelling des konings en der koningin-moeder, dat zij volkomen vrij waren; ten aanzien van de bestraffing der moordenaars van Vassy, dat er niemand te straffen was; en ten aanzien van de verwijdering van het Driemanschap, dat hunne tegenwoordigheid voor het algemeen belang noodzakelijk was.

Nu aarzelden de Hugenoten niet langer. Aan dat geweld van het Driemanschap moest een einde komen. Van alle kanten snelden de edelen met hunne onderhoorigen toe en benoemden CONDÉ tot opperhoofd. Een acte van overeenkomst tusschen hen gesloten, hield in, dat zij niet anders beoogden dan de bevrijding van den koning en zijne moeder, de handhaving der edicten en de bestraffing dergenen, die ze geschonden hadden. Zij verbonden zich door een plechtigen eed, om te waken tegen alle godslastering, geweld, roof, verwoesting en alles wat in strijd was met de goddelijke wet; om goede en getrouwe leeraars te beschikken, die leerden Gods wil te doen. Zij beloofden eindelijk, bij hunne hoop op den hemel, dat zij hunne verplichtingen zouden nakomen met onvoorwaardelijke getrouwheid.

Van alle kanten, zeiden we, snelden de edelen te zamen, doch onder die edelen werd één man gemist. Die ééne was de admiraal de COLIGNY. Hij toefde op zijn slot te Chatillon en liet zich wachten.

Een geacht schrijver, wiens schrijven we woordelijk overnemen, zegt hiervan het volgende: „CONDÉ ontbood COLIGNY. De admiraal

bleef besluitenloos. Telkens, wanneer hij de hand op 't gevest legde, verrees voor zijn blik het bang en somber verschiet van veldslagen en belegeringen, van moorden en plunderingen, die Frankrijk zou moeten verduren, vóórdat het zwaard, eenmaal getrokken, in de scheede kon terugkeeren.

Te vergeefs drongen zijne vrienden en krijgsmakkers en ook zijn eigen broeders er bij hem op aan, dat hij zijne geloofsgenooten niet aan hun lot zou overlaten. Hij wist dat aller oog op hem gevestigd was en dat aan zijn „ja" of „neen" het lot hing van zijn vaderland, maar hij deinsde voor de verantwoordelijkheid terug van het sein tot den burgeroorlog te geven.

Twee dagen lang had men beproefd hem tot andere gedachten te brengen; den derden nacht werd hij in zijn slaap gestoord door het schreien en snikken zijner echtgenoot. „Wij rusten hier zacht," zeide zij, „terwijl de lichamen onzer broederen, die vleesch zijn van ons vleesch, en been van ons been, in kerkers versmachten of op het open veld liggen tot voedsel voor gieren en honden. Dit bed schijnt mij een graf, als ik bedenk, dat zij daar onbegraven liggen. Kunnen wij rusten zonder dat het gekerm onzer stervende broederen ons in den slaap stoort?"

„Zijt gij bereid," was 't ernstige antwoord van den admiraal, „te vernemen, dat ik verslagen ben, mij naar 't schavot te zien sleepen en door den gemeenen beul te zien ophangen? Zijt gij bereid onzen naam gebrandmerkt, onze bezittingen verbeurdverklaard, ons slot gesloopt en onze kinderen als bedelaars te zien? Ik zal u drie weken geven om er over na te denken, en hebt ge u met die toekomst vertrouwd gemaakt, dan zal ik mij opmaken en met mijne broeders sneven."

„De drie weken zijn reeds voorbij," was het snelle en edele antwoord van Charlotte Laval. „Ga in den naam van God en Hij zal niet dulden, dat ge de nederlaag lijdt."

Nu was er bij Coligny geen aarzeling meer. Reeds den volgenden dag begaf hij zich op weg Condé te gemoet. Vele steden openden hun de poorten. Op den 2en April (1562) deed Condé zijn intocht in Orleans, waar de hervorming reeds lang vasten voet gekregen had. Onder psalmgezang haalde de bevolking de krijgsmacht der Hugenoten binnen. 't Was een andere intocht dan die van Guise in Parijs.

Het jaar 1562 was een jaar van verschrikking voor de Hugenoten, ja, voor geheel Frankrijk. Het Driemanschap was er vooral op be-

dacht de bevolking van Parijs aan zijne zijde te krijgen. Immers Parijs alleen zette aan hunne partij meer kracht bij dan de helft van 't koninkrijk. Het roomsche gemeen van Parijs werd gewapend en in regementen verdeeld. De kerken dienden tot clubs of verzamelplaatsen. Bij den eersten wapenkreet, bestaande in het luiden van de brandklok, stonden 50,000 man gereed om op te rukken. Kettingen werden aan de hoeken der straten aangebracht, om bij den minsten aanval barricaden te kunnen opwerpen. Alle procureurs, ontvangers en alle openbare ambtenaren moesten een bewijs inleveren, dat zij katholiek waren. De Hugenoten ontvingen den last om binnen 24 uren Parijs te verlaten. Ieder, die zich op straat vertoonde en voor een Hugenoot werd aangezien, werd door het grauw aangegrepen en vermoord. Vrij spel hadden nu zij, die een persoonlijken wrok tegen dezen of genen hadden; ook zij, die in de schuld bij anderen stonden. De moord was nu vrij, want Hugenoot of niet, het deed er niet toe, als men maar voor Hugenoot verklaard werd. De schandelijkste beschuldigingen werden tegen de Hugenoten ingebracht. Prenten werden rondgestrooid, waarop de ketters werden voorgesteld, bezig zijnde om de ingewanden der monniken uit te rukken en de hostie voor de zwijnen te werpen.

Maar het was niet alleen te Parijs dat het fanatisme zijn rol speelde. In menige stad van Frankrijk werd het drama van menschenslachting opgevoerd. De Hugenoten werden door het gespuis aangevallen en vermoord, hunne huizen geplunderd en verbrand. Zoo ging het te Senlis, te Meaux, Amiens, Chalons, Tours, Toulouse en nog in vele andere steden. „Gij haalt de beelden omver en verwoest de reliquieën der afgestorvenen," schreeuwden de moordenaars, „wij zullen zooveel levende beelden vellen, als er in onze handen komen." Te Cahors werden vijfhonderd Hugenoten op een Zondag, terwijl zij godsdienstoefening hielden, aangevallen en de bisschop Bertrandi liet hen tot den laatsten toe wurgen. Te Montauban hadden de inwoners bij het naderen der katholieke benden de stad verlaten, maar als een menigte van hen gedood was, trokken velen der overblijvenden naar de stad terug, waar zij drie belegeringen met standvastigen moed doorstonden. Te Tours werden driehonderd Hugenoten in hun kerk drie dagen lang zonder voedsel opgesloten. Toen werden zij er uitgehaald, twee aan twee gebonden naar de rivier geleid en daar geslacht. Het water, dat rood van bloed zag, ontving hunne lijken, die, door den stroom meegevoerd, aan de bewoners van andere steden te zien gaven, hoe de moordenaars hun haat gekoeld hadden. Kinderen werden verkocht voor een kroon het stuk. De president van het parlement van Tours werd

aan wilgeboomen vastgebonden en levend opengesneden. In Mei (1562) hadden de moordtooneelen te Toulouse plaats. De stad telde destijds ongeveer 20.000 hervormden, overheidspersonen, studenten en mannen van kennis en beschaving. Na de uitvaardiging van het Januari-edict hadden zij buiten de stadspoort een houten kerk gesticht, welke vijf à zes duizend menschen kon bevatten. Op het midden van den dag gingen zij daarheen, zoowel mannen als vrouwen. De vrouwen hadden met het afleggen van rozenkransen en getijboeken ook hun wijde en wellustige kleederen afgelegd en aan dansen of wereldsche liederen werd niet meer gedacht.

De meerderheid van het parlement bleef den roomschen eeredienst beschermen en het volk, door de aanhitsingen der monniken opgezet, viel onder elk voorwendsel de Hugenoten aan en verwoestte hunne woningen. Deze, tot het uiterste gedreven en door eenige van hunne overheden geleid, maakten zich meester van 't kasteel. De raadsheeren van het parlement spraken een vonnis uit tegen die overheden uit de stadsregeering, welke deel aan de onderneming hadden gehad, en lieten gewapende tusschenkomst vragen van al de oversten en edellieden uit den omtrek. Van alle kerken, zelfs vijf of zes uren in den omtrek luidden de klokken om de boeren op te roepen en geheele benden trokken de stad in, tuk op plundering. In de straten werd geschreeuwd: „Plundert en moordt vrijelijk met toestemming van den paus, van den koning en van het hof!" De Hugenoten, die zich in 't kasteel verschanst hadden, verdedigden zich zes dagen lang met wanhopigen moed, doch zij moesten het opgeven. Er waren geen levensmiddelen meer en ook het kruit was verbruikt. Men beloofde hun vrijen aftocht onder voorwaarde, dat zij hunne wapenen achterlieten. 't Was noode dat zij er toe overgingen. Voor hun vertrek vierden zij het Avondmaal onder vele tranen en gebeden. Nauwelijks waren zij buiten gekomen of de fanatieken brachten hen om 't leven. Ruim drie duizend vonden den dood. 't Gegeven woord was geschonden, maar men had immers van de priesters geleerd, dat men aan ketters zijn woord niet behoefde te houden?

Nu begon het parlement gerechtelijk te vervolgen. Eerst in eigen kring. Twee-en-twintig raadsleden werden uitgesloten, niet omdat zij Hugenoten waren, maar omdat zij aan hunne vrouwen en andere familieleden het bijwonen der prediking hadden toegestaan. De landrechter, vele schepenen en driehonderd andere ketters werden ter dood gebracht en vierhonderd bij verstek tot dezelfde straf veroordeeld. De priesters dreigden met excommunicatie en eeuwige verdoemenis, om

niet alleen de ketters aan te klagen, maar ook allen, die hen met raad, hulp of gunsten hadden gediend.

Hoe ver de haat ging, zien we ook met een jongen van 13 à 14 jaar, die opgehangen werd, omdat hij geen ave maria kon opzeggen. De knaap zeide het niet geleerd te hebben en dat was genoeg om het kind te dooden.

Onder hen, die zich door wreedheden onderscheidden, behoorde DE MONTLUC, een vertrouwde van KATHARINA DE MEDICIS. De man scheen zijn grootste genot te vinden in bloedbaden. Hij zelf heeft met de grootste koelbloedigheid beschreven al de terechtstellingen, welke hij bevolen had. Hij werd altijd gevolgd door twee beulen met scherpe bijlen gewapend, en noemde die zijn lakeien. Hij liet de Hugenoten ophangen of onthoofden zonder hen te ondervragen en men kende den weg langs welken hij gekomen was, want de lijken gaven zijn voetspoor te kennen. Hoe hardvochtig en moorddadig hij was, toch overtroffen hem de Spanjaarden, die in het fransche leger dienden. Toen MONTLUC een kleine stad van Agenois ingenomen en allen, die het kasteel hadden verdedigd, over de kling gejaagd had, liet hij de vrouwen langs een trap vrij uitgaan, doch die weerloozen werden met hare kinderen door de Spanjaarden afgemaakt.

Tot loon voor zijne heldendaden (!) kreeg MONTLUC den maarschalksstaf van Frankrijk. Daarbij had hij zich rijk gestolen aan de bezittingen van de Hugenoten.

Vragen we: waren er onder de hervormden ook geen wreedaards, dan is het antwoord „ja". We noemen u slechts den baron DES ADRETS, die even onmenschelijk was als MONTLUC. Het was in Frankrijk evenals in ons land ten tijde der hervorming, Niet allen waren uit het rechte beginsel tot het protestantisme overgegaan. Eigenbelang, zelfzucht, wraak kwam bij velen in 't spel. Het was ook hier: geen goud zonder schuim. DES ADRETS was protestant geworden, omdat hij een proces verloren had, naar hij meende door toedoen van GUISE en nu als Hugenoot woedde hij in Lyon, Dauphiné, Provence en Avignon, zoo zelfs dat de Calvinistische opperhoofden zich schaamden over zijne gruwelijke handeling en zij het noodig vonden SOUBISE naar Lyon te zenden, ten einde hem op de vingers te zien. Te Valence werd hij krijgsgevangen gemaakt, maar was ook even gereed weer tot de roomsche kerk terug te keeren.

In de maand Juni vaardigde het parlement een edict uit, waarbij bevolen werd, de ketters te vervolgen en te dooden, waar men ze

ook mocht vinden. Dit edict moest elken Zondag na de preek door den pastoor worden afgelezen. De volkswoede liet zich niet onbetuigd. De boer verliet zijn ploeg, de handwerksman zijn werkplaats om zich te verbinden met landloopers, vagebonden, bedelaars, ja, met allerlei gespuis, en als vrije benden gewapend met zeisen, messen, pieken enz. het land af te loopen als moesten ze dit van wilde beesten zuiveren. Ze kozen tot opperhoofd dan eens een monnik, dan eens een roover of ook wel een bisschop of abt, al naar de gelegenheid zich aanbood. Door fanatisme en wraakzucht geleid, ontzagen zij noch wetten, noch vroomheid, noch eerbaarheid. In Champagne gaf men die boosdoeners den naam van „naaktvoeten". Ja, met één woord, zij waren boosdoeners, werktuigen van satan. Zij vielen de Hugenoten bij overrompeling aan, vermoordden de mannen, onteerden de vrouwen en meisjes, verwoestten de huizen en wijngaarden, roeiden de boomen uit en maakten geheele kantons onbewoonbaar. Een der opperhoofden zei: „Er zijn veel te veel menschen in Frankrijk, ik zal er zooveel dooden, dat de levensmiddelen goedkoop worden."

De monniken noemden die menschenslachting: „Opening der groote jacht," of ook: „Loslating van den grooten hond."

't Was vooral in 't Zuiden waar het gepeupel huis hield, want daar waren de protestanten het talrijkst. 't Was akelig in die streken. Lijken lagen op de wegen of hingen aan boomen; gewonde slachtoffers verfden den grond rood met hun bloed en zonden stervende hun jammerklachten en smeekbeden naar omhoog.

Op 18 Augustus verscheen een nieuw edict van het parlement, waarin verklaard werd, dat al de edellieden die der hervorming waren toegedaan, verraders van God en van den koning waren. Zij werden voor het parlement gedaagd om binnen drie dagen te verschijnen, bij gebreke daarvan zouden ze gestraft worden met verbeurdverklaring van hunne personen en goederen. Toen kwam het tot een oorlog van provincie tegen provincie en van stad tegen stad. De geweldenarijen der roomschen waren ook niet langer uit te staan. De nood dwong tot het opvatten der wapenen, want het water was nu tot aan de lippen gekomen. En toch is er een groot verschil in de wijze van oorlogvoeren van protestanten en roomschen. Ja, de eersten plunderden roomsche kerken en kloosters, vernielden de beelden en joegen de priesters weg, maar wat deden de roomschen? We hebben er reeds genoeg van gezien hoe zij met een duivelsche en walgelijke wreedheid te werk gingen,

HOOFDSTUK XX.

GODSDIENSTOORLOG.

Dat de Hugenoten Orleans bezet en zich meester van Rouaan gemaakt hadden, viel de Guisen bitter tegen. Ze werden er door verrast. Orleans toch was een gewichtige stad, in 't midden des lands en aan de Loire gelegen. Beter stad was er niet om tot verzamelplaats te dienen voor allen, die zich bij de onderdrukte partij wilden aansluiten en ook geen beter stad zoo voortreffelijk gelegen als grondslag voor latere krijgsoperatiën. Hoe Condé er was ingehaald, hebben we gezien. En wat Rouaan aangaat, zij was een der voornaamste handelssteden van het Noorden en vandaar uit kon men de hoofdstad bedreigen. Dit zag Coligny zeer goed in en gaf daarom Condé den raad regelrecht op Parijs af te trekken, omdat de Driemannen nog geen leger hadden en men de handen ruim had tegenover een menigte zonder krijgstucht. Zoo ooit dan was nu de kans schoon om aan de geweldenarij van het Driemanschap een einde te maken. Condé evenwel weigerde. Als broeder van Anton van Navarre en omdat hij eenmaal luitenant-generaal van het koninkrijk kon worden, meende hij behoedzaam te moeten zijn, ook jegens zijn grootste vijanden.

De sluwe Italiaansche, die wel vooruit kon zien, dat, bij een treffen hare partij het onderspit zou delven, wendde voor dat zij van bloedvergieten een gruwel had en daarom den weg van onderhandelingen wilde inslaan. Zij dacht: tijd gewonnen, veel gewonnen. Geslepen als zij was, rekende zij op haar genie om zoowel de hoofden der katholieke

als der hervormde partij in hare intriges te wikkelen. Zij speelde haar rol meesterlijk. Terwijl de hulptroepen, door haar in Duitschland, Zwitserland en Spanje geworven, de grenzen overtrokken, verliep het voortreffelijke leger der Hugenoten. De edelen, de roomsche benden van alle zijden ziende aankomen, keerden naar hunne bezittingen terug om eigen haard te beschermen. Stad bij stad, die bij de eerste oproeping zich aan de zijde van CONDÉ geschaard had, was nu genoodzaakt troepen van het Driemanschap in te nemen. Slechts weinige weken waren verloopen of de schoone vooruitzichten der Hugenoten waren als kaf voor den wind verdwenen. CONDÉ had zich voorgesteld van uit Orleans en Rouaan Frankrijk te veroveren, en nu? Nu moest hij zijne geloofsgenooten overgeven aan de wraakzucht der vijanden. Hij had nu genoeg te doen, om beide steden, Orleans en Rouaan, zoo goed en kwaad het ging, te verdedigen.

Wat de Italiaansche in haar schik was. Zij beroemde er zich op, dat zij alleen meer gedaan had, dan twintig generaals met hun zwaard.

De hertog van GUISE en zijne bondgenooten haastten zich het beleg te slaan voor Rouaan. Op die stad zouden ze al hun krachten richten. Bevelhebber was de koning van NAVARRE, die der Hugenoten in de stad de graaf MONTGOMERY, die in 1559 bij het steekspel koning HENDRIK zonder zijn wil zoodanig verwondde, dat hij stierf. KATHARINA DE MEDICIS had hem van toen af een altoos durenden haat gezworen, vandaar dat hij naar Engeland vluchtte, waar hij tot de hervorming overging. In zijn vaderland teruggekeerd, voegde hij zich bij zijne geloofsgenooten om hem in hunne bange worsteling bij te staan en nu in Rouaan had hij besloten liever te sterven dan zich over te geven, overtuigd dat hij op geen genade behoefde te rekenen. Dat hij tot opperbevelhebber gekozen werd, is wel een bewijs dat hij een bekwaam en moedig veldheer is geweest.

Zoo bevond zich het leger der vijanden vóór, dat der Hugenoten in de stad. Wat een groot verschil tusschen beide legers; de tegenstelling was sterk. In het leger der roomschen woestheid en losbandigheid. KATHARINA DE MEDICIS was met hare staatsdames ook aanwezig. Dezelfde dartelheid en lichtzinnigheid hier in het legerkamp als ginds in 't paleis het Louvre. De loopgraven werden geopend onder muziek; de hofdames stelden zich tot kamprechters en bepaalden de prijzen voor de ridders.

Binnen de stad allen even ernstig. Ieder soldaat had zijn Bijbel. Op de banieren stond: „Voor God en den prins." Leefde men voor het

Evangelie, men wilde er ook voor strijden. In hun kamp zag men kaarten noch dobbelsteenen; geen godslastering of onzedelijke gesprekken werden gehoord; geen plundering of roof werd vergund. De edelen betaalden van hun eigen geld alles, wat zij voor zich en hun volk noodig hadden. De schuren van den landbouwer en de pakhuizen van den handelaar waren volkomen veilig. Elken morgen en avond, bij het opstaan en spijzigen der soldaten, werden openbare gebeden gedaan door de leeraars, die bij de compagnieën waren ingedeeld. Gebeden werden opgezonden voor den koning, de koningin-moeder, de prinsen van den bloede en de leden van den raad. Daden van zedeloosheid vielen er zelden voor en gebeurde het een enkele maal, dan werd de misdadiger streng gestraft. Een zeker heer, De Dammartin, die de dochter van een dorpsbewoner beleedigd had, ontkwam ter nauwernood aan den dood. Een officier, die den naam van Hugenoot door ontucht had onteerd, werd opgehangen.

Zoo stond het in 't leger der Hugenoten en hoe stond het onder de burgerij? De burgerij was zulke verdedigers waardig. Ergerlijke misdaden werden niet gezien. De schouwburgen waren gesloten. Men had geen behoefte aan tooneelvertooningen; men leefde in de werkelijkheid van een treurspel. Wel weerklonken de Psalmen zoowel in de woningen als op de wallen terwijl het geschut bulderde. Vrouwen en dochters ontzagen zich ook niet hare echtgenooten, vaders en broeders naar de wallen te volgen, om kruit en lood aan te dragen, niettegenstaande het gevaar om door kogels getroffen te worden. [1]) Er was bij allen deze leus: „Vrijheid of Dood."

En nu moeten we zien, wat het lot van Rouaan was. Niet minder dan zes malen liet de koning van Navarre de stad bestormen, maar telkens werden de aanvallers terug geslagen. Vijf weken had het beleg reeds geduurd, toen een mijn ontplofte en daardoor het lot der stad beslist werd. Een groot stuk van den muur stortte door de ontploffing naar beneden; de soldaten drongen over de puinhoopen heen en Rouaan viel. Moeten we nog zeggen, hoe het toen in Rouaan toeging? Neen, dat weten we allen wel. Alleen dit. Acht dagen lang hadden de woestelingen vrij spel om te doen wat hun goed dacht.

Vele der voornaamste inwoners der stad werden ter dood veroordeeld, o. a. Jean de Mandreville, voorzitter van het hof der schattingen en de predikant August Marlorat. Hij was een man van groote geleerdheid en waarachtige vroomheid, geacht en bemind bij alle

---

1) Ook daarvan kan ons vaderland meespreken.

geloovigen. Hij was tegenwoordig bij 't gesprek te Poissy en tijdens het beleg hadden zijne toespraken niet weinig bijgedragen tot verlevendiging van den moed der belegerden. Voor den connetabel gebracht, vroeg deze: „Waarom hebt gij 't volk verleid?" MARLORAT antwoordde met kalmte: „Indien ik hen verleid heb, dan heeft God mij eerst verleid, want ik heb hun niet anders gepredikt, dan het Woord van God."

Terwijl men hem op een horde naar de galg sleepte, hield hij niet op zijne lotgenooten te vermanen, om den Heer te verheerlijken tot aan hun jongsten snik.

Gedurende het beleg werd ANTON VAN NAVARRE doodelijk gewond. In zijn laatste oogenblikken ontving hij op aanhouden van een bisschop het laatste oliesel, maar dat oliesel gaf hem geen vrede. Hij zocht troost bij het geloof, dat hij zoo lichtzinnig verloochend had en smeekte zijn geneesheer hem uit den Bijbel voor te lezen. Met tranen in de oogen betuigde hij, dat zoo hij genezen mocht, hij het zuiver Evangelie door 't geheele koninkrijk zou laten prediken. Maar 't was te laat. ANTON VAN NAVARRE stierf door geen van beide partijen betreurd. Hij was niet ouder dan 44 jaar.

Zeven weken gingen in werkeloosheid voorbij. Op 19 December (1562) stieten beide legers op elkander te Dreux. De kans stond zeer ongelijk; het leger der Hugenoten telde slechts 10,000 strijders van alle wapenen, terwijl de katholieken dubbel in aantal waren.

Meer dan twee uren stonden de beide legers in doodelijke stilte tegenover elkander. LANOUE zegt: Ieder was in zichzelven gekeerd, bedenkende dat hij daar stond tegenover betrekkingen, vrienden en metgezellen." 't Was hier ook de eerste eigenlijke veldslag in de fransche godsdienstoorlogen en het eenige geregelde gevecht in den eersten veldtocht.

Eindelijk ving de slag aan, die gedurende zeven uren met verbittering werd gevoerd. Niettegenstaande de minderheid zouden toch de Hugenoten de zege hebben behaald, had een list van GUISE de kans niet doen keeren. Gedurende het gevecht was hij met een keurbende gewapenden in de achterhoede gebleven, om op het beslissende oogenblik met die keurbende op te treden [1]). Toen hij 't oogenblik gekomen achtte, reed hij voor 't front, hief zich op in de stijgbeugels, overzag het slagveld, gaf zijnen troepen bevel hem te volgen en stortte

1) Later deed NAPOLEON I altijd hetzelfde met zijne keurbende.

zich midden in 't slaggewoel. De Hugenoten konden dien aanval van versche troepen niet weerstaan en de zege was aan de zijde der katholieken. Coligny zocht vruchteloos de zijnen tot een nieuwen aanval te bewegen, hij kon slechts in goede orde terugtrekken. Aan den avond bedekte achtduizend dooden de vlakte. Onder de dooden behoorde ook de maarschalk St. André. Een officier der Hugenoten verbrijzelde hem het hoofd door een kogel, onder de woorden: „Sterf verrader door de handen van een man, dien ge alles ontroofd hebt."

De connetabel Montmorency was zwaar gewond en gevangen. Van het Driemanschap was Guise alzoo alleen overgebleven. Hij werd tot luitenant-generaal benoemd en was alzoo een oppermachtig heer in Frankrijk.

't Was een zware slag voor de Hugenoten, dat ook Condé gevangen was genomen. In zijne plaats werd Coligny tot opperbevelhebber benoemd. Guise en Coligny zouden alzoo tegenover elkander komen te staan.

Toen de Hugenoten voor een oogenblik aan de winnende hand waren, vertrok een bode naar Katharina de Medicis om haar de tijding te brengen, dat de Hugenoten overwinnaars waren. Zeer koel hoorde zij die boodschap aan en 't was toen, dat zij zeide: „Dan zullen we nu tot God in 't Fransch bidden," waarmede de lichtzinnige vrouw eigenlijk zeggen wilde: Och, ik kan even goed van de eene partij tot de andere overgaan, dat is mij vrij onverschillig, als ik maar heerschen kan.

Ofschoon het winter was en storm en vorst zich deden gevoelen, werd toch de oorlog voortgezet. Geheel Frankrijk was nu één slagveld geworden. Geen provincie, bijna geen stad, waarin niet hervormden en roomschen tegenover elkander stonden.

Na de nederlaag bij Dreux verdeelde Coligny het leger der Hugenoten in twee deelen. Met het eene gedeelte trok hij zelf Normandië binnen en zijn broeder Andelot zond hij aan 't hoofd van het andere gedeelte ter bezetting van Orleans, het voornaamste punt van den oorlog. Guise volgde hem op den voet, om het beleg voor de stad te slaan. Het was toen 5 Februari 1563.

Ondanks de heldhaftige verdediging van Andelot, bemachtigde de hertog de brug over de Loire en daarna twee belangrijke voorsteden. Toen was alles gereed voor de bestorming. Guise schreef aan de koningin-moeder: „Ik ben voornemens al wat in Orleans leeft te doen ombrengen en de stad tot den grond toe te slechten. Na dit goed begin zal ik alle edelen des lands met hunne onderhoorigen oproepen, den admiraal in Normandië nazetten en hem met zijn geheelen aan-

hang in de zee drijven. Dan is er voor goed een einde gemaakt aan den opstand. Hebben we de vossen maar eenmaal opgejaagd, dan zullen we ze door geheel Frankrijk verdelgen."

Laat in den avond vóór den dag der bestorming ging GUISE naar de loopgraven om te zien of men in alles zijne bevelen was nagekomen. Hij was tevreden, want niets was verzuimd. Hij reed terug langs denzelfden weg naar zijn kasteel. Achter hem lag de stad die hij ter verwoesting veroordeeld had, maar hij weet niet, dat iemand op hem loerde. Achter een paar boomen verscholen, wacht de loerende op zijne komst. Gemakkelijk is hij te kennen aan den witten vederbos. Een schot knalt en een kogel is door den rechter schouder in de long doorgedrongen. Aan toegeschoten dienaren zeide GUISE slechts licht gewond te zijn en voegde er zelfs opgeruimd bij: „Dat heb ik verdiend." Maar GUISE was niet licht gewond; zijn wonde was doodelijk. Zes dagen later stierf hij, zeer betreurd door de katholieke partij. Te Parijs werden vorstelijke lijkdiensten voor hem gehouden, en KATHARINA DE MEDICIS toonde een groote droefheid, waarvan zij niets meende. 't Was veinzerij, anders niets. Immers de dood van FRANS DE GUISE bracht haar aan 't bewind, het doel van haar leven. Haar zoon KAREL IX regeerde wel, maar zij zou heerschen.

Er zijn geschiedschrijvers, die ons verhalen, dat GUISE in zijn laatste oogenblikken de koningin-moeder heeft aangeraden, om zoo spoedig mogelijk vrede te maken, er bijvoegende dat, wie haar daarin tegenwerkte, een vijand van den koning en van den staat zou zijn. Hij meende hiermede verdraagzaamheid aan te raden, omdat zonder deze, de vrede op geen vaste gronden kon gevestigd worden.

Is dit zoo, dan begreep FRANS DE GUISE zijn plicht beter in zijn jongste ure, dan hij het in geheel zijn leven gedaan had. Zou ook de gedachte aan Gods oordeel hem de waarheid hebben doen zeggen?

Maar wie was de moordenaar? Een edelman, POLTROT DE MERCY geheeten. In zijne jeugd was hij een ijverig katholiek, diende in Spanje, en had zooveel van de taal en manieren van dat land overgenomen, dat men hem den bijnaam van den „Spanjaard" gaf. Hij ging tot de hervorming over, nam de wijk naar Genève en moest daar, als zooveel andere edellieden, een handwerk leeren om te kunnen leven. In Frankrijk teruggekeerd, hoorde hij overal klachten over den hertog van GUISE, dien de Hugenoten den „slachter van Vassy" noemden. Van lieverlede rijpte bij POLTROT het denkbeeld om GUISE te dooden, vooral toen hij het gerucht vernam, dat van roomsche zijde huurlingen waren omgekocht, om COLIGNY, ANDELOT en CONDÉ van

PRINS BEAUVAN IN DEN TOREN VAN CONSTANCE.

het leven te berooven. In zijn opgewonden dweepzucht begon hij zich te verbeelden, dat hij het werktuig in Gods hand moest zijn om diens oordeel aan GUISE te voltrekken en... hij werd een sluipmoordenaar.

In hechtenis genomen, beschuldigde hij COLIGNY van medeplichtigheid aan den moord en later ontkende hij het weder. Met verontwaardiging wees de admiraal de beschuldiging terug en eischte tegenover POLTROT verhoord te worden. De regeering deed het niet, maar stelde den moordenaar terecht en hieruit kunnen we opmaken, dat de regeering zelve het onmogelijk achtte COLIGNY, die verhevene edele ziel, van zulk eene laagheid te verdenken. Immers was er eenige schijn van medeplichtigheid geweest, men zou de beschuldiging gretig hebben aangenomen, overtuigd dat de katholieke partij alsdan in kracht gewonnen zou hebben tot schade en schande der Hugenoten. Wie wel aan COLIGNY's medeplichtigheid geloofde, was de echtgenoote van GUISE, dochter van hertogin RENATA. Men wil zelfs dat zij uit haat jegens hem later aan zijn moord deelnam.

Hierboven zeiden we, dat de bewoners van Montargis in gespannen verwachting de beslissing des konings te gemoet zagen, of de hertogin al dan niet haar kasteel verlaten moest, doch dat een onverwachte gebeurtenis het gevaar afwendde. De onverwachte gebeurtenis nu was de dood van haar schoonzoon.

Had de moord later bloedige gevolgen voor de Hugenoten, voor 't oogenblik was de dood van GUISE een ware verlossing voor hen. Er ging een stem op van vreugde. Zelfs gewaagden sommige predikers van het strafgericht Gods dat GUISE getroffen had. Nu, ook wij zeggen: „Er was recht geoefend voor den moord te Vassy. Er leeft een geldende Voorzienigheid, die gezegd heeft: „Mij komt de wrake toe, Ik zal 't vergelden." Dat die predikers ook zeiden dat Guise der eeuwige verwerping was overgegeven, deed RENATA lijden. Het was haar onmogelijk in haren schoonzoon een vijand Gods te zien, van menschen gehaat, van God verworpen. Hoe eenzijdig ook, hij had geloofd naar recht te handelen en niet tot hen te behooren, die tegen de waarheid strijden. Zoo was hare meening en daarom kon zij niet met het algemeene oordeel harer geloofsgenooten instemmen, ja, er kwamen oogenblikken, dat zij begon te twijfelen aan de waarheid eener leer, die tot zulke oordeelvellingen aanleiding kon geven. Ook nu nam zij haar toevlucht tot CALVIJN, zooals zij menigmaal in moeilijke omstandigheden gedaan had, Zij schreef hem: „Ik wil mijn schoonzoon niet verontschuldigen, maar is het billijk, dat men thans, nu hij niet

meer leeft, ook zijne nagedachtenis met den bittersten haat vervolgt? Ik belijd u rond en open, dat ik nimmer gelooven kan, dat zulke woorden des toorns van God komen. Ik weet, dat hij een vervolger was, maar ik weet en geloof ook niet, dat hij van God verworpen werd, want in zijne laatste oogenblikken heeft hij bewijzen van een andere gezindheid gegeven. En al ware hij nog ongelukkiger nog verworpener geweest, zoo moest men toch geenszins in zulke oordeelvellingen behagen vinden".

Calvijn gaf haar antwoord. Hij deed dit met ernst, met waarheidsliefde, maar ook met een teedere zorgvuldigheid, om het geschokte moederhart niet te krenken. Hij waarschuwt haar zich niet door haar moederlijk gevoel te laten vervoeren en daardoor aan de waarheid te kort te doen en dat zij door overdrijven ter eener zijde geen aanleiding geve, dat anderen in een ander uiterste vervallen. Het gebeurde met haren schoonzoon stelt hij in een helder licht. Hij komt er rond voor uit, dat men te ver gaat als men dien ongelukkigen man verdoemt, tenzij dan dat er bij hem een zeker en ontwijfelbaar kenmerk van verwerping ware waar te nemen geweest. In zulke dingen moet men zich voor voorbarigheid en vermetelheid wachten, want slechts Eén is het, voor wiens rechterstoel allen moeten geopenbaard worden. Hij eindigt aldus: „En oordeel nu zelven of het billijk is, slechts aan dien éénen man te denken en niet aan de duizenden, die door hem gevallen zijn? Of men de liefde zoo beperken mag, dat men bij het minste over de vromen toornt en bij hem het zwaarste voorbij ziet? Recht in alles is, het booze te haten, zonder aanneming der personen, en een iegelijk aan zijn Rechter over te geven."

De dood van den hertog de Guise gaf een geheel andere wending aan den loop der zaken. De connetabel Anne de Montmorency was een gevangen man en in 't leger der katholieken was niet een opperhoofd van eenigen naam en daarom was Katharina niet ongenegen vrede te maken met de protestanten maar langs slinksche wegen. Dat lag in haar aard. De prins van Condé was een gevangene in het Louvre en om hem begon zij hare strikken te spannen, hem belovende, dat hij luitenant-generaal van 't koninkrijk zou worden. Door hare kunstgrepen ademde Condé de zachte hoflucht in, zoo verschillend van den dampkring van het slagveld.

De prins hield een samenkomst met onderscheidene protestantsche predikanten, welke verklaarden dat geen vrede voldoende of eervol kon zijn, indien niet het Januari-edict zonder beperking noch wijziging

hersteld en alzoo vrijheid van openlijke godsvereering aan alle protestanten verleend werd.

KATHARINA dacht er echter anders over. Zij en CONDÉ brachten een heel andere schikking tot stand. Zij sloten een verdrag waarvan de hoofdinhoud was, dat de edelen en enkele aanzienlijken in hunne kasteelen vrijheid van eeredienst zouden hebben, en dat alléén in de steden een plaats zou worden aangewezen, waar de Hugenoten voor hunne godsdienstoefeningen mochten samenkomen.

't Was een groot verschil tusschen deze bepalingen en het edict van Januari. Dat edict kende geen beperking van rang of stand in zake van godsdienst. Voor de godsdienstleeraars werd ook niets gedaan. In plaats van algemeen recht, verkreeg de groote menigte der hervormden slechts vrijheid op huiselijk gebied.

COLIGNY was zeer verontwaardigd, toen hij de bepalingen van het zoogenaamde vredestractaat vernam „Deze pennestreek," zeide hij, „vernietigt meer kerken, dan de vijand in tien jaren had kunnen verwoesten." Met geforceerden marsch trok hij naar Orleans in de hoop gunstiger voorwaarden te kunnen bedingen, maar hij kwam te laat; reeds was het verdrag door den koning onderteekend en van diens zegel voorzien.

't Heette het vredesverdrag van Amboise, gesloten op 19 April 1563. Drie dagen later werd het in 't leger van Orleans afgekondigd onder 't gemor der soldaten. Zij gaven hun misnoegen lucht door het vernielen van beelden, die nog waren overgebleven.

HOOFDSTUK XXI.

MOEDER EN ZOON. EEN OVEREENKOMST TUSSCHEN DEMONEN.

We beginnen dit hoofdstuk met de woorden van een geacht schrijver [1]: „De gelukster van KATHARINA DE MEDICIS schitterde thans in vollen luister. Al de wolken, die haar tot nu toe hadden verduisterd, waren uiteen gejaagd en zij blonk met bloedrooden glans aan het uitspansel van Frankrijk.

De hertog van GUISE was dood; geen mededinger betwistte haar langer de heerschappij. De zoo lang versperde weg was nu open en KATHARINA nam stoutmoedig de teugels van 't bewind in handen. En deze plaats bleef zij innemen, tot steeds toenemende schade voor Frankrijk en al grooter schande voor haar zelve. Het lange wachten, waartoe zij door de omstandigheden veroordeeld was geweest, kwam haar nu te stade. Het gaf haar 't gezag laat in handen, maar zij bezat dit nu ook des te zekerder. Zij had tijd gehad om niet alleen de menschen ieder in 't bijzonder, maar alle partijen te bestudeeren, waarin Frankrijk was verdeeld. Zij verstond volkomen den geest en den aard van de fransche natie. Volleerd in de kunst van veinzen, met een bewonderenswaardigen aanleg voor kuiperijen, met genoeg verstand om niet al te fijn gesponnen plannen te maken en vol geduld,

---

[1]) Dr. J. A. Wylie, voor Nederland vrij bewerkt door Dr. C. P. Hofstede de Groot.

lang geoefend in de school van het wachten, om ze ten uitvoer te leggen, was het bijna onmogelijk, dat de telg der Medici niet berekend zou zijn voor elke omstandigheid en niet een gedenkteeken zou achterlaten, om aan het Frankrijk van later dagen te getuigen, dat een KATHARINA DE MEDICIS er eenmaal de heerschappij voerde.

Haar eerste zorg was dat zij haren zoon, KAREL IX, naar haar eigen beeld vormde, en hem tot een buigzaam en handig werktuig voor hare plannen maakte. In verstand stond hij boven zijn broeder FRANS II, die gedurende zijn korte regeering door vrouw en moeder als een onnoozele behandeld en als een arme begraven was. Men zegt dat KAREL IX eenigen smaak voor letterkunde en schoone kunsten aan den dag legde, gelijk zijn grootvader FRANS I, wiens karakter om die reden een zachter oordeel heeft verworven. In gelukkiger omstandigheden zou hij een beschermer der letteren hebben kunnen worden en tevens op het jachtveld voedsel vinden voor de behoefte aan forsche lichaamsbeweging, die hem bij vlagen overviel. Maar hoe kon zich echt mannelijke waardigheid of een enkele edele hoedanigheid ontwikkelen in een lucht zoo bedorven, als die van het Louvre? De atmosfeer, waarin hij opwies, was verpest door zedebederf, goddeloosheid en bloed. Te vleien, wien hij doodelijken haat toedroeg, onder vriendelijke glimlachjes bittere gedachten te verbergen en zoo lang met betuigingen van genegenheid hen te omstrikken, tot dat hij gereed was den doodelijken slag toe te brengen, — dàt waren de onmannelijke en onkoninklijke deugden, die hij zich moest eigen maken.

Zijne moeder liet daarom uit het verre Italië den man komen, die het toezicht zou houden over 's prinsen opvoeding. Hij heette ALBERT GONDI, later tot graaf van Retz verheven. BRANTÔME, de geschiedschrijver, noemt hem „listig, verdorven, een leugenaar, een groot huichelaar en een man die vloekt en godslasterlijke taal spreekt, als een ruw soldaat." Wat moest de leerling worden onder zulk een meester? Het was onmogelijk, dat hij ook maar het flauwste begrip van eer of deugd kon verkrijgen.

Welk een vreeselijk schouwspel doet zich voor ons op! Aan het hoofd van een groot volk staat een vrouw, zonder een enkel zedelijk beginsel, zonder menschelijk mededoogen, zonder schaamte, een ware tijgerin, en zij voedt haar zoon op, gelijk een tijgerin hare jongen opkweekt. Ongelukkig Frankrijk, welk een donkere toekomst begint hare schaduwen over u uit te spreiden!"

KATHARINA deed met haren zoon een rondreis door de onderscheidene provinciën van het koninkrijk. Zij trokken van gewest tot gewest, van stad tot stad. KATHARINA had er haar doel mee. Die reis toch stelde haar in staat te oordeelen over de betrekkelijke sterkte van beide partijen en daarnaar kon zij hare handelwijze regelen. Maar zij had nog een ander doel. Haat, nog meer haat, telkens grooter haat jegens de Hugenoten moest den jongen koning in 't hart gedrukt, zijn onuitwischbaar eigendom worden. Wat beijverde KATHARINA zich om haar zoon te wijzen op die verwoeste kloosters, die omgeworpen kruisen, die geschonden beelden, het werk van die vermaledijde Hugenoten.

Ja, de Hugenoten hadden 't gedaan. Zij hadden wraak genomen op levenlooze voorwerpen voor de mishandelingen levenden schepselen Gods aangedaan.

Koning KAREL moest de zaak zoo leeren beoordeelen, dat hij zeide: „Welk een verfoeielijke godsdienst moet het niet zijn, die tot zulke afgrijselijke en goddelooze daden voert." De gehuichelde tranen zijner goddelooze moeder bleven ook niet zonder uitwerking. Inderdaad KAREL sidderde. Hij werd werkelijk angstig, niet geveinsd als zijne moeder, maar waarlijk geloofde hij, dat God gehoond was door deze vermetele heiligschennis en Hij eenmaal wraak op Frankrijk zou nemen. Zoo men wil is deze indruk hem altijd bijgebleven.

Zoo zetten moeder en zoon de reis voort, omgeven door een schitterend gevolg van prinsen van den bloede, hooge staatsbeambten, hovelingen en hofdames. Wat al duizenden toeschouwers om den luisterrijken stoet te zien, wanneer die door hunne steden of dorpen trok, maar die duizenden zullen voor het grootste gedeelte niet geweten hebben, welke zedelooze monsters onder die prachtige gewaden huisden.

De tocht ging voort tot aan den zuidwestelijken uithoek van het rijk. Te Bayonne, d. i. „de goede baai," aan de golf van Biscaye, ontving KATHARINA den gevolmachtigde van FILIPS II. Die gevolmachtigde was niemand anders dan de ons Nederlanders al te goed bekende hertog van ALVA, de rechterhand zijns konings, zijn raadsman zoo menigmaal er een boos stuk moest worden uitgevoerd.

Een Spanjaard en een Italiaansche tegenover elkaar; de eerste somber, afgemeten, valsch; de tweede listig, geveinsd, welsprekend.

Naar het getuigenis van vele geschiedschrijvers heeft deze ontmoeting de grondslagen gelegd van een moord op groote schaal, n. l. den St. Bartholomeüs-nacht. De bloeddorstige zendeling van FILIPS II ver-

zekerde aan KATHARINA dat een vorst niets schandelijker en schadelijker doen kan, dan vrijheid van geweten aan zijne onderdanen toe te staan. Hij gaf den raad om de voornaamste hoofden der Hugenoten te doen vallen, dan waren de anderen gemakkelijk te overwinnen. „Tienduizend kikvorschen," zeide hij, „zijn niet zooveel waard als één zalmkop."

Na die bijeenkomst koos KATHARINA weer openlijk de zijde der katholieken en sprak zij weer onverholen haar haat tegen de ketters uit. Totnogtoe had zij altijd de onverschillige gespeeld, maar nu zou 't anders worden. Om aan hare plannen den schijn te geven alsof ze niet van haar afkomstig waren, liet ze haar veertienjarigen zoon KAREL meerderjarig verklaren, zoodat hij zelf het bewind aanvaardde (1564), natuurlijk onder leiding der voortreffelijke moeder. KATHARINA zorgde er wel voor, dat zij het staatsroer in handen hield en de eerste stuurman op het staatsschip bleef.

HOOFDSTUK XXII.

TWEEDE EN DERDE HUGENOTEN-OORLOG.

Het edict van bevrediging te Amboise was geteekend, maar werd het ook gehandhaafd? Verre van daar. De katholieke achtten zich bezoedeld door de nabijheid van ketters en pleegden daarom het grootste geweld tegen de geloovigen, welke zich naar de godsdienstige bijeenkomsten begaven; zij drongen door tot in de woningen, zonder iets heilig te achten; mishandelden hen, die Psalmen zongen; dwongen de Hugenoten om gewijd brood te leveren voor de missen en geld te geven voor de luie monniken; de voorgangers werden verbannen of hun werd een eeuwig stilzwijgen opgelegd. Zocht men recht, dan waren slagen of moord het antwoord. Meer dan drieduizend stierven een geweldadigen dood, en toch was de vrede geteekend.

Zal men zich langer weerloos laten onderdrukken en slachten? Neen, dan nogmaals het zwaard aangegord, bovenal toen het bekend werd dat het verraderlijke hof zesduizend man Zwitsers liet aanwerven. Toen wisten de Hugenoten, dat zij alles te vreezen hadden.

Condé, die volgens belofte van Katharina luitenant-generaal van 't koninkrijk zou worden, maar eene belofte, welke door de geslepen vrouw vergeten werd, Condé belegde een vergadering van de hoofden der Hugenoten. De meeningen waren verdeeld, wat te doen. De admiraal wilde wachten tot men tot het uiterste werd gedreven. „Ik zie

wel", zeide hij, „hoe wij het vuur kunnen aansteken, maar ik zie geen water om het te kunnen blusschen."

Zijn broeder ANDELOT dacht er anders over. Hij wilde dadelijk tot handelen overgaan, zeggende: „Wat zal ons het wachten baten? Zullen we geduld oefenen tot we naar vreemde landen verbannen, in de gevangenis geworpen, door het volk veracht en door de krijgslieden verlaten worden? Welk voordeel zal onze onschuld ons aanbrengen? Bij wie zullen we ons beklagen? Wie zal ons willen hooren? Reeds hebben zij ons den oorlog verklaard, die zesduizend vreemde soldaten in ons midden brengen. Indien we hun nog het voordeel gunnen van de eerste slagen te kunnen toebrengen, dan zal er voor ons geen redding meer zijn."

CONDÉ en COLIGNY begaven zich tot de koningin-moeder om haar te smeeken gerechtigheid te oefenen jegens de Hugenoten, maar KATHARINA was doof voor hunne klachten. Toen vormden beiden het plan om gebruik te maken van 't verblijf van den jongen koning op het kasteel te Monceaux in Brie en hem met het geheele hof op te lichten. Reeds lag de kern hunner manschappen te Rosoy zeer dicht bij de residentie van het hof, toen twee dagen voor de uitvoering de zaak ter kennis kwam van de koningin. Uitgezonden verspieders berichtten haar, dat het naburige Lagny al door ketters bezet was. Op dit bericht namen de hovelingen op wagens, te paard of te voet de vlucht naar Meaux. De koning zelf maakte zich in 't begin te voet uit den weg.

De kanselier L'HOPITAL, altijd rechtvaardigheid en gematigdheid voorstaande, deed den voorslag het leger der Zwitsers af te danken, 't edict van Amboise getrouw na te leven en hij beloofde dat op deze voorwaarden de Hugenoten de wapenen zouden nederleggen. De koningin zeide tot hem: „Wel mijnheer de kanselier, durft gij dan ook verzekeren, dat zij geen ander oogmerk hebben dan den koning te dienen"? „Ja, mevrouw," antwoordde de kanselier, „indien gij mij de verzekering geeft, dat men hen niet bedriegen wil." De kardinaal en de connetabel gaven een anderen raad. In niets toegeven, zeide ze.

Intusschen waren de Zwitsers nog niet aangekomen, en KATHARINA, zich zonder hen niet sterk gevoelende, nam weer haar gewone middel bij de hand: onderhandelingen. Bij die onderhandelingen bleven de Hugenoten bij hun eisch: vrije uitoefening van godsdienst. Geen stap gingen zij hierin terug. Het was onderhandelen en 't bleef onderhandelen totzoolang KATHARINA haar doel — tijd te winnen — bereikt had, want toen de Zwitsers kwamen, was 't met onderhandelen gedaan.

Nu bleef er niets anders over dan de wapenen op te vatten, en de tweede godsdienstoorlog begon. In de vlakte van St. Dénis, onder de muren van Parijs, had een veldslag plaats (Nov. 1567). Een menigte nieuwsgierigen, onder welke vrouwen in amazonengewaad, kwamen om den slag te bezien. Monniken deelden rozenkransen uit en zongen litaniën. De strijd duurde slechts twee uren. Toen trokken de Hugenoten in goede orde terug, zonder dat men hen verder durfde vervolgen, dan tot op een kwartier uur afstands van 't slagveld.

De connetabel Montmorency, zwaar gewond, moest zich aan een schotsch edelman overgeven. „Kent ge mij?" vroeg de connetabel, en 't antwoord was: „Juist, omdat ik u ken, breng ik u dit!" en op 't zelfde oogenblik trof hij hem met een pistoolschot, waaraan Montmorency weldra overleed. Hij was de laatste van het Driemanschap. De katholieken waren bij zijn dood tamelijk onverschillig en de Hugenoten dachten aan hem met verontwaardiging. En Katharina? Zij zocht naar een paar gelegenheidstranen, en volleerd als zij was in *alles*, kon zij ze voor den dag brengen.

Het leger der protestanten werd door hulptroepen uit Duitschland versterkt. De oorlogsfakkel woedde nu door geheel Frankrijk. Montluc was ook op zijne wijze aan 't werk. Nadat hij voor de muren van Rochelle was teruggeslagen, joeg hij bijna de geheele hervormde bevolking van het eiland Ré over de kling. Montluc, dit weten we, was een moordenaar, maar ook door de hervormden werd moord gepleegd. Ondanks de vermaningen van leeraars en aanzienlijken werden te Nimes twee en zeventig gevangenen en een dag later acht en veertig katholieken omgebracht. Dat is te bejammeren en diep af te keuren, maar te begrijpen is het ook. 't Zelfde is gezien in ons vaderland, toen men priesters en monniken neus en ooren afsneed of ook ter dood bracht. De mishandelingen, den protestanten aangedaan, wekten tot weerwraak en vragen we: wie was er de oorzaak van? dan ligt het antwoord voor de hand.

Een leger van zeven-duizend Hugenoten doorkruiste Gascogne en Languedoc en trok door tot Orleans. Men noemde dit het leger der „burggraven", omdat het door de burggraven van Montclar, van Rapin e. a. werd aangevoerd.

De prins van Condé trok door Bourgogne, Champagne en La Beauce om Chartres, een der voorraadschuren van Parijs, te belegeren. De zaken namen voor de Hugenoten een gunstige wending, maar nu kwam Katharina ook tusschen beide. Zij oordeelde het raadzaam met de Hugenoten in overleg te treden, waarbij het aan schoone beloften

niet ontbrak en op 27 Maart 1568 werd de vrede te Longjumeau geteekend. Een kroniekschrijver van dien tijd [1]) zegt er van: „Die vrede maakte de Hugenoten tot een speelbal hunner vijanden, zonder anderen waarborg dan het woord eener italiaansche vrouw".

't Was nu vrede en daarom begon het leger van CONDÉ te verloopen, juist wat KATHARINA gewenscht en voorzien had. Nu was zij weer de sterkste en daarom weg met alle schoone beloften. 't Was een vrede van slechts zes maanden, maar in die zes maanden hadden de protestanten meer te lijden dan in het oorlogsveld. Nieuwe daden van schending en trouweloosheid lieten zich zien. ALVA woedde als een tijger in de Nederlanden en zijne bloeddorstige daden werden in Frankrijk niet heimelijk maar openlijk toegejuicht; de koning van Spanje, waardige schoonzoon van een even waardige schoonmoeder, liet niet na KATHARINA op te zetten; de kardinaal GUISE deed zijn best om te doen gelooven, dat men zijn woord aan ketters gegeven niet gestand behoefde te blijven, en de paus schreef aan KAREL IX, dat hij doof moest zijn voor elke bede, alle stemmen des bloeds en der genegenheid onderdrukken en de ketterij met wortel en tak moest uitroeien. Hij wees hem op 't voorbeeld van SAUL, die de Amelekieten moest dooden, en stelde elke ingeving der zachtmoedigheid voor als een werk van den duivel. Weldra raasden ook weer de priesters van hunne kansels tegen de ketterij. 't Was vervloeking en verwensching wat men hoorde. Maar het bleef niet bij schelden en razen; ook de sluipmoordenaars hadden hunne dolken geslepen om zich te verlustigen in het bloed hunner medeburgers. Afgrijzen vervult onze ziel bij 't vernemen van zooveel moorden en dat in tijden van vrede. Lyon, Bourges, Troyes, Auxerre, Rouaan, Amiens en andere steden werden met lijken der Hugenoten als bezaaid, de grond met hun bloed gedrenkt. Meer dan tienduizend kwamen in drie maanden tijds om. Te Orleans had men er tweehonderd opgesloten in de gevangenissen, welke door het grauw in brand werden gestoken. Met pieken en zwaarden werden zij, die zich zochten te redden, in de vlammen terug gedreven. CRESPIN zegt: „Een menigte hunner vouwden de handen in de vlammen en riepen den Heer aan."

Niets deed het hof om die moordtooneelen te stuiten. Integendeel; men vermoedde, en zeker niet ten onrechte, dat het hof, immer als een roofdier op zijn prooi loerende, het moorden heimelijk aanmoe-

---

[1]) Mezeray.

digde. Immers, toen de kanselier L'HOPITAL zich ernstig beklaagde, dat men de moordenaars maar liet begaan, zonder hen te straffen, vond hij geen gehoor. L'HOPITAL, zulk een stand van zaken niet langer kunnende aanzien, leidde zijn ambt neder en trok naar zijn landgoed.

Niets was nu meer heilig; alle recht werd met voeten getreden. Zie het in den baron PHILIBERT DE RAPIN, grootmeester van den prins van CONDÉ. De koning had hem nog wel een vrijgeleide verleend naar Languedoc om het vredesverdrag over te brengen, en toch werd hij op bevel van 't parlement te Toulouse gevangen genomen en daarna onthoofd.

Met CONDÉ en COLIGNY had men ook al een plan gemaakt. Zij waren immers „zalmen" zooveel meer waard dan kikvorschen? CONDÉ zou levenslang gevangen gezet, COLIGNY op 't schavot gebracht worden. Zoo was 't plan, maar dat ter elfder ure ontdekt werd. Nog juist hadden de prins en de admiraal den tijd om met hunne vrouwen en kinderen de wijk naar Rochelle te nemen. Lang en moeielijk was de reis. Niet minder dan driehonderd mijlen moesten ze langs ongebaande, met rivieren doorsneden streken trekken, midden door vijandelijke benden. Daar komen ze voor de breede en snelstroomende Loire. Hoe er over te komen, naardien de bruggen met vijandelijke soldaten bezet zijn. De Heer zorgt. Hij beschikt een vriendelijken gids, die bekend is met de zijpaden en ondiepten en het gezelschap van ongeveer tweehonderd personen trekt ongehinderd en zonder gevaar door de rivier. Als MOZES door de Roode zee bereikten allen veilig den overkant. 't Ging onder 't zingen van Psalm 114.

't Was een wonderbare redding. Ginds toch kwamen de vervolgers opzetten om hen na te jagen, maar eensklaps viel de regen bij stroomen neder en toen die vervolgers voor de rivier waren gekomen, was zij zoo gezwollen, dat er aan geen overtrekken te denken viel.

Was het ook hier niet of een wolkkolom de vluchtelingen voorging, die zich na behouden overkomst tusschen hen en hunne vervolgers plaatste? Ja, die vluchtelingen gevoelden het, dat zij reisden onder de hoede des Allerhoogsten; zij ondervonden de waarheid van het woord: „Die in de schuilplaats des Allerhoogsten is gezeten, die zal vernachten in de schaduw des Almachtigen." Behouden kwamen ze te Rochelle.

Het sterke Rochelle, waar genoegzaam de geheele bevolking der hervorming was toegedaan, was niet alleen een toevluchtsoord maar het hechtste bolwerk voor de Hugenoten, nog beter voor hen dan Orleans. Aan de zee gelegen, was Rochelle uitnemend geschikt om de gemeenschap met het bevriende Engeland te onderhouden.

Was er vreugde in de stad toen CONDÉ en COLIGNY binnen hare wallen trokken, niet minder groot was de vreugde, toen zich daar een andere gast liet zien. Die gast was de kloeke JEANNE D'ALBRET, koningin van Navarre, vergezeld door haren zoon HENDRIK en gevolgd door vierduizend soldaten, een getal dat weldra verdubbeld werd, toen de opperhoofden der Hugenoten met hunne krijgers uit verschillende deelen des lands mede Rochelle binnenrukten. Zij, die nog kortelings vluchtelingen waren, stonden nu aan het hoofd van een sterker leger dan dat van vroeger en toch was het een handvol mannen in vergelijking van het leger der tegenpartij.

Omdat HENDRIK dichter bij den troon stond dan hij zelf, wilde CONDÉ het opperbevel in diens handen overgeven, maar koningin JEANNE kwam hiertegen op. „Neen," zeide zij, „ik en mijn zoon zijn hier tot bevordering van deze groote onderneming, of in hare mislukking te deelen. Gaarne scharen we ons om den standaard van CONDÉ. De zaak van God is mij meer waard dan de roem van mijn zoon."

Een nieuw edict van KATHARINA DE MEDICIS verscheen. Zij herriep het edict van Januari, verbood op straffe des doods de uitoefening van den zoogenaamden hervormden eeredienst, en beval dat alle predikanten binnen veertien dagen het land ontruimd moesten hebben.

Aanleiding te over, voor de Hugenoten om nogmaals den strijd aan te binden, en, de derde godsdienstoorlog begon.

Het lievelingskind van KATHARINA, de hertog van ANJOU, jonger broeder van KAREL IX, die later onder den naam van HENDRIK III den troon zou beklimmen, werd aan het hoofd van het katholieke leger geplaatst. Ofschoon hij vier-en-twintigduizend man voetvolk en vierduizend ruiters onder zijne bevelen had, werd er toch geen slag geleverd. De strenge winter van 1568 op '69 ging dan ook voorbij zonder dat er iets beslissends voorviel. Eindelijk raakten beide legers slaags bij Jarnac. 't Was op 15 Maart 1569. CONDÉ had zich weder aan 't hoofd gesteld met den jongen HENDRIK naast zich. De onversaagde doch altijd bedaarde COLIGNY was de ziel der beweging en men was vast besloten tot het uiterste vol te houden. 't Gevecht was woedend, maar wederom waren de Hugenoten ongelukkig. CONDÉ werd een paard onder 't lijf doodgeschoten; hij zelf wordt, zwaar gewond, gevangen genomen en door de vijanden buiten het krijgsgewoel gesleept. Daar komt de bevelhebber der katholieken, DE MONTESQUIOU, aanrijden, ziet zijn vijand en schreeuwt: „geen genade voor het opperhoofd der Hugenoten!" Hij legt zijn pistool aan en jaagt

een kogel door het hoofd van CONDÉ. Deze roept stervende uit: „Zoet is 't gevaar voor Christus en voor het vaderland!"

De hertog van ANJOU liet het lijk op een ezel rondvoeren, vereenigde zich met de soldaten in lage bespotting en wilde op de plaats waar de prins gesneuveld (?) neen, vermoord was, een triomfteeken laten oprichten. Of ANJOU ook een waardig zoon zijner moeder was!

Toen JONATHAN, DAVIDS vriend, gevallen was, uitte DAVID de klacht: „O sieraad Israëls op uwe hoogten is hij verslagen!" Ook hier was een held gevallen, een held, die jaren lang de zaak zijner verdrukte landgenooten had verdedigd en zijn leven liet voor zijn geloof. De verslagenheid was ook groot.

COLIGNY ontruimde met zijne troepen het slagveld; hij wilde geen nutteloos bloedvergieten.

De verslagenheid onder de Hugenoten was groot, zeide we. Men was moedeloos; de handen hingen slap, want de bloem hunner strijders was gevallen en men zag geen uitkomst. Nog langer te strijden het zou zijn om de ellende nog grooter te maken. Zoo dacht, zoo sprak men. Er was inderdaad een opwekkende stem noodig om hen uit hunne doffe neerslachtigheid op te beuren, en die opwekkende stem kwam. Het was de koningin van Navarre, die met COLIGNY in het midden der soldaten verscheen. Aan de eene hand hield zij haren zoon, den prins van Béarn, aan de andere haren neef HENDRIK, zoon van den gesneuvelden CONDÉ. Zij had een woord aan de soldaten. „Kinderen van God en van Frankrijk," zeide zij, „CONDÉ is gevallen, maar zou daarmede alles verloren zijn? Neen, de God, die hem moed en kracht gaf voor deze zaak, heeft anderen opgeroepen, waardig zijne opvolgers te zijn. Bij die dappere helden voeg ik mijn zoon. Beproeft zijne dapperheid, soldaten! Ik bied u alles wat ik heb — mijn gebied, mijne schatten, mijn leven, en 't geen mij dierbaarder is dan dat alles, mijne kinderen. Ik zweer dat ik tot aan mijn laatsten snik de heilige zaak zal verdedigen, die ons thans vereenigt."

De vijftienjarige HENDRIK VAN BÉARN had ook een woord. „Ik zweer, dat ik den godsdienst verdedigen en aan de algemeene zaak getrouw zal blijven, tot de dood of de overwinning ons allen tot die vrijheid heeft geleid, waarnaar wij streven."

't Waren opwekkende woorden van moeder en zoon, die niet zonder invloed bleven. Het fletse oog der krijgers begon weer te schitteren; de moedeloosheid verdween; vergeten waren alle angsten en moeiten.

HENDRIK VAN BÉARN werd onder 't gejuich der soldaten als legeraan-

voerder uitgeroepen. Coligny en de andere aanvoerders legden het eerst den eed van getrouwheid af.

De strijd ving weder aan. Weinig belangrijks viel in den zomer van 1569 voor tot op 3 October. Toen werd er slag geleverd bij Moncontour, een slag, welke Coligny zeer ongelegen kwam, naardien de duitsche hulpbenden aan 't muiten waren geslagen. Wat moest hij doen? Terugtrekken kon hij niet en dus bleef hem geen andere keus over dan te strijden. 't Gevecht duurde kort maar de nederlaag der Hugenoten was verschrikkelijk. Vreeselijk was de slachting. Munitie, kanonnen, bagage, alles ging verloren; geheele corpsen waren over de kling gejaagd.

Op nieuw was het nacht, stikdonkere nacht voor het protestantisme. Alles scheen hopeloos, maar de Heer zegt: „Niet door kracht, niet door geweld, door mijnen Geest zal 't geschieden."

Reeds bij den aanvang van 't gevecht had Coligny drie wonden bekomen en het bloed, dat onder zijn visier stroomde, dreigde hem te verstikken. Langer bevel te voeren was onmogelijk en daarom werd hij van het slagveld gedragen. Onder de gewonden, die insgelijks in veiligheid gebracht werden, behoorde ook de oude edelman Lestrange, een beproefd vriend van Coligny. Op een punt, waar de weg iets breeder was, liet deze zijn draagstoel brengen naast dien van Coligny. Met een traan in 't oog zeide deze niets meer dan: „Mijn generaal, wat is God goedertieren." Meer sprak hij niet, maar 't was ook genoeg om balsem te gieten in de ziel van Coligny. Hij zelf heeft dit later aan zijne vrienden verhaald. „Die woorden," zeide hij, „boden lafenis voor mijne ziel, die nog meer gewond was dan mijn lichaam."

Wanneer wij op de tegenspoeden van Coligny zien, dan zouden we vragen: hoe was het mogelijk, dat hij het hoofd nog omhoog kon heffen, indien we niet wisten, dat zijn vertrouwen op God onwankelbaar was; dat hij niet was als een riet, dat van den wind heen en weer geslingerd werd, maar dat hij stond als een rots in de zee van tegenspoeden; en dat hij God in „alles" kon danken. En dat zijne rampen vele waren, weten we. Zijne trouwe echtgenoote toch was gestorven; zijn broeder Andelot gesneuveld; het parlement van Parijs had hem schuldig verklaard aan majesteitsschennis en een prijs van vijftigduizend gulden uitgeloofd aan ieder, die hem dood of levend zou uitleveren: zijn kasteel was geplunderd en in brand gestoken; zijne bezittingen lagen verwoest; Pius V had hem voor een vervloekte

verklaard, die aarde noch hemel waardig was, en nu lag hij met wonden overdekt, door de koorts ondermijnd, beroofd van al wat hij in de wereld bezat, alleen met oproerige huurlingen en een verslagen leger, verlaten door vele van zijne vrienden, door een gansche menigte gelasterd, overgeleverd aan de overmacht van vijanden, die geen genade kenden. En onder dat alles kon Coligny een vromen, kalmen brief aan zijne kinderen schrijven. 't Was op 16 October, dertien dagen na den slag bij Moncontour, dat hij aldus schreef: „Wij moeten ons vertrouwen niet stellen op 't geen men goederen noemt, maar onze hoop moet hooger dan de aarde gevestigd zijn en wij moeten wat anders trachten te verkrijgen dan de dingen, die men met de oogen ziet en met de handen tast. Wij moeten het voorbeeld volgen van ons hoofd, Jezus Christus, die ons is voorgegaan. De menschen hebben ons ontroofd wat zij konden; maar indien dit de wil van God is, we zullen gelukkig zijn en onze toestand zal goed wezen, want dit verlies is ons niet overkomen, omdat we iemand beleedigd hebben, maar alleen uit haat, omdat het God behaagt heeft zich van mij te bedienen tot hulp zijner gemeente. Voor het oogenblik kan ik niet anders doen dan u te vermanen en te bezweren in den naam van God, dat gij moedig volharden zult in het beoefenen der deugd."

Inderdaad Coligny heeft de les van den apostel Jacobus goed begrepen: „Acht het voor groote vreugde, mijne broeders, wanneer gij in velerlei verzoekingen valt." Daardoor was Coligny nooit grooter dan in tegenspoed.

Vele Hugenoten, die door den oorlog verstrooid waren, zochten een toevluchtsoord bij hertogin Renata op het kasteel te Montargis. Een bevel des konings zeide, dat zij die vluchtelingen verwijderen moest, ja, zelfs werd haar den eisch gesteld afstand te doen van haar geloof of van haar kasteel, dewijl Montargis een schuilhoek voor alle verdachte personen en een middelpunt van alle samenspanningen tegen de koninklijke macht geworden was. Met waardigheid antwoordde zij: „dat zij te nauw aan de kroon verbonden was om zulk een boosaardige gezindheid te koesteren; dat de personen aan wie zij gastvrijheid bewees, arme, eenvoudige lieden waren, die zich nimmer om aangelegenheden van den staat bekommerden, en dat zij zelve een plaats niet kon verlaten welke haar toekwam en waar zij wilde leven en sterven, trouw aan 't geloof, waarin zij tot hiertoe geleefd had." Toch moest Renata voor geweld bezwijken. Bedreigd met een roomsche bezetting, zag zij zich gedwongen 460 hervormden, meerendeels vrouwen en kinderen, uit haar kasteel te verbannen. Malicorne, die

vroeger de overgave van haar kasteel had geëischt, en nu de overbrenger van 's konings eisch was, zag de grijze vorstin in tranen losbarsten en moest van haar hooren: „Ik zou u als een werktuig met eigen hand dooden, indien ik, evenals gij, een baard rondom mijn kin droeg." Kon RENATA geen geweld met geweld keeren, toch zorgde zij, zooveel in haar vermogen was, om de vluchtelingen te helpen. Zij voorzag hen van 150 wagens, 8 reiskoetsen en vele paarden om hun de reis zoo gemakkelijk mogelijk te maken. De zwervers ontkwamen het gevaar wel niet geheel, maar werden toch onverwachts gered. Nauwelijks was hun zwerftocht aangevangen, of ze werden door een hoofdman van 't roomsche leger met tweehonderd ruiters aangevallen. Reeds bereidden ze zich, onder 't zingen van een Psalm ter dood, toen eensklaps en onverwachts een leger van achthonderd ruiters, onder bevel van een hoofdman der Hugenoten tot hunne redding opdaagde. De vijand werd op de vlucht geslagen en de overwinnaars brachten hunne geloofsgenooten in veiligheid.

Menschelijke berekeningen falen menigmaal. Meent men in volkomen zekerheid te zijn, dan ligt het gevaar soms voor de deur, en denkt men, dat alles verloren, geen uitredding meer mogelijk is, dan is ook dikwijls hulp in de nabijheid, en dat soms van een zijde, vanwaar men die hulp niet zou verwacht hebben. Zoo was het ook met het fransche protestantisme. Vele tegenspoeden hadden de Hugenoten ondervonden en in die tegenspoeden zagen hunne vijanden hun geheelen ondergang, maar zij berekenden niet dat diezelfde tegenspoeden de oorzaak konden worden van hooger aanzien. Zoo zou het toch zijn.

Nieuwe neerslachtigheid onder de hoofden der Hugenoten. De slag is geëindigd en zij vervoegen zich bij den admiraal. Moedeloosheid is op hunne aangezichten te lezen, want zij houden nu alles voor verloren, maar de man, die zooveel leed ook voor eigen persoon ondervonden heeft, is niet versaagd. COLIGNY heeft nog moed. Hij hield nog niet alles voor verloren, Hij, die niet haastig was geweest zijn zwaard uit de scheede te halen, zou de laatste zijn, die het weer zou opsteken. „Neen, mijne vrienden," zeide hij, „neen, alles is niet verloren. Ja, we hebben een slag verloren, maar bij Moncontour zijn niet alle Hugenoten gevallen. Nog zijn er gewesten, die weinig van den oorlog geleden hebben en die gewesten zullen ons een nieuw leger verschaffen."

En — COLIGNY had zich niet bedrogen. Op zijn roepstem kwamen moedige edellieden met krachtvolle mannen uit Bearn, uit de Cevennes, uit Dauphiné, uit Vivarais en het graafschap Foix, die plechtig ver-

klaarden hun geloof en hunne vrijheid tot den dood te zullen verdedigen. Toen de lente van 1570 begon, had de veldheer een nieuw leger, nog beter toegerust dan het vorige.

COLIGNY trok half Frankrijk door, ging over de Loire en sloeg de katholieken bij Arnay-le-Duc. Toen was het plan op Parijs zelf af te trekken om onder de muren dier stad zijne voorwaarden te stellen en rekenschap te vragen voor zooveel onschuldig vergoten bloed.

Naar Parijs! Welk een schrikbeeld voor het hof, dat in den waan verkeerde, het protestantisme den kop te hebben ingedrukt en nu in zoete rust zijn ziel en lichaam verdervende vermaken weer had voortgezet. COLIGNY moet tegengehouden worden. Zoo werd er gesproken en de hertog van ANJOU werd weer aan het hoofd van een leger gesteld, om COLIGNY te doen wijken. Wat kropen evenwel ANJOU en zijne rekruten in hun schulp, toen zij die krachtige bergbewoners in 't gezicht kregen en nog meer toen zij ondervonden, welke gespierde armen die mannen hadden, die hen als schuchtere hazen voor zich uitdreven. COLIGNY ging door; nog slechts enkele dagen en hij stond voor Parijs.

Wat nu te doen? Terstond werd er krijgsraad belegd en het oude middel werd weer ter hand genomen; men zou weer onderhandelen.

Letten we hier op het Godsbestuur. KATHARINA was wel tot onderhandelen gedwongen en genoodzaakt den vrede aan te bieden. Vooreerst, FILIPS van Spanje, altijd beducht voor de overmacht van Frankrijk, had wel hulptroepen aan KATHARINA, zijne schoonmoeder, gezonden, doch met geen ander doel dan de tweespalt in Frankrijk levendig te kunnen houden en nu hij zag, dat de katholieken de overhand op de Hugenoten verkregen, nam hij zijn 6000 man terug, onder voorwendsel, dat hij die in de Nederlanden noodig had. Dat was een geduchte misrekening voor KATHARINA, want wat werd nu het fransche leger verzwakt. Hierbij kwam, dat ook de paus zijne hulptroepen had terug genomen, omdat hij onvergenoegd was, dat men met te weinig kracht tegen de ketters optrad. Dan nog was KATHARINA bevreesd, dat haar zoon haar boven 't hoofd zou groeien, want sedert deze eenigen tijd aan den krijg had deel genomen, liet hij zich daar nog al wat op voorstaan en zij moest zorgen nummer één te blijven. Ook de vermaken aan het hof, wat moesten die niet lijden bij dat oorlogvoeren. Onderhandelen dus; op haren tijd zou KATHARINA haar slag wel slaan; nu nog maar weer door een vrede de Hugenoten in slaap gewiegd; was dat slaapdrankje uitgewerkt, dan zou zij hen wel wakker schudden. Zóó dacht de duivelin.

Eigenhandig schreef die duivelin aan JEANNE D'ALBRET en sloeg haar op fraaie voorwaarden den vrede voor. Deze verwees KATHARINA naar

hare bevelhebbers, die daarop een harer gunstelingen, den heer van CASTELNAU, naar La Rochelle als onderhandelaar zond. JEANNE zeide rondweg, dat zij de raadslieden der koningin in 't geheel niet vertrouwde, die tegelijk met haar, FILIPS II en den paus onderhandelden, en dat zij zeer goed wist, welken raad beide laatsten jegens de Hugenoten zouden geven. CASTELNAU had al zijne staatkundige gladheid noodig om zich staande te houden niet alleen, maar den wensch van zijne gebiedster vervuld te zien. Hij bracht het zoo ver, dat de vrede te St. Germain geteekend werd (8 Aug. 1570). De voorwaarden waren zeer gunstig; 1. kwijtschelding van straf voor al het misdrevene, hieronder begrepen intrekking van den bloedprijs op COLIGNY's hoofd gezet; 2. het recht der Hugenoten om overal in Frankrijk te wonen, zonder rekenschap te geven van hunne godsdienstige gevoelens; 3. vrijheid van godsdienstoefening in de voorsteden van twee steden in elke provincie; 4. vrijheid om toegelaten te worden tot de meeste staatsambten en de teruggave van al de verbeurdverklaarde goederen.

De koning was verplicht een waarborg te geven voor de trouwe nakoming van 't verdrag. Men was immers al zoo dikwijls bedrogen; op 't koninklijk woord alleen ging men niet meer af.

Het onderpand bestond in de steden: La Rochelle, La Charité, Cognac en Montauban. Deze vier steden moest de koning aan een deel zijner onderdanen en dus van een deel zijner souvereiniteit afstaan.

Inderdaad prachtige voorwaarden! Zou er ook een adder onder het gras verborgen zijn geweest? Vernemen we, waarvoor roomsche geschiedschrijvers openlijk uitkwamen, dan zien we, dat alles slechts gehuicheld spel was. D'AVILA, zeer goed met de geheimen van het hof bekend, verzekert, dat KATHARINA met den kardinaal GUISE en haren jongen zoon HENDRIK VAN ANJOU reeds had bepaald het zoo dikwijls besproken, maar telkens ter zijde gelegd plan van een algemeenen moord van de hoofden der Hugenoten weer op te vatten. „De koning," zegt hij, „was nu twintig jaar (1570), van een doorzettend karakter, wraakzuchtig en bovenal een volleerde veinsaard."

En wat zegt de jezuiet MAIMBOURG: „Het heeft allen schijn, dat de koningin-regentes niet ter goeder trouw daarbij te werk ging, maar dat zij hare verborgene plannen had en aan de Hugenoten met geen ander doel deze voorrechten voorspiegelde, dan om hen te ontwapenen en om zich daarna meester te maken van hen, op wie zij zich wilde wreken en bovenal was dit het geval met den admiraal de COLIGNY."

Moet ons hart niet vervuld worden met afgrijzen jegens zulk een vrouw?

HOOFDSTUK XXIII.

NOGMAALS „DER HUGENOTEN RATTENVAL”.

Met blijdschap in 't hart had Coligny het vredesverdrag onderteekend. „Liever”, zeide hij, „liever dan weder al de rampen van den burgeroorlog over mijn land te brengen, zou ik duizend dooden willen sterven en door de straten van Parijs worden gesleept.” 't Was als had hij er een voorgevoel van, dat dit werkelijk geschieden zou.

't Was nu vrede en toch vertrouwden de Hugenoten dien vrede, vooral in den beginne, niet, en daarom trok men zich in het versterkte La Rochelle terug. Zelfs de Coligny nam die voorzichtigheid in acht. Men kende Katharina de Medicis genoeg om haar met reden te kunnen wantrouwen. Men had ondervinding te over van hare listen en laagheden, van haar leugen en trouweloosheid. Men wist het zeer goed, dat hare vriendschap slechts veinzerij was, en het in haar belang was de Hugenoten niet al te zeer te verzwakken om alzoo den Guisen toom en gebit in den mond te leggen.

Of ze goed zagen, die Hugenoten. 't Vervolg heeft dit doen zien. En wat zag men thans? Ja, 't was nu godsdienstvrijheid, maar tot zooverre als het gepeupel en de vijandige adel het goedvond. Niettegenstaande de heilig bezworen verdragen werden de Hugenoten vervolgd en waren zij buiten hunne steden alles behalve veilig. Het

hof schreef al de beleedigingen, den Hugenoten aangedaan, op rekening van het woedende en domme gepeupel en op die der geestelijken, maar waarom dat gepeupel en die geestelijken dan niet gestraft? Uitwendig scheen het, dat men in Parijs het ditmaal met den vrede ernstig meende, maar inwendig smeedde men aan het hof het verschrikkelijkste kwaad.

Met leede oogen zag KATHARINA dien argwaan der edelen. Dat JEANNE D'ALBRET, HENDRIK VAN BÉARN, HENDRIK VAN CONDÉ, COLIGNY, LAROCHEFAUCOULD, PONTCHARTRAIN, BRIQUEMANT en nog zoovele anderen zich in Rochelle opsloten en zich van het hof verwijderd hielden, kon zij niet uitstaan. In Parijs moest zij hen hebben, dan had zij de vogels in de kooi, de zalmen van ALVA in het net.

In de eerste plaats de COLIGNY. Had zij hem, dan had zij allen, want in COLIGNY had men een onbegrensd vertrouwen; hem volgde men met volkomen gerustheid na. Duivelsche listen en helsche boosaardigheid zouden wel noodig zijn, om de Hugenoten naar Parijs te lokken, maar wat kwam er dat op aan, als zij en haar satellieten hun doel maar bereikten.

KATHARINA had het er op gesteld den argwaan der Hugenoten te overwinnen en 't gelukte haar. Zij zond boden naar Rochelle om de hoofden der Hugenoten uit te noodigen weer aan het hof te komen. Slim als zij was, gebruikte zij voor hare afgezanten mannen, die bij de Hugenoten als vertrouwbare personen bekend stonden, mannen, die zich nimmer tot verraderlijke en laaghartige daden zouden leenen.

KATHARINA had ook lokaas, bestaande in drie huwelijksplannen, waardoor het eerst recht zou uitkomen, hoe goed het met den vrede gemeend was en hoe men de partijen met elkander vereenigen wilde.

Het eerste huwelijk zou zijn tusschen KAREL IX en de dochter van keizer MAXIMILIAAN II. Naardien de keizer in zijn hart de protestanten niet ongenegen was, moest dit huwelijk voor de Hugenoten wel van eenige beteekenis wezen, want men kon immers van de dochter dezelfde genegenheid verwachten als van den vader.

Tweede huwelijk. Dat huwelijk moest COLIGNY nog aangenamer zijn, want het zou een echtverbintenis zijn tusschen koningin ELIZABETH van Engeland, bepaald protestant, en den broeder des konings den hertog van ANJOU. Men meende er evenwel aan 't hof niets van, het was er alleen om te doen de Hugenoten te verschalken.

Derde huwelijk. HENDRIK VAN NAVARRE, zoon van JEANNE D'ALBRET, den Hugenoot, met MARGARETHA VAN VALOIS, zuster van KAREL IX. Dat

huwelijk moest wel het volslagen bewijs leveren, dat de verzoening oprecht gemeend was.

Koningin JEANNE was echter met de schitterende partij niet zeer ingenomen. Zij liet zich niet verblinden, want zij kende de ondeugden der VALOIS en wist, dat MARGARETHA de slechte dochter van een slechte moeder was. „Liever," zoo sprak zij, „zou ik eene der geringste vrouwen in Frankrijk zijn, dan dat ik de ziel van mij en mijn kind opofferde aan de grootheid van mijn geslacht."

De afgezanten van het hof verzekerden haar, dat dit huwelijk de beste waarborg zou zijn voor een duurzamen vrede tusschen de beide godsdiensten. COLIGNY liet zich misleiden en begon in den eenvoud van zijn gemoed te gelooven, dat het geheele rijk, zoowel als de koninklijke familie door dit huwelijk zouden vereenigd worden. Nog te meer moesten koningin JEANNE en de admiraal de COLIGNY misleid worden, toen KAREL IX verklaarde, „dat hij zijne zuster niet alleen aan den prins van Navarre, maar aan de geheele partij uithuwelijkte, dat het de krachtigste band zou zijn voor 't behoud van den vrede en een zeker bewijs zijner welwillendheid jegens de belijders van den nieuwen godsdienst."

Koningin JEANNE liet zich om den tuin leiden; weldra ook COLIGNY. In Mei (1572) ging zij naar het hof te Blois, om er eenige schikkingen te maken. Op den dag harer aankomst werd zij door den koning en zijne moeder allervriendelijkst ontvangen. De koning noemde haar zijn lieve tante, zijn welbeminde en week geen oogenblik van hare zijde. Hij behandelde haar met zooveel eerbied, dat iedereen er van verwonderd was. Des avonds, voor hij naar zijne vertrekken ging, zeide hij tot zijne moeder: „Welnu, mevrouw, wat dunkt u? Speel ik mijn rol niet goed?"

„Voortreffelijk," was 't antwoord, „maar het beteekent niets, als gij niet volhardt!"

„Laat mij slechts begaan en gij zult zien, dat ik hen in 't net zal krijgen."

Eenige dagen later ging koningin JEANNE naar Parijs, om er nog geen maand later den dood te vinden. Straks hierover nader.

Ook COLIGNY bood niet langer wederstand aan de herhaalde vriendelijke aanzoeken om naar Parijs te komen. Hij ging in weerwil van den raad van sommige vrienden, die KATHARINA nog altijd maar niet vertrouwden. „Ik verlaat mij," zeide hij, „op hun ongeveinsd woord en op den eed des konings," en COLIGNY ging, maar om er evenals

JEANNE D'ALBRET zijn graf te vinden. Met COLIGNY kwamen al de hoofden der Hugenoten.

Bij zijne komst werd COLIGNY zoowel door KATHARINA als door den koning met vriendelijkheid als overladen. De admiraal knielde voor zijn vorst, maar deze hief hem terstond op, omhelsde hem, noemde hem vader en zeide: „dit is de heerlijkste dag van mijn leven. Nu hebben wij u en gij zult ons niet meer ontkomen."

Was er voor COLIGNY nog wel meer noodig om te gelooven, dat alles ter goeder trouw was? Wat had de koning ook niet zijn schoonzoon, den edelen TELIGNY, met beleefdheden overladen. En toonde KAREL niet, dat hij al het verledene wilde vergeten en goedmaken, wat hij verkeerds gedaan had?

Had koning KAREL gezegd: „dit is de heerlijkste dag van mijn leven," ook zijn snoode moeder zei in haar hart: „dit is de gelukkigste dag mijns levens; ik heb die hatelijke Hugenoten in den val gelokt; zij zijn als weerlooze lammeren in mijn onmiddellijke nabijheid; ik kan mijn slag slaan, wanneer ik het oogenblik gunstig acht"

De Hugenoten sliepen in. Wat waren HENDRIKS moeder en de admiraal verheugd over deze gunstige wending der zaken. Beiden meenden, dat nu voor goed een einde aan den burgertwist en aan de godsdienstvervolging zou gekomen zijn.

Koning KAREL deed ook gedurig zijn best het vertrouwen van den admiraal te winnen. Hij raadpleegde hem in 't geheim over vele zaken en liet duidelijk doorschemeren, dat hij zich aan de voogdij zijner moeder wilde onttrekken. Hij sprak den admiraal ook over zijn broeder ANJOU, dien hij wel van het hof verwijderd wenschte, omdat deze met zijne moeder allerlei geheime plannen beraamde. Hij vraagde het oordeel des admiraals over zijn voornemen om te bewerken, dat ANJOU tot koning van Polen werd uitgeroepen, naardien de troon van dat land door den dood van koning SIGISMOND was opengevallen. De admiraal raadde hem daarin en met diens voorkennis zond de koning een gezantschap naar Polen tot aanbeveling van zijn broeder.

COLIGNY kon niet anders wenschen, dan dat ANJOU naar Polen vertrok; dan toch waren DE GUISEN een machtigen steun en de Hugenoten een gevaarlijken vijand kwijt.

Zouden KARELS eerbied en vriendschap voor COLIGNY huichelarij geweest zijn? Sommigen zeggen beslist „ja," anderen willen, dat KAREL inderdaad onder den invloed van den admiraal gekomen is. Vernemen we, wat de schrijver HÄUSSER er van zegt: „Zóó door en door bedor-

bedorven is geen jong gemoed, dat het zich aan dien invloed geheel kan onttrekken. Een man, die door zijn statigen ouderdom eerbied afdwong en toch nog in de volheid van mannelijke kracht was, vol zedelijke verhevenheid en tegelijk van echt fransche wellevendheid, moest op den jongeling met onweerstaanbare kracht werken. Dit heeft ook KAREL IX ondervonden en het zijn de eerste en eenige gelukkige dagen in het leven van dezen ongelukkigen vorst geweest, toen hij met COLIGNY in aanraking kwam en door dezen boven het lage, onreine, gemeene leven en streven verheven werd. Door COLIGNY heeft hij zich laten raden en leiden en naarmate de admiraal en de Hugenoot meer invloed op den zwakken vorst verwierf, groeide de verbittering en haat dergenen — in de eerste plaats der vrouw — die tot dusver den koning en met hem Frankrijk hadden beheerscht."

COLIGNY besprak ook met den koning de buitenlandsche staatkunde. FILIPS van Spanje was zeer ontstemd over den vrede van St. Germain, waardoor niet alleen de ketters in vrijheid konden leven, maar waardoor ook aan de godsdienstoorlogen een einde kwam, en die te zien voortduren kwam hem in zijn staatkundige kraam beter te pas, want in troebel water is 't goed visschen. Het paleis van den spaanschen gezant werd een broeinest van kuiperijen. Daar was het wachtwoord: Alles voor Rome en Spanje.

COLIGNY bracht den koning onder het oog, dat Frankrijk zeer verzwakken moest, wanneer het Spanje naar de oogen zag. Naar zijn inzien moest er een verbond met Engeland aangegaan en de Nederlanders tegen ALVA ondersteund worden. Een oorlog zou hiervan het noodzakelijk gevolg wezen, maar door den oorlog zou de macht van Frankrijk, vooral aan de noordelijke grenzen, zeer uitgebreid kunnen worden, want de Zuidelijke Nederlanden (België), door haat tegen FILIPS II en ALVA gedreven, zouden gaarne een deel van Frankrijk uitmaken. Nog een tweede voordeel lag volgens het oordeel van COLIGNY in den oorlog opgesloten. Hugenoten en niet-Hugenoten zouden dan een gemeenschappelijken vijand te bestrijden hebben om onderlinge veeten te doen vergeten.

Had KAREL er ooren naar, de koningin-moeder en DE GUISES staken een spaak in 't wiel.

Zien we, wat er voorviel.

De Watergeuzen hadden den Briel ingenomen (1 April 1572). Dit was het sein voor vele hollandsche steden om het spaansche juk af te schudden. LODEWIJK VAN NASSAU, broeder van prins WILLEM, deed

een inval in 't zuiden van België, om alzoo aan ALVA te beletten de verlorene steden weer te bemachtigen. Met behulp der fransche regeering wierf hij een leger, waarmede hij een aanslag op Valenciennes waagde doch welke mislukte. Waardoor? Door 't verraad van KATHARINA DE MEDICIS. In stilte liet zij ALVA waarschuwen voor 't geen er gebeuren zou en deze kon nu op zijn hoede zijn en zijne maatregelen nemen. Toch gaf LODEWIJK VAN NASSAU den moed niet op. Met een handjevol volks verraste hij de stad Mons of Bergen in Henegouwen. LODEWIJK wist zeer goed, dat hij met die weinige manschappen de stad niet tegen een beleg verdedigen kon, maar hij wachtte hulp uit Frankrijk, welke hem was toegezegd. De admiraal verzamelde aan de grenzen ook een voldoend getal troepen en zond die onder bevel van den heer van GENLIS naar Bergen tot ondersteuning van LODEWIJK. Van een anderen kant kwam WILLEM VAN ORANJE tot hulp van zijn broeder opdagen. Reeds had ALVA het beleg voor de stad geslagen en deze zou het zeker te kwaad gekregen hebben, wanneer hij van twee kanten tegelijk werd aangevallen, maar daar zorgde KATHARINA voor. Terwijl zij openlijk de protestanten hielp, waarschuwde zij ALVA weder in 't geheim, en deze liet niet na terstond op den niets kwaads vermoedenden GENLIS af te trekken en zijn legertje te verslaan. GENLIS zelf werd gevangen genomen en naar Antwerpen vervoerd. Wat er verder van hem geworden is, meldt de geschiedenis niet; hij zal wel op een geheime wijze om het leven gebracht zijn.

Is het haast denkbaar dat eene koningin zoo kon handelen? Dat zij hare eigene onderdanen kon verraden, om aan haar wraak jegens één man te voldoen? Toch was het zoo.

Koningin JEANNE D'ALBRET was alzoo te Parijs. Hare vroegere bezorgdheid was geheel geweken. Het huwelijksverdrag van haar zoon met 's konings zuster was geteekend en weldra stond de bruiloft gevierd te worden. Wat al bedrijvigheid van koningin JEANNE met het doen inkoopen van het benoodigde voor het aanstaande feest. Zelf ging zij, bij sterke zomerhitte, van winkel tot winkel. Zulk een bedrijvigheid kon KATHARINA DE MEDICIS niet dulden. Niemand nevens, allen onder haar; zij de eerste in alles. Toch moest JEANNE daarvan niets bespeuren en daarom hare gemaakte vriendelijkheid en voorkomendheid volgehouden. Op den vijfden Juni werd koningin JEANNE ongesteld, vijf dagen later was zij een lijk. Dit plotseling overlijden gaf aanleiding tot vreemde vermoedens, waarom men het noodig oordeelde het lichaam te openen en onderzoek te doen naar de oorzaak der ziekte.

Toen heette het: ontsteking der longen, geheel in tegenspraak met hetgeen de schrijver D'AVILA zegt. Deze beweert, dat zij vergiftigd is door vergiftigde handschoenen, welke zij van een Italiaan, RENÉ FLORENTIN, gekocht had. Ofschoon dit punt nooit is opgehelderd, was het toch genoeg bekend, dat RENÉ de giftmenger der koninginmoeder was. Ook is het bevreemdend, dat bij de lijkschouwing het hoofd niet geopend werd.

Koningin JEANNE stierf zooals zij geleefd had. Onder de hevigste pijnen bleef zij kalm, want zij had haar oog gevestigd op de eeuwigheid. Wat haar het smartelijkst viel, was het scheiden van hare kinderen. „Maar," zeide zij, „ik houd mij verzekerd, dat God hen tot een Vader en Beschermer zal zijn, zooals Hij het voor mij in mijn grootste droefenissen was. Ik geef hen aan God over, die voor hen zal zorgen."

Zij stierf nog in de kracht des levens, want zij was eerst vier-en-veertig jaar oud. Met volle recht kunnen we haar een sieraad van haar geslacht noemen. Een fransch katholiek schrijver zegt van haar: „Zij was eene vorstin, die, behalve de schoonheid des lichaams, nog veel grooter schoonheden der ziel bezat. Verstand en hart waren bij haar zoodanig, dat zij met recht den roemvollen naam, van de Heldin van haren tijd te zijn, verdiende. Jammer, dat hare ketterij, waartoe zij in den beginne slechts met moeite over te halen was, in den laatsten tijd haars levens haar zoo geheel had ingenomen, dat zij op dit punt onverwinlijk stijfhoofdig was en al hare schoone eigenschappen, door een onverstandigen ijver voor het Calvinismus bedierf." Voorwaar een schoone lofspraak, maar ook 't geen dezelfde schrijver verder zegt. „Zekerlijk moet men erkennen, dat zij eene echte Hugenoot was, wier leven het getuigenis gaf van doorslaande godsvrucht en van bekeering des harten. In vele van hare brieven betreurt zij het, dat hare geloofsgenooten in menig opzicht zich zoo weinig van de gewone menschen onderscheidden. In een van die brieven vermaant zij haren zoon, om na zijn huwelijk niet te blijven aan zulk een bedorven en zedeloos hof."

Het onverwachte overlijden van koningin JEANNE gaf eenige vertraging in het huwelijk. Op den 18en Augustus (1572) werd het voltrokken op het paleis het Louvre en daags daarna kerkelijk ingezegend door den kardinaal de BOURBON, die het zóó deed, dat de protestanten zich niet konden ergeren. 't Was wederom een slaapmiddel.

Niet minder dan vierhonderd edelen, tot de Hugenoten behoorende,

waren naar Parijs gekomen om aan de feestelijkheden luister bij te zetten. Zij wisten niet, dat zij naar een bloedbruiloft gingen.

Wat al pracht en opgewondenheid in Parijs. Zoo iets had men nog nooit gezien. Een zee van bloemen versierde de huizen en de straten. Overal waar het jonge paar zich vertoonde, werden zij met daverende toejuichingen ontvangen. 't Was een vreugde, die spoedig in diepen rouw zou verkeeren. Dan zou het kruis achter den Heer worden nagedragen, maar men zou ook met geloofsvertrouwen kunnen zeggen:

Vrij moog' mij de wereld haten,
Jezus droeg zijn kruis weleer;
Vrienden mogen mij verlaten,
Gij verlaat mij nimmermeer;
Met Uw gunst bedeeld, o Heere!
Draag ik willig 't aardsche kruis;
Gij zijt, al wat ik begeere,
Op mijn reis naar 't Vaderhuis.

HOOFDSTUK XXIV.

EEN MOORDENAARS-ROT.

„Hoe vreeslijk groeit, o God!
Het saamgezworen rot
Dergenen, die mij haten."

Zoo klaagde eenmaal koning DAVID, toen hij voor zijn zoon ABSALOM moest vluchten. Zoo ook hadden COLIGNY en de zijnen kunnen klagen, als zij geweten hadden, hoe ook een helsche samenspanning tegen hen gesmeed werd, welk wraakzwaard boven hunne hoofden hing.

In een der vertrekken van het Louvre zitten vier werktuigen van den satan bijeen. Zij zijn KATHARINA DE MEDICIS, haar zoon HENDRIK en de beide GUISEN. [1]) De samenspanning geldt COLIGNY, den man, door KATHARINA gehaat en tevens gevreesd. Hij moest uit den weg geruimd, want als hij er den koning toe bracht om den oorlog aan Spanje te verklaren, dan was het met de macht van KATHARINA en DE GUISEN gedaan. Dat hij sterven moest, was bij het eedgespan reeds eene uitgemaakte zaak, maar op welk eene wijze hem uit den weg te ruimen, was nog een punt van bespreking.

Maar COLIGNY was immers medeplichtig geweest aan den moord, gepleegd op GUISE? Wat was dus natuurlijker dan dat diens weduwe een pistool afvuurde op COLIGNY, wanneer hij te midden van het hof

1) HENDRIK DE GUISE was in de plaats van FRANS DE GUISE zijn vader gekomen.

was neergezeten? Die vraag werd besproken, maar ook weer verworpen. Neen, men weet het beter. De admiraal moet door sluipmoord sterven; GUISE was immers ook door een sluipmoordenaar gevallen? Een moordenaar wordt gehuurd om het gruwelstuk te volbrengen. In een huis van DE GUISEN, waar de admiraal dikwijls voorbij moest, ligt de moordenaar op den loer! 't Is nu 22 Augustus. COLIGNY komt uit de raadsvergadering van den koning, en gaat met een twaalftal edelen bij zich naar zijne woning. Hij loopt zeer langzaam, want een verzoekschrift, hem overhandigd, leest hij gaande weg. Dit oogenblik neemt de moordenaar waar. Hij lost twee schoten en twee kogels hebben den admiraal gewond. Een heeft hem den wijsvinger der rechterhand weggenomen, de ander den linkerarm doorboord. Met bloedende hand wees de admiraal het huis aan, uit hetwelk het schot gevallen was, zeggende „dat heb ik aan DE GUISES te danken.'' COLIGNY was op 't punt van in onmacht te vallen, toen eensklaps zijne geleiders toesnelden. Ondersteund door GUERCHY en de PRUNEAUX werd hij naar zijn huis gebracht, dat niet ver af was. Eenigszins tot zichzelven gekomen, beval hij kapitein PILLES om den koning te melden, wat er gebeurd was. Deze, die juist met GUISE en TELIGNY aan het balslaan was, wierp zijn raket voor den grond en riep woedend uit: „Zal ik dan nooit rust hebben en elken dag nieuwe beroeringen moeten zien?'' Hij zwoer, dat hij den moordenaar zou opsporen en straffen. Deze aanslag was ook geheel buiten zijn toedoen ondernomen, vandaar zijn boosheid en zijn schrik. GUISE, bevreesd geworden, verwijderde zich.

Het huis, waaruit het schot gevallen was, werd onderzocht, maar men vond er niemand dan een oude dienstbode en een jongen knaap, die van den moordaanslag niets wisten. De moordenaar had den tijd gehad om door een achterdeur te ontvluchten. Deze uitgang van het huis was in de nabijheid van het klooster St. Germain de l'Auxerrois, waar een gezadeld paard voor hem gereed stond, hem bezorgd door den stalmeester CHALLI, van den hertog van GUISE. De onverlaat had Parijs spoedig achter den rug. Zijn naam was MAUREVEL, een oud dienaar van den hertog, die reeds meermalen sluipmoorden had gepleegd op meer dan een Hugenoot, waarom sommige geschiedschrijvers hem ook noemen „den door den koning bezoldigden, gewonen moordenaar.'' Al vroeger had hij het op den admiraal gemunt. De bloedprijs van 50,000 gulden op diens hoofd gezet, had hij destijds willen verdienen en had daarom den schijn aangenomen, of hij tot de Hugenoten wilde overgaan, om daardoor meer in de nabijheid van

den admiraal te kunnen zijn. Het snoode plan was hem toen evenwel mislukt.

Maurevel ontging echter het loon zijner euveldaden niet. Ook de heer van Mouy behoorde tot een zijner slachtoffers. Diens zoon heeft later den moordenaar te Parijs doorstoken (1583).

Nauwelijks hadden Hendrik van Navarre en Condé vernomen, wat er geschied was, of zij snelden met nog andere vrienden naar de woning van den gewonden admiraal. „Ik betreur hetgeen mij overkomen is", zeide Coligny, „alleen daarom, omdat ik niet in de gelegenheid ben den koning te toonen, hoeveel ijver ik heb voor zijn dienst. Ik had gaarne met zijne majesteit gesproken over zaken, welke voor hem zeer gewichtig zijn, en ik geloof niet, dat er iemand is, die er hem van zou durven spreken."

Er was bij de vrienden geen twijfel of deze moordaanslag was van het hof uitgegaan en ofschoon Hendrik van Navarre slechts vier dagen gehuwd was, was hij bijna niet te bewegen in Parijs te blijven. Zoo was het ook met Pruneaux, de Chartres en andere edellieden, die wel honderd uren van Parijs wenschten te zijn. Geheel anders was het met Teligny, Pontchartrain en anderen. Zij vertrouwden op 's konings woord, dat hij de moordenaars straffen zou en stelden vertrouwen in hem. De admiraal raadde het vertrek ten sterkste af, naardien volgens zijne meening de burgeroorlog dan weer voor de deur stond.

't Was een roerend gezicht dien doodsbleeken admiraal op zijn bed te zien nederliggen, maar als altijd even rustig en kalm, de oogen naar den hemel gericht, vol heilig geloofsvertrouwen en een gebed op de lippen. Roerend was het ook zijn geliefde dochter Louise met haren echtgenoot Teligny voor het bed te zien neergeknield, in tranen badende, de hand kussende van den geliefden vader, die altijd zoo goed voor hen en voor allen was geweest. Maar ook roerend de tranen in de oogen te zien van die gebaarde mannen, die zoo menigmaal onverschrokken den dood in 't aangezicht hadden gezien.

Neen, een Labonne, een Yolet, een Cornaton, een Ludot, een Pilles en zooveel anderen meer schaamden zich die tranen niet, want zij golden een vriend, die een vader voor hen geweest was.

Inmiddels had de beroemde geneesheer Paré het verband gelegd, nadat hij den wijsvinger had afgezet. Toen haalde hij den kogel uit den linkerarm en verbond ook dezen; opmerkzaam beschouwde hij de wond en riep eensklaps verheugd uit: „Mijne heeren! de wonden zijn

niet doodelijk, de kogel is niet vergiftig." Vreugde bij PARÉ, maar ook vreugde bij allen, want nu was er alle hoop op herstel. Ach, men vleide zich met een ijdele hoop. Ja, aan deze wonde zou hun geliefde generaal niet sterven, maar op een nog veel smartelijker wijze.

COLIGNY had den koning zoo gaarne gesproken en NAVARRE en CONDÉ begaven zich onmiddellijk naar het paleis. De koning bezwoer hen, dat hij van de daad niets geweten had, dat hij den moordenaar ten strengste vervolgen en er voor zorgen zou, dat allen tevreden waren. KATHARINA was bij dit gesprek tegenwoordig en toonde zich zeer misnoegd over de gepleegde gruweldaad. De helleveeg, die zelve de aanlegster van de misdaad was geweest, durfde zeggen; „Als dit niet streng gestraft wordt, dan zou iemand ten laatste op zijn bed niet meer veilig wezen." Zoo sprak de duivelin, die in haar hart MAUREVEL vervloekte, omdat hij zijn werk niet beter verricht had.

De koning gaf aan den wensch van den admiraal gehoor en bezocht hem. Alleen? Neen, de Italiaansche liet haar zoon geen stap alleen loopen. Hij was immers in haar oog niets meer dan een pleegkind, over 't welk zij de voogdijschap moest uitoefenen?

Hier doet zich een tegenstrijdigheid voor. Bij den eenen geschiedschrijver was KATHARINA bij 't gesprek van den admiraal met den koning tegenwoordig, bij den anderen waren koning en admiraal alleen. Wat wij gelooven? Dat KATHARINA er wel degelijk bij tegenwoordig is geweest, omdat zij er volstrekt de vrouw niet naar was zich te laten afschepen en in een ander vertrek zich te doen opsluiten. 't Is ons ook onverschillig, maar niet onverschillig te weten wat er gesproken is.

Zoo zien we dan den koning met zijne moeder, zijne broeders en eenige aanzienlijken bij het bed van COLIGNY om hem te troosten over het hem aangedane leed, terwijl zij hem eene spoedige herstelling toewenschten. Op verzoek van den admiraal verlieten allen de kamer, maar KATHARINA bleef. Zij vertrouwde geen geheim gesprek.

In de eerste plaats bedankte COLIGNY den koning en zijne moeder voor de moeite, welke zij om zijnentwille deden en voor de eer, hem daarmede bewezen. „Gij hebt de wond," zeide de koning, „en ik de altijddurende smart, maar dit zweer ik, dat ik eene wraak zal oefenen, zoo verschrikkelijk, dat men die nimmer vergeten zal." De huichelares sprak evenzoo.

En nu het gesprek. Drie zaken waren er waarop COLIGNY de aandacht des konings wilde vestigen. 1°. Hij verzekerde den koning, dat hij hem altijd een goed hart had toegedragen en nooit iets anders beoogd had dan het welzijn van zijn vaderland en van het koninklijk

geslacht. Dat hij, die weldra voor Gods rechterstoel zou staan, met een gerust geweten de eeuwigheid kon ingaan, want dat hij de waarheid had gesproken. Had men hem dikwijls als een oproermaker en vijand des vaderlands verklaard, het zou spoedig blijken, wie de ware verdervers van Frankrijk waren geweest.

2°. Hij vond zich verplicht den koning te raden den Nederlanders hulp te verleenen, waardoor hij zich verzekeren kon van de vriendschap van een bloeiend en rijk land en van de hulp van een wel klein maar krachtig volk. Coligny verheelde ook niet, dat het verslagen leger van Genlis aan veraad was toe te schrijven en dit verraad noodzakelijk uit den geheimen raad des konings moest gekomen zijn. Hij meende daarom den koning tot waakzaamheid en voorzichtigheid te moeten aansporen.

3°. Coligny verzocht den koning, dat de heilig gesloten verdragen eerlijk en trouw zouden nagekomen worden, dewijl ze dikwijls geschonden werden. Tot een voorbeeld haalde hij aan, dat nog onlangs een gezelschap Hugenoten met een jong gedoopt kind, wreedaardig vermoord was. Frankrijk, zeide hij, kan nooit gelukkig zijn, wanneer de regenten niet eerlijk en trouw houden, wat beloofd en bezworen is.

Het woord was nu aan den koning. Hij verzekerde den admiraal, dat hij aan diens getrouwheid nooit getwijfeld had. „Wat de Nederlanden aangaat," zeide hij, „ik heb juist door 't geheele rijk commissarissen gezonden om te zorgen, dat de verdragen stiptelijk worden uitgevoerd."

Katharina bevestigde dat dit zoo was, maar Coligny zei er op: „Ik geloof het wel; dat zijn dan zeker van die soort van commissarissen, welke 50,000 gulden op mijn hoofd gesteld hebben."

Aan dat gesprek moest een einde gemaakt worden. „Het lange spreken vermoeit u te veel admiraal," zei Katharina, „één koorts kan doodelijk zijn. Wees nu rustig."

„Ik zweer u bij den dood des Heeren, dat het feit zal gewroken worden ter eeuwige gedachtenis, en dat ik nu reeds bezig ben den misdadiger op te sporen," voegde de koning er bij.

„De dader zal niet ver te zoeken zijn," zei de admiraal.

Bij 't heengaan raadde de koning aan Teligny, om den zieke in het paleis te laten overbrengen, waar hij veilig zou zijn, indien de Guisen eens een opstand onder het volk mochten maken. Teligny bedankte voor dat aanbod, omdat de geneesheeren eene volstrekte rust hadden bevolen, en een vervoer wellicht nadeelige gevolgen voor den gewonde kon opleveren. Daarenboven merkte Teligny op, dat het volk zich

DE EEDGENOOTEN IN DEN TUIN DER TUILERIËN.

wel rustig zou houden, wanneer het zag, dat de koning in ernst meende den moordenaar op te sporen.

Inderdaad kwam er op den volgenden dag (23 Aug.) eenig rumoer in de straat, waar de admiraal woonde. De zieke werd er door in zijne rust gestoord. De koning vernam dit en hij werd of hield zich vertoornd en zeide, dat hij zulke dingen voortaan wel beletten zou door een goede wacht om het huis van den admiraal te plaatsen. Niet een gewone wacht maar een compagnie van wel vijftig soldaten werd ter bewaking afgezonden. Was het niet vreemd, moest het niet wat te denken geven, dat aan het hoofd dier vijftig soldaten Gosseins stond, een verklaard vijand van den admiraal? Maar niet alleen in de straat waar Coligny woonde, ook in andere deelen der stad, waar Hugenoten gehuisvest waren, hadden oploopen plaats. Een geheel regiment der garde, dat buiten de stad zijn verblijf had, werd nu naar binnen gehaald, onder voorwendsel de Guisen in toom te houden, en om de Hugenoten beter te kunnen beschermen, werden al hunne edelen verzocht, hun verblijf te komen vestigen in de nabijheid van den admiraal. Wat men goed was voor die Hugenoten! De bewoners dier huizen werden verplicht ze te ontruimen ten hunnen behoeve. Wat een inschikkelijkheid! Wat liefdezorg! Maar.... wat een strik! En dat bemerkten die kortzichtige Hugenoten niet? Neen, zij waren bij lange na niet kortzichtig. Bij allen was een zeker gevoel van onveiligheid, maar zij hadden een zwaard, daarop steunden zij.

Waren de Hugenoten niet zeer gerust, ook bij Katharina de Medicis was onrust. Tot dusverre waren hare plannen meesterlijk gelukt, maar er was kans op, dat ze in duigen vielen, wanneer de Hugenoten al te achterdochtig werden. Dat moest ze voorkomen en daarom haar slag slaan eer het te laat was. In den namiddag van denzelfden 23 Augustus verzamelde het italiaansche monster eenige andere monsters om zich heen in den tuin der Tuileriën, om daar een moordplan vast te stellen, om daar een vreeselijk bloedbad te regelen. We treffen in dien bloedraad aan, behalve de duivelin Katharina, haar zoon Anjou, even twintig jaar, als zijn broeder Karel opgevoed — neen afgericht — door den Florentijner Albert de Gondi, mede tegenwoordig als de grootste vertrouweling van Katharina. Voorts den kardinaal de Guise, vorst der roomsche kerk; Hendrik de Guise een jongmensch van twee en twintig jaren, die zich eerst nog wel eens overtuigen mocht of Coligny werkelijk schuldig was aan den moord zijns vaders; René Birago of de Biragué, een fortuinzoeker uit Milaan, die door zijn kuiperijen en kruiperijen tot hoog aanzien geklommen was; die slachters wilde hebben in plaats

van soldaten om te kunnen afmaken; LOUIS DE GONZAGUE gewoonlijk hertog van Nevers genoemd, een geslepen hoveling, ijverig wanneer het op moorden aankwam. Ook de maarschalk de TAVANNES behoorde tot KATHARINA's satellieten. Hij was een bekwaam veldheer, maar ook een doorslepen booswicht, wreed van aard en een persoonlijke vijand van de COLIGNY, die hem menige overwinning duur had laten betalen. Hij beroemde er zich op, dat hij het gunstige verdrag met de Hugenoten in 1562 gesloten met geweld belet had.

De eedgenooten waren het spoedig eens welk plan zij zouden volgen. Toen naar den koning om dezen voor hun plan te winnen. Zal KATHARINA de overwinning behalen?

Terecht zegt een geschiedschrijver: „Frankrijks toekomst hing af van een woord, een wenk van een zwakhoofdige, een geest zonder kompas en roer, bijna een zinnelooze, levende te midden van helsche geesten. Wij zien hoe een goddelooze moeder met satanische sluwheid het gift bij druppelen giet in de huiverende ziel van haren zoon en ten slotte hem elken uitweg verspert — behalve dien der misdaad."

Zij sprak: „De Hugenoten verkeeren in een staat van opgewondenheid wegens den aanslag op de COLIGNY, waardoor zij tot alles in staat zijn. Overal wapenen zij zich, niet om u te dienen maar om u te overweldigen. De admiraal heeft 6000 man paardevolk en 10.000 Zwitsers ontboden. Allerwege staan de rebellen in verstandhouding met allerlei slag van lieden om uw gezag te vernietigen. Korten tijd zal het duren of zij vereenigen zich met Spanje tegen u."

DE KONING. „De Hugenoten zijn met recht ontevreden over den aanslag en ik zal dien straffen."

KATHARINA. „Ik zelve heb dien aanslag belast, omdat mijn leven in gevaar is, zoolang de COLIGNY leeft. Men heeft mij verzekerd, dat er een aanslag op mijn leven is gesmeed. De katholieken hebben besloten er een eind aan te maken en als gij niet van hun hulp gediend zijt, dan zullen zij zelf een kapitein-generaal kiezen en een verbond sluiten tegen de Hugenoten. Dan zult gij tusschen twee partijen in staan. Parijs heeft zich reeds gewapend."

DE KONING. „Hoe is dat mogelijk, naardien ik verboden heb, dat men zich in de wijken wapenen zou."

KATHARINA. „De wijken zijn reeds gewapend."

't Was zoo. KATHARINA had hierin waarheid gezegd. Voor die wapening had GUISE gezorgd. 't Werd bevestigd door hare deelgenooten. Sluw als zij was, liet zij haren zoon gevoelen, dat hij voor zijne onderdanen naar Maux had moeten vluchten, wel wetende, dat

zij hiermede een teedere snaar had aangeroerd en KAREL meermalen in drift ontstak wanneer op die vlucht gezinspeeld werd.

Zij ging voort. „Wij hebben den aanslag op COLIGNY gesmeed, om den koning te redden. Ware die aanslag gelukt, dan was de dood van dien eenen genoeg geweest; nu niet meer, want de tegenstanders zijn nu meer te vreezen en meer verbitterd en daarom moeten al de Hugenoten vallen."

De koning schrikt van dezen voorslag. Hij hijgt, hij is als een wezenlooze gelijk. KATHARINA dreigt daarop, dat zij het hof en het land zal ruimen om hem aan zijn lot over te laten.

KAREL beefde. Hij aarzelde.

„Sire, hapert het u aan moed?" vraagt GONDI met een helschen glimlach op 't gelaat.

Die vraag ontsteekt hem in drift. Woedend springt hij van zijn zetel op, stampt op den grond en schreeuwt met een vloek: „Als ge dan wilt dat men den admiraal doode, doodt hem dan, maar met hem al de Hugenoten van Frankrijk, opdat er niet één overblijve, om mij te verwijten!"

Dat was het wat KATHARINA wenschte. Zij had de zege behaald. Maar nu ook niet getalmd. Voortgemaakt!

De wijze van uitvoering werd bepaald. De rollen werden verdeeld, opdat niemand aan de slachting zou ontkomen. Daarom zouden ook de straten met kettingen versperd, de bruggen bezet en de booten op de rivier vastgelegd worden, om ontvluchten te beletten. Een herkenningsteeken zou bestaan in een witten band om den linkerarm en een kruis aan den hoed. De leiding van de helsche zaak werd aan DE GUISE toevertrouwd, die COLIGNY voor zijne rekening nam, en de maarschalk TAVANNES zou diens bevelen uitvoeren. Deze had ook reeds voor alles gezorgd. De katholieke burgers wisten wat er geschieden zou en waren door vertrouwelingen van KATHARINA tegen de Hugenoten opgezet. Met geld was het schuim des volks door TAVANNES omgekocht, om, zoodra het luiden der klok van St. Germain l'Auxerrois zich liet hooren, op de Hugenoten aan te vallen en te vermoorden, uitgenomen HENDRIK VAN NAVARRE en den prins van CONDÉ, die van koninklijken bloede waren. Had het gemeen alles uitgemoord, dan kon het naar hartelust plunderen. De algemeene slachting zou echter eerst aanvangen, wanneer COLIGNY uit den weg geruimd was.

Toen alles bepaald was, ontbood TAVANNES de hoplieden der burgerij bij den koning. Op diens bevel gelastte TAVANNES hen hunne onderhebbende manschappen om middernacht voor het raadhuis samen te

brengen. Hij moest hun natuurlijk zeggen met welk doel, maar toen waren er ook onder die hoplieden mannen, die verklaarden hun geweten met zulk een misdaad niet te willen bezoedelen. TAVANNES, de Hugenoten-hater, ging toen te keer als een wild dier. Hij brulde, hij vloekte, en noemde in zijne woede die tegenstanders medestanders der oproerlingen, die hun koning wilden vermoorden. Hij dreigde hen de troepen, welke buiten Parijs lagen, in de stad te halen om hen de les te lezen. Toen werden die mannen bevreesd en beloofden zich naar de voorschriften van TAVANNES te zullen gedragen. Nu zeide hij hun, dat zij, zoodra zij de klok hoorden luiden, bij fakkellicht op alle pleinen en aan alle kruisstraten wachten moesten stellen, om te verhinderen, dat de bewoners naar andere straten konden vluchten, waarom de straten met kettingen zouden worden afgesloten.

Zoo was dan alles afgesproken en bepaald. Alle voorbereidselen waren gemaakt; het moorden kon een aanvang nemen.

HOOFDSTUK XXV.

EEN NACHT VAN VERSCHRIKKINGEN.

Ja, wel was 't een nacht van verschrikkingen, die nacht van 24 Augustus 1572. Vier en twintig Augustus, St. Bartholomëus-dag, wanneer de roomsche kerk gedachtenis viert van het overbrengen van 't gebeente van den apostel Bartholomëus [1]) uit Benevento naar Rome in 't jaar 983. Driehonderd jaren zijn sedert verloopen, maar nog altijd rijst een schrikbeeld voor ons oog, wanneer we slechts het woord „Bartholomëus-nacht" of „Bloedbruiloft" uitspreken. 't Was slim uitgedacht om dien dag te gebruiken tot moord en doodslag, om te plassen in het bloed van duizenden. Dan toch stonden de werkzaamheden stil, want het was immers een „heiligen" dag, en het grauw had nu den tijd om ander werk te verrichten, een werk, uitgedacht door de hel.

De avond-schaduwen zijn geweken en de nacht heeft zijne zwarte vleugelen uitgebreid. Neen, de zon zal niet zien de goddeloosheden van den nacht, maar de sterren, die schitterende verkondigers van Gods almacht, zij zullen getuigen zijn van het bloed der rechtvaardigen.

Arme Hugenoten, gij weet niet welk lot u boven het hoofd hangt. Gij hebt u ter ruste begeven, maar verschrikkelijk zal uw ontwaken zijn. En toch, gij zijt er duizenden malen beter aan toe dan uwe bela-

1) Waarschijnlijk dezelfde apostel die Johannes Nathanaël noemt, van wien de Heiland zulk een schoon getuigenis gaf.

gers. Ziet die sterren, zij wenken en lokken u naar 't Vaderhuis, naar dien Vader, die boven de sterren woont. Reeds schittert het morgenrood van het overgankelijke rijk des lichts in uw oog en gij zult ontwaken en rusten onder de eeuwige palmen, omdat de „Morgenster" is opgegaan in uwe harten. Dan ook zult gij kunnen vragen: „Hoe lang, o heilige en waarachtige Heerscher, oordeelt en wreekt gij ons bloed niet van degenen die op de aarde wonen?" en dan zal ook tot u het antwoord zijn: „dat gij nog een kleinen tijd zoudt rusten totdat ook uwe mededienstknechten en uwe broeders zullen vervuld zijn, die gedood zullen worden gelijk als gij." [1])

Bij de Hugenoten was alles in rust. Ook bij Coligny. Niet zoo in 't paleis. Daar was geen rust te vinden. Nauwelijks was het donker geworden of de koning liep vol angst van de eene kamer in de andere. Hoe gaarne zou hij zijn vriend, den graaf de la Rochefaucould, een wenk ter waarschuwing gegeven hebben, maar het ijskoude, hardvochtige gelaat zijner moeder benam zijn moed. Toch waagde hij het zijn vriend te verzoeken dien avond en nacht bij hem te blijven, maar de graaf zeide dringende zaken te hebben, die nog voor den volgenden dag verricht moesten zijn en Karel liet zijn vriend gaan, om weldra te vernemen, dat hij vermoord was.

Was Karel in angst voor het bloed dat vergoten zou worden, Katharina en Hendrik waren vol vrees, dat hij op het laatste oogenblik zijne bevelen zou herroepen. De goddelooze vrouw zal zijn ontruste ziel tot rust brengen door te zeggen: „medelijden zou nu wreedheid zijn; wreedheid alleen is medelijden." Voor die machtspreuk zwichtte Karel. Toch is Katharina niet geheel zonder zorg. Zij moest voorkomen, dat het gegeven bevel *kon* ingetrokken worden en daarom moest het sein tot den aanval niet om drie uur, zooals bepaald was, maar vroeger worden gegeven. Vóór twaalf uur ging dit echter niet, want tegen dien tijd waren de gewapenden bescheiden. Katharina wist zeer goed, dat zij de Hugenoten op het alleronverwachtst moest aanvallen, dewijl deze zich anders tot het uiterste zouden verdedigen en daarom moest ook op het sein de aanval terstond geschieden. Klokslag twaalf werd door haar bepaald.

Het ongeluksuur laat zich van 't paleis het Louvre hooren. Katharina is gejaagd. Zij zendt een bode naar de naburige kerk van St. Germain de l'Auxerrois en geen vijf minuten zijn er verloopen of de klok bromt en dreunt. Het was de doodsklok. De overige klokken laten

1) Openb. VI : 10. 11.

zich mede hooren. Die doffe, onheilspellende tonen deden de lucht weergalmen van een akelig gehuil, vermengd met geweerschoten en wapengekletter, het vuur der ontstoken fakkels en het geschreeuw: „Slaat dood! slaat dood!"

De stille nacht is eensklaps verbroken door een vreeselijk rumoer. Het eerste schot had nauwelijks KAREL in de ooren gedreund of als een krankzinnige vliegt hij naar de voorkamer. Daar hoort hij 't geraas, daar ziet hij de brandende fakkels, en in de angst zijns harten herroept hij het bevel, maar 't was te laat. Het eenmaal losgelaten grauw laat zich zoo spoedig niet breidelen.

Het schieten op de straat en het rumoer wekten COLIGNY en de zijnen uit de rust. Men behoefde niet te vragen wat er gaande was; men begreep het. COLIGNY zou ook het eerste slachtoffer zijn.

Van zijn bed opgestaan, knielde de admiraal met allen, die bij hem waren, neder om zich tot den dood te bereiden. Hij verzocht zijn huisprediker MERLIN overluid te bidden.

Aan 't hoofd van een bende van 300 gewapende en geharnaste soldaten hadden de jonge hertog DE GUISE en de hertog van ANGOULÊME de straat bezet, waar de admiraal woonde. In naam des konings klopten zij aan de poort. Een edelman, die de deur opende, werd onmiddellijk doorstoken. Eenige zwitsersche soldaten van HENDRIK VAN NAVARRE die bij den admiraal dienst deden, trachten zich te verdedigen, door de deuren, welke toegang tot de vertrekken van den admiraal gaven, met allerlei huisraad zoo goed mogelijk te versperren.

Intusschen hebben de onverlaten het plein bezet en dringen de woning binnen. Een der bedienden, geheel verschrikt, kwam binnenstuiven zeggende, dat het huis geheel ingenomen en er geen kans tot verdediging was. Met de meeste kalmte sprak de eerwaardige man: „Sedert lang heb ik mij ten doode bereid. Ik heb mijne ziel Gods genade aanbevolen. Gij moet u redden, indien dit nog mogelijk is, voor mij kunt ge toch niets doen."

Aan de versperde deur gekomen, stieten de moordenaren met hunne zware geweren zoolang er tegen tot de splinters van de planken vlogen en zij de barricade konden opruimen. Als brullende stieren vlogen zij op de kamer des admiraals aan en doodden den kamerdienaar, die zijn heer nog wilde beschermen. 't Was of hun woede van minuut tot minuut toenam. De eerste, die binnenstormde gevolgd door zes woestaards met uitgetogen zwaard, was BEHME of BESME, een dienaar van GUISE. Het zevental is toch wel een weinig bedremmeld op het gezicht van dien grijsaard, welken zij niet kennen, bedremmeld door

het rustige van zijn voorkomen, zooals hij daar wegens zijn zwakte tegen den muur leunt. Een oogenblik ook maar duurde die bedremmeling.

„Zijt gij COLIGNY? schreeuwde BESME den admiraal toe, en 't antwoord was: „Die ben ik, maar heb eerbied voor mijne grijze haren, jongeling!" BESME zal op die woorden geen antwoord geven, maar stoot met een vreeselijken vloek zijn zwaard in de borst des admiraals. Dat was den moordenaar evenwel niet genoeg. Hij trok het van bloed rookende zwaard uit het lichaam om er mee te steken en te houwen, zoolang hij nog eenig teeken van leven bespeurde.

GUISE stond beneden op de binnenplaats met ongeduld te wachten. Het duurde hem te lang, want hij schreeuwde: „BESME, hebt ge uw taak volbracht?" op welke vraag deze antwoordde: „'t Is afgeloopen! Hij is er geweest!"

GUISE schreeuwt terug: „De hertog van ANGOULÊME wil het niet gelooven, zoolang hij het lijk niet voor zijne voeten ziet!" en het deerlijk misvormde lijk wordt naar beneden geworpen, waar het op de binnenplaats terecht kwam. GUISE wischte met zijn zakdoek het bloed van 't gelaat om het te herkennen. „Ja, waarachtig," roept hij, „hij is 't. Ik herken hem." Tot zijn eeuwige schande gaf GUISE het lijk een schop. Zestien jaren later zou 't hem eveneens zoo gaan.

't Was nog niet genoeg, dat men een achtenswaardig man op een deerlijke wijze vermoord had, ook zijn lijk moest nog mishandeld worden. Het werd door de moordenaars op een mestvaalt gesleept, later door het gepeupel, dat zijn huis geplunderd had, daarvan afgehaald, naakt uitgeschud, langs de straten door allerlei vuil gesleept en eindelijk met de beenen aan de galg Montfaucon opgehangen en daaronder een vuur gestookt om het lichaam te schroeien.

't Is nauwelijks te gelooven, dat de koning zelf in statigen optocht zich naar de galg begaf om den verminkten romp te zien van den man. dien hij een dag vroeger zijn vriend noemde; nauwelijks te gelooven, dat hij lachende tot zijn medegenooten zeide, toen zij het aangezicht afkeerden en den neus voor de walgelijke reuk van het half verbrande lijk dicht hielden: „Welnu, weet gij niet, dat de lucht van een dooden vijand altijd liefelijk en aangenaam is?"

Of de slechte lessen zijner moeder ook vrucht droegen!

Toen de woede eenigermate bedaard was, heeft MONTMORENCY, de neef van COLIGNY, het lijk afgenomen en te Chantilly plechtig begraven.

Zoodanig was het einde van den man, dien we als een groot man hebben leeren kennen, als een man, die met God wandelde. Een

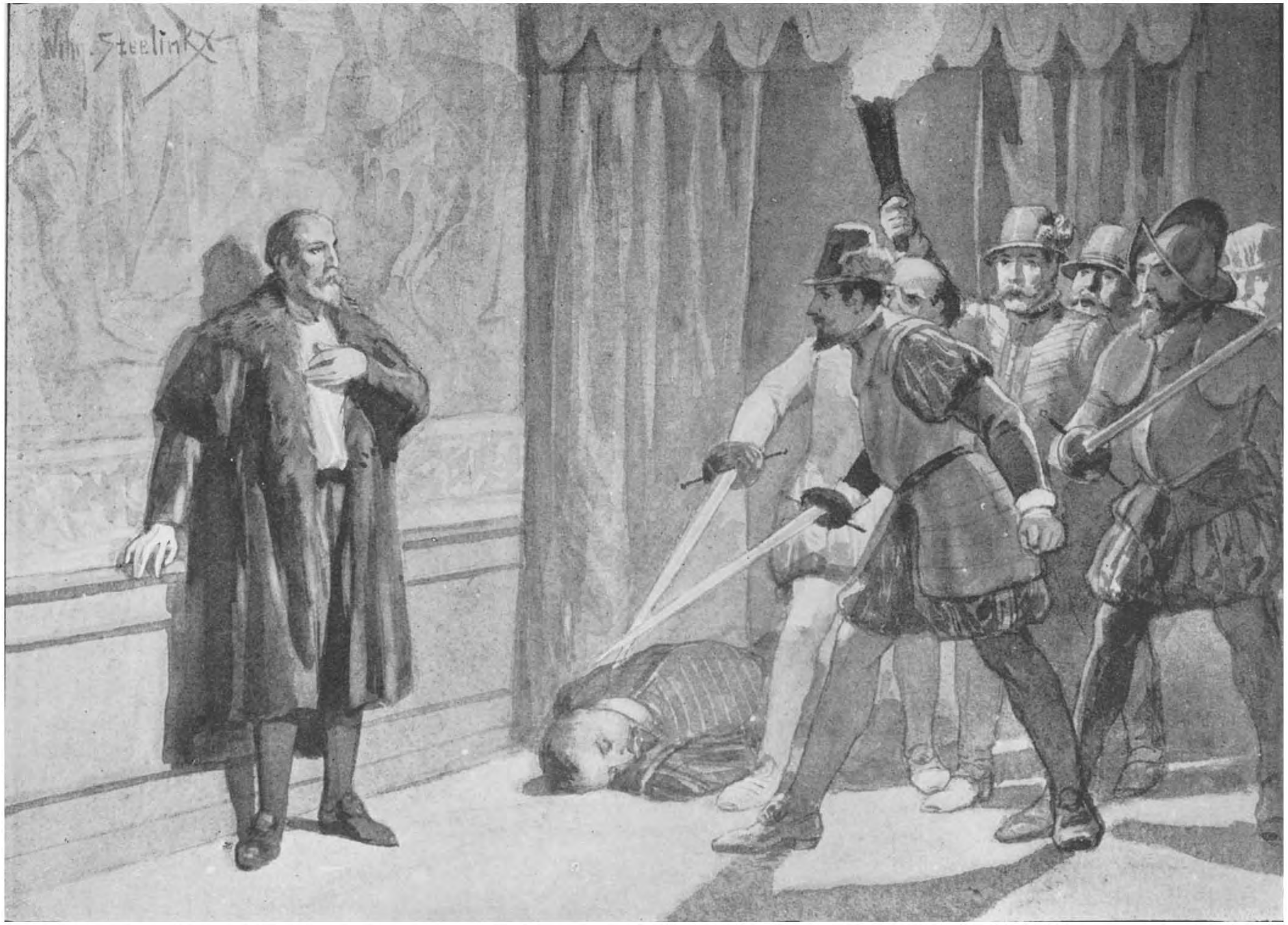

DE MOORDAANSLAG OP GASPARD DE COLLIGNY.

loffelijk getuigenis kon zelfs een vijand hem niet onthouden. [1]) Deze zegt van hem: „Zoo was het einde van GASPARD DE COLIGNY VAN CHASTILLON, admiraal van Frankrijk, een man van orde, van verstand en hart. Ondernemend, gehard, vlug en bekwaam, goed soldaat en goed aanvoerder, niet minder bekwaam in de behandeling van den degen, als in de behandeling van staatszaken. Maar hij was de noodlottige geesel van Frankrijk, de fakkel, die het vuur des burgeroorlogs tot driemalen toe in zijn vaderland deed ontbranden [2]); gedeeltelijk doordat hij voor het Calvinisme uit al zijn vermogen ijverde en nog meer door zijne onbegrensde eerzucht [3]). Onder al de leden van zijne partij was hij de eenige, die waarlijk een goed Hugenoot was."

MONTESQUIEU zegt: „De admiraal COLIGNY werd gedood op het oogenblik dat hij niets anders dan den roem van den staat in het hart had."

Sommigen beweren, dat KATHARINA het hoofd des admiraals naar den paus te Rome opzond, om dien te overtuigen, dat zijn grootste vijand was omgebracht. Voor dit beweren is veel grond want van een karakter als dat van KATHARINA DE MEDICIS was zoodanige handeling wel te verwachten.

Er moest toch een schijn van recht aan den moord gegeven worden en daarom velde het parlement een paar maanden later het volgende vonnis:

1. Het parlement verklaart den admiraal de COLIGNY als een samenzweerder tegen den koning en den geheelen staat, en beschuldigt en veroordeelt hem daarom als een verrader.
2. Zijn gedachtenis wordt ten eenenmale uitgewischt.
3. Indien iemand zijn lijk of beeltenis vertoont, die zal opgehangen worden.
4. Zijne wapenen en kleeding zullen aan den staart van een paard gebonden door Parijs en andere steden gesleept worden als teeken van eeuwige schande.
5. Zijne bezittingen worden verbeurdverklaard ten behoeve des konings.
6. Zijne kinderen worden van den adelstand vervallen en onmondig verklaard.
7. Zijn huis en kasteel Chastillon zullen worden verwoest en afgebroken.
8. Op die plaats zal het vonnis, in een koperen plaat gesneden, worden opgericht.

Zeven en twintig jaar later (1599) is COLIGNY recht wedervaren. De Raad van State te Parijs verklaarde COLIGNY van allen smet ge-

---

[1]) De jezuit Mainbourg. [2]) We weten, dat dit een onwaarheid is. [3]) Tweede onwaarheid.

vrijwaard en zijne nakomelingen ontheven van allen smaad, die door het uiteinde des admiraals op hen zou kunnen rusten.

De dood van Coligny was het sein voor den algemeenen moord. Terwijl de doodklok luidde, zong men in 't klooster Litaniën ter eere van de maagd Maria en *dat* toen de stad door den rooden vlam der toortsen verlicht en de straten met bloed geverfd werden, en *dat* terwijl de moord door Parijs holde. Het was een feest van kanibalen.

Niet wetende wat het rumoer te beduiden had, vlogen de inwoners van hunne legersteden half gekleed naar buiten om te vernemen wat er gaande was, maar nog voor zij recht tot bezinning gekomen waren, lagen zij in hun bloed te wentelen. Velen, die naar de woning van den admiraal ijlden, werden daar met geweerschoten ontvangen en vluchtten weder terug over het plein van het Louvre om daar den dood te vinden. En door wien? Ook door de eigen hand des konings. Hij was ontaard genoeg om het werk van een beul te verrichten en op zijn eigen onderdanen te schieten.

Een ooggetuige, de roomsch katholieke du Thou, schrijft: „Geheel de stad was een afgrijselijke slachting; alle pleinen, alle straten weergalmden van 't getier der razenden, die allerwegen heenstormden om te moorden en te plunderen; overal hoorde men de jammerkreten der doorstoken lieden en van hen, die het moortuig op zich gericht zagen. Onophoudelijk zag men dooden en stervenden uit de vensters werpen; de binnenplaatsen lagen vol lijken; onmenschelijk werden ze over de straten gesleurd, door slijk en plassen van bloed. Een ontelbare menigte werd er afgemaakt, mannen, vrouwen, kinderen..."

Du Thou zegt niets te veel. De mannen met witte banden om den arm doodden niet alleen ieder, dien zij op straat ontmoetten, maar die kanibalen trapten de deuren der huizen in en vermoordden wat hun voorkwam. Niemand werd verschoond, grijsheid noch jeugd, mannen noch vrouwen, en zelfs zuigelingen werden op den arm der vluchtende moeders het hoofd gekloofd, zoodat het bloed in 't aangezicht der moeders spatte. Alle mogelijke wapenen, dolken, messen, pieken, degens, geweren werden gebruikt voor deze afschuwelijke menschenslachting.

Inderdaad de hel was losgebroken, want het was een moorden zonder eind. Dienstboden doorstaken hunne heeren, en zij, die uit gastvrijheid Hugenoten hadden opgenomen, vermoordden hunne gasten. Zelfs de vrouwen namen deel aan den moord en brachten de kinderen der Hugenoten om 't leven. Vluchten in kelders of op daken hielp weinig, want het moordende rot wist hen ook daar te vinden. Ruim

tweehonderd edelen, die als gasten ter bruiloft naar Parijs waren gekomen en in het Louvre gehuisvest, werden door de soldaten der garde van het bed gelicht en bijna ongekleed naar het plein gesleept om daar op een wreede wijze den dood te vinden. Het hielp niet of HENDRIK VAN NAVARRE om 't behoud van hun leven smeekte; hij moest voor zijne oogen zien, dat zijne trouwste dienaars vermoord werden. Wie met welgevallen naar de slachting stonden te kijken, was koning KAREL IX en zijn fatale moeder met hare hofdames, die met schaamtelooze blikken de lijken der slachtoffers bezagen.

't Was een vreeselijke nacht, maar ook een vreeselijke Zondagmorgen! De sterren waren voor 't oog onzichtbaar geworden en nu zou de zon getuige zijn van de ongerechtigheden in Parijs. Eén dag? Neen, langer. Nog twee dagen en twee nachten. De priester CLAUDE HATON verhaalt hoe er drie dagen werden bestemd tot het opsporen der Hugenoten om allen te dooden, die binnen Parijs gevonden werden.

De koning ziet aan zijn venster hoe zijn broeder HENDRIK op de brug van Notre Dame de uitvoering leidt. Hij hoort hoe GUISE overluid schreeuwt: „Het is de wil des konings om het geheele adderengebroedsel der ketters te verdelgen," en hoe ook TAVANNES als een waanzinnige zijn stem verheft, roepende met een helschen lach op 't gelaat: „gaat maar voort met aderlaten; de geneesheeren zeggen dat het aderlaten even gezond in Augustus is als in Mei!" Weer anderen hoort hij vloeken en schreeuwen: „Haast u wat met afmaken! steekt dood! werpt ze uit de vensters! verstikt ze! smijdt ze in de Seine!"

Zal de koning dien schreeuwers alleen de eer gunnen? Neen, ook hij schreeuwt: „slaat dood! slaat dood!" En de onverlaten voldoen aan den koninklijken wensch; men wurgt, men snijdt, men steekt, men knevelt en werpt de geknevelden in de rivier. Maar hij doet nog meer dan schreeuwen. „De man, die den titel voert van „allerchristelijken koning" (!) ziet hoe vluchtelingen de rivier willen overzwemmen om zich te redden. Met Gods naam op de lippen: „Schieten, Mort-Dieu, ze vluchten!" schiet hij op de ongelukkigen.

De Seine was gezwollen van de lijken, die er bij duizenden waren ingeworpen, zoodat bij een kromming van de rivier het water geen vrijen afloop had. Hoopen lijken en stervenden bedekten den grond, misvormd en naakt uitgeschud, en... KATHARINA kon met hare hofdames onder luid gelach rondzien of zij ook bekenden zag.

Hoe er gemoord was, daarvan geven ons een slager en een goudsmid een paar voorbeelden. De eerste ging eenige dagen na den moord naar den koning om dien te vertellen, dat hij met eigen hand hon-

derdvijftig, en de goudsmid beroemde er zich op dat hij vierhonderd ketters gedood had. En wat schreef de pauselijke gezant op den Bartelsdag zelven naar Rome: „Heel de stad heeft de wapens opgevat; de huizen der Hugenoten zijn belegerd en bestormd, met verlies van zeer veel menschen, en geplunderd door 't gepeupel met ongeloofbare roofzucht. Menigeen zal van avond zijne paarden voederen, zijn rijtuig stallen, eten en drinken uit zilveren vaatwerk, die van zijn leven er niet aan gedacht had. Men ziet op de straten niet anders dan witte kruisen aan de hoeden en mutsen van alle personen, welke men ontmoet, zonder onderscheid, en dat maakt een heel schoon effect." Priester HATON verzekert, dat te Parijs in drie dagen en drie nachten meer dan 7000 gedood en geveld werden, behalve de overigen, die in de rivier geworpen werden en niet bekend waren.

Maar was er dan niemand aan de slachting ontkomen? Ja, maar slechts weinigen in vergelijking van de omgebrachten. Die aan de andere zijde van de Seine woonden, in de voorstad St. Germain, MONTGOMMERY, ROHAN en SEGUR LA FERRIÈRE, hadden den tijd om te vluchten.

Bij de bestorming van COLIGNY's woning had ook de predikant MERLIN gelegenheid te ontkomen. Sommigen zochten een schuilplaats op het dak van het huis en bleven daar door de duisternis begunstigd tot zij gelegenheid hadden zich te redden.

Een knaap van dertien jaren lag uren lang onder de lijken van zijn vader, broeder en anderen, toen er een man aankwam, zoekende bij de dooden en stervenden wat van zijne gading was. Het kind ziende, uitte hij een woord van medelijden en dit gaf den knaap moed fluisterende te zeggen: „Ik ben niet dood, red mij." De man had nog zooveel menschelijk gevoel, dat hij later den knaap redde, maar niet op 't oogenblik, want de moordenaars waren nog druk aan 't werk. Die geredde knaap was later de maarschalk LA FORCE.

Maar hoe liep het af met de drie voorname Hugenoten: TELIGNY, schoonzoon van COLIGNY, HENDRIK VAN NAVARRE en HENDRIK VAN CONDÉ? De heer TELIGNY, zeer gezien bij den koning, bleef langen tijd gespaard, omdat men vreesde, dat de koning over zijn dood toornig zou zijn, maar een komt in blinde woede uit den hoop moordenaren en doorsteekt hem midden op de straat. LOUISE DE COLIGNY was eensklaps weduwe en wees.

En nu NAVARRE en CONDÉ. We weten reeds, dat beiden moesten gespaard blijven, want de koning had hun iets te zeggen. Nog op denzelfden Zondagmorgen terwijl het moorden in vollen gang was, liet hij beiden in zijne tegenwoordigheid brengen en zeide hun met

korte en bitse woorden, dat hij tot dien maatregel had moeten besluiten, omdat hunne vrienden oproermakers waren, die hem, zijne moeder en het gansche koninklijk geslacht wilden ombrengen, dat hij niet kon begrijpen, hoe zij met zulke lieden gemeene zaak konden maken. Voorts zeide hij dien „verdoemeniswaardigen" godsdienst niet langer te dulden, wijl die tot vorstenmoord en oproer aanspoorde. Hij eischte, dat zij terstond van dien godsdienst afstand doen en tot de roomsche kerk zouden terugkeeren en indien niet, zij dan eveneens zouden behandeld worden als zij nu met eigen oogen zagen.

De jezuïet Maimbourg zegt: „Zonder dralen en met veel eerbied antwoordde Hendrik van Navarre hierop, dat hij volstrekt niet stijfhoofdig in dit opzicht wilde zijn; dat hij dadelijk gereed was om zich te laten onderwijzen en van ganscher harte het roomsch katholieke geloof te omhelzen, wanneer men hem daarvan de waarheid zou hebben leeren inzien, die hij nu nog niet kende."

Condé antwoordde anders. Hij zeide, dat de koning over zijn goed en bloed kon beschikken naar zijn believen, want hij was zijn onderdaan en daarenboven in zijne macht; maar over zijn godsdienst was hij alleen aan God verantwoording schuldig, van wien hij zijn godsdienst ontvangen had.

De koning, reeds woedend om zijn moordzucht evenals het parijsche gemeen, werd op dit antwoord nog woedender en ontzag zich niet zijn neef allerlei scheldwoorden toe te voegen. Hij noemde hem een verleider, een woestaard, een opstandeling en een zoon van opstandelingen. Hij zwoer bij God, dat hij hem zou laten vermoorden, indien hij zijne woorden niet introk. Condé bleef echter onbewegelijk en dit vermeerderde de woede van den koning. Hij greep zijn wapen om Condé te doorsteken en zei met een eed, dat hij nu al de Hugenoten, waar zij zich ook bevonden, zou laten ombrengen en met hem een begin zou maken. Bij het woord wilde hij de daad voegen, toen zijn jeugdige vrouw, Elizabeth, naar hem toesnelde, zich met gevouwen handen aan zijne voeten wierp en hem met tranen in de oogen bezwoer van zijn voornemen af te zien. Toen wierp Karel het wapen uit de hand, zag zijn neef met bliksemende oogen aan en zeide: „Gij hebt te kiezen tusschen de mis, den dood of de bastille!" en hem den rug toekeerende, verwijderde hij zich.

Deze bedreiging met een woedenden blik uitgesproken, deed Condé wankelen en hij beloofde te doen, wat de koning van Navarre deed.

Noch het volk noch het hof geloofde aan de oprechtheid van beider afzwering, maar in een oogenblik van nood afgeperst.

HOOFDSTUK XXVI.

DE MOORDLUST IS NOG NIET VOLDAAN.

Het was niet alleen te Parijs, waar de menschenslachting plaats had. Ook in de provinciën. Ook daar hadden KAREL en KATHARINA tot hun eeuwige schande den moord voorbereid, ook daar hadden zij het leugenachtige bericht doen verspreiden van een samenzwering der Hugenoten tegen de regeering, en, om de bevolking tot verbittering jegens de protestanten te prikkelen werd gewezen op den buit, welke er te halen was. Al wat dweepzucht en godsdiensthaat konden bedenken, werd aangewend om het volk tot woede te brengen. Aan MANDELOT, stadhouder van Lyon, werd de leiding van den moord opgedragen. Duizenden en tienduizenden zijn er ook gevallen.

Te Meaux werden de Hugenoten in de gevangenis gedood, vele dagen achtereen, en omdat het met den degen te langzaam ging, gebruikte men ijzeren hamers. Vierhonderd huizen, die in de schoonste wijk van de stad stonden, werden geplunderd en verwoest.

Te Troyes was de beul menschelijker dan de gouverneur. Toen deze bevel gaf de gevangenen te vermoorden, antwoordde de beul: „Het zou tegen den eisch mijner betrekking zijn, want ik heb niet geleerd iemand anders te dooden, dan tegen wien eerst een doodvonnis is geveld." Ook anderen, die midden in de slachting zich den moed voelden ontzinken, moesten wijn gebruiken, om hun slachterswerk te kunnen voortzetten.

Te Orleans waar nog drieduizend Hugenoten werden gevonden, reden mannen te paard door de straten, roepende: „moed, kinderen, doodt hen allen en daarna zult gij hunne bezittingen plunderen!" Zij, die in de laatste oorlogen de hervorming hadden afgezworen, waren nu het hevigst.

Te Rouaan namen vele Hugenoten de vlucht en anderen werden in de gevangenis geworpen. De moord begon daar eerst op 17 September en duurde tien dagen voort. De gevangenen werden afgeroepen volgens een lijst, die men den moordenaren gegeven had.

Op Zondag 31 Augustus werd te Toulouse bekend, wat te Parijs gebeurd was. Terstond werden de poorten gesloten en liet men de Hugenoten, die van het dorp Cassault wederkeerden, waar zij hun godsdienstoefening gehouden hadden, slechts een voor een door kleine deurtjes binnen. Dadelijk werden zij in de gevangenissen en in de kloosters gebracht en gedurende een maand opgesloten. Toen werden ze op bevel van den eersten president Dafis ter dood gebracht. Driehonderd kwamen daar om, onder welke de vijf raadsheeren, die, na hun dood, in hun orde-gewaad aan een vlierboom werden opgehangen.

Te Bordeaux werd de moord uitgesteld tot groot misnoegen van den jezuiët Augier, die dagelijks van den predikstoel hevig uitvaarde over de bloohartigheid van den gouverneur. Eindelijk werd een bende moordenaars georganiseerd, welke men den naam gaf van „roode of kardinalenbende."

Zoo ging het ook in andere steden, maar alles was nog gering bij den moord te Lyon. De gouverneur Mandelot beval de Hugenoten op te sluiten in de gevangenissen van het aartsbisschoppelijk paleis, van de Franciskanen en van de Celestijnen en hen dan vervolgens te dooden bij geregelde gedeelten. De oeverbewoners van de Rhône, in Dauphiné en Provence waren ontzet over de menigte van lijken, die met den stroom kwamen afdrijven, waarvan sommige aan lange stokken vastgemaakt en afschuwelijk verminkt waren.

Capilupi, een edelman van het pauselijk hof, was bijzonder ingenomen met de moorden te Lyon. Hij zegt: „dank zij de verwonderlijk goede orde en het voortreffelijk beleid van den heer de Mandelot, gouverneur der stad, zijn al de Hugenoten een voor een als schapen ter hand genomen."

Mandelot heeft den koning verzocht om zijn aandeel in de nalatenschap der dooden te ontvangen, maar welk aandeel hem is toegekend, weet men niet; wel weet men, dat de koning voor zichzelf de som van drie millioen goud uit de moorden geslagen heeft.

Ook de beul van Lyon heeft als die van Troyes geweigerd de hand te slaan aan de ten doode gedoemde Hugenoten. Ook deze zeide: „Na een rechterlijk vonnis zal ik zien, wat mij te doen staat."

't Was niet alleen in de steden maar ook ten platten lande koelde men zijn wraak. Inderdaad Frankrijk was één groot moordveld, waarop de beste burgers het leven lieten. Niet minder dan twee maanden duurde de vervolging. De pauselijke nuntius, SALVIATI, schreef: „Dikwerf, des nachts en in stilte, werpt men eenige tientallen Hugenoten in de rivier, die men des daags allerwegen heeft opgevangen." De gezant van Savoie meldde op 13 September, dat men elken avond vele Hugenoten, die in de huizen gevonden of in de gevangenissen opgesloten waren geweest, in de Seine wierp" en hij voegt er een paar dagen later bij; „Men gaat voort met een groote executie tegen die lieden, maar in den nacht, en zij worden in de rivier geworpen."

We hebben 't reeds gezegd, duizenden en tienduizenden slachtoffers werden neergeveld.

Ons hart gruwt van zooveel moorden, en afgrijzen vervult ons jegens de uitvoerders van zulke misdaden. 't Verkwikt ons, wanneer we op beter voorbeelden kunnen wijzen en die het durfden wagen zich tegen de bevelen des konings te verzetten. We zien het in den graaf ORTHOZ van Bayonne. Deze had den moed te schrijven: „Sire, ik heb het bevel van uwe majesteit aan de getrouwe onderdanen en krijgslieden van het garnizoen medegedeeld, dan ik heb onder hen niemand kunnen vinden, die zich als beul wilde laten gebruiken, slechts goede burgers en dappere soldaten kon ik onder hen vinden."

Niet lang daarna was ORTHOZ een lijk. Hij was door vergif omgebracht.

Ook andere gouveneurs van provinciën, die het kwaad wel niet ten volle konden keeren, hebben toch veel gedaan om dat kwaad zooveel mogelijk te verminderen.

Maar we mogen de MONTMORENCY's niet vergeten en vooral niet JEAN HENNUYER, bisschop van Lisieux. Niet in 't geheim maar in 't openbaar verklaarde hij, dat het uitroeien van ketters geen verdienstelijk werk was ofschoon de kerk het leerde. Inderdaad HENNUYER was een achtenswaardig, beminnelijk man. Reeds twaalf jaren lang had hij zijn bisdom met zachtheid en orde bestuurd. Hij maakte zeer veel werk van 't onderwijs en stelde er grooten prijs op, dat zijne gemeente niet alleen wist wat het geloof was, maar dat zij er ook naar leefde, terwijl hij zelf een liefelijk voorbeeld gaf in al wat het uitwendige leven betreft. Daar komt de afgevaardigde des konings bij hem, om hem te zeggen, dat al de Hugenoten van Lisieux gedood moeten worden. „Neen, neen!

mijnheer, dat zult ge niet doen," was 't antwoord des bisschops, „daartegen zal ik mij met alle macht verzetten. En dat zal ik altijd blijven doen tegen alles, wat tegen recht en billijkheid strijdt. Ik ben de herder der gemeente van Lisieux en deze lieden, die gij wilt laten ombrengen, zijn mijne gemeenteleden, mijne schapen. Al zijn ze nu verdwaald, omdat ze uit de ware schaapskooi van Christus zijn weggeloopen, toch verlies ik de hoop niet, dat ze eenmaal weer terug zullen komen. Nergens in 't Evangelie staat geschreven, dat een herder der gemeente het mag aanzien, dat het bloed zijner schapen vergoten wordt, integendeel vind ik er in, dat hij verplicht is zijn bloed en zijn leven voor hen ten offer te brengen. Ga dus met dit bevel weer terug. Zoolang God mij het leven spaart, zal het hier niet worden uitgevoerd, want God heeft mij dat leven alleen geschonken om het tot het geestelijk en tijdelijk welzijn mijner gemeente te besteden."

De afgevaardigde des konings verlangde toen van den bisschop een schriftelijk bewijs, waarin deze de redenen vermeldde, die hem verhinderde in de uitvoering van zijn taak.

„Zeer gaarne," sprak de bisschop en hij gaf hem het verlangde bewijs. Tot veler verwondering bleven èn bisschop èn gemeente gespaard.

En nu, de bloedbaden zijn afgeloopen. Als de vraag zich aan ons opdringt: Wie was in deze zaak de meest schuldige? dan antwoorden we zonder aarzelen: KATHARINA DE MEDICIS. Alle schuld moet op haar boosaardig hoofd neerkomen. Zij, die meer van een helsche furie dan van eene vrouw had, kon de zwaarte van haar misdrijf dragen, zonder er onder te bezwijken, bewijs dat zij door een boosaardige macht, door satan zelf, ondersteund werd. Ja, de vloek van 't menschelijk geslacht rust op het hoofd van KAREL IX, omdat hij in dien noodlottigen tijd den schepter voerde, en omdat hij, zoodra het bloedbad begonnen was in zulk een woede geraakte, dat hij zelf de beul zijner onderdanen werd. De meest schuldige was hij echter niet. Hij had oogenblikken van openheid en edelmoedigheid; hij aarzelde en hij was de eenige aan 't bedorven hof, die daarna zelfverwijt heeft gekend.

CHATEAUBRIANT zegt van hem: „Moet men geen medelijden hebben met dezen vorst van drie en twintig jaren, geboren met een gelukkigen aanleg, van nature begaafd met een edelmoedig karakter, maar die het slachtoffer werd van een verachtelijke moeder, die er behagen in vond om haar kind te bederven door alle kunstgrepen der verleiding en des gezags?"

Dat de vreugde onder de vijanden der Hugenoten groot was, kunnen we ons voorstellen. Terwijl het moorden nog aanhield en het bloed der slachtoffers door Parijs stroomde, hield de geestelijkheid een algemeene processie. Zij besloot zelfs om een jaarlijksch feest te vieren ter gedachtenis aan de roemrijke overwinning, en terwijl op de roomsche predikstoelen dankzeggingen werden uitgesproken, werd er een medaille geslagen met het rondschrift: „De vroomheid heeft de gerechtigheid doen ontwaken."

In Frankrijk werden feestredenen gehouden over een schandaal waarvan elk rechtgeaard mensch gruwde. Een der grootste talenten in dat land, Muretus, zegt: „dat de sterren nooit zoo helder geflonkerd hadden als in dien nacht; „dat de Seine nooit trotscher hare wateren had voortgestuwd, dan toen zij dit kettersche ontuig naar zee voerde."

Te Rome kende de vreugde geen palen. De overbrenger van 't bericht werd met duizend goudstukken beloond. Geheel Rome vierde een zegefeest zoo schitterend en prachtig mogelijk. Karel IX en Katharina werden hemelhoog verheven. Vreugdevuren werden op alle pleinen ontstoken. Het kanon werd van den Engelenberg gelost. In den hoogsten luister van kerkelijke praal, omgeven van kardinalen, bisschoppen, priesters en monnikken trok de paus door de straten van Rome naar de kerk van den H. Lodewijk om te danken voor de overwinning op de ketters behaald. De kardinaal Guise, die naar Rome was gegaan, had met gouden letters op het kerkgebouw laten zetten, dat de Heer de wenschen en gebeden had verhoord, die hij sedert twaalf jaren had opgezonden. Dagen achtereen duurde het feest. De processiën, de Te Deums, de openbare vreugdebedrijven wisselden elkander af.

Nog meer. De heugelijke gebeurtenis moest vereeuwigd worden en daarom liet de paus een medaille slaan, die aan den eenen kant zijn borstbeeld vertoonde en aan de keerzijde prijkte met een tafereel uit den moordnacht met het randschrift: „de slachting der Hugenoten."

Maar nog niet genoeg. In het Vaticaan liet de paus muurschilderingen aanbrengen, ontleend aan den Bartholomëus-moord. De eene schildering stelt voor den admiraal, die gewond naar zijn woning wordt gebracht; de tweede Karel IX, die met zijn Raad besluit neemt tot den moord; de derde het bloedbad zelf.

Toen later de Franschen Rome bezetten, zijn de onderschriften dier schilderstukken weggenomen, omdat die als een beleediging voor Frankrijk werden beschouwd, maar de muurschilderingen zelf moeten nog aanwezig zijn.

Zooeven zeiden we, dat de paus een belooning uitreikte aan den overbrenger van het bericht. Ook Besme, de moordenaar van Coligny, werd beloond, en waarmede? Door een der onechte dochters van kardinaal Guise ten huwelijk te ontvangen. Dubbele schande alzoo, voor een priester zulk een belooning te kunnen en die te willen geven aan zoodanig man als Besme.

Was de uitgelatenheid te Rome groot, niet minder te Madrid. Filips II, „de duivel van het Zuiden," schreef, dat men hem geen aangenamer tijding had kunnen zenden, maar hem een van de grootste genoegens had verschaft, die hij in zijn leven had gesmaakt.

Niet minder vreugde bij Alva. Toen hij het bericht in de Nederlanden ontving, juichte en jubelde zijn leger, alsof het de grootste overwinning behaald had. Kanonschoten werden gelost, vreugdevuren ontstoken, enz.

Portugal verheugde zich als Spanje. Te Lissabon werd een processie gehouden, waaraan de zoon des konings deelnam.

Zoo toonde gansch Rome hoe het dacht over den Bartholomëus-nacht.

HOOFDSTUK XXVII.

VRUCHTEN NA DE BLOEDBRUILOFT.

Geen land buiten Frankrijk, dat zooveel door de gebeurtenissen geleden heeft, als ons land. Frankrijk toch had hulp beloofd tegen den tiran ALVA, maar die hulp kwam niet, een hulp waarop men zoo gerekend had. Waarom zij niet kwam, weten we. 't Was door 't verraad van KATHARINA DE MEDICIS. Ware die bijstand gekomen, waarschijnlijk zou het leger van ALVA geslagen zijn geworden, doch nu moest prins WILLEM 't beleg voor Bergen opbreken en ALVA had weer vrij spel. Toch zou God eenmaal verlossing geven; Hij alleen. Hij had geen menschelijke hulp noodig.

Geweldig was de schok in Europa op de mare van den moord. KAREL zelf werd bevreesd voor de gevolgen en stapelde leugen op leugen om zijn gedrag aan alle hoven in een onschuldig daglicht te stellen. Dán was de moord een gevolg van de vijandschap, die er tusschen de GUISEN en de COLIGNY's bestond, dán weder omdat COLIGNY een samenzwering gesmeed had. KAREL mocht evenwel zeggen, wat hij wilde, men wantrouwde hem Koningin ELIZABETH van Engeland gaf zijn gezant de ondubbelzinnigste blijken harer verontwaardiging. Die gezant, belast door KAREL om diens verontschuldigingen over te brengen, werd door het gansche hof in rouwgewaad opgewacht. Een sombere droefgeestigheid was op aller gelaat te lezen; er heerschte in de audiëntiezaal en in alle zalen een stilte als die des grafs. En toen de gezant de breede rij der in 't zwart gehulde heeren en dames

doorging, was er niemand die hem met een groet zelfs met een blik verwaardigde. Aan den troon der koningin genaderd, bracht hij stamelend zijns meesters verdediging uit. De koningin liet hem spreken, doch antwoordde hem niet en liet 't aan hem zelven over zich te verwijderen. „Nooit had er vreeselijker en aangrijpender tooneel plaats" zegt HUME.

In Noord-Duitschland ging het ook niet aan om den moord te verdedigen. De gezant SCHOMBERG deed al zijn best om het verzinsel van COLIGNY's samenzwering ingang te doen vinden, maar niemand geloofde hem. Ja, zelfs wilde men niet anders dan schriftelijk met hem onderhandelen, want niemand vertrouwde een afgezant van KAREL IX. Het woord, de roem en de naam van Frankrijk waren ten eenenmale onteerd.

Toen in 't volgende jaar de hertog van ANJOU door Duitschland trok, bracht de keurvorst PALATIJN hem in zijn kabinet en zeide op 't portret van COLIGNY wijzende: „Gij kent dezen man; gij hebt den grootsten bevelhebber der christenheid doen sneven en gij hadt het niet moeten doen, want hij heeft u en den koning de grootste diensten bewezen." De hertog antwoordde hierop: „het was de kardinaal, die ze allen had willen dooden," dat weer beantwoord werd door den keurvorst: „Wij kennen die geschiedenis."

Toen de tijding in Schotland aankwam, liet de grijze KNOX zich naar den kansel dragen en kondigde, zijn laatste krachten verzamelend, met donderende welsprekendheid de wraak des Allerhoogsten aan over de bewerkers van het bloedbad. „Het vonnis is geveld," zeide hij, „over dezen moordenaar en de wrake Gods zal van zijn huis niet wijken. Zijn naam zal tot een vervloeking zijn bij het nageslacht en niemand van zijne nakomelingen zal het koninkrijk in vrede bezitten, ten ware het berouw de oordeelen Gods voorkwame." De verontwaardiging in Schotland was zoo groot en zoo algemeen, dat de fransche gezant het land moest ruimen.

't Was of KNOX een zienersblik had, want aan 't hof zelf was een voortdurende oneenigheid tusschen KAREL, zijne moeder en zijne broeders. De nauwste familiebetrekkingen zagen elkander met nijdige blikken aan en de een verweet den ander het ongeluk van Frankrijk. 't Waren de eerste vruchten van de zonden; de andere zouden volgen.

Wat vluchtte kon, vluchtte. Ook de zonen van COLIGNY konden zich redden. Velen namen de wijk naar Genève. Werd ergens de smart diep gevoeld, dan was het daar, want daar was men door vele banden des bloeds of der vriendschap verbonden aan de tienduizenden, die als slachtoffers van een woedend grauw gevallen waren.

Het waren kooplieden van Lyon komende, die de moordtijding te Genève brachten, zes dagen na den Bartelsnacht. Aangekomen was hun eerste gang naar het raadhuis. „Mijne heeren," zeiden zij tot de raadslieden, „mijne heeren, een ontzettend bloedbad is te Lyon onder onze broederen aangericht. In al de dorpen, overal langs den weg hingen de ongelukkigen aan galgen en boomen, en wij vreezen dat dit overal in Frankrijk 't geval is. Morgen, overmorgen zult gij de vluchtelingen, die aan de slachting zijn ontsnapt, hier zien aankomen."

In een oogenblik tijds was de treurmare door de gansche stad verspreid. De winkels werden gesloten en de burgers vergaderden op de pleinen, maar weldra waren allen gereed om de broederen zoo goed mogelijk te ontvangen. Men zorgde voor kleederen, voedsel, geneesmiddelen en voor alles wat van dienst kon zijn. Wagens en draagstoelen werden naar de grenzen gezonden, en de boeren en de predikanten stonden op den uitkijk om de eerste vluchtelingen te ontvangen. Zij kwamen ook weldra, bleek. uitgeput, met moeite kunnende antwoorden op de hun gedane vragen en te danken voor de vriendelijkheid, die hun bewezen werd. Gedurig kwamen er meer vluchtelingen, en waren zij dankbaar voor alles wat men deed ter hunner vertroosting en verkwikking, toch konden de tranen niet uitblijven, wanneer die vluchtelingen onder de steeds aangroeiende menigte zochten naar familieleden, doch ze niet vonden. Niet één huisgezin ook, dat voltallig was. Ja, die ongelukkigen hadden veel verloren, maar hadden de moordenaars dan gewonnen? Niets; ook zij hebben verloren, veel verloren, want alle vertrouwen was voor goed geweken. De Hugenoten begonnen nu eerst recht in te zien, met welke meineedigen zij te doen hadden en dat zij niet anders dan met het zwaard in de hand hunne rechten konden handhaven. Hadden de fanatieken gemeend, dat het protestantisme den doodstrijd had gestreden, dan vergisten zij zich, want nog duizenden waren er die de knie voor Baäl niet gebogen hadden of wilden buigen.

Op voorstel van Beza werd een boet- en bededag ingesteld, ter herinnering aan den Bartelsnacht, een heilige dag, die tot heden toe in Genève in eere wordt gehouden.

Ja, het zwaard zou opgenomen worden. De streken, tot het koninkrijk Navarre in 't zuiden van Frankrijk behoorende, waar de meeste Hugenoten woonden, waren tot dusverre van de vervolging bevrijd gebleven. Nauwelijks was daar de treurmare bekend, of men riep vast- en bededagen uit, maar ook maakte men een verbond om

zijn godsdienst tot het uiterste te verdedigen, wanneer ook daar de moordenaren zich zouden laten zien. Inderdaad kwam ook de hertog van GRAMMONT als afgevaardigde van den koning met het bevelschrift, dat allen tot de roomsche kerk zouden terugkeeren. Algemeene weigering.

Aandoenlijk is 't wat op een vergadering van Hugenoten plaats vond. In die vergadering bevond zich een blinde, tachtigjarige grijsaard. d'AUROS was zijn naam. Hij staat op en roept zijn zoon tot zich. Hij reikt hem een zwaard toe en vraagt hem met tranen in de oogen: „Aan wien hebt gij uw leven te danken?"

„Aan God en aan u vader!" zegt de zoon met een bewogen stem.

„Welnu, schroom dan ook niet het aan God en uw vader weer te te geven! Hier is een zwaard; laat het niet in de scheede komen, voor gij de eere Gods en uw vaderland hersteld hebt, of bij de poging daartoe zijt omgekomen. God en uw vader vragen het u! Tel niet hoeveel of hoe weinig u volgen zullen. Wees alleen dapper en vrees God! Tel ook onze vijanden niet. De Heer der legerscharen strijdt voor ons! Hij zal zijne en onze en uwe vijanden doen vallen onder dit zwaard; Hij zal uw naam zegenen!"

De jongeling neemt het hem aangeboden wapen en zweert, dat hij zal doen, wat zijn vader begeert. Hij knielt en de oude man geeft zijn zoon den vaderlijken zegen. Hij verzamelt een handvol dapperen om zich heen; die handvol groeit tot honderden, weldra tot duizenden. GRAMMONT wordt gevangen genomen en wat van zijn volk niet vluchten kan, vindt den dood. Dat geeft moed ook bij de Hugenoten, die zich nog verborgen hielden; de wapens worden opgevat en men zal zijn leven wagen voor een godsdienst, dien men lief heeft. Het zal een strijd worden op leven en dood nog vreeselijker dan vroeger. Een nieuwe burgeroorlog alzoo; nieuwe vrucht van den Bartelsdag.

HENDRIK VAN NAVARRE en CONDÉ keerden, zoodra ze in veiligheid waren tot hun vroeger geloof terug en snelden hunne geloofsgenooten ter hulpe.

Een vijftigtal steden en burchten sloten de poorten voor de troepen des konings, vast besloten niet dan voor de overmacht te bukken. Dat hadden KAREL en zijne moeder niet verwacht. Hadden zij gemeend, dat met het ter dood brengen der voornaamste leiders onder de Hugenoten ook het protestantisme ten gronde was gericht, dan hadden ze zich bedrogen. Ware het een staatkundige vereeniging geweest, zij zouden hun doel bereikt hebben, maar zij zagen niet in, dat de Her-

vorming van goddelijken oorsprong was en daarom niet uitgeroeid kon worden

Hier en daar werden de poorten gesloten, zeiden we. Sommige van deze plaatsen hadden het hard te verantwoorden. We kunnen al die plaatsen geen bezoek brengen, maar zien we wat o. a. te Sancerre en te La Rochelle voorviel.

Sancerre, een kleine stad, hield langer dan tien maanden de belegering uit, ofschoon de inwoners bij gebrek aan wapenen zich van slingers en andere werptuigen bedienen moesten. Tot de soldaten des konings werd geroepen; „Hier verdedigt men zich, wilt gij moorden, gaat dan elders heen." In die tien maanden vonden niet meer dan vier en tachtig Hugenoten in de verschillende gevechten den dood, maar de honger deed er meer dan vijfhonderd sterven. Ja, de hongersnood was er erg. De predikant JEAN DE LERY, een ooggetuige, zegt in zijn dagboek: „Gras en stroo werd tot brood gebakken, leder en perkament werd geweekt en gegeten. Men kon de letters lezen in de aldus toebereide spijzen. Men at slakken, mollen, wilde kruiden en allerlei ontuig [1])". Bijna al de kinderen beneden de twaalf jaar stierven. Een jongen van tien jaar, die den dood nabij was, zag zijne ouders weenen en hem de armen en beenen, die als hout waren uitgedroogd, betasten. „Waarom weent gij", zeide hij, „daar ik van honger sterf? Ik vraag u niet om brood moeder, want ik weet dat gij 't niet hebt. Maar als God wil dat ik aldus sterve, moet gij tevreden zijn. De heilige LAZARUS heeft immers ook honger gehad. Dat heb ik in den Bijbel gelezen." Toen stierf hij.

't Zag er ellendig te Sancerre uit en toch morde men niet. Men zeide als DAVID weleer: „Laat ons liever in de hand des Heeren, dan in die der menschen vallen." Er zou ook verlossing komen.

Hetzelfde gebeurde te La Rochelle. Vijf en vijftig leeraren uit Poitou en Saintonge en een menigte van edellieden, burgers en boeren hadden op het eerste gerucht van den moord te Parijs een wijkplaats gezocht achter de hooge muren van La Rochelle, vast besloten zich tot den dood te verdedigen. Noch beloften noch bedreigingen konden er de inwoners toe brengen de poorten te openen, wel wetende dat dit dezelfde zou zijn als zich op genade en ongenade over te geven. Niet minder dan negen en twintig malen werd de stad bestormd, maar ook negen en twintig malen werd de storm afgeslagen.

De hertog van ANJOU, die het bevel voerde over de koninklijke

---

1) We denken hierbij aan ons eigen vaderland n. l. aan Haarlem en Leiden.

troepen, zag met spijt hoe het hem tegenliep en hij wenschte wel eene gelegenheid te vinden om zonder schande af te trekken. Nu, die gelegenheid kwam niet alleen hem maar ook Sancerre en La Rochelle ten goede, toen de kroon van Polen hem aangeboden werd. Toen kon hij 't beleg opbreken en de Hugenoten konden weer ruimer adem halen, want nu moest Katharina vrede met hen maken, wijl anders haar lieveling moeielijk naar Polen kon vertrekken.

't Was wederom 24 Augustus, een jaar na de bloedbruiloft. De Hugenoten zonden eenige afgevaardigden naar het hof om over den vrede te onderhandelen en al de voorrechten te eischen, die hun bij 't verdrag van 1570 waren toegekend. De koning hoorde de onderhandelaars aan zonder een woord te spreken, maar bij Katharina kookte het. Zij werd bleek van woede en barstte eindelijk uit: „Als Condé nog leefde en met 50,000 man in 't hart van Frankrijk stond, dan zou hij de helft niet hebben durven vragen.'' Katharina bedacht niet, dat haar positie ongunstiger was, dan in den tijd van Condé. Haar leger was verloopen; het rijk aan regeeringloosheid prijs gegeven; een aanzienlijk deel der roomsche onderdanen verfoeiden de gepleegde moorden en koos partij voor de Hugenoten; in haar eigen paleis was oneenigheid en verwarring; zij vreesde haar oudsten zoon en verachtte den jongsten, zij beminde alleen den tweeden en die ging naar Polen; allen wantrouwden haar en zij vertrouwde niemand. Katharina begreep zeer goed, dat zij den weg der verzoening zou moeten inslaan.

't Was ook een vrucht van den Bartholomëus-nacht, dat de Hugonoten zich nauwer aaneensloten. Eenige edellieden en leeraars te Milhau (Dec. 1573) vereenigden zich en sloten een godsdienstig en politiek verbond. Zij benoemden hunne vertegenwoordigers, die elke zes maanden vergaderden, belastingen uitschreven, soldaten bijeen brachten, alle handelingen der regeering zorgvuldig nagingen en waar het noodig was de goede zaak zouden ondersteunen.

Maar dit was immers een Staat in den Staat? 't Is zoo, maar dwong de nood niet tot zulk eene handeling? Of moest men zijn hals lijdelijk den beul aanbieden?

Nog een vrucht. Koning Karel was zeer verheugd, dat zijn broeder Anjou vertrokken was, want nu meende hij alleen meester van de regeering te worden, maar de Guisen lieten het roer van Staat, 't welk zij in handen hadden, niet zoo gemakkelijk los. Daartoe gevoelden zij zich veel te sterk. Twee partijen alzoo in den Staat: die der koningsgezinden en die der Guisen. Een derde partij liet niet lang op zich

wachten. FRANS VAN ALENÇON wilde zich gaarne van de troonsopvolging verzekeren en sloot zich daarom bij de protestanten aan. Ook een aanzienlijk deel van den roomschen adel, die verontwaardigd was over het geweld aan de Hugenoten gepleegd. De aanhangers dezer partij kregen den naam van politieken, ook van malcontenten, d. i. de ontevredenen.

Was het geen straf voor Frankrijk, dat het land door drie partijen verscheurd werd?

Wat moest de priesterkaste in zulke omstandigheden doen? Het eenige was hulp te zoeken in het buitenland, vooral in Spanje. De spaansche gezant werd nu een gewichtig persoon, die met milde hand goud uitdeelde om den verdelgingskrijg voort te zetten.

De dagen van koning KAREL IX waren geteld. Nauwelijks waren acht dagen na den moord verloopen, toen hij in 't holle van den nacht uit zijn bed sprong, omdat hij een wild rumoer van verwarde stemmen hoorde. 't Was hem of hij in de verte hoorde schreeuwen en jammeren, razen, vloeken en zuchten. In zijn angst liet hij zijn zwager HENDRIK roepen en deze meende ook dat alles te hooren. Niet anders denkende, dan dat men in de stad het werk weer had opgevat, zond KAREL er een bode heen, doch deze kwam terug met de boodschap, dat alles in de stad rustig was en dat het rumoer in de lucht zat. Neen, 't zat in 't geweten. Na den 24 Augustus 1572 heeft KAREL ook geen rustig oogenblik meer gehad. Dan hoorde hij dit, dan wat anders. Het angstzweet parelde hem op 't gelaat. Geen afleiding, geen vertroosting, geen genezing mochten baten. Bij dag waren de dartelste feesten en de dolste jachtpartijen niet in staat de spookgestalten te doen verdwijnen, waarvan hij zich omringd zag en bij nacht vloog hij als een krankzinnige door zijn kamer gillend en schreeuwend. Overal hoorde hij kermen en jammeren; overal zag hij moord en doodslag. Hij werd menschenschuw en vermagerde zichtbaar. Eindelijk kreeg hij eene ziekte, waarbij het bloed hem door alle poriën van zijn lichaam drong. Elken ochtend was aan het linnen de plek kenbaar waar hij, nu machteloos, had gelegen. Onder de weinige Hugenoten welke hij gespaard had, behoorde zijne voedster, omdat hij aan haar gehecht was in weerwil van haar geloof. In een der laatste nachten voor zijn dood waakte ze bij hem. 't Was stil in 't slaapvertrek. De koning meent, dat zij is ingesluimerd, maar zij hoort hem zuchten en klagen. Zachtkens nadert zij zijn bed. Hij vat hare hand en zegt stamelend onder tranen: „Ach, mijne voedster, mijn goede, beste voedster, wat al moorden, wat een bloed! Ach, wat heb ik een

slechten raad gevolgd! O God, vergeef het mij, wees mij genadig! Ik zie wel, dat ik verloren ben! Verloren, ja ik weet het wel!"

De vrome vrouw wees hem op Christus, om tot Hem de toevlucht te nemen.

KAREL IX stierf den 30sten Mei 1574 in den jeugdigen leeftijd van 24 jaar, nog geen twee jaar na den Bartelsnacht. Zijne laatste woorden waren: „Moeder! Moeder!"

Was 't een verwijt, een aanklacht? We gelooven het. Vreeselijk wanneer een kind de aanklager van zijn vader of moeder moet zijn.

Hoe geheel anders was het sterven van KAREL IX en dat van COLIGNY. Welk een smartelijken dood hem ook werd aangedaan, COLIGNY kon hem met gerustheid afwachten en zeggen: dood waar is uw prikkel? Helaas! dat kon de koning van Frankrijk niet. Met gewetenswroeging gaf hij den jongsten snik. Wij oordeelen hem niet; Een is er aan wien het oordeel alleen toekomt.

HOOFDSTUK XXVIII.

HOE 'T DE HUGENOTEN GING ONDER HENDRIK III.

Nauwelijks was het overlijden van KAREL in Polen bekend of HENDRIK haastte zich naar Frankrijk om daar den troon te beklimmen. Moeder KATHARINA had tot op zijne komst als regentes de teugels van 't bewind in handen genomen.

Met welken man hadden nu de Hugenoten te rekenen? 't Is spoedig gezegd. Hij was zoo mogelijk nog slechter dan zijn broeder KAREL. Reeds op 22jarigen leeftijd waren hem de haren ontvallen wegens zijn losbandig levensgedrag en nog altijd ging hij op dien weg voort. Laffe uitspanningen waren hem het liefst; aan zijne gunstelingen verspilde hij schatten en hij verbeuzelde zijn tijd aan de slechtste en kinderachtigste dingen. Op kleine honden, apen en papegaaien was hij bijzonder verzot, waarom zeker schrijver ook zegt, dat hij beter voor meester van een beestenspel dan voor koning had kunnen dienen. Onder hem bereikte de wanorde in Frankrijk haar toppunt. Zijn hof was een tooneel van bijgeloof en zedeloosheid, een bordeel en moordhol. Had hij een tijd lang schaamteloos aan zijne lusten toegegeven, dan kwam het geweten wel eens spreken, dat hij zocht te stillen met processiën en bedevaarten, met penitenties en geeselingen. Dan hing hij niet den koning maar den dommen monnik uit. JEAN DE SERRES zegt ons in zijne geschriften, dat hij de processiën volgde met een groote

pruik op 't hoofd; dat tusschen hem en den kardinaal van Ferrara de nar SIBILLOT, een groote deugniet, liep, die, terwijl de priesters hun „ora pro nobis" zongen, allerlei grappen maakte en narrenstreken uitvoerde.

Nog geen zes maanden was hij aan de regeering toen hij al bij zijne dienstboden en 't volk in minachting was. Overal in de stad werd een schotschrift aangeplakt, waarin te lezen stond: „HENDRIK, door de gunst zijner moeder dwaaskoning van Frankrijk, deurwaarder van het Louvre, koster van St. Germain l'Auxerrois, potsenmaker der kerk van Parijs, kragenplooier en kapper van zijn vrouw, beschermer van domme monniken."

Een der eerste daden van HENDRIK was een bevelschrift uit te vaardigen, waarbij al zijn onderdanen gelast werden tot de roomsche kerk terug te keeren of het rijk te verlaten. 't Gaf weer oorlog, die met afwisselende kansen gevoerd werd. Heldhaftig was de verdediging van het vlek Livron in Dauphiné. Toen HENDRIK zich daar vertoonde (Jan. 1575), riepen de belegerden van hunne bolwerken: „moordenaars, gij zult ons niet in ons bed vermoorden, zooals gij den admiraal en anderen hebt gedaan; brengt ons nu die geblankette en geparfumeerde dames, dat zij kunnen zien of zij zich met onze vrouwen kunnen meten!" HENDRIK, de moordenaar in den St. Bartholomeus-nacht, moest deze vernedering wel verdragen. Naardien hij liever aan het lichtzinnige hof zijnen hartstochten den vrijen teugel liet, hierin door zijne waardige moeder bijgestaan, maakte hij vrede met de Hugenoten, waarbij hun uitgestrekte voorrechten en acht nieuwe vestingen toegestaan werden. 't Was de vrede van Chastenoy (1576).

We weten, dat FRANS van Alençon, broeder van den koning, zich met de malcontenten bij de Hugenoten had aangesloten. Koning HENDRIK verzoende zich ook met dien broeder door den afstand van Anjou, Touraine en Berry, vandaar dat Alençon voortaan heette „hertog van Anjou.[1])"

Het doel van KATHARINA en HENDRIK was het verbond tusschen de malcontenten en Hugenoten te verbreken, en was dit doel bereikt, dan konden ze het gemaakte tractaat als van nul en van geene waarde beschouwen.

Hebben we meermalen gezien, hoe de verdragen met de Hugenoten door de roomschen geschonden werden, we zien dit ook in den tijd van koning HENDRIK. Getrouw aan 't bevelschrift van 't edict hadden

1) Dezelfde die in ons land een rol gespeeld heeft.

de Hugenoten zich op twee mijlen afstands van de stad ter godsdienstoefening begeven. Vandaar terugkeerende, werden zij aangevallen, sommigen gedood, anderen verwond. Zij beklaagden zich bij den koning, die, als amazone gekleed, juist aan 't ringsteken was. Hij hoorde de klachten aan, maar bekommerde er zich zoo weinig om als had de gebeurtenis ver van huis, in Afrika bv., plaats gehad.

Intusschen hadden NAVARRE en CONDÉ, die sedert den Bartholomëusnacht aan 't hof gevangen werden gehouden, weten te ontsnappen. Beiden lieten hun roomsch geloof te Parijs achter. NAVARRE ook zijne vrouw. Nu, die leefde in overspel en bloedschande, maar ook hij zelf was een lichtzinnig man geworden, die er vele minnaressen op nahield. NAVARRE plaatste zich aan 't hoofd der Hugenoten, terwijl CONDÉ naar Duitschland ging om troepen te werven.

Die vrede van Chastenoy was een doorn in 't oog der heftige katholieken. Zij vereenigden zich onder den naam van „Ligue" of „heilig-verbond," 't welk ten doel had allen en alles terug te brengen onder de gehoorzaamheid van Rome. Daarmede stond natuurlijk de uitroeiing der ketters in verband. De paus en FILIPS II steunden dat verbond met alle macht. HENDRIK GUISE was er in Frankrijk de ziel van. Weldra telde 't verbond 30.000 leden. De koning meende een listige staatkunde te volgen, door zichzelven tot hoofd der Ligue te verklaren. De hertog van GUISE wist het echter zoover te brengen, dat hij den laffen koning HENDRIK gehèel beheerschte. 't Was hem ook te doen om zelf koning te worden; er was nog maar één stap noodig, want regeeren deed hij inderdaad reeds. Hij zette zelfs de bevolking van Parijs tegen haren koning op.

In 1584 stierf 's konings laatste broeder, de hertog van Alençon of Anjou. Hij stierf kinderloos en daar ook HENDRIK III geen kinderen had, zou de troon eenmaal vervallen aan den koning van Navarre, het hoofd der Hugenoten. Daarvoor zou GUISE zorgen. Kon er voor hem ook iets verschrikkelijker zijn, dan een ketter op den troon te zien? Neen, hij moest op den troon, maar eerst de kettersche NAVARRE uit den weg. In allerijl bracht hij een leger op de been en wist buiten den koning om een soort van overeenkomst aan te gaan, waarbij de kroon na het overlijden van HENDRIK III in zijn huis zou overgaan. Zelfs had hij hierin de toestemming van den paus weten te verkrijgen, die NAVARRE en CONDÉ in den ban deed en hunne goederen verbeurd verklaarde. NAVARRE antwoordde hierop met het verslaan van het leger der GUISEN bij Coutras (Oct. 1587). Nu lieten de GUISEN eerst recht zien,

waar zij heen wilden. Er kwam oproer te Parijs. Het volk wierp barricaden op en wilde den koning gevangen nemen. HENDRIK DE GUISE kwam in de stad en zoover had hij het bij het volk weten te brengen, dat hij geheel ongewapend door de oproerige menigte ging. Men begeerde dan ook openlijk de afzetting des konings en de troonsbestijging van GUISE. De koning moest ook, na het zoogenaamde barricaden-gevecht, met zijne zwitsersche troepen de vlucht naar Chartres nemen (1588).

De sluwe en verachtelijke KATHARINA sloot zich bij GUISE aan, en door hare bemiddeling sloot de koning een overeenkomst met zijn tegenstander. Hij zag zich genoodzaakt, om alle vorderingen der Ligue toe te staan, de uitroeiing der ketters te zweren, GUISE tot opperbevelhebber der fransche troepen te benoemen en een rijksvergadering te Blois samen te roepen, die, natuurlijk geheel uit aanhangers der Ligue samengesteld, dit verdrag bekrachtigen moest.

HENDRIK kon al die vernederingen niet langer uitstaan. Een doodelijke haat ontstond in zijn hart tegen de GUISEN. Hij wist het zeer goed, dat hij niet in de volksgunst deelde, maar wel GUISE. Hij wist ook, dat er liedjes in omloop waren, waarin gezinspeeld werd op een derden troon, n.l. het klooster; dat de zuster van GUISE er zich op beroemde een gouden schaar bij zich te dragen om hem het haar af te knippen, zoodra hij in een klooster zou gestopt worden. Aan al die vernederingen zou hij een einde maken. Hij deed het ook maar op een wijze, die ons doet zien, dat HENDRIK III een onzedelijk, laaghartig man, een man zonder eergevoel was, want hij werd een sluipmoordenaar evenals FILIPS van Spanje tegenover WILLEM VAN ORANJE was. Hij noodigt HENDRIK DE GUISE op het Kerstfeest in het Louvre en deze treedt de zaal binnen, waar hij vóór 16 jaren den Bartholoméusnacht had helpen voorbereiden. Terstond ziet hij wat er gaande is en roept: „verraad! verraad!" maar reeds heeft hij een steek ontvangen en nog een van hen, die op zijn komst gewacht hadden. Als een wild dier werd HENDRIK VAN GUISE afgemaakt. Toen alles afgeloopen was, kwam de koning te voorschijn. „Is hij dood?" vroeg hij aan een der moordenaars? „Ik geloof 't wel, sire," was het antwoord. Koning HENDRIK bezag het lijk en gaf het een schop in 't aangezicht. Als er nog een klein sprankje bewustzijn in GUISE geweest is, heeft hij kunnen denken: zoo heb ik COLIGNY gedaan.

KATHARINA was ziek; nog meer, zij was niet ver van den dood. Terstond na den moord ging HENDRIK naar haar toe en zeide: „Ik heb den koning van Parijs gedood; voortaan zal ik alleen in Frankrijk regee-

ren." En wat zei de bijna stervende moeder? „Dan hebt gij goed geknipt, mijn zoon, maar nu moet gij ook naaien. Hebt gij uwe maatregelen genomen?" Ja, HENDRIK had zijne maatregelen genomen. LODEWIJK, kardinaal van Lotharingen, broeder van HENDRIK GUISE, had hij gevangen laten nemen en liet hem in den kerker ombrengen.

Twaalf dagen later stierf de afschuwelijke KATHARINA, de moeder van drie ellendige koningen, de vrouw, welke zooveel jammeren over Frankrijk had uitgestort. Door hare monsterachtige wreedheid, door haar helsche razernij, door haar list en zedeloosheid heeft zij zich den vloek waardig gemaakt, die na drie eeuwen nog op haar rust. Een geschiedschrijver van dien tijd zegt: „Van haar lijk werd niet meer werk gemaakt, dan van een doode geit."

Reeds voor haar was de beruchte kardinaal GUISE, broeder van den door POLTROT vermoorden FRANS, gestorven. Bij een maskerade had hij zich de koorts op 't lijf gehaald, waaraan hij bezweek. Ditmaal kon de koningin-moeder, welke men beschuldigt van nauwe betrekkingen met hem gehad te hebben, haar gewone veinzerij niet volhouden. Toen zij des avonds aan tafel zat en men haar een glas overreikte, begon zij zóó te beven, dat zij nauwelijks het glas kon aanvatten. Eensklaps riep zij uit: „Jezus, dat is de kardinaal, dien ik zie. Jaagt dien kardinaal weg; ziet gij niet, dat hij mij met den vinger wenkt?" Langer dan een maand schroomde zij des nachts alleen te zijn; overal zag zij de schrikbarende verschijning. Er moet dus tusschen den priester en de koningin-moeder veel zijn voorgevallen, wanneer een vrouw als KATHARINA schrikken kon.

Met den dood van HENDRIK GUISE was wel de Ligue getroffen, maar niet vernietigd. Onder aanvoering van MAYENNE, broeder des vermoorden, ontbrandde de burgerkrijg opnieuw. Diens zuster hitste priesters, monniken en volk op. Van de kansels werd openlijk gepredikt, dat men den koning, die het katholieke geloof niet beschermde, moest dooden. De geestelijkheid van Parijs hield een processie met honderdduizend kinderen, die brandende waskaarsen droegen en ze onder den voet vertrapten, roepende: „Geve God, dat binnen kort het Huis van Valois geheel en al zij uitgebluscht."

't Werd HENDRIK te benauwd. Hij zag zich van allen verlaten en van alle kanten bedreigd. Wat te doen? Hij, de moordenaar van Augustus 1572, zag geen andere uitkomst dan zich in de armen te werpen van den Hugenoot NAVARRE. Vereenigd met dezen trok hij tegen zijn eigen onderdanen op. Met 80.000 man stonden zij voor

Parijs, terwijl MAYENNE er niet meer dan 8000 kon tegenoverstellen. 't Lot van Parijs en dat der Ligue tevens scheen dus spoedig beslist te worden. Maar een sluipmoordenaar hielp MAYENNE. Een monnik, JACQUES CLEMENT, opgehitst door de sermoenen der jezuïeten, komt te St. Cloud gehoor vragen bij den koning. Toegelaten, biedt hij een verzoekschrift aan en terwijl de koning het inziet, stoot hij hem zijn mes in de borst. Eenige uren later had HENDRIK III opgehouden te leven. CLEMENT werd onmiddellijk door de omstanders gedood en zijn lijk verbrand, maar van alle kansels werd hij verheerlijkt als een martelaar. Tot zijne moeder werd gezegd: „Zalig de schoot die hem gedragen en de borst die hem gezoogd heeft."

Met den dood van HENDRIK III (1589) stierf het geslacht van Valois uit.

Zoo heeft de Heer over het geslacht van moordenaren gericht gehouden; moordenaren, die als met het brandmerk van den Bartholomëus-nacht op 't voorhoofd liepen. FRANS I stierf een schandelijken dood; HENDRIK II werd doodelijk gewond in een steekspel; KAREL IX stierf onder de stuiptrekkingen van een onbekende ziekte; de hertog van ALENÇON bezweek in ongebondenheid en schande en HENDRIK III werd vermoord.

Niet ondienstig is het, dat we een oogenblik stilstaan, bij de godsdienstige denkbeelden en de zeden van een hof, waar zooveel bijgeloovige onverdraagzaamheid heerschte. De geschiedschrijver de FELICE zegt er het volgende van: „Na de mis was het de gewoonte, dat men zich vereenigde bij de sterrekijkers om liefdedranken en vergiften te bereiden. Al de duivelskunsten en tooverijen, door KATHARINA DE MEDICIS uit Italië meegebracht, werden in eere gehouden. De hovelingen hadden in hunne kabinetten kleine beeldjes, die zij het hart doorboorden met spelden onder het uitspreken van kabalistische woorden, ten einde, zooals zij geloofden, hunne vijanden te doen sterven. De godsdienstige plechtigheden dienden slechts om de laagste en bloeddorstigste driften op te wekken. De predikatie der priesters van de Ligue waren als zoovele brandende fakkels welke den brand in 't koninkrijk ontstaken. De processiën vuurden de woestheid der volksmenigte aan en leverden juist het schouwspel van de schandelijkste en dierlijkste dingen.

Na den dag der barrikaden stelde een kapucijner monnik te Chartres HENDDRIK III den Zaligmaker voor bij het beklimmen van den Kruisberg. Hij had zich bloeddroppels laten schilderen, die uit zijn hoofd, dat met een doornenkroon bedekt was, schenen te vloeien; hij torschte

een kruis van geschilderd bordpapier en liet zich nu en dan nedervallen onder het uiten van jammerklachten. Na den moord van den hertog van GUISE hield men te Parijs nachtelijke optochten, bestaande uit mannen, vrouwen en meisjes allen met een hemd of laken bedekt, die, onder het zingen van heilige liederen, zich aan beestachtigheden overgaven, die de heidenwereld in haar ergsten tijd waardig waren. De soldaten der Ligue, die voorzien waren van wapenen door de priesters gewijd, bedreven de grootste schandelijkheden tot op de trappen van de katholieke altaren. En men zal niet licht openbaar maken wat zij in de kerk van St. Symphoriën en die van Arquenay en in een menigte andere hebben gedaan.

De godsdienst van den koning, van het hof, van de geestelijkheid, van het volk en de soldaten, alles was slechts een bittere spot. De kardinaal de GUISE en de meerderheid der prelaten dreven openlijk den spot met alle wetten van eerbaarheid. De hertog van GUISE had den nacht, in welken hij vermoord werd, in ongebondenheid doorgebracht. MARGARETHA VAN VALOIS (echtgenoot van NAVARRE), de prinses van CONDÉ, de hertoginnen van NEMOURS, van GUISE, van MONTPENSIER, van NEVERS leidden een schandelijk leven. Twee van deze lieten zich de hoofden brengen hunner onthalsde minnaars, kusten ze, balsemden ze, en bewaarden ze onder de reliquieën harer liefde.

Overal heerschte een afzichtelijke vermenging van bloeddorst en bijgeloof. De aanzienlijken hadden gehuurde moordenaars en twistzoekers, die elkander voor tijdverdrijf vermoordden, iederen dag, zonder zelfverwijt of medelijden, twee tegen twee, vier tegen vier, honderd tegen honderd en het ging even zoo gemakkelijk om het adres te krijgen van een moordenaar of vergiftiger, als nu in onzen tijd om de aanwijzing te krijgen van een goed logement.

Paus Sixtus V verklaarde in een consistorie, dat de daad van JACQUES CLEMENT voor het heil der wereld even groote waarde had, als de menschwording en opstanding van Jezus Christus."

Wat zegt ge, mijne lezers, van zulke zeden hierboven omschreven en van zulke godslasterlijke woorden, gesproken door het hoofd der kerk?

HOOFDSTUK XXIX.

HENDRIK VAN NAVARRE WORDT KONING.

De eenige wettige opvolger op den franschen troon was nu HENDRIK VAN NAVARRE, zoon van JEANNE D'ALBRET. We kennen hem reeds, doch we willen hem nog iets nader leeren kennen. NAVARRE was een man met groote gaven bedeeld. Hij bezat de lichaamskracht van het bergvolk onder 't welk hij was opgegroeid; als kind klauterde hij blootshoofds en barrevoets met de boerenknapen in de Pyreneeën rond; als man wist hij van geen vermoeienis, van geen koude of hitte, honger of dorst; bij den aanval was hij in de voorste gelederen en in de laatste bij den aftocht. Eens riep hij zijne troepen toe: „Kameraden, gij verbindt uw lot aan het mijne en ik het mijne aan het uwe. Met u wil ik overwinnen of sterven. Houdt uwe gelederen gesloten, als ik u bidden mag, en als gij van uwe vanen mocht gescheiden worden, verliest dan nimmer mijn witte pluim uit het oog. Die zult gij altijd zien op den weg der eer en der zegepraal." Die ridder met de witte pluim heeft dan ook meer dan 200 gevechten bijgewoond. Bewonderen wij in hem den krijgsheld, niet minder schitterde hij door zijn edel en verheven karakter. Hij had dan ook een andere opvoeding gehad dan de zonen van KATHARINA DE MEDICIS. Van dat edele karakter heeft hij meer dan eens bewijzen gegeven, o a. te Coutras. Hierboven hebben we gezien, dat hij daar een schitterende

overwinning behaald heeft. Een dag vóór den slag betuigde hij openlijk zijn berouw, omdat hij een familie te La Rochelle had onteerd. Toen men hem zeide, dat de predikanten hem te streng berispt hadden, antwoordde hij: „men kan zich niet genoeg voor God vernederen, noch te fier zijn tegenover menschen." Toen de slag was afgeloopen, liet hij de gewonden zorgvuldig verplegen en gaf aan bijna al de gevangenen, zonder losgeld, de vrijheid. En hoe hij bij de belegering van Parijs deed, zien we straks.

Jammer, dat zulk een man in de handen moest vallen van eene Katharina de Medicis en hare slechte dochter; jammer dat hij aan een hof moest komen, waar alles verpest was door zedeloosheid. Helaas, Hendrik is niet staande gebleven. 't Was niet met hem als met Jozef, die de verleiding bij den wortel afsneed met de woorden: „Zou ik zulk een groot kwaad doen en zondigen tegen God?" Hendrik viel, hij zonk en zonk al dieper. Wel kwam nu en dan de fiere Hugenoot weer in hem op, maar om straks weer op den heilloozen weg voort te gaan.

Maar waren er dan geene vrienden, die hem waarschuwden? Zeker, en onder die vrienden noemen we bovenal Filips de Mornay, heer van Plessis, die niet afliet Hendrik te wijzen op den afgrond, dien hij zich voor zijne voeten opende. Te vergeefs; de licht te verleiden Hendrik liet zich verleiden. Zullen we steenen opnemen en op hem werpen? We zullen dit niet doen, omdat we daartoe onbevoegd zijn, maar we zeggen alleen dit woord: Die staat, zie toe dat hij niet valle.

Hendrik van Navarre, zeiden we, had het meeste recht op den troon, maar hij werd gehaat èn door de geestelijkheid èn door de Ligue, omdat hij een Hugenoot was. Hij werd door het parlement een staatsverrader genoemd, en de kardinaal van Bourbon werd met ondersteuning van den paus en van Filips II onder den naam van Karel X als koning uitgeroepen. Toen greep Hendrik naar het zwaard om zijne rechten te handhaven. In zijn leger tellen we wel den hertog van Bouillon; François de Chatillon zoon van den admiraal Coligny; Clade de Tremuoille, Jacques de la Force; Agrippa d'Aubigne Lanoue; Rosny en Mornay, maar den prins van Condé zouden we tevergeefs zoeken. Twee jaren vroeger (1588) hadden de Hugenoten Hendrik van Condè verloren, die wel in rang het tweede opperhoofd was, maar de eerste wat het vertrouwen betreft, 't welk in hem gesteld werd. Hij stierf in den ouderdom van 34 jaren. Zijn spoedige dood, onder vreemde verschijnselen, gaf aanleiding tot het vermoeden van vergif-

tiging, 't welk ook bij de lijkopening bevestigd werd. Zijne vrouw, de prinses CHARLOTTE DE LA TREMOUILLE, eene nieuw bekeerde, die door een opgewonden katholieke familie omringd was, werd voor de schuldige gehouden, ofschoon dit nooit volledig is opgehelderd.

Op 14 Maart (1590) behaalde HENDRIK een schitterende overwinning in de velden van Ivry. Vóór den slag had de bloem van den hugenootschen adel zich onder zijne bevelen geschaard om met hem te overwinnen of te sterven. In die ure van gevaar dacht HENDRIK aan zijne godvreezende moeder en hij stortte zijn gemoed uit in een vurig gebed. „Heer!" zeide hij, „indien het U behaagd heeft anders te beschikken, of indien Gij ziet, dat ik een dier koningen zou moeten worden, die Gij gesteld hebt in uwen toorn, neem mij dan het leven met de kroon, en laat mijn bloed het laatste zijn, dat in dezen vreeselijken burgerkrijg stroome." Toen ging het op een strijden. De kans begon voor HENDRIK hachelijk te staan; overal weken zijne soldaten terug en schenen het voornemen te hebben het geheele slagveld te verlaten. Toen riep NAVARRE uit: „wie niet met mij wil vechten, hij keere zich nog éénmaal om, om mij te zien sterven," en tegelijk wierp hij zich in het heetst strijdgewoel. Dit gaf den zijnen moed en wel zoodanigen moed, dat de vijand geslagen werd. Toen zei HENDRIK: „God heeft getoond dat recht Hem meer geldt dan geweld."

Zijne krijgsmakkers wilden, dat hij onmiddellijk op de verslagen hoofdstad zou aanrukken, doch hij deed het niet. Tot hunne ergernis rustte hij veertien dagen uit bij een zijner minnaressen.

Na twee maanden koning te zijn geweest, stierf KAREL X, maar nog kon het volk niet besluiten om een ketter, die onder den pauselijken banvloek lag, het koningschap te geven. Ja, HENDRIK VAN NAVARRE en HENDRIK VAN CONDÉ waren reeds in 1585 door den paus in den ban gedaan. Die banvloek, ook door vijf en twintig kardinalen onderteekend, hield in, „dat HENDRIK van Bourbon, voormaals koning van Navarre, en HENDRIK, ook van Bourbon, prins van Condé, als ketters, wederafvalligen in ketterij en geen berouw hebbende, van hunne waardigheden vervallen verklaard werden, zij en hunne erfgenamen voor altijd. Indien iemand nog durfde gehoorzamen aan dit „bastaard en onwettelijk geslacht der Bourbons" of voor zijn vorst erkennen den voormaligen koning van het zoogenaamde koninkrijk Navarre, hij zou in dezelfde excommunicatie deelen."

NAVARRE antwoordde hierop en niet met malsche woorden. 't Was zijn protest tegen deze aanmatigende bulle, 't welk hij op alle openbare plaatsen te Rome liet aanplakken, dat aldus aanving: „HENDRIK, door

de genade Gods koning van Navarre, souverein vorst van Bearn, eerste pair en prins van Frankrijk, verzet zich tegen de verklaring en excommunicatie van Sixtus den vijfden, zoogenaamd paus van Rome, houdt haar voor valsch en beroept zich op het hof en de pairs van Frankrijk. En wat betreft de misdaad van ketterij, waarvan hij valschelijk in de verklaring beschuldigd wordt, verklaart en beweert hij, dat de heer Sixtus, zoogenaamd paus, valschelijk en kwaadwillig gelogen heeft; dat hij zelf een ketter is, al hetwelk hij bewijzen zal in een vergadering, vrij en wettig te zamen geroepen."

't Was naar aanleiding van dien banbliksem, dat Hendrik van Navarre niet als koning erkend werd.

Hendrik belegerde daarop Parijs, dat door Parma uit Nederland met spaansche en nederlandsche troepen ontzet werd. Weldra woedde de oorlog door geheel Frankrijk, dat moest boeten voor de zonden van de vorige regeering. 't Zag er in Parijs akelig uit; niet minder bloed dan in den Bartholomëus-nacht vloeide door de straten, want een schrikbewind gaf aan de beulen handen vol werks. Toen liet zich de edelmoedigheid van Hendrik weer zien. Hij vergunde de hongerende bevolking de stad te verlaten, ja, hij liet ze zelfs in zijn eigen kamp van levensmiddelen voorzien.

In den benarden toestand, waarin het verkeerde, verlangde Frankrijk naar vrede en verlossing, en het wist, dat het die rust verkrijgen kon, als Hendrik van Navarre in zijne rechten gesteld werd, maar.... dat protestantisme, dat was het struikelblok. Van alle zijden werd hij gedrongen zijn geloof prijs te geven en daardoor aan zijn vaderland vrede te geven. De aanzienlijke katholieken drongen er zeer op aan, dat hij in den schoot der kerk zou terugkeeren, en om hem daartoe te bewegen, werd een gezantschap tot hem afgezonden, waarvan de markies d'O de woordvoerder was. Die markies was de slechtste onder de slechten aan het hof; zijne liederlijkheid ging zoover, dat zelfs de losbandigen hem verachtten. Toch was hij de eerste die Hendrik in naam van den adel verklaarde, dat hij zich liever in zijn degen zou storten, dan te dulden dat het katholicisme in Frankrijk te gronde zou gaan.

Hendrik weigerde om terstond van godsdienst te veranderen. Hij vroeg aan den adel: „Zoudt gij liever een koning hebben zonder God? Zoudt ge u verlaten op de trouw van een godloochenaar, en zoudt ge in de ure des gevaars van goeder harte de banier volgen van een meineedige en afvallige?" Na lange onderhandelingen beloofde hij, dat hij binnen den tijd van zes maanden zich zou laten „onderwijzen" om daarna zijne keuze te bepalen. Deze woorden werden op twee ver-

schillende wijzen opgevat. De roomschen namen ze op als een belofte om wêer tot de kerk terug te keeren, de protestanten daarentegen maakten er uit op, dat hij nogmaals de betwiste punten wilde onderzoeken om dan de zijde der „waarheid" te kiezen. En hoe dacht HENDRIK zelf er over? 't Schijnt, dat hij toen reeds besloten had zich te laten onderrichten, niet door leeraars, maar door de gebeurtenissen, door de omstandigheden.

Bedroevend was de uitslag. Hij, die door zijne moeder gewijd was aan de zaak van God; hij, die de aanvoerder was geweest der Hugenoten in hun bangsten strijd; HENDRIK VAN NAVARRE kon zijn geloof prijs geven voor een koningskroon. Zijne beste vrienden vermaanden, waarschuwden, smeekten, maar HENDRIK luisterde liever naar de vrome voorspiegelingen van bisschoppen en roomsche edelen. Vier jaren had hij om de kroon gestreden; nu stond de kans schoon en dewijl de kroon hem begeerlijker was dan zijn geloof — juist het omgekeerde van zijne moeder — verkocht hij zich aan Rome.

Op 23 Juli 1593 schreef hij aan GABRIËLLE D' ESTRÉE: „Dezen morgen begin ik met de bisschoppen te spreken; Zondag denk ik den gevaarlijken sprong te doen."

GABRIËLLE D' ESTREÊ was eene vrouw, die een meer dadelijken en heimelijken invloed op HENDRIK uitoefende. Zij beminde de Hugenoten niet, want die hadden haar meermalen strenge woorden toegevoegd, maar HENDRIK was aan haar dwazen hartstocht onderworpen en had haar in de verte de helft van zijn troon doen zien, doch om te „hertrouwen" moest eerst „zijn huwelijk ontbonden worden" en dit alleen kon de paus hem toestaan, indien hij geen ergernis wilde geven.

Onder hen, die HENDRIK waarschuwden, behoort vooral weer zijn getrouwe MORNAY. De katholieke heeren, die wel wisten wie MORNAY was, boden dien twintigduizend goudstukken, indien hij niet langer twijfelingen bij zijn meester opwekte, op welke aanbieding MORNAY antwoordde „Het geweten van mijn meester is zoo min te koop als het mijne." 't Was voorzeker een schoon antwoord, doch 't bevatte maar een halve waarheid, want MORNAY zou zien, dat HENDRIK de kroon, ten koste van zijn geweten, koopen zou.

De heeren, wel ziende dat MORNAY niet was om te koopen, hielden een samenkomst om HENDRIK te verzoeken MORNAY van zich te verwijderen. Deze wist, dat de samenkomst plaats had en overviel de heeren, zeggende: „Het is hard een meester te willen beletten tot zijn trouwen dienaar te spreken. Alles wat ik hem zeg, durf ik gerust luide voor u herhalen. Ik houd hem voor om God met een goed geweten te

dienen; Hem bij elke daad voor oogen te houden, de scheuring, die in zijne staten bestaat, door eene heilige hervorming te doen ophouden en een voorbeeld te zijn voor de gansche christenheid en het nageslacht. Zijn dat zaken, die men in 't geheim moet zeggen? Gij wilt dat ik hem raden zou naar de mis te gaan, maar hoe zou ik dit met een goed geweten doen, indien ik niet eerst ga, en wat is dat voor een godsdienst, die als een kleed wordt afgelegd."

De maarschalk D'AUMONT, verbaasd over zooveel moed en deugd, riep uit: „Gij zijt beter dan wij, mijnheer MORNAY. Voor twee dagen heb ik gezegd, dat men u met een pistool het hoofd moest verbrijzelen, maar nu zeg ik, dat men voor u een standbeeld moet oprichten."

„Ik ga met de bisschoppen spreken", had HENDRIK aan GABRIËLLE D'ESTRÉE geschreven en dat gesprek had plaats. HENDRIK was niet bereid alles te doen, wat de geestelijkheid van hem eischte. Zij had eene acte van afzwering opgesteld, waarin de koning alle geloofspunten der hervormden, stuk voor stuk, veroordeelen zou. Die acte wilde hij niet onderteekenen. Men moest zich tevreden stellen met de eenvoudige verklaring dat hij tot de roomsche kerk toetrad, en de geestelijkheid vergenoegde zich hiermede. Zekere LOMÉNIE wist echter 's konings handteekening op de acte van afzwering na te maken, en dat stuk werd den paus gezonden.

En nu, 't is Zondag 25 Juli (1593). Om acht uur 's morgens verschijnt de koning voor den hoofdingang van de kerk St. Dénis, vergezeld van de edelen en grooten van zijn hof. Daar binnen stonden de kerkvorsten met het kruis, het Evangelie en het wijwater.

„Wie zijt gij?" vroeg hem de aartsbisschop van Bourges. — „Ik ben de koning." — „Wat wenscht gij?" — „Ik verzoek opgenomen te worden in den schoot der katholieke, apostolische en roomsche kerk." — „Wilt gij dit in oprechtheid?" — „Ja, ik wil en verlang dit." — Daarop viel hij op de knieën, sprak het vooraf bepaald formulier uit en ontving van den aartsbisschop de absolutie en den zegen. De priesters zongen eene hoogmis en tot besluit hield de kardinaal van Bourbon den koning het evangelieboek voor om het te kussen.

HENDRIK VAN NAVARRE werd nu erkend als koning van Frankrijk. Parijs opende hare poorten en weldra volgden de overige steden des lands.

Die bekeering van HENDRIK IV, wat was zij anders dan politiek, invloed van vrouwen, huichelarij van priesters, geveinsdheid van 't begin tot 't einde?

HOOFDSTUK XXX.

EDICT VAN NANTES.

Zoo had dan koning Hendrik het geloof verloochend, waarvoor Coligny gestorven was, waarin zijne vrome moeder hem had opgevoed en waarvoor zooveel bloed in Frankrijk gestroomd had. Met echt fransche lichtzinnigheid had hij gezegd: „Parijs is wel een misse waardig" en hij had den grooten sprong gedaan. 't Verschoont hem niet, dat hij met het hart nooit katholiek geweest is en 't slechts voor 't uiterlijke was. Het was geveinsdheid, dubbelhartigheid en „een dubbelhartig man is ongestadig in al zijne wegen."

Zijne daad kon niet anders dan verslagenheid onder de Hugenoten geven, want als aanvoerder van hunne partij kon hij zijne eischen en voorwaarden stellen, maar als koning moest hij den roomschen eeredienst handhaven en aan de eischen der katholieken toegeven.

Wanneer we denken, dat de roomschgezinden hoog liepen met zijn overgang tot hunne kerk, dan bedriegen we ons. De echte katholieken vertrouwden hem niet. De legaat van den paus beweerde, dat deze alleen het recht had om iemand, die onder den ban lag, met de kerk te kunnen verzoenen. Negen predikatiën hield Boucher tegen de „geveinsde bekeering" van den Bearnees, zeggende dat de bisschoppen van St. Denis verraders waren, hunne gebeden banvloeken, en de mis, voor de ketters gezongen, niets anders dan een ellendige grap was. Koningsmoord werd openlijk gepredikt en niet zonder vrucht. Reeds in 1593 poogde Jean Barrière en een jaar later Jean Chatel den koning

te vermoorden. Toen kwam er wel een bevelschrift van 't parlement, dat de jezuieten het koninkrijk moesten verlaten, doch later kwamen ze terug met zekeren RAVAILLAC, dien we nader zullen ontmoeten.

Met de meerderheid des volks was 't anders. Die nam de afzwering voor goede munt aan, omdat men naar rust verlangde. Verscheidene groote en kleine steden evenwel hadden bij hunne onderwerping aan den koning bedongen, dat de prediking der Hugenoten uit den omtrek dier steden zou geweerd worden; Parijs had dit verbod uitgestrekt op tien mijlen buiten hare poorten. Koning HENDRIK had wel eenige bedenkingen gemaakt, doch eindigde met toegeven.

De Hugenoten, ziende dat de koning niets voor hen deed, begonnen te spreken om een nieuwen „verdediger" te zoeken, zeer tegen den zin van HENDRIK, die zich de natuurlijke en wettige verdediger van al zijne onderdanen noemde. MORNAY [1]) schreef hem echter: „Sire, merk toch op langs welken weg zij u naar de mis hebben gebracht; zij, die door allen voor godloochenaars worden gehouden, hebben u beelden en reliquieën, het vagevuur en de aflaten doen bezweren. Uwe arme onderdanen zien u van lieverlede verder gaan. Ze moeten het dulden, dat ge u aan Rome onderwerpt; ze weten dat er geen absolutie zonder boete wordt verleend; weldra zal de paus u het geheiligd gewaad toezenden en u den oorlog tegen de ketters voorschrijven, terwijl hij onder dien naam de braafste en edelste uwer onderdanen begrijpen zal."

MORNAY had goed gezien. De paus kwam met eene vordering voor den dag. Hij had immers absolutie gegeven en die was wel een prijs waardig. Zijn vordering was deze: „intrekking van elk edict van verdraagzaamheid; uitsluiting der ketters van alle betrekkingen en hunne uitroeiing." Maar ditmaal verzette HENDRIK IV zich. Hij liet door zijne gezanten weten, dat hij met recht van onbeschaamdheid en ondankbaarheid zou kunnen beschuldigd worden, wanneer hij, na zooveel diensten van de hervormden ontvangen te hebben, tegen hen lostrok en hen dwong om de wapenen tegen hem op te vatten. Toch kwam het tusschen koning en paus tot een schikking, en wat zag men toen? Inderdaad een belachelijk comediespel. 's Konings ambassadeurs, D'OSSAT en DUPERRON, lagen geknield in het voorportaal der St. Pieterskerk, terwijl het „miserere" werd gezongen. Bij ieder vers ontvingen ze slagen met een rotting of spitsroede op de schouders. 't Moest verbeelden, dat hun meester zelf die kastijdingen ontving. De grap had plaats op 16 September 1595. We zeggen die „grap," want zelfs de

---

1) Ook Duplessis genoemd, omdat hij heer van Plessis was.

Spanjaarden dreven er den spot mede, en de goedgezinde fransche katholieken waren er verontwaardigd over.

Eenige afgevaardigden uit de Hugenoten begaven zich naar den koning om met hem over een en ander te spreken. In den loop van 't gesprek zocht hij zich te rechtvaardigen wegens de privilegiën, welke hij aan de katholieken had toegestaan, een rechtvaardiging, welke hij zocht te gronden op de gelijkenis van den verloren zoon, voor wien de vader het gemeste kalf liet slachten, waarop de afgevaardigden antwoordden: „Het is wel, maar behandel ons dan ook als den zoon, die altijd getrouw is geweest en tot wien de vader zeide: „al het mijne is het uwe," want het ligt niet in den geest der gelijkenis van onzen Heer, dat de gehoorzame zoon van zijne wettige rechten beroofd zal worden, om ze aan hem te geven, die het vaderlijk gezag met voeten getreden heeft."

De koning wist hierop niet veel meer te antwoorden, dan geduld te hebben, want hij zou voldoening geven, wanneer hij zijn eigen meester was.

De afgevaardigden zagen hierin niets anders dan hen met fraaie woorden te paaien. En geduld hebben? Was dat niet moeielijk in zulk een toestand als die der Hugenoten? Zij toch werden van alle bedieningen uitgesloten, mishandeld en vervolgd en konden nergens hun God in vrede aanroepen. Zelfs in hunne woningen waren ze niet veilig. Hun voormalige beschermer was hun ontvallen en zij mochten geen anderen kiezen. Het einde hunner overwegingen was, dat zij in hunne eigene zaken zouden voorzien en politieke bijeenkomsten houden. De eerste had plaats te St. Foy in 1594 [1]).

Maar was dit niet wederom een staat in den staat en in volslagen strijd met de goede orde? We zouden zeggen „ja," doch laat ons nogmaals het standpunt der Hugenoten beschouwen. Allereerst herinneren we ons, dat de hervormden in Frankrijk van het algemeene recht waren uitgesloten. Naar de onverdraagzame leerstellingen van het katholicisme werden zij nauwelijks als Franschen beschouwd, veel meer behandelde men hen als vreemdelingen, ja zelfs als vijanden. De koning moest met een gedeelte zijner onderdanen een voor hen nadeelig verdrag sluiten. De bisschoppen hadden Hendrik immers bij zijne inwijding laten zweren: ik zal met alle kracht trachten, allen die door de kerk als ketters verklaard worden, uit mijn rechtsgebied en in hunne landen te verdrijven. Het openbaar gezag beschuldigde

1) Die politieke vergaderingen moeten wel onderscheiden worden van de Synoden.

en veroordeelde de Hugenoten als misdadigers. Ook de aanhangers der Ligue hadden een staat in den staat opgericht, doch hoe groot was het verschil tusschen beide vereenigingen: de Ligue om de Hugenoten te onderdrukken, en de Hugenoten om te waken, dat ze niet onderdrukt werden.

Was het hun dus kwalijk te nemen, dat zij een bijzondere maatschappij oprichtten, dewijl ze van de algemeene maatschappij werden uitgesloten? Kon men hen, die buiten de wet gesteld waren, in naam der wet beschuldigen?

De raad des konings was niet weinig onthutst, toen hij de fiere houding der Hugenoten vernam. Men had gemeend, nu zij hun beschermer verloren hadden, de partij van zelf in duigen zou vallen. Hetzelfde hadden Katharina de Medicis en haar zoon Karel gedroomd. Zij hadden het anders ondervonden en nu ook ondervond de raad des konings het tegendeel. Onderhandelingen hadden plaats, die evenwel onvruchtbaar waren.

Te midden dier onderhandelingen duurde de vervolging voort en was op sommige plaatsen zelfs hevig o. a. te Chataigneraie op de grenzen van Poitou en Bretagne. Mevrouw de St. Aunais, gewoonlijk de „Vrouw van La Chataigneraie" genoemd, was een strenge roomsch-katholieke. Zij haatte de hervormden en meende Gode een dienst te doen door hen te dooden en te vervolgen. De Ligue was in den tijd van Hendrik IV nog steeds alvermogend in Bretagne. Dat zoogenaamd heilig verbond strekte zijne verwoestingen uit over de naburige provinciën van Anjou en inzonderheid over het noorden van Poitou, waar deze roovers — want dat waren ze — versterkte kasteelen bezaten, die zij tot hunne schuilplaatsen gemaakt hadden, zoodat er veiligheid was noch in huis noch op den weg. Met deze bondgenooten beraamde de „Vrouw van La Chataigneraie" den moord van al de Hugenoten in den omtrek. „Zij trachtte den hemel te verdienen, door een hel op aarde te maken", zegt een kroniekschrijver.

In den vroegen morgen van Zondag 15 Augustus 1595 werden de Hugenoten onverhoeds te midden hunner godsdienstoefeningen door den hertog van Mercoeur aangevallen. Tweehonderd personen, mannen en vrouwen van verschillenden leeftijd, werden op eene lage wijze vermoord. Het doet ons denken aan den moord van Vassy. Een klein kind, 't welk men ten doop had aangeboden, werd zelfs niet gespaard. Een knaap van acht jaren, die medelijden met het wicht had, bood in zijn eenvoudigheid zijn geheele bezitting van acht stuivers een soldaat aan,

wanneer hij het kind wilde sparen, maar de onverlaat was meer belust op bloed dan op geld en het wurm werd wreedaardig vermoord.

't Was verschrikkelijk zooals de arme Hugenoten mishandeld werden, niet alleen hier maar ook elders. Geheele provinciën waren van de vrije godsdienstoefeningen verstoken. In Bretagne mochten zij slechts op ééne plaats, in Provence op twee plaatsen samenkomen. En dan nog werden ze mishandeld, gesteenigd of in de rivier geworpen, als zij van hunne godsdienstige samenkomsten huiswaarts keerden. Elders loste men kanonschoten op de vergaderingen; de eigen zuster des konings werd gedwongen Rouaan te verlaten om het Avondmaal te kunnen gebruiken, omdat de pauselijke legaat niet verkoos, dat zij dit in de stad zou doen; Bijbels en psalmboeken werden door beulshanden verbrand; den zieken mocht geen troostwoord worden toegesproken; zelfs werd te St. Quentin een man gebannen, omdat hij een pestzieke op straat vertroosting had toegediend; door priesters, van gerechtsdienaren vergezeld, werden kinderen opgelicht of met geweld gedoopt in de huizen; de pastoor van St. Etienne liet een grijsaard in de gevangenis uithongeren, om hem een afzwering af te persen en dwong hem voor een notaris eene verbintenis aan te gaan, waarbij hij zichzelven tot verbanning veroordeelde, zoo hij van het katholiek geloof mocht afwijken; vrijsteden werden opgeheven of hare versterkingen vernietigd; de armen werden verwaarloosd en verjaagd zelfs daar waar de hervormden het meest in de algemeene schatkist opbrachten; alle hervormden werden stelselmatig uitgesloten van alle openbare zelfs van de minstbeduidende betrekkingen en mochten noch als notarissen noch als procureurs worden aangesteld; bij de gerechtshoven was geen recht te verkrijgen; onder de nietigste voorwendsels werden ongehoorde boeten of gevangenisstraf opgelegd; de lijken werden op een onwaardige wijze opgegraven, zelfs van hen, die in de grafkelders hunner voorvaderen waren nedergelegd.

Een lijst van grieven werd den koning toegezonden en een bezending van Hugenoten kwam tot hem. Zij hielden hem voor dat zij geen jezuïten waren, die hem van het leven wilden berooven noch de kroon ontnemen, maar dat zij kwamen met verzoekschriften als smeekelingen, doch die overal werden afgescheept met staatkundige redenen. 't Is nog geen tijd, zegt men, om ons een edict toe te staan. Daarop volgde deze klacht: „Groote God! na vijf en dertig jaren van vervolgingen, bereidt men ons nog tien jaren van ballingschap ten gevolge van de edicten der Ligue, acht jaren onder de regeering van den koning en vier jaren van mishandeling! We vragen van uwe

majesteit een edict, waardoor wij in 't genot gesteld worden van die voorrechten, welke het eigendom van al uw onderdanen zijn. Het toppunt onzer wenschen en het doel onzer verzoekschriften is alleen de eer van God, de vrijheid van geweten, de rust van den staat, de veiligheid onzer personen en bezittingen."

Nogmaals zochten de koning en zijn raad een middel om tijd te winnen, doch een nieuwe oorlog met Spanje bedreigde het koninkrijk. Amiens werd door de Spanjaarden verrast, maar een menigte van Hugenoten besloot te huis te blijven en niet ter hulpe te snellen voor een koning, die hen verliet. Toen, na veel dringen en smeeken, na tal van teleurstellingen ondervonden te hebben, gelukte het den Hugenoten den koning een edict af te dwingen, waarbij hun vrijheid en vrede werd verzekerd.

Dit besluit is het beroemde Edict van Nantes, dus genoemd naar de plaats waar het afgekondigd werd (April 1598).

In de voorrede van dit merkwaardige staatsstuk erkende de koning, dat al zijne onderdanen God aanbaden, indien al niet op dezelfde wijze, toch met dezelfde bedoelingen, zoodat zijn koninkrijk den eervollen titel van het „Allerchristelijkste Rijk" kon blijven dragen. Het edict werd voor eeuwig en onherroepelijk verklaard, als zijnde de voornaamste grond van de rust en de eenheid van den staat. Het hield in: „volkomen gewetensvrijheid aan de hervormden in Frankrijk; vrijheid van godsdienstoefening waar deze in 1597 bestond en bovendien in de voorsteden van elke stad; vrijheid aan de heeren van den hoogsten adel om in hunne kasteelen hunne godsdienstoefeningen te houden en aan den adel van minderen rang om dertig personen bij hun huiselijken eeredienst toe te laten; opname van de hervormden in alle ambten en betrekkingen, van hunne kinderen in de scholen, hunne zieken in de hospitalen, hunne armen te doen deelen in de algemeene liefdegiften; het recht om in sommige steden hunne geschriften te laten drukken; de helft der plaatsen in enkele gerechtshoven, één lid in het hoogste gerechtshof te Parijs; vier hoogescholen voor wetenschappelijke en godgeleerde opleiding [1]); 't recht om kerkvergaderingen saam te roepen en eindelijk een zeker aantal veiligheidssteden als waarborgen voor de opvolging van 't edict. Ook werd aan de Hugenoten een vaste som voor het inkomen hunner predikanten toegekend."

Zoo was dan met deze overwinning een strijd geëindigd, die

1) Die bestonden te Montauban, te Montpellier, te Sedan en te Saumur.

zooveel jaren geduurd had en was den Hugenoten eindelijk eene rust gegund, waarop zij meenden te mogen vertrouwen. De hervormde kerk werd hierdoor in Frankrijk erkend. Zij telde toen reeds 780 kerken met de vier genoemde hoogescholen. Tweehonderd vijftig steden en 2000 dorpen werden nagenoeg geheel door hervormden bewoond, zoodat men daar geen roomsche kerken had. Dit laatste zou echter weer anders worden, want ook de roomsche kerk was bij 't edict niet vergeten. De geestelijken werden overal weer in 't bezit der kerkelijke goederen gesteld en ook de hervormden waren verplicht hun de tienden te betalen. In elke gemeente des rijks werd de mis hersteld alzoo ook in de 250 steden en 2000 dorpen. Dit laatste was bijna oorzaak van een oproer te La Rochelle.

De valsche stelregel, dat er maar één geloof in een land moet zijn zoowel als één koning en één wet, heeft Frankrijk schatten gouds en millioenen menschenlevens gekost. Dat stelsel gaf schavotten, brandstapels, moorden en misdaden zonder tal. Het had Frankrijk ontvolkt en op den rand des afgronds gebracht. De helft der steden toch en der kasteelen lag in asch; de nijverheid was verdwenen en de landerijen waren zoodanig verwoest, dat duizenden boeren Frankrijk verlieten om elders een bestaan te zoeken. Met dat stelsel heeft Hendrik IV gebroken en 't is gezien dat het stelsel een valsch stelsel was. Immers, na het edict van Nantes volgde een tijdperk van voorspoed en welvaart, omdat er zooveel jaren van ellende waren voorafgegaan. Hendrik IV herstelde met trouwe medewerking van zijn staatsdienaar Sully de geldmiddelen, deed landbouw en handel herleven en maakte een einde aan de schromelijke misbruiken, welke overal in 't bestuur des lands waren ingeslopen. Hij had zich tot stelregel gekozen: „ieder huisvader moet Zondags zijn hoen in den pot hebben" en daarom beijverde hij zich in zijn land welvaart te brengen. Geen vorst heeft dan ook met meer roem en luister over Frankrijk geregeerd dan Hendrik IV; geen vorst, die meer de afgod zijns volks was; geen vorst heeft grooter lofredenaars gehad dan hij, en nog heden is de naam van Hendrik IV bij het volk en zelfs bij de geringere klasse in eere. En toch bij dat alles is Hendrik van Navarre op den troon van Frankrijk geen gelukkig man geweest. Hij kan dat niet geweest zijn, omdat hij zelf in een stelling leefde, uiterlijk schijnende wat hij inwendig niet was. Opgevoed aan de voeten eener vrome moeder kon hem het woord der Schrift niet onbekend zijn geweest: „Wat baat het den mensch zoo hij de gansche wereld gewint, als hij schade lijdt aan

zijne ziel! Huwelijksgeluk heeft HENDRIK nooit gekend; bij vreemde vrouwen zocht hij zijn genot. Het huwelijk met MARGARETA VAN VALOIS was ontbonden en hij was hertrouwd met MARIA DE MEDICI, maar zijne ontelbare minnarijen hadden deze vrouw van hem vervreemd.

We komen nog eens op 't edict van Nantes terug. Dat dit een doorn in 't oog der felle katholieken was, is licht na te gaan. Paus CLEMENS VIII schreef; „Een bevelschrift waarbij vrijheid van geweten aan allen wordt toegestaan, is boven alles vervloekt." Hoe de katholieken een vijandig oog op de hervormden hielden, bewijst het volgende. 's Konings zuster, KATHARINA VAN NAVARRE, bleef aan den godsdienst harer moeder getrouw. Eens ging er een valsch gerucht dat zij naar de mis was geweest, waarop zij aan MORNAY schreef: „Ik zal naar de mis gaan, zoodra gij paus zijt." Ten einde alle onaangenaamheden te vermijden, ging zij ter godsdienstoefening te St. Germain-en-Laye, doch bij gelegenheid van het huwelijk eener nicht van COLIGNY had zij in het Louvre met open deuren laten prediken. Terstond waren de priesters er bij om met groote bitterheid hierover bij den koning te klagen. Deze zeide tot hen: „Ik vind u zeer onbeschaamd, dat gij alzoo in mijn huis over mijne zuster durft klagen." — „Maar men heeft een huwelijk voltrokken." — „Nu, als 't voltrokken is, welke bevelen wilt ge dan dat ik geven zal?"

Inderdaad koning HENDRIK was van verspieders omringd, maar ook van sluipmoordenaars. Zelfs in zijn paleis, onder zijne hovelingen waren ze te vinden en zijn vrouw, MARIA DE MEDICI, was in 't geheim van meer dan een complot.

In bondgenootschap met de republiek der Vereenigde Nederlanden zou HENDRIK een veldtocht tegen Oostenrijk ondernemen. Ook was 't hem te doen om een gevluchte prinses van CONDÉ weer in Parijs te krijgen. Alles was gereed; de regimenten stonden aan de grenzen en de dag werd bepaald, dat de koning zich aan het hoofd zou stellen. 't Zou zijn op Maandag 17 Mei. Vooraf moest de kroning der koningin plaats hebben, een plechtigheid waar HENDRIK zeer tegen opzag; want ofschoon er reeds zeventien aanslagen op zijn leven hadden plaats gehad, hij had nu een gevoel alsof hem een groot gevaar dreigde. Hij wilde daarom het kroningsfeest tot na zijn terugkomst uitstellen, doch de koningin verlangde anders. SULLY vermeldt, dat de koning, die bij het wildste wapengekletter onverschrokken bleef, schrikte bij den minsten schok van 't rijtuig.

Donderdag 13 Mei, de gevreesde kroningsdag, ging echter ongestoord

voorbij. Zondag zou de plechtige intocht plaats hebben. Twee dagen vroeger, dus Vrijdag, reed de koning uit om de toebereidselen te bezien. De koninklijke koets komt in een nauwe straat, waar de doortocht door een paar karren versperd is. De lijfwacht verwijdert zich om ruim baan te maken en van dat oogenblik maakt RAVAILLAC gebruik om op het achterste wiel te klimmen en zijn dolk in 't hart des konings te steken. Toevallig keken de heeren, die bij hem gezeten waren, naar de andere zijde(!) De hertog van EPERNON liet dadelijk het rijtuig keeren, en in 't paleis gekomen, begaf hij zich naar 't slaapvertrek der koningin, stak het hoofd door de deur en zeide: „hij is vermoord."

RAVAILLAC deed niet de minste poging om te ontsnappen. De ellendeling bekende in de verhooren, dat hij den koning vermoord had, omdat deze tegen den paus en dus tegen God zelf streed.

Aldus eindigde HENDRIK IV zijn leven. Zijn dood gaf het sein tot vernieuwde ellende.

HOOFDSTUK XXXI.

GEEN ONGEGRONDE VREES.

De hervormden zouden het spoedig ondervinden, dat HENDRIK dood was. Zijn zoon, de troonsopvolger, was nog een kind en stond onder de voogdijschap zijner moeder, en wie was MARIA DE MEDICIS? Een domme, bijgeloovige en wraakzuchtige vrouw, die zich geheel liet leiden door twee italiaansche gelukzoekers. Zij regelde de gewichtigste staatszaken naar de voorspellingen der sterrekijkers en bediende zich van het staatsgezag ook dan wanneer het niet anders dan kinderachtige hofintrigues gold. Door hofkabalen en heerschzucht maakte zij het haren zoon moeielijk, waardoor de hervormden veel te lijden hadden.

De Hugenoten waren met den dood des konings zeer ter neergeslagen; 't was hun of met dien dood het edict van Nantes verscheurd was. Vele familiën verlieten ook Parijs, dewijl zij vreesden, dat een tweede Bartels-nacht voor de deur stond, en de hertog van SULLY sloot zich op in de Bastille, waarvan hij gouverneur was. Wel gaf het hof een verklaring, waarbij al de edicten van verdraagzaamheid bevestigd werden, maar de hervormden geloofden noch aan de macht noch aan de trouw van de regentes. Wel zagen zij in haar een tweede KATHARINA DE MEDICIS en in haar zoon een tweeden KAREL IX.

DUPLESSIS MORNAY had niet zoodra den dood des konings vernomen, of hij haastte zich de overheden van Saumur, waar hij gouverneur was, bijeen te roepen. Dewijl hij zeer tot vredelievende inzichten over-

helde, gaf hij den raad om liever alles te verduren, dan op nieuw de wapenen op te vatten. „Laat onder ons," zoo zeide hij, „nooit meer van Hugenoten en Papisten gesproken worden, want deze woorden zijn door de edicten verboden. Maar ook al waren er geene edicten in de wereld, indien we waarlijk Franschen zijn en ons vaderland, onze familiën en ons zelven liefhebben, dan moeten die namen voor immer uit ons geheugen worden uitgewischt. We moeten slechts door één band verbonden zijn. Die goed Franschman is, zal mij een goed burger, een broeder zijn."

Op 25 Mei 1611 werd wederom een politieke vergadering van Hugenoten gehouden, die uitsluitend zich bezig hield met de godsdienstige belangen. Het hof eischte de onmiddellijke ontbinding der vergadering, doch deze wilde niet uiteengaan alvorens zij voldoening gekregen had van hare rechtmatige eischen. De eed van verbintenis werd daar vernieuwd; men zwoer gehoorzaamheid en trouw aan den koning, terwijl het oppergezag van God ongeschonden bewaard moest blijven.

In de vergadering was ook de hertog Hendrik van Rohan, schoonzoon van Sully. Hij was nog jong — twee en dertig jaren — werkzaam en beminde de studie zoowel als den wapenhandel. Hij was eenvoudig en streng van zeden, onbevreesd en edelmoedig. Zijn godsdienstige denkbeelden boezemden veel vertrouwen in en men moest van hem zeggen, dat hij bij al zijn ondernemingen de zaak der hervorming niet eigen eerzucht op 't oog had. In de vergadering drong hij zeer aan op vereeniging, orde en onderzoek naar de grieven, ook van de minste onder de hervormden. „Wij zijn," zeide hij o. a. „tot een kruisweg genaderd, waar verscheidene wegen zich ontmoeten, maar er is er slechts één waarin wij veilig kunnen gaan. Het leven van Hendrik den Grooten was onze waarborg om dien te kiezen, thans moet het onze deugd zijn, die ons daarop doet blijven. Ons eenig doel moet zijn de eer van God en de veiligheid der kerken, welke Hij zoo wonderlijk in dit koninkrijk deed verrijzen; we moeten daartoe elkander ijverig helpen, maar alleen van wettige hulpmiddelen ons bedienen. Laat ons nauwgezet zijn, om niet meer dan het noodige te vragen, maar laat ons ook volharden om dat te verkrijgen."

Niet alleen werden politieke vergaderingen dan hier en dan daar gehouden, maar ook de kerkelijke lichamen of synoden kwamen bijeen. In April (1612) had de raad des konings open brieven van kwijtschelding of vergiffenis uitgevaardigd, waarmede de synoden gansch niet tevreden waren. In de zitting van 23 Mei d. a. v. werd de vol-

gende verklaring afgelegd: „De kerken van dit koninkrijk verklaren dat zij nooit geeïscht, gevraagd of gepoogd hebben zulk eene vergiffenis te verkrijgen, en dat geene van haar schuldig is aan de ingebeelde misdaden, welke men haar ten laste legt. Zij zijn allen gemeenschappelijk en afzonderlijk bereid om rekenschap te geven van hunne daden, om die door de geheele wereld en openlijk bekend te maken, en wat men haar ook bedreige, ze willen liever lijden dan eene zoo vernederende en schandelijke poging te doen, die haar verachtelijk zou maken bij het nageslacht en die haar berooven zou van den roem, welken zij altijd genoten, van haar vaderland waardig te zijn. Zij verklaren daarenboven, dat zij hiervan geen voordeel willen trekken, noch zich op eenige wijze van deze brieven bedienen, en dat zij het ten hoogste afkeuren, wanneer sommige personen die hebben aangenomen, of toegestemd dat zij aangenomen werden."

't Was niet zonder grond, dat de Hugenoten in vrees verkeerden. Waar men maar kon, werden ze gekweld, ofschoon hunne kwellers wel zorgden dit zóó te doen, dat zij niet als wetschenders konden aangewezen worden. Beriep men zich op de edicten, dan durfde de kardinaal Duperron wel zeggen, dat die edicten slechts voorloopig waren en weer konden worden ingetrokken, en dat men slechts een eenvoudig uitstel aan de oproerige onderdanen had verleend. De adel en de geestelijkheid verklaarden, dat de koning, volgens den eed bij zijne huldiging gedaan, alle ketters zou verbannen. De geestelijkheid durfde verder gaan en van den koning te eischen een gebod te doen uitgaan, waarbij niets mocht geschreven worden tegen de sacramenten der roomsche kerk en 't gezag van den paus; een verbod tegen 't oprichten van scholen in de steden en voorsteden der bisschoppelijke zetels; een verbod aan de leeraars om de hospitalen te bezoeken ter vertroosting van de zieken hunner gemeenten; een verbod aan hen, die van elders kwamen om iets anders te leeren dan 't katholicisme, en, voor de toekomst een stellig verbod van alle uitoefening van den zoogenaamden hervormden godsdienst. Die eischen werden van tijd tot tijd herhaald.

Wat de vrees der Hugenoten vermeerderde, was een dubbel huwelijk. Volgens een beraamd plan zou de jonge Lodewijk XIII huwen met een spaansche infante en een spaansche prins met een fransche prinses onder voorwaarde van uitroeiing der ketters. Mornay schreef aan den kanselier: „Indien de jezuïten onbeschaamd prediken, dat het doel van dit dubbel huwelijk is, de uitroeiing der ketterij, dan behoeft men zich niet te verwonderen, dat onze kerken ontrust zijn."

Een gebeurtenis van groot gewicht gaf aanleiding tot hervatting der godsdienst-oorlogen.

De vorstendommen van Neder-Navarre en Bearn waren door HENDRIK IV aan Frankrijk toegevoegd, maar LODEWIJK XIII zou die band op zijne manier wat nauwer toehalen. Niettegenstaande drie vierden der bevolking — volgens sommigen negen tienden — tot de hervormde belijdenis behoorden, kwam het bevel om aan de priesters al de kerkelijke goederen terug te geven, die sedert 1569 ten dienste van tempels, scholen, hospitalen en armen waren afgestaan. Het was te vergeefs dat de staten van Bearn, de adel, de magistraten der stad en het volk hunne klachten lieten hooren; de koning trok aan 't hoofd van zijn leger op en dewijl de Bearnezen hem geen weerstand konden bieden, kwam LODEWIJK binnen de stad Pau. (Oct. 1620). De bisschoppen, abten en priesters stelden zich in 't bezit der kerkelijke goederen, waarbij de jezuïeten wel zorgden niet het minste aandeel te krijgen.

Wederom hadden de koninklijke troepen zich gekenmerkt door wreedheid en geweld. ELIE BENOIT schrijft daarvan het volgende: „Zelfs de mond der meest gematigden sprak niet anders dan van bedreigingen, van openbare straffen, van ophangen, van onthoofden, van de vernietiging van den vervloekten hervormden godsdienst in 't geheele koninkrijk, van 't verjagen van allen, welke dien beleden, of ten minste van hen een of ander schandmerk te laten dragen. De soldaten verbrijzelden de deuren der tempels, verwoestten de muren en verscheurden de boeken en tafelen, waarop de geboden van God geschreven waren. Zij beroofden en sloegen met stok- en degenslagen de boeren, die op de markt te Pau kwamen, in de vooronderstelling dat allen Hugenoten waren. Zij dwongen de hervormden, die hun in handen vielen, om het kruisteeken te maken, en om zich op de knieën te werpen als de processiën voorbij kwamen. De vrouwen durfden niet op straat verschijnen. Men lichtte de kinderen op, zonder dat het den ouders gelukken kon, hen weer te vinden, en dit alles geschiedde onder 't oog des konings, zonder dat men hem bewegen kon naar hunne klachten te hooren. In andere deelen des lands handelden de soldaten naar willekeur; zij gaven voor, dat de koning hun het recht gegeven had om de Hugenoten te plunderen. Zij verjaagden de leeraars, mishandelden de vrouwen en voerden mannen en vrouwen met stokslagen naar de mis."

Het laat zich denken hoe verontwaardigd de gemeenten waren op het vernemen der nieuwe vervolgingen in Bearn en toch waren er predikanten, o. a. PIERRE DUMOULIN, die zeiden dat men met geduld de

nieuwe slagen der vijanden moest verduren. „Indien wij vervolgd moeten worden," zeide hij, »bidden allen die God vreezen, dat het moge zijn voor de belijdenis van 't Evangelie en dat alzoo onze vervolging in waarheid het kruis van Christus zij." Maar zoo dachten er niet allen over. Adellijken, de bevolking en vooral de burgers van La Rochelle waren er niet voor om zich maar zoo lijdelijk te laten mishandelen. De zaak van Bearn was een algemeene zaak en het was te verwachten, dat andere gemeenten hetzelfde lot zouden ondergaan. En zij hadden recht zoo te denken, want van alle roomsche predikstoelen werd de vernietiging der Hugenoten verkondigd en aanbevolen.

Een politieke vergadering te La Rochelle bijeengeroepen (Dec. 1620), besprak de zaken. Sommigen wilden als bemiddelaars tusschen het hof en de vergadering optreden, maar aan de afgevaardigden DE ROHAN, DE SOUBISE en DE LA TREMOUILLE werd door den raad des konings bevel gegeven, dat de vergadering onmiddellijk uiteen moest gaan. Aan dat bevel verkoos de vergadering echter niet te voldoen, tenzij er herstel van goede en grondige waarborgen voor de vrije uitoefening van godsdienst was gegeven. „Ga uiteen en ge zult voldoening krijgen," werd beantwoord met: „Geef eerst voldoening en dan zullen we uiteengaan."

Uit alles was te zien, dat andermaal het zwaard uit de scheede moest. De vergadering van La Rochelle stelde een reglement op tot handhaving van godsdienst en tucht in 't leger. Dagelijks moesten de predikanten gebeden doen en prediken voor de soldaten. De krijgslieden mochten niet vloeken op straffe van boete. Zware straffen voor hen, die vrouwen in de legerkampen brachten. De bescherming van handel en landbouw werd dringend aanbevolen. De krijgsgevangenen werden onder bescherming van den raad gesteld.

Koning LODEWIJK liet zijn leger optrekken naar de Loire. Toch waren er eenige mannen in zijn raad, die een minnelijke schikking voor het beste hielden. Zij wezen er op dat nog twee honderd versterkte plaatsen in de macht der Hugenoten waren en zij vierhonderd duizend mannen telden, die de wapenen konden voeren; dat de soldaten krijgslieden van beproefden moed waren en zij sedert zestig jaren meer door den vrede dan door den oorlog verloren hadden. Maar er waren ook andere raadgevers, mannen, die tot elken prijs de Hugenoten wilden uitgeroeid zien, en dat onder hen de jezuïeten de heftigsten waren, laat zich denken. Paus, kardinalen en priesters boden groote sommen gelds aan, onder voorwaarde, dat de Hugenoten, 't zij goedwillig 't zij

met geweld tot de roomsche kerk teruggebracht of onschadelijk gemaakt werden.

De koning had meer ooren voor de laatste dan voor de eerste raadgevers.

Als in 't voorbijgaan zij dit van den koning gezegd: Op zijn 14e jaar werd hij wel mondig verklaard, maar in waarheid is hij het nooit geweest. Eerst liep hij aan den leiband zijner italiaansche moeder, die hij begon te wantrouwen, om zich toen onder een anderen mentor te stellen in den persoon van den connetabel Luines en daarna wierp hij zich in de armen van den kardinaal de Richelieu, die den koning meer als zijn gunsteling dan als zijn meester beschouwde. De Richelieu was vroeger soldaat geweest, werd later geestelijke, toen bisschop van Lucon en eindelijk kardinaal. Deze man regeerde eigenlijk Frankrijk. Zijn hoofdbedoeling was Frankrijk tot eenheid te brengen, en omdat hij de Hugenoten als een staat in den staat beschouwde, moesten die uit den weg. Een en ander zien we nader.

Zoo hebben we gezien, dat de Hugenoten andermaal te doen hadden met een absolutistisch-gezind hof, want wat was er gebeurd ofschoon de koning in 1614 het edict van Nantes bezworen en bij het verdrag van Londen (Mei 1616) hunne vrijheid nogmaals bevestigd had? We hebben die schoone beloften in Bearn zien vervullen; gezien hoe het hof slechts op een gunstige gelegenheid wachtte om hen van hunne rechten te berooven, en alzoo het edict van Nantes schond, ook de vergadering te La Rochelle te verklaren als een poging tot oproer.

Toch gaven de hervormden het niet op. Zij handhaafden hunne rechten onder aanvoering van twee broeders, den hertog van Rohan en den prins van Soubise. Rohan vond echter geen groote geestdrift bij zijne geloofsgenooten, slechts enkele streken, welke aan zijne oproeping gehoor gaven.

Koning Lodewijk had zijn leger naar de Loire laten optrekken, zeiden we. Met list maakte hij zich meester van de stad en het kasteel van Saumur, waar Duplessis-Mornay gouverneur was. Als wilde men een minnelijke schikking maken, werden Mornay 100.000 kronen en de maarschalksstaf aangeboden, wat echter door hem geweigerd werd. Als een Hugenoot van den echten stempel zeide hij: „Indien ik geldzuchtig ware geweest, zou ik onder de vorige regeeringen millioenen hebben kunnen winnen, en waardigheden wil ik wel verdienen, maar niet verkrijgen zonder ze mij waardig gemaakt te hebben. Mijn geweten en mijne eer verbieden mij, de vrijheid en veiligheid van anderen te

verkoopen." Niet lang daarna (1623) stierf hij. Een schoone getuigenis legt zijn aalmoezenier JEAN DAILLÉ van hem af: „Wij zagen duidelijk dat het Evangelie van den Zoon Gods door den H. Geest in zijn hart was geschreven; we zagen dat hij het ware leven bezat te midden van den dood, en dat hij volkomen tevreden was daar, waar alle menschen gewoonlijk onrustig zijn." Inderdaad, de MORNAY heeft, naar het voorbeeld van COLIGNY, bewezen, dat het mogelijk is te midden van de ergste oorlogen een onbezoedelden naam, een onberispelijk karakter en een edelmoedige inborst te bewaren.

Allengs vielen vele protestantsche steden door geweld, list en omkooperij in 's konings handen. Belangrijk was het beleg van Montauban, waar de markies DE LA FORCE het bevel voerde. Op een kleinen afstand had ROHAN zijn hoofdkwartier opgeslagen, die daardoor in de gelegenheid was zijn krijgsmakker van manschappen en krijgsmaterieel te voorzien. Aan den koning werd de raad gegeven vierhonderd schoten op de stad te lossen, dan zou zij zich overgeven. Die raadsman was een spaansch karmeliter monnik, wien men den naam gegeven had van „vader Dominique de Jezu-Maria" en hij ging door voor een man, die wonderen doen en tevens profeteeren kon. De soldaten noemden hem ook „den welgelukzaligen vader." Natuurlijk dat de koning den raad van den profeet opvolgde; de vierhonderd schoten werden gelost, maar... de stad gaf zich niet over. De profeet had zijn reputatie slecht gehandhaafd.

Het beleg duurde twee en een halve maand. Vele aanvallen werden door het koninklijke leger beproefd, doch afgeslagen. 't Einde was dat de koning het beleg moest opbreken, maar hij deed dit met wrok in 't hart. De kleine stad Negrepelisse moest het dan ook ontgelden. Al de inwoners werden over de kling gejaagd onder voorwendsel, dat zij in den vorigen zomer het katholieke garnizoen hadden vermoord. De moeders zochten zich met hare kinderen in de armen door de rivier te redden, doch werden aan de overzijde door de soldaten opgewacht om vermoord te worden. In een half uur was alles in de stad gedood en de straten waren zoo vol lijken en bloed, dat men ter nauwernood loopen kon. Die zich op 't kasteel gered hadden, werden den volgenden dag gedwongen zich op genade over te geven, maar allen opgehangen. Toen lag St. Antonin, een vlek in dezelfde streek, aan de beurt. Het hielp niet al hadden ook de vrouwen zich met zeisen en hellebaarden gewapend; het koninklijke leger behield de overhand. Tien burgers met den predikant werden opgehangen; de overigen kochten zich vrij voor 50.000 kronen.

Op 30 Augustus (1622) kwam het leger voor Montpellier, waar een sterke bezetting van Hugenoten was. Het beleg duurde lang, en LODEWIJK, bevreesd dat het hem mocht gaan als voor Montauban, maakte vrede. 't Was een algemeene vrede, waarbij het edict van Nantes bekrachtigd, maar het recht tot het houden van vergaderingen aan de hervormden ontnomen werd. Het hof bekreunde zich echter al zeer weinig om de bepalingen van dit verdrag, zoodat de Hugenoten andermaal verplicht waren, de wapenen op te nemen.

De Hugenoten konden met David zeggen : De vijand vervolgt mijne ziel, hij vertreedt mijn leven ter aarde, hij legt mij in duisternissen als degenen, die over lange dood zijn.

Daarom wordt mijn geest overstelpt in mij ; mijn hart is verbaasd in 't midden van mij.

Ik breid mijne handen uit tot U, mijne ziel is voor U als een dorstig land.

HOOFDSTUK XXXII.

LA ROCHELLE EN ANDERE STEDEN VALLEN.

La Rochelle, waar een Condé, een Coligny, een Jeanne d'Albret, een Hendrik van Navarre een veilige schuilplaats hadden gevonden, waar de politieke vergaderingen in de moeielijkste oogenblikken gehouden werden, was in de godsdienstoorlogen meermalen belegerd, maar nog nimmer ingenomen. Na den vrede in 1622 had het hof bevel gegeven in de omstreken van La Rochelle een fort te bouwen, ondanks de klacht der ingezetenen en de beloften hun gedaan om hunne vrijheden te eerbiedigen. De stad rustte toen een scheepsmacht uit en Soubise overwon bij herhaling de zwakke koninklijke vloot. De kardinaal de Richelieu, die zich alstoen aan 't hoofd der zaken bevond, zag zich zelfs genoodzaakt den vrede aan te bieden, welke echter van de hand werd gewezen. Daarop nam hij het besluit, zich van La Rochelle, als het belangrijkste bolwerk der protestanten meester te maken. Nadat hij van gehuurde engelsche en nederlandsche schepen een eskader gevormd had, behaalde Montmorency in September 1625 een beslissende zegepraal op de van bondgenooten verstoken mannen van La Rochelle, waarna door tusschenkomst van Engeland in Februari 1626 de vrede gesloten werd. Weldra echter was men in de stad onderricht, dat de kardinaal aanstalten maakte, om haar in zijne macht te krijgen. De daar wonende protestanten

zochten bescherming en ondersteuning bij KAREL I, koning van Engeland, en deze zond hun in 1627 een vloot van 40 schepen met 10.000 man, onder aanvoering van den hertog van BUCKINGHAM. Doch de geringe bekwaamheid van dezen, 't ontbreken van ervaren krijgsbevelhebbers en de vrees der overige protestanten voor een algemeenen oorlog verlamden de kracht dezer onderneming. Op 10 Augustus nam de belegering van La Rochelle in tegenwoordigheid van den koning en van den kardinaal een aanvang. Nadat de Engelschen van het eiland Ré verjaagd waren (8 Nov), deed RICHELIEU de stad ook van de zeezijde insluiten door een dam, welke met verbazend groote moeite en kosten in zee werd opgeworpen.

RICHELIEU bekleedde vier posten te gelijk; hij was kardinaal, admiraal, hoofd-ingenieur en opperbevelhebber. Hij hield oog op alles en bestuurde alles.

In Mei (1628) vertoonde zich onder 't bevel van graaf DENBIGH een engelsche voot, die evenwel na eenige dagen moest vertrekken. Een andere van 140 schepen, in September onder den onbekwamen graaf LINDSEY derwaarts stevenend, kon ook niets uitrichten.

Veel hebben de inwoners van La Rochelle geleden. Naarmate de stad meer en meer werd ingesloten, nam de hongersnood toe. In Juni 1628 werd die ondragelijk. Dagelijks stierven van twee- tot driehonderd menschen.

Toen de nood zoo hoog geklommen was, liet men geheele scharen van vrouwen en grijsaards de stad verlaten. En deed LODEWIJK XIII toen, wat zijn vader voor Parijs gedaan had? Gaf ook hij den hongerigen brood om te eten? Het tegendeel. Zonder genade deed hij hen terugdrijven of gaf bevel sommigen op te hangen en liet schieten op de ongelukkigen, die op de wallen wortels en kruiden zochten om daarmede hun honger te stillen. Hij liet zelfs een kleinen oogst boonen verwoesten, dien de belegerden van de buitenzijde der stadsgrachten hadden trachten te verzamelen.

Niettegenstaande alle ellende deden de inwoners van La Rochelle wonderen van dapperheid onder leiding van hun burgemeester JEAN GUITON, en toch moest de stad zich overgeven, want alle hulp van buiten en van binnen was vervlogen. Maar deden dan de geloofsgenooten niets voor La Rochelle? Tot hunne schande moeten we „neen" zeggen. ROHAN was verscheidene streken doorgereisd om de Hugenoten op te wekken tot hulp hunner broederen in La Rochelle, maar al zijn ijver was vergeefsch geweest. Hier ontmoette hij vreesachtigen, daar onverschilligen, ginds die zich door hofgunsten hadden

laten winnen. JEREMIAS FERRIER was de eenige niet, die zich in de armen van Rome geworpen had. Hij was eerst een hevig voorstander der hervorming, geleerd, scherpzinnig en welbespraakt, maar zijne rechtgeloovigheid en braafheid werden verdacht gehouden. Beschuldigd van onchristelijke leerstellingen te hebben gepredikt, werd hij deswege duchtig vermaand, en dit deed hem een overlooper worden. Nu sprak het volk van hem als van den „verrader Judas," en de nationale synode van Privas sloot hem buiten de gemeenschap der geloovigen. Door tusschenkomst der jezuïeten kreeg hij een bediening als Raadsheer van Staat en in die hoedanigheid schreef hij een verdediging van den kardinaal RICHELIEU. Hij stierf, veracht door Hugenoten en weinig geacht door katholieken.

ROHAN had alzoo vergeefsche pogingen aangewend. Bitter was de klacht, welke hij uitstortte. Zij was deze: „Gedurende de twee eerste oorlogen werden de verdeeldheden slechts hier en daar gezien; bij den laatsten oorlog barstten zij overal uit; nu drong de zedeloosheid door en de gierigheid kreeg de overhand op de vroomheid, ja, het ging zoover, dat men niet wachtte tot onze vijanden kwamen om ons te verleiden, maar dat men zich ging verlagen om zijn godsdienst te verkoopen en zijn partij te verraden. Onze voorouders zouden hunne kinderen in de wieg hebben gesmoord, indien zij hadden kunnen voorzien, dat zij werktuigen zouden worden om die kerk te verwoesten, welke zij bij het licht der brandstapels gesticht en uitgebreid hadden ondanks allen tegenstand."

Het komt ons voor dat die klacht wel wat overdreven is. Waarheid is het, dat de groote menigte der hervormden in dezen laatsten oorlog niet is opgetreden. Moedeloosheid zal ook wel een der oorzaken geweest zijn.

Zoo was dan het sterke La Rochelle gevallen. Van de 24.000 inwoners waren slechts 4000 in uitgehongerden toestand overgebleven. Straten en huizen waren opgevuld met dooden, die men de kracht niet had om te begraven. Niemand was er meer over in staat om de wapenen te dragen. De overgeblevenen ontvingen volledige amnestie, doch de stad verloor hare voorrechten en vestingwerken, met uitzondering van die aan den zeekant. De roomsche godsdienst werd er weder hersteld, aan de priesters hunne kerken en goederen weergegeven en aan de hervormden een plaats ter godsdienstoefening aangewezen.

Te Rome was er niet weinig vreugde over den val der stad. Paus URBANUS VIII zong een plechtig te Deum en was niet karig in de

uitdeeling van aflaten. Aan koning LODEWIJK schreef hij: „Groote vorst, God heeft aan uw rechterhand gestaan, moge Hij altijd den moed en de kracht van uwen arm schragen!"

De hertog van ROHAN was nog altijd meester van een aantal versterkte plaatsen, zooals Nimes, Montauban en Castres. Hij zette den veldtocht in het zuiden voort tot in het midden van 't volgende jaar.

In de maand Mei van 1629 vertoonde zich het koninklijke leger voor de kleine stad Privas. Schrik, zoo onverwacht overvallen te worden, deed de inwoners de vlucht naar het land nemen, en het garnizoen, dat zich in een fort had teruggetrokken, moest zich weldra overgeven. Juist op het oogenblik, dat de koninklijke troepen de stad binnentrokken, sprong een kruitmagazijn. Dit werd toegeschreven aan verraad en 800 soldaten der Hugenoten werden gewurgd, vijftig burgers opgehangen en de overigen naar de galeien gezonden. De stad werd geplunderd en verbrand, de eigendommen der burgers ten voordeele van de kroon verbeurdverklaard.

LODEWIJK zette zijne tochten voort en ontmoette weinig tegenstand. De stad, welke zich het laatst onderwierp, was Montauban.

In Juli 1629 gaf de koning het „Edict van genade." Een maand vroeger had ROHAN een verdrag met zijn tegenstanders gesloten, waarop genoemd edict volgde, dat men toch moeielijk een vredesverdrag kan noemen. De koning liet het ook uitkomen, dat hij een voorbeeld van zachtmoedigheid en van liefde had willen geven; dat hij medelijden met hen had en hun bloed wilde sparen. Dit had hij dan wel wat vroeger kunnen doen na eerst zooveel bloed te hebben vergoten. Maar met al die zachtmoedigheid school een adder onder het gras. Het edict was gegeven in afwachting, dat de Hugenoten in den schoot der katholieke kerk zouden terugkeeren. Er lag dus een bedreiging in 't edict opgesloten; 't was tusschen de regels te lezen.

De staatkundige kracht der Hugenoten was nu gebroken, al werd hun ook den schijn van gewetensvrijheid gelaten.

RICHELIEU heerschte met onbepaalde macht en zelfs de moeder des konings moest door hem het land ruimen. De trotsche MARIA DE MEDICIS zwierf nu in Engeland en Nederland rond. In Amsterdam werd zij wel met plechtigheid ingehaald, maar die uiterlijke eerbetooning baatte haar weinig, want zij stierf te Keulen in betrekkelijke armoede (1642). RICHELIEU stierf in 't zelfde jaar en een jaar later de zwakke koning LODEWIJK XIII.

Alvorens we van LODEWIJK XIII afscheid nemen, moeten we nog éene zaak tijdens zijne regeering mededeelen.

De geestelijkheid bedacht er een middeltje op om de ketterij te bestrijden en de ketters te bekeeren door het uitzenden van zendelingen of zoogenaamde reizende twistredenaars, die den naam kregen van „bekeerders en voortplanters van 't geloof." En wie waren die bekeerders? Domme menschen, schoenmakers, scharenslijpers, kleermakers, kleine kooplieden en meer van zulke „geletterde" mannen. Zulke *blinden* zouden de *zienden* leiden! Ze wilden hun bedrijf wel laten varen, om dat te verwisselen met een gemakkelijk leventje, want er was geld mee te verdienen. Zooveel te meer proselieten zooveel te ruimer ontvangsten, die nog vergroot werden als er mannen of vrouwen van beteekenis bekeerd werden. Maar zij moesten zorgen, dat zij behoorlijke en wettige bewijzen van hunne overwinningen konden overleggen. Nu daar wisten ze wel raad op al bedrogen ze zoo hard ze konden. Die lieden stonden onder bescherming van priesters en jezuiëten en zoo ongeletterd als zij waren, zoo onbeschaamd waren ze tevens. Zij gingen van stad tot stad, aankloppende bij kerkeraden en synoden, ja drongen zelfs de huizen binnen, om de bespottelijkste spitsvondigheden, welke ze van buiten geleerd hadden, op te dreunen. Werden ze beleefd uitgenoodigd heen te gaan, dan hielden ze toch vol tot zoolang de een of ander van de huisgenooten, het gerammel moede, hen buiten de deur wierp. Maar dan waren ze er ook spoedig bij om een aanklacht in te dienen bij 't gerecht als mishandeld op den openbaren weg.

De onbeschaamdheid ging zoover, dat zij de predikanten in de volle vergadering in de rede vielen. De eene vergadering was wat minder verdraagzaam dan de andere en dan werden de bekeeringsmannen doodeenvoudig op straat geworpen. Dit bracht dan somwijlen een groote opschudding te weeg en dan stond het te vreezen, dat de godsdienstoefening verboden of de predikanten gevangen gezet werden.

Op de hoeken der straten richtten zij ook stellages op. Evenals de kwakzalvers op de marktdagen, die hun middeltjes voor kiespijn, eksteroogen enz met schreeuwen aan den man zoeken te brengen, deden ook de zielenwinners van Rome. Met groote stapels boeken aan hunne zijde, die zij nooit gelezen hadden, — wellicht niet konden lezen — dreunden zij hun van buiten geleerd lesje op en bespotten de predikanten. Zij hadden veel van goochelaars, want ze vermaakten het volk door hunne grappen.

De pogingen tot bekeering troffen echter weinig doel. Eenvoudige handwerkslieden, vrouwen, ja zelfs kinderen konden hun den mond stoppen.

HOOFDSTUK XXXIII.

KENNISMAKING MET EEN NIEUWEN KONING.

Als in 't voorbijgaan merken we op, dat in Frankrijk het Calvinisme de overhand onder de hervormden verkreeg evenals in Nederland. Was hier 't begin der hervorming meer van een Luthers-karakter geweest, langzamerhand nam dit af en 't werd als in Frankrijk Calvinistisch. Vandaar dat tusschen de geloovigen in Nederland en Frankrijk een band ontstond, die nog niet heeft opgehouden, niettegenstaande het groote verschil in volksaard. Dat in beide landen de hervorming onder bloed en tranen is gevestigd, is mede een der oorzaken van de nauwe verwantschap. Werden in Nederland kerkvergaderingen en kerkregelingen onder den druk des oorlogs gehouden, ook in Frankrijk ging dit onder brandstapels, moordschavotten, kanonnen en spiesen. Mannen van geloof en kracht, van wetenschap en kennis traden dan ook te voorschijn. Onder alle tegenheden waren de Hugenoten vooruit gegaan, en hoe het onder den nieuwen koning ging, ligt nu ter onzer beschouwing.

Die nieuwe koning is in de geschiedenis de zoo zeer bekende heersch- en oorlogzuchtige Lodewijk XIV, van wien waarlijk niet veel goeds te zeggen valt. Van zijne vele oorlogen zullen we hier niet spreken, wijl dit buiten ons onderwerp ligt. We willen hem alleen leeren kennen in betrekking tot de Hugenoten. Alleen brengen we in her-

innering hoe hij ons vaderland op den rand des ondergangs bracht, maar hoe God ons in prins WILLEM III een redder schonk, de eenige man in Europa, die tegen LODEWIJK was opgewassen, aan wien ook geheel Europa dank verschuldigd is.

Toen LODEWIJKS vader stierf, was hij slechts 5 jaren oud en trad alzoo zijne moeder als regentes op. MAZARIN, een echt Italiaan, was haar minister, een man in de hoogste mate heerschzuchtig, sluw en geslepen. Onder zijn bestuur ontstonden er allerlei hofkabalen en partijen, maar MAZARIN wist door alles heen te zeilen en in 't verborgen te steken, die hem in den weg stonden. Op zijn 14e jaar werd LODEWIJK mondig verklaard (1651), waarvan een bloedige burgeroorlog het gevolg was en ofschoon MAZARIN, die den koning geheel in zijne macht had, moest vluchten, bleef hij in zijne verwijdering toch regeeren. Hij keerde ook terug en wist zijn meester een spaansche vrouw te bezorgen in de dochter van FILIPS IV.

Ofschoon we ons met de talrijke oorlogen van LODEWIJK niet zullen bezig houden, willen we toch zeggen, dat reeds onder MAZARINS regeering Frankrijk met Metz, Verdun, den Elzas enz. vergroot is. We halen dit aan, omdat in den Fransch-Duitschen oorlog Frankrijk den Elzas en Lotharingen weer aan Duitschland heeft moeten afstaan, 't welk nog altijd de vijandschap van Frankrijk jegens Duitschland doet levendig blijven.

LODEWIJK XIV leidde evenals zijn vader een losbandig en dartel leven. 't Scheen wel of men aan 't fransche hof niet het minste begrip had van godsdienst en zedelijkheid. Er heerschte een gehuichelde godsdienstigheid verbonden met verfijnde zedeloosheid. Allerlei zonde en ongerechtigheid werden schaamteloos aan 't hof gepleegd, waaraan LODEWIJK ruim zijn aandeel nam. Hij was een speelbal van ontuchtige vrouwen en jezuïeten. Vooral stond hij onder den invloed van madame de MAINTENON, een werktuig der jezuïeten, vooral van PÈRE LA CHAISE, 's konings biechtvader.

We willen een oogenblik bij die vrouw stilstaan. De zoo listige en geslepene, de zoo in de kunst bedreven MAINTENON, die godsdienst — een gehuichelde ten minste — met galanterie wist te verbinden, was van protestantsche afkomst. Zij was de kleindochter van den geleerden en rechtschapen AGRIPPA D'AUBIGNÉ, een vriend van HENDRIK IV en een oprecht protestant. Ook zijn echtgenoote, vrouwe de LESAY, uit den huize LUSIGNAN, was een ijverige protestante. Hun zoon, een man van slechte zeden, was getrouwd met JEANNE DE CARDILLAC, die in de gevangenis van Niort een kind, FRANÇOISE D'AUBIGNÉ, ter wereld bracht.

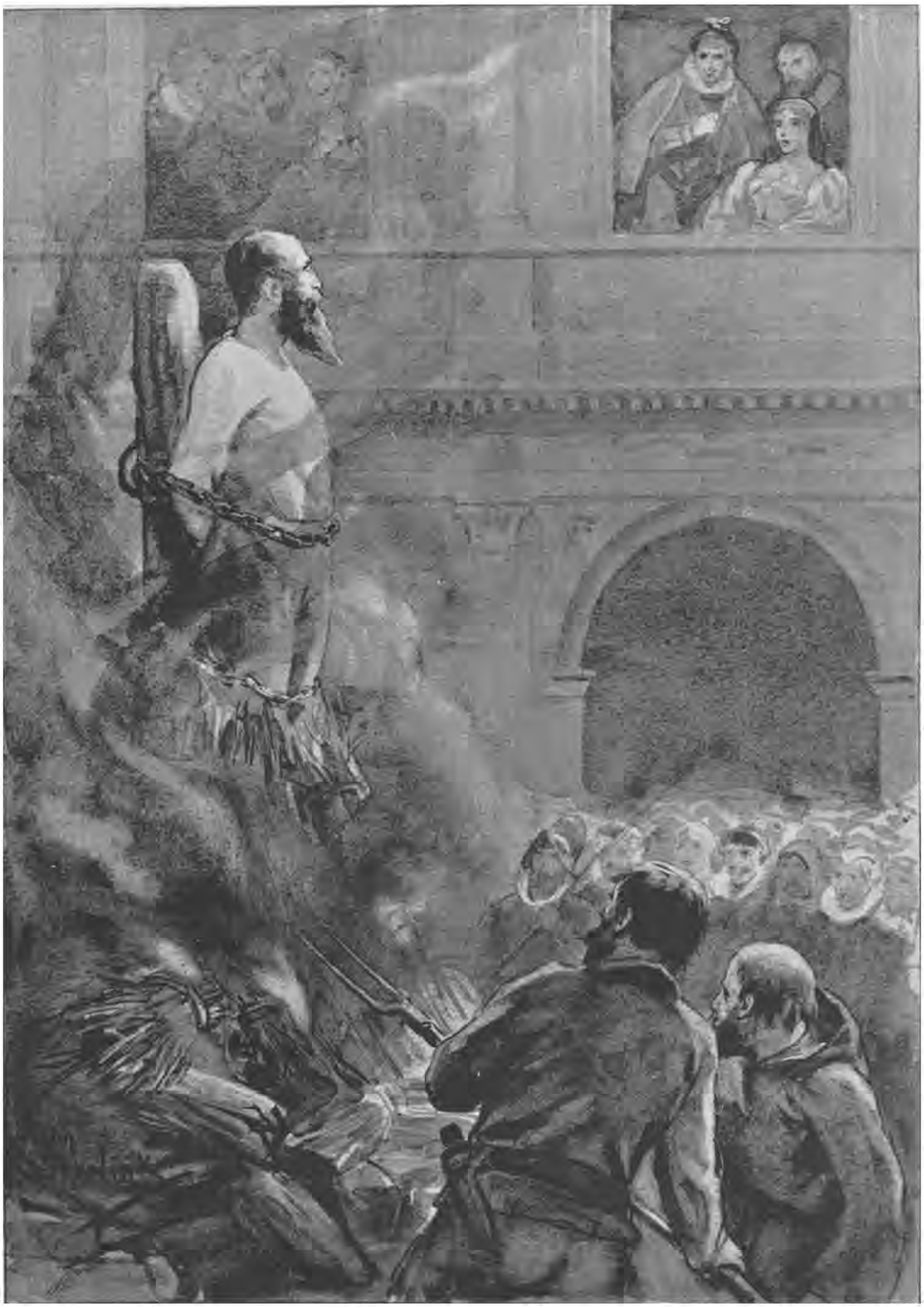

HET VERBRANDEN VAN EEN HUGENOOT VOOR HET KONINKLIJK PALEIS.

Toen de vader van FRANÇOISE stierf, zijn zaken in een verwarden staat achter latende, namen diens zusters het meisje tot zich, doch op bevel van ANNA VAN OOSTENRIJK werd zij in een klooster te Parijs gebracht, waar zij verder werd opgevoed. Na langdurige weigering deed zij afstand van 't Evangelie, doch onder één voorwaarde en die was: zij zou niet verplicht zijn te gelooven, dat hare tante, CATHARINA D'AUBIGNÉ, markgravin de Vilette, welke zij als een heilige had zien leven, voor eeuwig verloren zou zijn, omdat zij in de protestantsche belijdenis was gestorven. Nu, Rome was inschikkelijk en stelde haar gerust. Toen zeide FRANÇOISE den godsdienst harer vaderen vaarwel en trachtte nu op hare beurt hare familie voor Rome te winnen. Zij was intusschen gehuwd met SCARRON, maar ook weduwe geworden. Het eerst wendde zij pogingen aan op haar neef, den markies de Vilette, maar zij leed schipbreuk; de markies wilde zich met Rome niet inlaten. Door haar toedoen moest hij het hof verlaten, opdat zij te gemakkelijker invloed op zijne kinderen zou kunnen uitoefenen. Een harer nichten bracht zij in een klooster, die later schreef: „In het eerst weende ik hevig, maar ik vond den volgenden dag de koninklijke mis zoo fraai, dat ik mijne toestemming gaf om katholiek te worden, op voorwaarde, dat ik die dagelijks mocht hooren en men mij van „de roede verschoonde." Twee harer broeders waren ook al spoedig gewonnen en eindelijk ook de vader.

Zulk een bekeeringsijver van de weduwe SCARRON prikkelde LODEWIJK; ja, maar ook en wel bovenal hare lichamelijke schoonheid. Zij werd benoemd tot dame van kleeding der dauphine van Beieren, daarna tot hofdame van de koningin, opvoedster der talrijke natuurlijke kinderen des konings verwekt bij mevrouw DE MONTESPAN. Tot belooning voor al die diensten schonk LODEWIJK haar het landgoed Maintenon en nu was zij niet meer de weduwe SCARRON, maar madame DE MAINTENON. De invloed van mevrouw DE MONTESPAN begon met den dag te minderen, die van DE MAINTENON nam toe, ja, deze wist het zelfs zoover te brengen, dat de koning een geheim huwelijk met haar aanging. Mevrouw DE MONTESPAN moest voor de bekwaamheid van een koele en gemaakt godsdienstigste mededingster wijken en het hof verlaten. Wellicht zal zij in hare verwijdering wel eens gedacht hebben aan den man, dien zij op de brug van St. Germain overreed, zonder de minste notitie van hem te nemen.

Nu heerschte madame DE MAINTENON met hare priesters en nonnen, waardoor de geestelijke en stoffelijke belangen van het volk meer en meer verwaarloosd werden. Een rampzalige rol heeft zij gespeeld bij

de beraadslagingen, die zoovele drukkende en wreede bevelschriften jegens de Hugenoten hebben te weeg gebracht.

We moeten nu zien hoe de Hugenoten het maakten onder de regeering van Lodewijk XIV.

Toen hij na zijne meerderjarig-verklaring het bewind in handen nam, scheen hij geen voornemen te hebben, de Hugenoten te bemoeilijken. Wel begunstigde hij hen, die van het protestantisme tot de roomsche kerk overgingen, maar stelde geen gestrenge maatregelen in tegen hen, die in de protestantsche leer wilden volharden, ja, zelfs werd de vrije uitoefening van godsdienst weer op menige plaats hersteld waar die verboden was geweest en kwamen de Hugenoten weer in burgerlijke betrekkingen of in het leger. Die gunstige toestand duurde echter slechts kort (van 1652—1656). Toen keerde 't blaadje. 't Was immers niet mogelijk, dat evangelie-hatenden zulk een toestand lijdelijk konden aanzien? Allerlei beschuldigingen had de vijand weer bij de de hand om de Hugenoten in een kwaad daglicht te stellen. Zoo zouden o. a. de geldelijke inzamelingen ten behoeve der Waldenzen in Piemont gediend hebben om een geduchte samenzwering te bevorderen en gevolgd worden van oorlogzuchtige en gevaarlijke ondernemingen, waartoe de Hugenoten hunne steden versterkt hadden en de stad Montauban van zeventien bastions voorzien was. 't Gevolg van al de uitstrooisels was, dat de uitoefening van den godsdienst verboden werd in die plaatsen, waar ze kortelings was hersteld. Ook werd den predikanten verboden in andere gemeenten te prediken en mochten zij niet anders dan uitsluitend hunne eigene gemeente bedienen. Dat was een streng verbod, want hiermede werd meer dan de helft der kerken met den ondergang gedreigd. Immers er waren gemeenten, die te klein en te arm waren om een predikant te onderhouden en nu droegen de geloovigen den last gezamenlijk door zich te vereenigen, en een enkel leeraar was belast met de zorg voor aller behoeften.

Men noemde dit filiaal-kerken.

Deze bepaling gaf vervolging op vervolging, proces op proces, want de provinciale synoden begeerden dat de predikanten aan hunne verplichtingen zouden voldoen, terwijl hun dit door de mannen der wet, onder bedreiging van boete en gevangenis, verboden werd. Dat in elk geschil tusschen hervormden en katholieken, tusschen predikanten en priesters, de Hugenoten met hunne leeraars in 't ongelijk gesteld werden, is vrij duidelijk. Eindelijk besloten de provinciale synoden tien afgevaardigden naar den koning te zenden om dien hunne grieven voor

te leggen. Niet minder dan vier maanden liet de koning hen op eenig antwoord wachten en dat antwoord was niet meer dan: „Ik zal uwe geschriften onderzoeken en u recht doen." Ja, hij had nog een ander woord, een onbestemde belofte nl. dat hij het edict van Nantes zou handhaven met de bijvoeging: „In de hoop, dat de zoogenaamde hervormden zich deze gunst waardig zouden maken door hun ijver, gedrag en gehechtheid aan zijn dienst". Die uitspraak was een grievende beleediging voor de afgevaardigden. Het hof wilde toen wat suiker in den zuren wijn aanbrengen door te zeggen, dat de commissarissen van beide godsdiensten naar de provinciën zouden gezonden worden, om voor de uitvoering der edicten te waken. Nu, dat gebeurde dan ook, maar eerst twee à drie jaren later en . . . . om meer kwaad dan goed te doen.

Het was er om te doen, het protestantisme in Frankrijk uit te roeien, dit hebben we reeds een en andermaal gezien en verwonderen kan het ons dan ook niet, dat de Hugenoten zoowel aan geweldige handelingen als aan kinderachtige plagerijen en bespottelijke kleingeestigheden blootstonden. Of was het niet kinderachtig en bespottelijk wanneer hun verboden werd om te water of te land, in hunne werkplaatsen of aan de deur hunner woningen Psalmen te zingen? Zoo ook moesten zij met hun gezang ophouden, wanneer een processie voorbij hunne kerken kwam. Begraven mochten ze alleen met het krieken van den dag of bij 't begin van den nacht en meer dan tien personen mochten het lijk niet vergezellen, behalve te Castres, te Montauban en te Nimes en in steden van gelijken rang. Op die plaatsen werden dertig personen toegelaten. Een huwelijk mochten de Hugenoten niet sluiten, dan op de tijden door de katholieke kerk bepaald, en de huwelijks-optocht door de straten mocht niet meer dan twaalf personen tellen met inbegrip der ouders van het jonge paar. Aan de meer gegoede kerken werd verboden geldelijke bijdragen te leveren aan de minder goed bedeelde zusteren, opdat die zich niet van een predikant zouden voorzien. Het werd voor misdaad gerekend, wanneer de kerkeraad hen van de gemeenschap uitsloot, die hunne kinderen in de scholen der jezuïeten plaatsten. De predikanten verloren het recht om den titel van doctor in de godgeleerdheid te dragen en er stond een boete van 300 livres op, wanneer zij hun ambtsgewaad buiten de kerk droegen. In de hospitalen mochten de predikanten slechts fluisterend tegen hunne zieken spreken, opdat de ooren der geloovige katholieken niet gekwetst en besmet zouden worden.

Dit alles was echter den bisschop D'UZES niet genoeg. Zijn wachtwoord was: „het afschuwelijk monster der ketterij moet geheel vernield worden." Dien wensch zou de bisschop wel nooit vervuld zien, maar toch had hij het genoegen een wet te zien komen, uit negen en vijftig artikelen bestaande, die de strekking had om de vrijheid nog meer aan banden te leggen, welke bij 't edict van Nantes eeuwigdurend en onherroepelijk was verklaard. Toen begon de eerste emigratie of uitwijking. De Hugenoten, geen recht of rust in hun vaderland kunnende vinden, verkozen ballingschap boven vervolging.

Een edict verscheen waarbij op straffe van verbeurdverklaring van lijf en goederen aan de onderdanen des konings verboden werd, zich zonder uitdrukkelijke toestemming in vreemde landen te vestigen en inzonderheid om daar dienst te nemen als matroos of als scheepstimmerman. Ofschoon die wet betrekking had op alle Franschen, werd zij slechts toegepast op de Hugenoten

List en bedrog bleven wederom niet achter om de hervormden te verschalken, want het hof had nieuwe plannen tot vereeniging op het oog en daarom werd het gewone spreekwoord: „een leugen om bestwil is geen kwaad," in toepassing gebracht. Die leugen was: de koning zou gezind zijn om de dwalingen, welke de hervormden het meest hinderden in de katholieke kerk weg te nemen; de beeldendienst, het vagevuur, de gebeden voor de dooden, de aanroeping der heiligen zouden geheel opgeheven of ten minste belangrijk gewijzigd worden; eenige godgeleerden van beide zijden, vrijelijk gekozen, zouden zich verstaan over de leer van het avondmaal, 't gebruik van den beker zou aan het volk teruggegeven en de dienst in de landtaal verricht worden. Dit waren toch billijke gronden op welke de vereeniging tot stand gebracht kon worden, zoo heette het tot de synode van Charenton, maar de Hugenoten lieten zich zoo gemakkelijk niet verschalken. Zij beschouwden — en terecht — al die fraaie woorden als een list om hen in den strik te lokken. De nationale synode, in Mei 1673 te Charenton bijeengeroepen, weigerde krachtig tot de vereeniging en de tegenpartij zag haar bedrog in 't water vallen, vooral toen ook in Saintonge, Languedoc en Vivarais stemmen opgingen tegen de vereeniging.

De trotsche koning LODEWIJK praalde als een god op zijn troon. Overwinning op overwinning had hij behaald en nu hij na een gevoerden oorlog met al de machten van Europa den vrede te Nijmegen gesloten had (1678), stond hij op het toppunt zijner grootheid. Men

gaf hem ook den bijnaam van „den grooten." De pluimstrijkerijen van een schitterend hof, de wierook hem toegezwaaid door mannen van kunst en wetenschap, de laagste vleierijen hem toegebracht, waren wel in staat het hoogmoedige hart van LODEWIJK nog hoogmoediger te maken. In zijn overmoed noemde hij zich dan ook een zon, om welke alles zich ronddraait. Hij beschouwde zich als de eenige eigenaar van het geheele grondgebied des koninkrijks, als de eenige wetgever, als de eenige opperrechter. Hij noemde zich het levend beginsel van het geheele rijk, vandaar dat hij de vermetelheid had te zeggen: „ik ben de Staat."

Gewoon alles voor zich te zien buigen, meende hij ook over het geweten zijner onderdanen te kunnen heerschen en hij kon niet anders denken of de gehate ketters zouden op zijn eerste bevel hunne ketterijen laten varen en tot de moederkerk terugkeeren. Spoedig bleek het echter dat die ketters niet gezind waren, dat koninklijk bevel op te volgen; dat het bij hen was: „Gode meer gehoorzaam te zijn dan den menschen." Zulk een tegenstand had LODEWIJK, voor wien alles vloog, niet verwacht, en die weigering deed hem als buiten zichzelven van boosheid zijn, want zij was in zijn oog niet anders dan gekwetste majesteit. Vandaar zijne vervolgingen jegens de Hugenoten, vervolgingen, die met den dag nog scherper zouden worden.

Intusschen begon LODEWIJK al een dagje ouder te worden; de hartstochten kwamen wat tot bedaren, maar nu ook liet het geweten zijne rechten gelden. Een leven, in de meeste losbandigheid en lichtzinnigheid doorgebracht, stond hem nu als een spookgestalte voor den geest. Rust had hij noodig, maar zocht die niet waar ze te vinden was. Rustaanbrengers stonden hem spoedig ter zijde, doch het waren valsche rustaanbrengers in de personen van een slechte vrouw en een schijnheiligen priester. Die zouden van dat ontrust geweten, van die verbijsteringen van geest en hart een behendig gebruik maken om de ketterij ten bloede toe te vervolgen. Uitroeiing der ketters, was de raad hem door de MAINTENON en LA CHAISE gegeven. Hunne verdelging zou hem een aflaat van zonden, een vrijbrief voor verdere zedeloosheid en misdrijven, het zou hem ... den hemel geven. En LODEWIJK liet zich vinden. Het pijnigende geweten dreef hem niet alleen den raad op te volgen, maar zelfs nog meer te doen dan men hem had voorgesteld. En zoo moesten de Hugenoten lijden voor de overtredingen van hun koning; hun afval of hun ondergang moest hem verzoenen met God, dien hij beleedigd had.

Schrikkelijke tijden gingen de Hugenoten te gemoet! Maar ook

Frankrijk! Met al zijn wederrechtelijke handelingen heeft LODEWIJK den grond gelegd van een rampzaligen toestand, die Frankrijk jaren lang geteisterd heeft, waardoor het al dieper en dieper zonk, tot het eindelijk zoover kwam, dat het zijn koning (LODEWIJK XVI) op 't schavot bracht, het christendom afschafte, een zoogenoemden godsdienst der rede daarvoor in de plaats stelde en de geheele wereld tegen zich in 't harnas joeg [1]. Dan zou gezien worden wat God van Israël zegt: „Ik zal ze achterna jagen met het zwaard, met den honger en met de pestilentie, en ik zal ze overgeven tot een beroering allen koninkrijken der aarde, tot een vloek en tot een schrik en tot een aanfluiting en tot een smaadheid, omdat zij naar mijne woorden niet gehoord hebben."

1) Zie fransche revolutie van 1789.

HOOFDSTUK XXXIV.

VERSCHERPING VAN WETTEN.

We hebben gezien, dat de bevelschriften zeer talrijk waren, maar ze werden gedurig scherper. Van af den' vrede van Nijmegen tot October 1685 toe, dus in een tijdvak van ongeveer zeven jaren, liet LODEWIJK van tijd tot tijd nieuwe bevelen uitvaardigen tot hij eindelijk het edict van Nantes, door HENDRIK IV gegeven, geheel introk. We willen de voornaamste dier wetten hier mededeelen.

Het werd den Hugenoten verboden op te treden als: „raadsheeren, rechters, assessoren, ontvangers, schrijvers bij de finantiën, consuls, stedelijke overheden, advocaten, notarissen en procureurs, gerechts-dienaars, deurwaarders, geneesheeren, apothekers, boekverkoopers, drukkers, bedienden bij de posterijen, postwagendiensten, leden van gilden, kruideniers enz."

(Dit, wat de openbare bedieningen aanging. 't Was echter niet mogelijk al die edicten getrouw na te komen in die plaatsen, waar de bevolking grootendeels uit hervormden bestond. De koning en zijn aanhang wisten er evenwel raad op. Vreemde gelukzoekers werden aangesteld tot burgemeesters en stedelijke raden, maar dat die maatregel tot veel wanorde aanleiding gaf, ligt voor de hand.)

„Protestantsche vrouwen mochten de bediening van vroedvrouwen niet aannemen."

„Protestanten mochten niet bij protestanten als dienstboden wonen."

„Het was den protestanten verboden katholieke bedienden te houden."

(Dit zag natuurlijk op de verleiding van katholieken tot protestanten. Later kwam er een tegenovergestelde wet, waarbij bepaald werd, dat de protestanten zich niet anders dan van katholieke dienstboden mochten voorzien. Die moesten dan als spionnen dienen).

„Huwelijksverbintenissen tusschen hervormden en katholieken werden streng verboden, zelfs dan wanneer vroegere betrekkingen door het huwelijk hadden gewettigd kunnen worden."

„Geene naaste betrekkingen mochten optreden als voogden of curatoren."

„Alle onwettige kinderen van elken leeftijd en van elken stand moesten voor katholiek gehouden en in dezen godsdienst opgevoed worden."

(Dwaze dingen kwamen hieruit voort. Personen van 60 tot 80 jaren werden gedwongen in de katholieke kerk terug te keeren, omdat hunne onwettige geboorte hen wettig katholiek deed zijn.)

„Aan de katholieken moest de voorkeur gegeven worden tot het leveren van huurpaarden."

„Aan protestanten werd verboden paarden te verhuren, schoenen te maken enz."

„Verbod aan de protestantsche pikeurs om les in 't paardrijden te geven."

„De leeraren mochten noch rechtstreeks noch van ter zijde van den katholieken godsdienst spreken."

(Met recht mogen we deze wetten belachelijk noemen).

„De ouders mochten hunne kinderen niet voor hun zestiende jaar naar een vreemd land zenden."

„Aan kinderen van zeven jaren werd vergund zich tot den roomschen godsdienst te bekeeren." Het bevelschrift zeide: „Wij willen en 't behaagt ons, dat onze gezegde onderdanen van den zoogenaamden hervormden godsdienst van het mannelijk en vrouwelijk geslacht, als zij den ouderdom van zeven jaren bereikt hebben, naar vrije verkiezing den katholieken, apostolischen en roomschen godsdienst kunnen aannemen, en dat zij tedieneinde zullen worden toegelaten tot het afzweren van den zoogenaamden hervormden godsdienst zonder dat hunne ouders of andere betrekkingen, onder welk voorwendsel ook, daaraan de minste beletselen kunnen in den weg stellen."

Niet alleen dat deze wet belachelijk is, zij is ook onbillijk als een ingrijpen in de ouderlijke macht. Nog te meer omdat de ouders verplicht werden om in de behoeften dier kinderen te blijven voorzien,

waarheen die ook gaan wilden. De gevolgen van deze wet waren dan ook verschrikkelijk. Al de familiën werden diep geschokt. Katholieke vrienden, buren en dienstmaagden werden niet meer vertrouwd, wanneer deze het minste bewijs van vriendschap aan de kinderen bewezen. Maar er was nog een andere vijand, een ontevreden schuldenaar bv. Deze had slechts te verklaren, dat een kind een kruisteeken gemaakt of een beeld der maagd gekust of een katholieke kerk had willen binnengaan, en het was genoeg om de kinderen op te lichten en ze hier of daar in een klooster te brengen onder het opvoedingssysteem van monniken, nonnen en priesters. We hebben dan ook reeds gezien, dat madame de Maintenon van deze afschuwelijke wet gebruik maakte, om een harer nichten in een klooster op te sluiten. Maar nog andere wetten werden gegeven, welke het ouderlijk gezag aanrandden.

„Kinderen van een protestantschen vader, vóór zijn huwelijk geboren, moesten hem ontnomen worden, om ze in den katholieken godsdienst te laten opgroeien."

„Kinderen van protestantsche weduwen moesten katholiek worden."

„Protestantsche vrouwen en weduwen werden van hare rechten vervallen verklaard en hare kinderen aan haar gezag onttrokken."

„Kinderen, die het openbaar onderwijs niet bezochten, werden aan hunne ouders ontnomen."

('t Was een wet van Barbaren).

„Al de fondsen, renten en andere goederen der veroordeelde kerken werden verbeurdverklaard ten voordeele der katholieke hospitalen. De fondsen en renten, bestemd voor de hervormde armen, zelfs in plaatsen waar de godsdienstoefening niet verboden was, werden evenzeer verbeurdverklaard. Testamenten, waarbij legaten aan de kerken waren vermaakt, werden vernietigd."

„Aan alle geneesheeren, chirurgijns en anderen, die de hervormde kranken bijstonden, werd bevel gegeven daarvan dadelijk aangifte te doen bij de plaatselijke overheid, op straf eener boete van vijfhonderd livres. De overheid, hetzij burgemeesters, rechters of schepenen, moest met of zonder priesters al de kranken bezoeken en hen vragen of zij wilden afzweren. Weigerden zij dit, dan moesten ze naakt op een horde worden weggesleept."

„Het was niet geoorloofd de kranken van den hervormden godsdienst met liefdegaven te ondersteunen of in bijzondere woningen voor hen te zorgen. Het bevel luidde, dat zij moesten overgebracht worden naar de hospitalen"

(Het is duidelijk, waarom het te doen was. Op die kranken

moest jacht gemaakt worden door de roomsche proselieten-makers).

„De protestanten moesten weigeren de nieuw bekeerden tot het katholicisme in hunne kerken toe te laten op straffe van verbanning en verbeurdverklaring van goederen voor de leeraars en van het opzeggen van de godsdienstoefeningen voor de gemeente."

(Ook deze maatregel was wel geschikt de Hugenoten in zak en asch te doen zitten. Immers moesten zij de broeders afwijzen, die wel waren afgevallen, maar met berouw wederkeerden? Men kwam ook tot de vraag of het niet beter ware, de openbare godsdienstoefeningen na te laten en zich alleen te bepalen tot het gebed in de woningen. De gevolgen bleven ook niet uit. De kerken van Bergerac, Montpellier, St. Quentin en Montauban werden vernietigd en vele andere met hetzelfde lot bedreigd).

Zoo zouden we, mijne lezers, nog meer verbodsbepalingen kunnen nederschrijven, maar het bovenstaande is over genoeg om ons een duidelijk bewijs te geven,· hoe de arme Hugenoten gekweld werden in den tijd van Lodewijk XIV. Maar nog nader zou hij het vuur aan de voeten leggen, als hij in October 1685 het Edict van Nantes zou opheffen.

Maar was er niemand, die zijn stem liet hooren tegen al dat onrecht? Voorzeker en onder hen noemen we Pierre Jurien, die, in 1674 tot hoogleeraar te Sedan benoemd, daar een schitterenden loopbaan vervulde, doch naar Holland uitweek en op den predikstoel te Rotterdam zijne krachtige en heldere stem deed hooren en als voorvechter streng maar rechtvaardig de vervolgers der Hugenoten kastijdde. Jurrien was het ook, die de beschermer werd van vele uitgewekenen en voor hen de hulp aan vele vorsten verzocht en verkreeg. In zijn boek: „De politiek der fransche geestelijkheid" (1682), schreef hij: „Wij worden behandeld als vijanden van het christendom. De Joden genieten in die plaatsen waar zij geduld worden allerlei vrijheden; zij leggen zich toe op kunsten en koophandel; zij zijn geneesheeren; men raadpleegt hen en stelt de gezondheid en het leven der christenen in hunne handen. En wij, wij mogen de kinderen, die ter wereld komen, niet naderen alsof we onrein waren; wij worden verdreven uit de pleitzalen; men verwijdert ons van den persoon onzes konings; wij worden buiten alle betrekking gesteld; men verbiedt ons 't gebruik van alle middelen, welke ons voor den hongerdood kunnen bewaren; men geeft ons over aan den haat van 't volk; men ontneemt ons die kostbare vrijheid, die wij door zoovele diensten hebben gekocht, men

berooft ons van onze kinderen, die een deel van ons leven zijn. Zijn wij dan Turken? Zijn wij ongeloovigen? Wij gelooven in Jezus Christus; wij gelooven, dat Hij is de eenige Zoon van God, de Verlosser der wereld. De grondregelen onzer zedeleer zijn zoo zuiver, dat niemand ze kan tegenspreken; wij eerbiedigen de koningen; wij zijn goede onderdanen, goede burgers; wij zijn Franschen zoowel als hervormde christenen."

De stem van Jurien was die eens roependen in de woestijn. Koning Lodewijk was voortgegaan met zijne wederrechtelijke handelingen. Evenals Filips van Spanje zei, liever duizend levens te willen missen, dan eenige verandering in den godsdienst te gedoogen, evenzeer zei Lodewijk, dat hij om al zijne onderdanen tot de katholieke kerk terug te brengen, een zijner armen of een zijner handen wilde geven.

Nog was Lodewijk bezig met het uitvaardigen zijner bevelen gedurende het zevental jaren, toen zestien afgevaardigden uit Languedoc, de Cevennes, Vivarais en Dauphiné zich heimelijk te Toulouse vereenigden (1683) en een ontwerp van achttien artikelen opstelden met het doel om hunne vrijheid van geweten en eeredienst te herstellen, maar zonder iets te doen, dat eenigen schijn van opstand zou hebben. Zij besloten, dat al de verboden vergaderingen zich op denzelfden dag, 27 Juni, weder vereenigen zouden. 't Moest zonder openbare vertooning, maar ook zonder geheimhouding, met open deuren of op de puinhoopen der verwoeste kerken geschieden. Zij, die waren afgevallen doch teruggekeerd, zouden afzonderlijk vergaderen om geen voorwendsel tot nieuwe vervolging te geven. Op 4 Juli zou in alle gemeenten een plechtige vastendag gehouden worden. De leeraars zouden vermaand worden, hunne kudden niet te verlaten dan na vruchtelooze samenspraak of bij dreigend gevaar.

Na dit alles bepaald te hebben, zonden de afgevaardigden een verzoekschrift aan den kanselier en aan al de staatsministers, waarbij zij beloofden den koning te gehoorzamen in alles wat niet in strijd was met den dienst van God.

Op den bepaalden dag werden weder vele kerken geopend, de vergaderingen hervat en de godsdienstoefeningen begonnen opnieuw in vele plaatsen, waar die waren verboden geweest.

Moord en brand werd geroepen door militaire bevelhebbers en gouverneurs. 't Was volgens hen 't begin van een opstand, die weldra algemeen zou uitbarsten en daarom krijgsvolk afgezonden om die vreedzame menschen, welke gekomen waren om den Bijbel te lezen en te bidden, als schapen te slachten. Ja, 't was een slachting en geen

gevecht. Rulhières zegt het ons. Kerken werden neergeworpen, huizen verwoest. Aan hen, die gevangen waren, werd vergiffenis aangeboden onder voorwaarde van terugkeer tot de heilige (!) moederkerk of bij weigering den strop. Voor de predikanten geen vergiffenis. Die werden met nog vijftig anderen naar de galeien gezonden. Toch niet alle predikanten. Izaak Homel, een grijsaard van 72 jaar, werd hiervan uitgezonderd. Omdat hij reeds zoo oud was? Neen, omdat men hem wilde radbraken.

Homel was predikant te Soyon in Vivarais. Hij had zijnen lieden aangeraden om de wapenen op te vatten, en in Languedoc en Vivarais had men er gehoor aan gegeven; hij had zelfs voor vergaderingen van gewapende lieden gepredikt en om die misdaad moest hij den marteldood sterven. Hij onderging dien ook met moed.

Waar de stormwinden huilen en de watervloeden dreigen, is het hem wel, die weet wat het is: de Heer in den hooge is boven de stormen en de wateren Anders zou voorwaar de kreet der roeiers en der stuurlieden in het scheepken van Jezus: „Heere, behoed ons, wij vergaan," een wanhoopskreet geworden zijn.

Inderdaad het lijden en strijden der Hugenoten was zwaar, een lijden en strijden waarvan wij ons in onzen tijd geen denkbeeld kunnen maken.

Er waren verscheidene provinciën in welke slechts een of twee plaatsen ter godsdienstoefening overbleven. Onder de nietigste voorwendsels waren de kerken opgeheven. Ook voor de kerken van Marennes in Saintonge, welke nog staande waren gebleven, brak het sterfuur aan. Dat bevel werd gegeven in den nacht van een Zaterdag op Zondag in 1684. Moet het hart niet bloeden, wanneer we daar in onze verbeelding een duizendtal menschen, van heinde en verre gekomen, voor de kerkdeuren zien staan om met hunne jonge kinderen, welke zij ten doop wilden aanbieden, binnen gelaten te worden, maar onverrichterzake konden heengaan, om onder een vreeselijk weêr sommige dier kinderen te zien sterven? Benoit verhaalt ons: „Het volk gaf, terwijl het zich verwijderde, teekenen van gevoelige smart; men hoorde niets anders dan zuchten en snikken en weerhield zich niet, noch in de straten, noch in 't veld. Mannen en vrouwen legden de handen ineen, de oogen ten hemel gewend en konden zich niet losrukken van de plaats, waar zij gekomen waren, ondanks de strengheid van het jaargetijde, om hun troost te zoeken in 't gebed tot God. Ouders en vrienden omhelsden elkander weenende en zonder spreken. En niettegenstaande zoo groote droefheid, moesten zij nog bedacht zijn om geen nieuwe aanleiding te geven aan hunne vervol-

gers door in groot getal op die plaats te blijven, waar het bevel, tegen de predikanten uitgevaardigd, de vergadering onwettig maakte."

Zwaar, zeer zwaar was de vervolging en toch wat zien we bij de Hugenoten? Een geloof, dat door het lijden nog geoefend en gesterkt werd. Moeten we niet met hooge achting voor hen vervuld zijn, wanneer we zien, hoe zij 50 tot 60 mijlen moesten afleggen om de openbare godsdienstoefeningen bij te wonen? En dat niet alleen mannen in de kracht des levens, maar grijsaards, die een stut noodig hadden om den verren weg af te leggen. Zou ons hart koud en gevoelloos zijn voor zulke mannen, die de vermoeienissen en de gevaren der reis niet ontzagen, om, misschien voor 't laatst, met hunne broederen saâm te zijn en te bidden? Strekke hun geloof ons tot navolging!

Bij alle vervolgingen was het edict van Nantes totnogtoe blijven bestaan, maar dat was het juist wat de hofpartij mishaagde. Dat edict moest opgeheven worden. De oude kanselier LETELLIER zei: „Ik wensch, dat de zaak voor mijn dood beslist is." Wie LETELLIER was? een koud en valsch man, van wien GRAMMONT zeide toen hij hem van den koning zag terugkeeren: „Het is mij of ik een marter zie, die de hennen verworgd heeft en zich den bek met bloed bevlekt aflekt."

Koning LODEWIJK, die geheel onder den invloed stond van DE MAINTENON, pater LA CHAISE en den minister van oorlog LOUVOIS, dat waardige(!) drietal, begon er al langzamerhand toe over te hellen het edict op te heffen. In de vreugde haars harten schreef DE MAINTENON: „De koning is bereid alles te doen, wat in 't belang van den godsdienst noodig geoordeeld wordt. Deze onderneming zal hem met roem bij God en menschen overladen!"

DE MAINTENON heeft geen waarheid gesproken. Een vlek, geen roem heeft LODEWIJK op zijne regeering geworpen. Hij heeft aan zijn land meer kwaad gedaan, dan zijne veroveringen voordeel hadden aangebracht.

Door de geestelijkheid werd LODEWIJK bovenmate gevleid. Zij wenschte hem geluk met de verwonderlijke uitkomsten, welke hij had verkregen door het uitroeien der ketterij. Zij verhief hem boven de grootste vorsten der christelijke oudheid. De bisschop van Valence en de coadjutor [1]) van Rouaan zeiden letterlijk het volgende: „Hij had de katholieke kerk gevonden in smart en slavernij, maar hij had haar

1) Helper, ambtshelper en toekomstig opvolger.

opgeheven door zijn ijver. Zonder geweld en zonder wapenen had hij alle redelijke menschen de ketterij doen verlaten, hun geest beteugeld, hunne harten door zijne weldaden gewonnen en verdoolden teruggebracht, die misschien nooit in den schoot der kerk zouden teruggekeerd zijn, zoo hun niet deze als met bloemen bestrooide weg ware geopend geworden."

't Was niet anders dan leugen en bedrog.

Claudius zingt:

„Gij koningen! beseft uw waarde,
Gedenk er de oorsprong van,
En heft u hooger boven de aarde,
Dan ieder mensch dat kan.

Gij boven duizend uitgelezen.
Moet edeler zijn dan zij:
Gij moet als God rechtvaardig wezen,
Barmhartig zijn als Hij!"

't Ware koning Lodewijk goed geweest, als hij daarnaar geleefd had; hij zou zooveel misdaden niet op zijn geweten geladen hebben.

HOOFDSTUK XXXV.

DRAGONADES, HERROEPING.

Wederom wacht ons de beschouwing van lijden en strijden. De geheele 18e eeuw is er vol van wat de protestanten hebben moeten ondergaan, om God naar de inspraak van hun geweten te dienen. Geen roerende smeekschriften vermochten iets om het verstaalde gemoed der evangeliehaters te verzachten. Misschien zijn ze nooit gelezen.

Had men vroeger menschen van allerlei soort als zendelingen gebruikt, zooals we hierboven gezien hebben, nu zou er een ander soort van bekeerders op de Hugenoten afgezonden worden, die op alle mogelijke wijzen naar terugkeer tot de roomsche kerk zouden dwingen. Men zou nu eens „gelaarsde" zendelingen gebruiken, een uitvinding van Louvois. Die zendelingen waren dragonders en soldaten, waardige handlangers van een fanatieke roomsche geestelijkheid, die al hunne krachten zouden inspannen om de Hugenoten te onderdrukken. Met die zoogenaamde dragonders zou men in Bearn beginnen om daarna met hen ook in de andere provinciën te werken. Het was in Juli 1685 dat de Boufflers, kommandant der troepen en de intendant Foucault[1]) het bevel ontvingen, om met de bekeering in Bearn een aanvang te maken. Dit was vooral bij Foucault aan geen dooven mans ooren gezegd; met een stelselmatige wreedheid zou hij te werk gaan om het bevel zijns konings uit te voeren.

1) De intendanten waren met de macht van een landvoogd bekleed.

Zien we hoe het er toeging. De hervormden worden in een algemeenen raad te zamen geroepen. De intendant, de kommandant of een bisschop kondigt aan, dat de koning geen ketters langer in zijne staten kan dulden en men dus willens of onwillens tot het katholicisme moet terugkeeren. Dan was de beurt aan de Hugenoten om te spreken. Zeiden ze bereid te zijn voor den koning hun leven en hun goed, maar niet hun geweten op te offeren, dan kwamen de dragonders. Foucault liet eenige honderden Bearnezen met geweld in een kerk brengen; de deuren werden gesloten en de ongelukkigen met stokslagen gedwongen zich op de knieën te werpen ten einde van den dienstdoenden bisschop vergiffenis te verkrijgen voor de misdaad van ketterij, met de waarschuwing als afvalligen gestraft te worden, wanneer zij weer ter preek gingen.

'T Gaf een vluchten in velden, bosschen, woestijnen en in de holen der Pyreneeën, maar als wild gedierte werden de vluchtelingen door Foucault opgespoord en naar hunne woningen terug gedreven om daar eenige dragonders ter inkwartiering te ontvangen. Die ruwe soldaten, bij het stille landvolk gehuisvest, waren duivels in menschelijke gedaanten. Met den blooten sabel in de hand stormden ze de woningen binnen onder het geschreeuw: „dood! dood! of katholiek!" En hoe het daar binnen toeging kunnen we ons wel voorstellen. De voorraad, welken die monsters vonden, was van hunne gading. Het huisraad werd door hen vernield of aan anderen verkocht.

Maar vernemen we wat een geschiedschrijver van dien tijd schrijft en we weten hoe het er toeging. Hij schrijft: „Behalve de geheime voorschriften, welke Foucault hen gaf, beval hij ook om hen te laten bewaken, die de hand niet wilden leenen aan andere kwellingen. De getrouwe uitvoerders van deze woedende bevelen moesten telkens rusten om zelf niet te bezwijken onder de plagen, welke zij anderen aandeden. De gewone middelen waarvan men zich bediende, om hen van alle rust te berooven, waren: het trommelslaan, godslasteringen, woest getier, het verbrijzelen der meubelen, die zij van den eenen naar den anderen kant wierpen, en de onsteltenis waarin zij de arme lieden hielden om hen te dwingen overeind te blijven en de oogen open te houden. De beulen vermaakten zich de ellendigen te knijpen, te steken, te slingeren, met koorden op te hangen, hun tabaksrook in den neus te blazen en honderd andere wreedheden, en zij zochten hunne gastheeren daardoor zoover te brengen, dat ze niet wisten wat ze deden en alles beloofden, wat men wilde om aan de handen der barbaren te ontkomen. Zij behandelden de vrouwen op eene zoo

afschuwelijke wijze, dat de eerbaarheid verbiedt het te beschrijven. Medelijden kenden zij niet, dan wanneer zij iemand bijna zagen sterven of in onmacht vallen. Dan toonden zij een wreed mededoogen, wekten hunne levensgeesten en krachten eenigermate op, om daarna hunne wreedaardige martelingen te hervatten. 't Was hun voornaamste studie om kwellingen uit te denken, die pijnlijk waren zonder doodelijk te zijn en om deze ongelukkige voorwerpen hunner woede dat alles te laten ondergaan wat het menschelijk lichaam verdragen kan zonder te sterven."

Ja, het moorden was hun verboden, maar hoe velen stierven onder zulke afschuwelijke handelingen. Een dolksteek ware niet wreeder geweest, dan zulke barbaarschheden.

En waren er Hugenoten, die hun geloof verzaakten? Ja, er waren vele Bearnezen, die in handen der priesters hun geloof afzwoeren. Zullen we 't hun kwalijk nemen? Maar er waren ook schijnbaar afvalligen. Toch maakte de roomsche partij er een feest van. Een groote mis en tal van processiën moesten de herauten zijn van zoovele bekeerlingen.

Welk een moed om ook in de andere provinciën te doen, wat men in Bearn gedaan had. De dragonades werden dan ook voortgezet in Languedoc, Guyenne, Saintonge, Aunis, Poitou, Vivarais, Dauphiné, de Cevennes, Provence en elders, waar dezelfde wreedheden begaan werden als in Bearn. Stand noch leeftijd werden ontzien. Zij, die wederstand boden, werden, nadat zij van alles beroofd waren, in de gevangenissen, de vrouwen, ook de kinderen, in de kloosters geworpen, waar men hen op allerlei wijzen door straf en angst tot de roomsche kerk zocht terug te brengen. Grijsaards werden onder vloeken en dreigen naar 't altaar gesleept en gedwongen om op roomsche wijze het avondmaal te gebruiken. Was iemand door de vele kwellingen tot een staat van stompzinnigheid of bijna krankzinnigheid vervallen, dan liet men hem of haar werktuigelijk een papier, waarop de afzwering geschreven stond, teekenen, of men liet ze eenige woorden uitspreken, die niet begrepen werden en ... men had weer een bekeerling.

Onder hen, die zich met zijn bekeeringswerk bij de roomsche partij vooral verdienstelijk gemaakt heeft, behoort de hertog van Noailles, dewijl door zijne dragonders reeds vele aanzienlijke personen op den eersten dag hun geloof verzaakten. Die spoedige bekeering had vooral te Nimes plaats gevonden en dit lokte Noailles uit om zich met zijn dragonders naar de Cevennen te spoeden, om het werk der bekeering voort te zetten. Hij schreef aan Louvois: „Het gaat met de

bekeering zoo spoedig, dat de manschappen niets meer hebben te doen, dan een nacht te slapen op de plaats, waarheen ik hen zende. Het getal hervormden in deze provincie is ongeveer tweehonderd veertig duizend, maar ik wil mijn hoofd te pand geven, dat er binnen twee maanden geen Hugenoot meer te vinden zal zijn." En Louvois schreef: „In de landstreek van Bordeaux hebben zestig duizend bekeeringen en in die van Montauban twintig duizend plaats gehad. De zaak gaat met zoo groote snelheid voort, dat op 't einde der maand [1]) geen tienduizend ketters meer zullen gevonden worden in 't geheele land van Bordeaux, alwaar op den vijftienden der vorige maand nog honderdvijftig duizend gevonden werden."

Zooveel bekeerden? Het zou ons verwonderen, als we niet wisten, dat er onder de bekeerders bedriegers waren en dat er ook niets meer voor een belijdenis der roomsche kerk werd vereischt dan zijn naam op de lijst der bekeerden te schrijven of „te laten schrijven." En hoe welmeenend die bekeering was, is later gebleken. En letten we op de formulieren van afzwering, dan wordt ons de zaak nog duidelijker. Vele Hugenoten hadden niets meer dan eenvoudig te zeggen: „Ik sluit mij aan". Anderen mochten in hun afzweringsformulier schrijven: „Ik erken en belijd de katholieke apostolische kerk, zooals zij was in den tijd der apostelen." Ook: „Overeenkomstig de leer van onzen Heer Jezus Christus"; of: „Terwijl ik God en den Heer Jezus bemin en vereer door dien hoogsten eeredienst, die hun alleen toekomt." Geen Hugenoot of hij kon zulk een formulier onderteekenen, maar hij wist niet, dat er een adder onder 't gras kroop en die onderteekening slechts een tijdelijke vergunning was. 't Was niet anders dan een lokaas om de Hugenoten in een nieuwe rattenval te vangen. Eenige dagen later toch kwam men terug met een nadere verklaring en werd de onderteekening geweigerd, dan werden er dwangmiddelen gebruikt. Men was onbeschaamd genoeg om te eischen, dat de zoogenaamde bekeerden geheel vrijwillig den roomschen godsdienst omhelsd hadden, zonder daartoe verleid of gewelddadig gebracht te zijn. Nauwkeurig gaf men acht of de bekeerden wel ter misse of ter communie kwamen, of zij deel namen aan de processiën, biechtten of den rozenkrans gebruikten. Was dat niet het geval dan volgden er geldboeten en nieuwe inkwartiering.

Reeds voor de dragonders het werk der bekeering in handen hadden genomen, schreef D'Aguesseau, toenmaals gouverneur van Languedoc:

---

[1]) Hij schreef in September 1685.

„geheel eigenaardig worden de Hugenoten bij hunne belijdenis gehouden, dewijl zij in hunne kerken zooveel christelijke vermaningen ontvangen, welke zij in onze kerken niet hooren." Schoon getuigenis van een roomsch-katholiek! En na de invoering der dragonnades schreef NOAILLES, dat de uitwerking eener inkwartiering als een nietswaardige zaak moest beschouwd worden, indien geen geoefende redenaars de dragonders op den voet volgden. Het hof scheen dit ook te begrijpen en toen werden er zendelingen naar de protestantsche streken gestuurd evenals naar de heidenlanden.

We zouden hiervan geen gewag gemaakt hebben, ware het niet, dat onder die zendelingen ook behoort heeft de edele en zachtmoedige FENELON, een man geacht en bemind bij roomsch en onroomsch. Als christelijk redenaar werd hij door LODEWIJK aan 't hof ontboden, die hem de zending opdroeg. FENELON bedankte den koning voor het in hem gestelde vertrouwen, maar verzocht om van de militaire begeleiding verschoond te blijven, dewijl de dienaren van den godsdienst boden des vredes waren, die geene krijgsknechten op den voet moesten volgen, daar het zwaard wel angst en schrik kon verwekken, maar niemand waarlijk bekeeren; dat het zwaard des geestes en de kracht der liefde en genade de eenige wapenen waren, die de apostelen, volgens het voorbeeld des Heeren, noodig hadden geoordeeld om het rijk van God uit te breiden, en dat ook hij dit voorbeeld en geen ander kon en mocht volgen. Op de vraag des konings of hij niet bevreesd was, en of hij hem niet tegen de woede der ketters moest beveiligen; of het hem niet bekend was, dat zij zeer dweepziek en op wraak bedacht waren, was het antwoord van FENELON: „Dit alles weet ik, maar mag een zendeling van Christus zoodanige gevaren vreezen? Ik moet het uwe majesteit nogmaals herhalen: wanneer gij van onze prediking een waarachtigen apostolischen oogst verwacht, dan moeten wij als apostelen in den geest der liefde komen. Ik wil liever door de hand van dwalende broeders vallen, dan een enkele van hen aan gewelddadige handelingen der krijgslieden blootstellen."

FENELON dacht er dus anders over dan de dragonders, die sommigen met de bajonet den mond open braken, om er de hostie in te stoppen. De koning maakte dan ook met den edelen FENELON een uitzondering op den regel en liet hem zonder militair escorte vertrekken.

En toen? Het is de dag van 18 October 1685, dag der herroeping van 't edict van Nantes, een dag, die onder de noodlottigste dagen van Frankrijk moet gerekend worden, want die herroeping heeft een

eeuw van jammer en ellende over het edelste deel van Frankrijks bewoners uitgestort. Aan al de voorafgegane wetten, besluiten en verordeningen was het te zien, dat het eens zoover zou komen, en waren die voorafgegane wetten streng, de herroeping overtrof die alle.

De inleiding of aanhef van de herroepings-acte doet LODEWIJK zeggen: „Met dankbaarheid aan God zien wij nu, dat onze zorgen tot het gewenschte doel hebben geleid, dewijl het beste en grootste gedeelte onzer onderdanen, die den zoogenaamden hervormden godsdienst beleden, het katholiek geloof heeft omhelsd, waardoor het edict van Nantes niet langer behoeft te bestaan."

Uit deze inleiding blijkt het, dat de koning misleid en bedrogen was. Hij, die als een oostersch sultan onder de vrouwen van zijn paleis ronddwaalde en zich daarin als opgesloten hield, kon men wijs maken dat er duizenden bekeerd waren. We hebben 't reeds gezegd, dat de uitkomst dit anders bewezen heeft. Immers, men had aan LODEWIJK bericht, dat de steden Montauban, Castres, Montpellier, Uzès en Nimes geheel waren overgegaan, en 't is gebleken dat juist in deze steden de protestantsche bevolking naar evenredigheid de sterkste was.

Doch gaan we den inhoud van het herroepings-edict eens na. Het komt hierop neder: geen wettige uitoefening van den hervormden eeredienst in 't geheele koninkrijk; vernietiging alzoo van alle kerken; — bevel aan de predikanten om binnen 14 dagen Frankrijk te verlaten op straffe van de galeien; — belofte aan de leeraars, die zich bekeerden, van een bezoldiging, een derde grooter dan die welke zij te voren hadden, waarvan de helft aan hunne weduwen zou worden uitgekeerd; — verbod aan de ouders om hunne kinderen in den hervormden godsdienst te doen onderwijzen, en bevel om hen in de katholieke kerk te laten doopen en hen naar die kerk te zenden, onder bedreiging eener boete van 500 livres; — bevel aan alle protestantsche uitgewekenen om binnen den tijd van vier maanden in Frankrijk terug te keeren, op straf van verbeurdverklaring hunner goederen; — bevel dat niemand het koninkrijk mocht verlaten op straffe der galeien voor de mannen en van verbeurdverklaring van lijf en goederen voor de vrouwen.

Gaf het edict dan volstrekt geene vrijheid? Voorzeker, maar... het hinkende paard kwam achteraan. Het edict gaf deze vrijheid: „Aan hen, die hun godsdienst niet willen verlaten, wordt toegestaan in Frankrijk te blijven, zonder dat men hen kan hinderen of belemmeren, mits men evenwel dien godsdienst niet in samenkomsten onder voorwendsel van gemeenschappelijke gebeden of eeredienst uitoefent, in afwachting dat

het Gode behage hen te verlichten evenals al de anderen in de steden en plaatsen van ons koninkrijk."

Deze bepaling gaf verademing in den druk, want de vrijheid van geweten werd toch in den huiselijken kring geëerbiedigd. IJdele verwachting! De woorden: „in afwachting, dat het Gode behage enz." was het hinkende paard, want de bedoeling was: „tot ook zij als hunne medebelijders door de dragonders zullen bekeerd zijn." Louvois schreef dan ook naar de provinciën: „Zijne majesteit wil, dat men met de uiterste hevigheid te werk ga tegen degenen, die zijn godsdienst niet willen aannemen, en zij, die er een dwaze eer in stellen om de laatste te willen zijn, moeten tot het uiterste gebracht worden."

't Ontbrak natuurlijk niet aan lofredenaars op Lodewijk XIV wegens zijne herroeping. De grijze kanselier Letellier durfde de godtergende woorden zeggen: „Heere, nu laat gij uwen dienstknecht gaan in vrede." 't Was de eerste maal niet, dat de booze de woorden der Schrift in den mond nam. Thomas Corneille, de auteur van Atalia, noemde Lodewijk „een groot vorst, zoo rechtvaardig als menschelijk, zoo bedaard als meester van zichzelven, altijd zichzelven gelijk, zonder zwak te zijn, de meest wijze en volmaakste van alle menschen. Hij heeft de ketterij dubbel overwonnen èn door overtuiging èn door kracht, en ze tot een toestand gebracht, waardoor zij reddeloos verloren gaat."

Zoo waren er meer, die de loftrompet opstaken. Gepaster ware het geweest, wanneer zij rouwkleederen hadden aangetrokken, want Lodewijk had met zijn land gedaan, wat de man doet, die zich de polsader afsnijdt en daardoor het levensbeginsel aantast. We zullen ons hiervan spoedig overtuigen.

Na dit bevelschrift begonnen de eigenlijke vervolgingen eerst recht hatelijk te worden. Pijnigen en branden kwamen aan de orde van den dag. Nogmaals zou het bloed rooken op 't schavot of den grond doorweeken, maar die opstijgende rook zou als een ten hemel gestegen offer zijn, dat den vermoeiden van ziel nieuwe levenskracht zou geven.

De koning was nog niet tevreden met zijne herroeping; hij zou nog nadere verordeningen laten afkondigen. Reeds in 't begin van 't volgende jaar (1686) liet hij bekend maken, dat alle kinderen van belijders van den hervormden godsdienst, van den leeftijd van vijf tot zestien jaren, door de zorg der procureurs des konings onder opzicht zouden gesteld worden van hunne katholieke nabestaanden, en, indien zij die niet hadden, onder dat van katholieken, door de rechters te benoemen. Hoe vaderlijk van den koning, wanneer hij aan 't slot van zijne verordening zei „Wij, wij bezitten over onze kinderen de macht, welke

de natuur, de maatschappij en de godsdienst ons over hen verleenen; wij kunnen ons voor hen en voor ons zelven de bescherming der wetten beloven, terwijl wij die willen eerbiedigen en wij hen willen leeren, die te eerbiedigen; maar onze landgenooten, wanneer zij voor eenige oogenblikken hunne woningen verlaten, weten niet of zij bij hun terugkeer die dierbare gedeelten van hen zelven zullen wedervinden, dan of men die reeds zal hebben opgelicht en in kloosters of in de gevangenis gebracht."

Die vaderlijke zorg — neen, laat ons zeggen, dat aantasten van het heilige en onschendbare voor elk huisgezin — gaf aanleiding tot het ontvoeren en stelen van kinderen, dat jaren achtereen aanhield en de oorzaak was van diepe droefheid in tallooze huisgezinnen.

Een weinig later werd een brief van den koning openlijk bekend gemaakt, waarin de hervormde ouders verplicht werden, hunne kinderen naar de scholen en leeringen te zenden, terwijl bij verzuim daarvan de kinderen op bevel van de plaatselijke rechters gezonden moesten worden „de jongens naar de openbare leerscholen, de meisjes naar de kloosters."

Een weinig later werd de oorlog aan de boeken verklaard. De bevelhebbers kregen order om de huizen der hervormden te doorzoeken met den index [1]) van den aartsbisschop van Parijs in de hand en de verdachte schriften in beslag te nemen. Van tijd tot tijd werden deze huiszoekingen herhaald en een groot aantal kostbare werken vernield. Gebeden- en psalmboeken, maar vooral de Bijbels werden verbrand.

Wederom een paar maanden later ging er een gebod uit, dat zij, die tot den roomschen godsdienst waren teruggekeerd, het koninkrijk niet mochten verlaten, opdat zij in vreemde landen „de heillooze vrijheid niet mochten verkrijgen, om in dezelfde dwalingen te volharden." Werden zij gevat, dan zouden de mannen levenslang naar de galeien verwezen worden, terwijl de vrouwen het hoofdhaar afgeschoren en een levenslange gevangenis moest worden opgelegd.

Maar Lodewijk had nog meer, want het edict van herroeping moest goed begrepen worden en daarom nog een nadere uitlegging gegeven. Voor iederen predikant, die in Frankrijk gevat was, hetzij hij derwaarts teruggekeerd of nog niet was uitgeweken, werd de doodstraf bepaald en voor iederen onderdaan, die hun bijstand of hulp verleende, voor de mannen levenslangen arbeid op de galeien en voor de vrouwen levenslange gevangenis; 5.500 livres werden beloofd aan hen, die door

---

[1]) Lijst van boeken, die door de R. K. Kerk verboden zijn.

hunne aanwijzing het gevangennemen van een predikant bevorderden. Een onverbiddelijke bepaling was ook:

„Wij willen insgelijks, en verstaan, dat al onze onderdanen, die betrapt zullen worden op het houden van vergaderingen of op eenigerlei uitoefening van een anderen godsdienst, dan den katholieken, apostolischen en roomschen, met den dood zullen gestraft worden."

Boven Frankrijk zweefde een duistere wolk; angst en vrees hield alle zielen geboeid!

Maar zouden onder al die donkere onweerswolken niet de woorden van den Heer als een licht in de harten der Hugenoten geschenen hebben, wanneer Hij zegt:

„Zalig zijt gij, als u de menschen smaden en vervolgen — om mijnentwil?"

„Vreest niet — Ik ben met ulieden?"

„Want alzoo hebben zij vervolgd de profeten, die voor u geweest zijn?"

HOOFDSTUK XXXVI.

UITWIJKINGEN.

Hierboven zagen we, dat de predikanten binnen veertien dagen het land moesten geruimd hebben, maar die tijd werd niet eens toegestaan. De predikant CLAUDE, door de MAINTENON een „oproerling" genoemd, kreeg bevel binnen vier en twintig uur te vertrekken en opdat hij aan 't bevel gehoorzamen zou, werd hem een lakei nagezonden om hem in 't oog te houden. De overige predikanten in Parijs kregen slechts een uitstel van twee in plaats van veertien dagen. In de provinciën was die tijd iets langer.

Het hof had gerekend op een aantal afvalligen onder de predikanten, doch het vergiste zich. Ja, er waren predikanten, die in den eersten schrik waren afgevallen, maar van den schrik bekomen zich haastten om terug te keeren. En nu, zij vertrekken die leeraars, en onder hen mannen van tachtig jaren en daarboven, die hun laatste levenskrachten verzamelden om verre tochten te ondernemen en.... om op die tochten vaak het moede lichaam neer te leggen eer de wijkplaats bereikt was. Wat een medelijden, maar ook wat een verontwaardiging in die landen, waar de gebannen leeraars zich vertoonden. Medelijden met die mannen om het vermagerd voorkomen, medelijden met die mannen, welke weenden om hunne kinderen en gemeenten, welke zij in handen van hunne doodsvijanden hadden moeten achterlaten. Verontwaardiging tegen een koning en diens satellieten, die als barbaren te werk gingen. Zelfs roomschen gaven hunne

afkeuring te kennen en schaamden zich over hunne kerk, die zich zoo onteerd had.

Werden er predikanten gelast Frankrijk te verlaten, vele, ja duizenden geloovigen die van tijd tot tijd hun vaderland verlieten, om eene schuilplaats in den vreemde te zoeken, liever hunne bezittingen verlatende, dan Jezus te verloochenen. Het hielp niet of al strenge verbodschriften tegen de uitwijking uitgevaardigd werden; te vergeefs, dat de aanbrengers hun deel in den roof der slachtoffers zouden ontvangen. Te vergeefs ook, dat er wachters geplaatst werden aan den ingang der steden, bij den overtocht der rivieren, aan de havens, op de groote wegen en bij al de uitgangen, welke naar de grenzen geleidden, en het hielp niet, dat duizenden boeren, op afstanden van elkander geplaatst, scherp toezagen op vluchtelingen, om den hun toegezegden buit niet te ontgaan. Alles te vergeefs. Trots alle gevaren — men ging; sommigen met den degen in de hand.

Maken we hunne tochten mede op 't gevaar af, dat deernis ons hart vervullen zal. Een ooggetuige, Benoit, zegt ons: „Aanzienlijke vrouwen, zelfs van 60 en 70 jaren, die, om zoo te zeggen, nimmer een voet op den grond hadden gezet, dan om in hare kamer of tuinen te wandelen, kwamen tachtig en honderd mijlen ver naar een of ander dorp, dat een gids haar had aangewezen. Meisjes van vijftien en zestien jaren van allerlei stand ondernamen hetzelfde waagstuk. Zij voerden kruiwagens met zich, droegen mest, korven en allerlei lasten. Zij misvormden zich 't gelaat door verfstoffen, welke haar een bruine kleur gaven, door pommades of sappen, die de huid optrokken alsof ze gerimpeld was. Vele meisjes en vrouwen veinsden zich ziek, stom of krankzinnig. Sommigen verkleedden zich als mannen, en anderen, die te zwak of te klein waren om volwassen mannen te gelijken, namen het gewaad van lakeien en volgden dan te voet door het slijk een gids, die, te paard gezeten, den edelman vertoonde." Meestal geschiedde het reizen des nachts langs verborgen voetpaden en hield men zich over dag in holen op. Het ging onder allerlei vermommingen door afgronden en over hooge bergen. Hier waren vluchtelingen vermomd als herders, daar als pelgrims, ginds als soldaten, jagers, dienstknechten, kooplieden en bedelaars; sommigen zelfs veinsden rozenkransen en paternosters te verkoopen."

Ook over zee werd de reis gemaakt. Verscholen in balen met koopwaren, in tonnen, onder klompen steenkool trachtte men aan de hand der drijvers te ontkomen. Sommigen waagden zich in kleine schuiten in de open zee zonder eenigen voorraad, zich alleen kunnende ver-

kwikken aan eenig brak- of sneeuwwater, om daarmede ook de lippen der zuigelingen te bevochtigen.

En bereikten allen het doel hunner reis? Wie zal ons zeggen hoevelen er stierven van vermoeienis, van honger, van koude of door schipbreuk. Hoevelen ook, die door de kogels der soldaten werden weggegemaaid of gevat en naar de galeien gesleept om aan een moordenaar of ander geboefte gekluisterd te worden; hoevele vrouwen, welke den toren van Constance te Aigues-Mortes tot gevangenis zich zagen aangewezen.

Van de uitgestane ellende op de reis heeft de geschiedenis ons vele voorbeelden bewaard. Eén voorbeeld daarvan is ons genoeg om over 't geheel te kunnen oordeelen. Niet ver van Nimes waren vele hervormden ontvlucht. Velen waren ook achtergebleven, want de priester was één menschlievend man, die de vervolgingen ten zeerste afkeurde. Die priester werd vervangen door een anderen, een nog jong man, maar vol bekeeringsijver voor zijne kerk om daardoor bij zijn bisschop hoog te worden aangeschreven. Die man maakte het den Hugenoten zeer lastig met zijne aanzoeken niet alleen maar met zijn dwingen om tot de roomsche kerk terug te keeren. Velen, die, om tijd te winnen, zeiden: „we zijn nog niet ten volle overtuigd." In een huisgezin, dat hij al een paar malen bezocht had, kwam hij na eenige dagen terug, doch vond slechts twee kinderen een van 8 en een van 10 jaren thuis; vader en moeder hadden hunne bezigheden buiten. Rome's dienaar deed den kinderen de vraag: „Wie is de paus?" Antwoord: „De antichrist." Nog een vraag: Wat is de mis?" Tweede antwoord: „Een afgoderij." Woedend liep de bekeeringsman de deur uit om de ouders te zoeken. Hevige verwijtingen en schrikkelijke bedreigingen vloeiden als een waterstroom uit zijn mond. In de nabijheid van de kinderen gebracht, zei de oudste: „Ik heb toch waarheid gezegd." Nu werd de verbolgen man nog boozer en vertrok. Drie dagen later kwamen er zes dragonders met een monnik, die, in naam des konings, toegang tot de woning eischten en den ouders het bevel des bisschops bekend maakten, een bevel waarbij beide kinderen aan hen moesten overgegeven worden, om ze in een klooster te brengen. Bidden noch smeeken hielp. De kinderen werden van de ouders afgescheurd, hoe zij ook jammerden en weeklaagden. Aan den vader werd door den monnik gezegd: „Wanneer ge niet binnen acht dagen tot de kerk zijt teruggekeerd, vertrekt ge naar de galeien." Wat te doen? Vluchten was het eenige en er was geen tijd te verliezen. En zij gingen, die deerniswaardigen, die hunne twee kinderen moesten

achterlaten, om ze nooit weer te zien. 't Was middernacht toen zij bij opkomende maan hun wijnberg en aangename woning met een bedrukt hart verlieten. Een derde kind, nog een zuigeling, voerden ze met zich. Gelukkig, dat dit kind nog onder de jaren was, anders ware het ook een prooi voor Rome geweest. Eenige vaten wijn met mondvoorraad werden op een wagen geladen, maar Bijbel, Psalmen andere godsdienstige boeken niet vergeten. De verkoop van den wijn moest dienen om reisgeld te verkrijgen, maar was ook tevens een middel om hun vlucht te bedekken. Om hunnen vervolgers te ontkomen, sloegen zij den weg naar de bergen in. Alles ging goed, maar op den vierden dag kwam er onheil. Op eenigen afstand bemerkten de vluchtelingen tegen den avond vier dragonders, en nu gaf de man, om het gevaar te ontkomen, den paarden den vrijen teugel, doch een der paarden viel, brak het been en de wagen werd gebroken. Het nederstorten van paard en wagen deed het kind schrikken en schreien, maar gelukkig werd het aan de borst der moeder gestild, anders waren ze verloren geweest. Doch wat nu te doen, nu het middel tot verder vervoer ontbrak? Te voet gaan was het eenige en. . . . zich op Gods bescherming en bijstand te verlaten. De man nam den zak met mondbehoeften en de boeken en vluchtte met vrouw en zuigeling in 't nabijzijnde woud. 't Was een nacht van angst en zorg, welken zij onder de struiken verscholen, doorbrachten. Voor hunne veiligheid achtten zij het noodig, zich 24 uren lang aan deze plaats verborgen te houden; toen gingen ze dwars door het woud, doch alleen des nachts, zich zooveel mogelijk naar de sterren richtende. Zoo kwamen ze eindelijk in de nabijheid van Zwitserlands grenzen, maar nu was het gevaar ook het grootst. Wel was er nog een kleine weg af te leggen, doch naar den weg vragen was gevaarlijk, en zouden ze ook geen uitgezette wachters kunnen ontmoeten? Zij kwamen in een dorp en dewijl de levensmiddelen waren verbruikt, lieten ze zich in een herberg brood en melk geven. Nog meer verlangende, trok dit de opmerkzaamheid van een der herberg-bezoekers, die met de boeren zijn glaasje dronk. Die opmerkzame was niemand anders dan de priester van het dorp. „Ge schijnt goed voorzien, mijn vriend, uwe beurs en uw zak zijn niet ledig! Wie zijt gij?" zoo sprak de dikke priester de vluchtelingen aan. Spoedig ontrukte hij den man den zak, onderzocht dien en vond den Bijbel. Als een bezetene begon hij te schreeuwen: „een Hugenoot! grijpt hem!" en zijn geschreeuw bracht het geheele dorp in beweging. Hij wilde der moeder haar kind ontrukken, opdat, zooals hij zeide het niet met de moedermelk tevens

de ketterij zou inzwelgen, doch de moeder verdedigde zich met mannenmoed tegen den onverlaat. Reeds had zij twee harer kinderen verloren en zou zij nu ook haar derde moeten missen? Zij vond steun bij de dorpsvrouwen, die ook wisten wat het zeide „moeder" te zijn. Na heftige beraadslagingen werd goedgevonden, dat priester en burgemeester naar den gouverneur zouden gaan, de ketters in den stal worden opgesloten om hen later naar de gevangenis te brengen. 't Was een schrikkelijke nacht voor de arme lieden. Razende boeren liepen om den stal schreeuwende: „De galg of de galeien hebt gij verdiend; de pastoor heeft het gezegd!" De nacht was duister maar ook duisternis in de harten der gevangenen. God evenwel waakte en zou licht uit de duisternis scheppen.

De gouverneur was eenige dagen afwezig; pastoor en burgemeester konden hem alzoo niet spreken en tot zoo lang moesten de vluchtelingen dus in den stal doorbrengen. De vrouw van den gouverneur had in hare jeugd het protestantisme moeten afzweren, doch had altijd in haar hart genegenheid voor de Hugenoten gevoeld en zij zou nu de redster zijn van de gevangenen. In den tweeden nacht hunner gevangenneming werden ze verlost door een vertrouwden bediende van de echtgenoote des gouverneurs. Deze had de wachters op zooveel wijn onthaald, dat zij allen beschonken waren en daarvan maakte de bediende gebruik om de gevangenen over de grenzen te brengen. In den vroegen morgen van zeven uur bereikten zij het eerste dorp. Oud en jong, rijk en arm beijverde zich om hun gastvrijheid te betoonen. 't Was juist Zondag. De predikant geleidde de arme doch nu behouden vluchtelingen in de kerk, terwijl hij deze woorden ter overdenking koos: „Zij, die in de woestijn dwaalden, in een weg der wildernis, die geen stad ter woning vonden: zij waren hongerig, ook dorstig, hunne ziel was in hen overstelpt. Doch roepende tot den Heere in de benauwdheid, die zij hadden, heeft Hij hen gered uit hunne angsten en Hij leidde hen op een rechten weg, om te gaan tot een stad ter woning." (Psalm 107 : 4—8).

Onze vluchtelingen werden in Zwitserland goed ontvangen, maar zoo was 't overal waar zij den voet zetten. Engeland, Zweden, Denemarken en vooral Pruisen en Nederland toonden groote belangstelling in het lot der uitgewekenen. Dadelijk werden in hunne eerste behoeften voorzien. Bijzondere personen en regeeringen wedijverden met elkander in het uitdeelen van onderstand. Men verschafte hun arbeid, huizen en zelfs kerken en ontvingen daarvoor in ruil nijvere, vrome broeders,

die hun nieuw vaderland tot eer verstrekten. Wat andere landen wonnen, verloor Frankrijk. Het mes was ook op de keel gezet. Een intendant van Saintonge schreef in 1698 dat zijne provincie honderd duizend hervormden verloren had en Languedoc van veertig tot vijftig duizend. In de omstreken van Lyon en in Dauphiné was de verhuizing nog talrijker omdat men daar dichter bij de grenzen was. Geheele dorpen waren verlaten en sommige steden half geledigd. De fabrieken werden bij honderden gesloten; sommige takken van nijverheid verdwenen geheel en uitgestrekte vruchtbare gronden lagen onbebouwd, naardien er gebrek aan handen was. Mannen, die in verschillende vakken uitmuntten gingen voor Frankrijk verloren. Beroemde natuur- en geneeskundigen, boekdrukkers, schilders, beeldhouwers, godgeleerden, kortom specialiteiten in kunsten en wetenschappen brachten de voortbrengselen van hun genie naar andere landen. Ook de in onze geschiedenis zoo bekende Huygens, als uitvinder van de slingeruurwerken, had Frankrijk verlaten en bracht zijne wetenschap in Holland. Een lange lijst van namen zouden we u moeten gegeven, wilden we de mannen opnoemen, die een sieraad zijn geweest voor het land, 't welk ze zich ter woning gekozen hadden.

Ofschoon in den vreemde een schuilplaats niet alleen maar warme vrienden gevonden hebbende, vergaten zij echter hun achtergebleven lijdende en strijdende broederen niet, maar deden voor hen wat zij konden. Ook de galeislaven en de gevangenen werden niet vergeten. En welke gevoelens die fransche ballingen voor hun ondankbaar vaderland hadden, zegt ons de beroemde prediker Saurin, mede een der naar ons land uitgewekenen. 't Was in den aanvang van het jaar 1710, dat hij te Voorburg een indrukwekkende rede hield en zich in naam van al de gevluchte gemeenten met plechtige zegenwenschen richtte aan Frankrijk en den koning. Alzoo sprak hij: „Zijn onze wenschen uitgeput of zouden wij op dezen vreugdedag onze smarten vergeten? Gelukkige bewoners van deze gewesten, die wij reeds zoo dikwijls met het verhaal onzer rampspoeden lastig vielen, we verblijden ons over uwen voorspoed en zoudt gij dan uw medelijden met onze onheilen weigeren? En wij, „die als een brandhout uit het vuur gerukt zijn," wij, mijne geliefde broeders, treurige en eerwaardige overblijfselen van onze ongelukkige gemeenten, welke de stormen der tijden op deze kusten hebben doen stranden, zouden wij het rampzalig overschot van ons zelven vergeten? Het gejammer der gevangenen, de tranen der priesters en der maagden, de verstoring der heilige feesten, de rouw, die de heirbanen van Sion vervult, de afvalligen, de martelaren, al die bloedige voorwerpen, al die droevige klachten mogen deze vergadering

bewegen. „Jeruzalem, eer ik u vergeet, dat dan mijne rechterhand zichzelve vergete, dat mijne tong aan mijn gehemelte kleve, indien ik uwer niet gedenke, indien gij het hoofdvoorwerp mijner vreugde niet zijt." Jeruzalem, vrede zij binnen uwe muren! God moge bewogen worden, zoo niet door het vuur onzer wenschen, dán door de overmaat onzer rampen; indien niet door ons ongelukkig lot, dán door de verwoesting zijner heiligdommen; is het niet door onze lichamen, welke wij over den ganschen aardbodem slepen, dán ten minste door de zielen, welke men ons ontrooft.

„Ook gij, geduchte vorst! welken ik voormaals eerde als mijn koning, en wien ik nog eerbiedig als de roede des Heeren, ook gij deelt mijne zegenwenschen! Deze gewesten, — welke gij bedreigt, maar die de arm des Eeuwigen ondersteunt, deze streken, — welke gij met vluchtelingen bevolkt, maar met vluchtelingen, welke de liefde bezielt; deze muren — welke duizend martelaren bevatten, wien gij dien toestand hebt berokkend, maar die 't geloof doet zegepralen, — mogen van zegenwenschen voor u weergalmen! God moge den blinddoek, welke de waarheid voor uw gezicht bedekt, doen wegvallen! God moge de stroomen bloeds, waarmede gij de aarde hebt doorweekt, en welke uwe regeering heeft zien vlieten, geenszins gedenken! God moge uit zijn boek het kwaad uitdelgen, hetwelk gij ons hebt aangedaan, en, terwijl Hij degenen, die hetzelve geleden hebben, beloone, hen vergiffenis schenken, die ons dat kwaad hebben doen lijden. Gave God, dat gij, na voor ons, voor de kerk het werktuig zijner oordeelen te zijn geweest, de uitdeeler moogt worden van zijne gunstbewijzen en het werktuig zijner barmhartigheden. Ik kom tot u terug, geliefden, ik besluit u allen in mijne wenschen. Maar wij moeten die uit de bron zelve putten; het is niet genoeg, dat een sterfelijk mensch wenschen voor u uitstort; wij moeten tot den troon van God zelven gaan, strijden met den sterken God, Hem door onze gebeden en tranen bewegen en „Hem niet laten gaan, vóór dat Hij ons zegene." Overheden, volk, krijgsknechten, burgers, leeraars, leden der gemeente, komt, laat ons de knieën buigen voor den Heer der wereld! En gij knagende zorgen, kwellingen dezer aarde, wijkt van ons en stoort onze offers niet." [1])

Ook ons land mag er roem op dragen, dat het een Pella was voor de verdrukte Hugenoten. Reeds in 1681 werden hier duizenden met

[1]) Deze rede te vinden in C. Coquerel „De kerken der woestijn." I. 53.

de meeste hartelijkheid als geloofsgenooten en broeders ontvangen en een groot aantal dier vluchtelingen, in 't Fransch „refugiés" genoemd, zette zich hier neder. Te Amsterdam bouwde de overheid 1000 woningen om hen te huisvesten in dat gedeelte der stad, dat later den naam van „Jordaan" naar het fransche woord „Jardin" (tuin) bekwam, nog kenbaar in de namen van straten en grachten, als: Lauriergracht, Laurierstraat, Leliegracht, Leliestraat enz. Aan ongeveer 200 predikanten werd een standplaats en een jaarlijksch inkomen verleend. Op verscheidene plaatsen van ons land richtte men fransche gemeenten op, en hare nakomelingen maken nog heden de fransche of waalsche kerk uit. De Staten van Holland schoten 100.000 gulden voor tot onderstand van fransche officieren, die hier hun toevluchtsoord gezocht hadden.

We spraken zoo even van „waalsche" gemeenten. Dit vereischt een korte opheldering. De Walen woonden in 't begin der 16e eeuw in Henegouwen, Artois, Luxemburg, Limburg en een gedeelte van Vlaanderen en Brabant. Zij waren oorspronkelijk brabantsche en vlaamsche calvinisten, die oud fransch spraken. De wreede Alva verjoeg die Brabanters of Walen naar Holland, waar zij moedig streden voor hun geloof en voor het Huis van Oranje. Zoo ontstonden in onze republiek, bijzonder in Noord- en Zuid-Holland, waalsche gemeenten. Toen met de opheffing van 't edict van Nantes de vervolging op nieuw uitbrak, kwam er nogmaals een stroom van fransche vluchtelingen hierheen. Tweehonderd predikanten sloten zich met hunne gemeenteleden bij de reeds bestaande gemeenten aan, en in de steden waar tot dusverre geene bestonden, vormden zich nu door middel der fransche uitgewekenen nieuwe fransche of waalsche gemeenten.

Dat die refugiés dankbaar waren voor hunne vriendelijke ontvangst, bewijst ons weer de voortreffelijke Saurin in zijne rede bij gelegenheid der inwijding van de kerk te Voorburg. Daarin zegt hij: „God heeft ons meer regelrecht het doel doen bereiken, 't welk wij ons voorstelden, toen wij besluiten konden om ons vaderland, misschien voor altijd, vaarwel te zeggen. Hetgeen ons bewoog om ons in ballingschap te begeven, was niet de hoop om elders een aangenamer leven, een zachter klimaat en een duurzamer bestaan te vinden. Beweegredenen van een geheel anderen aard drongen ons daartoe. Wij hebben de gebouwen, waarin wij gewoon waren lofliederen God ter eere aan te heffen, in puin zien storten; wij hebben de kinderen van Edom met bijlen gewapend tegen de heiligdommen hooren uitroepen: „dat zij tot op de grondslagen worden afgebroken!" O, mochten aan de natuurlijke

bewoners dezer gewesten, in welke het den Heer behaagd heeft ons te leiden, de gruwelen van zulk een toestand voor altijd onbekend blijven! Mocht gij die ten minste niet anders kennen, dan uit de ondervinding van hen, aan welke gij zulke krachtige middelen hebt verleend om ze te dragen! Wij konden de vrijheid van ons geweten niet overleven; wij gingen haar zoeken, al mocht het dan ook zijn in spelonken en woestijnen. De ijver schonk den strammen grijsaard het vermogen terug om zich te bewegen. Vaders en moeders droegen op hunne schouders de kinderen, welke de grootheid van 't gevaar, waaraan men hen onttrekken wilde, niet konden beseffen, en iedereen, tevreden met zijn leven tot buit te hebben, verlangde niets meer dan de kostbare vrijheid, welke hij verloren had. Wij vonden haar in uw midden, edele weldoeners! gij hebt ons hoopje ballingen als uwe broeders als uwe kinderen ontvangen, en heden staat gij ons toe om zelfs een tempel ter eere van dien God, welken wij met u aanbidden, te bouwen... Ach! zonder twijfel zullen diegenen onzer landgenooten, die zich de gedaanten der kerken, welker verlies ons zooveel droefheid baart, voor den geest stellen, geene zuivere blijdschap genieten. De oudsten, de vaders, die het eerste huis gekend hebben, zullen met groote stemme weenen, zoodat men de stem des gejuichs niet zal kunnen onderscheiden van die des geweens. Maar evenwel zullen wij allen heden dien God loven, die gedachtig is barmhartig jegens ons te zijn."

EEN GALEISLOEP.

HOOFDSTUK XXXVII.

GALEISLAVEN EN GEVANGENEN.

We hebben de woorden galeien en gevangenissen reeds zoo dikwijls gebruikt, dat we het noodig achten den draad onzer geschiedenis los te laten, om ons voor eenige oogenblikken tot deze twee zaken te bepalen. Wanneer we nu spreken over galeislaven en gevangenen, dan loopt deze beschouwing niet alleen over den tijd van LODEWIJK XIV, maar ook over dien van zijn opvolger.

We hebben het aan de brieven van de gevangenen en aan andere geschriften te danken, dat we omtrent het lot dier vervolgden een en ander kunnen mededeelen, en zullen we verbaasd zijn over de wreedaardige handelingen hunner vijanden, nog meer zal ons treffen de standvastigheid der belijders van het Evangelie onder al hun kruis en druk.

Het eerst bepalen we ons bij de geschriften van JEAN BION, die als roomsch priester zijne bediening op de galeien uitoefende, en dus wel in staat was ons een waar verhaal te geven, hoe het er op de galeien toeging. De standvastigheid der geloofshelden bracht er hem toe de roomsche kerk te verlaten en tot het protestantisme over te gaan. De toestand der galeislaven wordt door hem op de volgende wijze beschreven: „Een galeisloep is een open en lang vaartuig met lage boorden, waarop zich twee masten bevinden. De zeilen worden zelden gebruikt, dewijl de vaartuigen in den eigenlijken zin slechts roeibooten zijn, die bij stormachtige tijden binnen de haven blijven. Op die sloep bevinden zich 25 à 30 roeibanken, elk voor vijf of zes personen

ingericht, terwijl het roer gewoonlijk door een Turk wordt gestuurd. Op elke galeiboot zijn veeltijds 300 slaven en 150 vrijen. De vrijen bestaan uit onderofficieren, matrozen en soldaten. Aan den achtersteven bevindt zich eene kajuit. Bij onstuimig weder en des daags is zij de gewone verblijfplaats voor de officieren en priesters, zoodat met uitzondering van eenige onderofficieren, die zich in de benedenverdieping bevinden, alle overige personen op het verdek aan de zomerhitte van den dag en den kouden nevel van den nacht zijn blootgesteld. Zoodanig is in 't algemeen de toestand dezer arme galeislaven; wel is er een zeil gedeeltelijk boven hunne hoofden uitgestrekt, dat hen eenigszins tegen den regen beschutten kan, maar bij stormachtig weder en zelfs in de haven moest het meermalen neergelaten worden. Ik heb in den winter van 1703 en 1704 gezien, toen wij de kusten van Monaco en Antibes bewaakten, dat dezen armen galeislaven, nadat zij den geheelen dag hadden geroeid en des nachts aan stormen waren blootgesteld, 'bij de hun toegedeelde stokslagen, niet eens veroorloofd werd een pijp tabak te mogen rooken. De kleine ruimte, waarin zich deze ongelukkigen bevinden en de ketenen, waarmede zij aan elkander zijn geklonken, is een oorzaak van vele onreinheid, welke alle beschrijving te boven gaat. Met hunne kleeding was het weinig beter gesteld. Deze bestond uit twee hemden van grof linnen en een roode borstrok met open mouwen, die slechts voor een vierde gedeelte de armen bedekken konden. De hemden werden jaarlijks vernieuwd. Om de twee of drie jaren kregen zij een overkleed van grof linnen en een roode muts. Om hen te bespotten, werd hun hoofd kaal geschoren. En nu hun slaapplaats. Om de maat der ellende vol te meten, hadden zij, ziek of gezond zijnde, geen bed maar een plank van één of twee voet breedte. We behoeven dus niet te vragen of de Hugenoten op de galeien te lijden hadden. De naam van galeislaaf vervult reeds den christen met diepe smart, dewijl men de galeistraf als de zwaarste beschouwde welke aan de doodstraf grensde, eene straf, die vooral moest treffen aan onschuldige protestanten, welke door stand en opvoeding, onderwijs en godsdienst verheven waren boven de dieven en moordenaars aan welke zij vastgeketend waren en van welke zij de afschuwelijkste verwenschingen moesten hooren. En toch hadden die misdadigers beter lot dan de deugdzame protestanten. Hun werd toegestaan aan den oever van Marseille in tenten te wonen en hunne bloedverwanten te bezoeken, dat aan elken protestant geweigerd werd.

Men moet — zoo gaat Bion voort — een galeisloep hebben bezichtigd, om zich een denkbeeld te kunnen maken, hoe afmattend de

beweging voor het lichaam is, die door het roeien wordt veroorzaakt. Men moet het hebben gezien om de stille tranen te kunnen waardeeren, die met een biddend hart tot God zijn geschreid en die, met zweet vermengd, de door het roeien vereelte handen hebben bevochtigd en doorweekt. Langs den smallen doorgang van deze sloepen, van achteren naar voren, waren mannen met buigbare rottings geplaatst, om hen te tuchtigen, die niet alle krachten inspanden om te roeien, zonder te vragen of dit uit machteloosheid of wel uit zwakheid voortkwam. Dewijl deze ongelukkigen dikwijls geheel naakt waren, kon men hunne striemen tellen. Onder zoodanige onmenschelijke behandeling moesten zij steeds voortroeien, terwijl zij nog bovendien met de schandelijkste scheldwoorden werden overladen.

Het voedsel, 'twelk zij 's morgens ontvingen, bestond uit hard scheepsbrood, dat nog al goed genoemd kon worden. De gekookte spijze met een weinig olie was minder smakelijk. Wanneer zij roeiden, werd hun 's morgens en 's avonds een weinig wijn gegeven. Die eenig geld had, was het geoorloofd eenige verversching te koopen maar dat hem dikwijls door den kok ontnomen en in zee geworpen werd. Toch durfden die ongelukkigen niet klagen. 't Was een groote tegenstelling tusschen het armelijke voedsel der slaven en de weelderige tafel der officieren. Hier gebrek, daar overvloed. In den vastenavond van 1704 vierden eenige personen met de officieren in de haven van Monaco feest. Wat al overvloed van spijs en drank, terwijl de arme geboeiden honger hadden! Muziek moest het feest opluisteren, ja, maar ook de deerniswaardigen moesten er het hunne toe bijbrengen. Liet zich de fluit van den bevelhebber hooren, dan waren ze gedwongen een driemaal herhaald hoera ter eere van de feestgenooten aan te heffen.

Indien de storm het niet veroorloofde zee te kiezen, dan moesten de galeislaven, die een handwerk kenden, op de galeien arbeiden; anderen daarentegen moesten broeken van grof linnen vervaardigen, waarvoor de bevelhebber hun de stof leverde. Hij betaalde echter het halve arbeidsloon, niet in geld maar in eetwaren en wijn, omdat hij daarvan voordeel had. Waren zij door een harde behandeling of door gebrek en koude ziek geworden, dan werden zij beneden in 't schip gedragen, waar het op helderen dag zoo donker als de nacht was. In den winter van 1703 waren op een der galeien aan de kusten van Italië meer dan 60 ziek geworden, zoodat zij als 't ware op elkander lagen in een afschuwelijke verblijfplaats, welke van allerlei ongedierten wemelde. Ambtshalve verplicht zijnde hen tweemalen daags

te bezoeken, om hen te troosten, werd ik ook van deze vreeselijke plaag overvallen, dewijl het onmogelijk was, zich daarvoor in acht te nemen. Ofschoon er op elke galeisloep een geneesheer was, hielp dit weinig, dewijl zij de geneesmiddelen verkochten, waardoor velen aan de gevolgen der ziekte overleden. Niet veel beter handelde men met het voedsel, dat aan de zieken ter versterking werd gegeven, dewijl het hun door de bevelhebbers werd onthouden, die door bedrog er zich meester van maakten. Om aan deze onchristelijke handelwijze een einde te maken, beklaagde ik mij bij de dokters en officieren, maar klagen hielp niet. Op de andere galeien ging het niet beter. Bij gelegenheid van eene reis naar Marseille wendde ik mij tot den minister van marine, PONTCHARTRAIN, stelde hem het bedrog voor en de middelen om dit te voorkomen. Hij hoorde mij gunstig aan en mijn tusschenkomst is ook niet zonder gevolg gebleven."

We verlaten onzen verslaggever BION, maar nemen daarom geen afscheid van de galeislaven, naardien we nog een en ander van hen hebben te vermelden. Met een paar hunner moeten we persoonlijk kennis maken. Hunne nagelaten brieven maken ons dit mogelijk.

Het blijkt, dat de slachtoffers op het bagno van Toulon minder te beklagen waren, dan de andere veroordeelden, dewijl zij door de gemeenten ondersteund worden. Door een commissie uit de synode van Vivarais n.l. werd aan den predikant LAFOND, die nabij de galeien van Toulon woonde, den last opgedragen, zich het lot der galeislaven aan te trekken en eene briefwisseling met hen te onderhouden. Die brieven geven eenig licht over het lot der ongelukkigen. De eerste brief is van JEAN MOLINIER, die door den wreeden LENAIN in April 1745 gedurende zijn leven tot de galeien werd veroordeeld. Hij schreef in een brief uit Toulon van 30 November: wij wenden ons tot den predikant LAFOND en alle ware christenen, die ijver en godsvrucht bezitten, en vermits deze hoedanigheden hun eigen zijn, zullen zij zich herinneren, dat onze Heer hun de lijdende armen, vooral de belijders heeft aanbevolen, die, om niet van de boeien te spreken, welke zij dag en nacht moeten dragen, door strafoefeningen, welke alle perken overschrijden, en door een arbeid, die niet te verduren is, zoo vreeselijk gekweld worden."

Somtijds moesten de protestantsche galeislaven evenals de boeven in de tochten op de Middellandsche zee deelen, vandaar dat MOLINIER in denzelfden brief schreef, dat er vier galeien in gereedheid werden gebracht voor een tocht naar Spanje, waarop zich vele broeders bevonden.

De intendant LENAIN veroordeelde ook zekeren DAVID BERNARDOU en diens zoon PIERRE, omdat zij een godsdienstoefening hadden bijgewoond (1745). Zij werden naar de galeien te Marseille gevoerd, maar ook het twee derde gedeelte van 's mans onroerende goederen werd ten voordeele van het rijk verbeurdverklaard. De vijf en zeventigjarige BERNARDOU stierf reeds een maand na zijne aankomst op het bagno. Zijn zoon stierf eerst in 1753, dus na een achtjarig verblijf op de galeien. Sommigen moesten daar bijna het vierde van een eeuw doorbrengen. PUGET o. a. uit de omstreken van Uzès was door den intendant ST. MAURICE voor zijn leven veroordeeld, omdat hij aan zijn vervolgden leeraar CLARIS een schuilplaats had verleend (1734). In 1753, dus na een tijdverloop van 19 jaren, zuchtte hij nog op de galeien.

Roerend is de brief, welken PAULUS MERCIER, door den gouverneur ROUSSILLON in 1749 veroordeeld, in Sept. 1753 aan den predikant LAFOND schreef: „Uw brief herinnert mij de provinciale synode van 1748, waar ik de eer had tegenwoordig te zijn als afgevaardigde der gemeente uit het graafschap Foix, waar besloten werd, dat gij bij ons zoudt blijven en de heilige bediening waarnemen. Ik verheugde mij toen reeds in 't genoegen, dat ik zou smaken uwe godsdienstige vermaningen te zullen hooren. Doch God, die alle zaken regelt naar Zijn wil, behaagde het, om mij niet alleen dat genoegen te onthouden, maar ook te bedroeven door het verlies van mijne vrijheid. Hij wil mij waarschijnlijk voor altijd van mijne lieve vrouw en vier kinderen, die Hij mij gegeven heeft, scheiden. De goede God betoone zijne barmhartigheid omtrent mij en doe mij de genade meer en meer verstaan waarom ik lijd, opdat ik volhard tot den tijd, wanneer het Hem zal behagen om mij te bevrijden. Deze buitengewone genade is het, waarom ik dagelijks smeek."

En nu den grootsten maar ook den treurigsten brief deelen we u mede. Hij is insgelijks aan den predikant LAFOND geschreven door den edelman IZAÄK GRENIER DE LASTERME, door den intendant van Auch, wegens het bijwonen der vergaderingen, voor zijn leven veroordeeld. Deze eerwaardige protestant telde 76 jaren, toen men hem naar het bagno van Toulon zond, om zijn vonnis te ondergaan. De brief luidt aldus:

Toulon, 30 Sept. 1753.

„Gij verlangt, Mijnheer, dat MERCIER en ik den brief van MOLINIER ondersteunen en ge neemt die gelegenheid waar om ons lofspraken toe te zwaaien, welke ik voor mijn persoon er verre af ben mij toe te

eigenen. Ik heb veel meer reden om te gelooven, dat mijne gevangenschap eene kastijding is, welke mijne zonden mij op den hals hebben gehaald, dan wel een bewijs van mijne getrouwheid, nademaal de goede God mij slag op slag door verliezen in mijn gezin treft. Ik heb twee zonen, die God mij gegeven had, den een te Marseille, den anderen hier verloren. En eerst kort geleden heb ik den dood van mijne dierbare echtgenoote vernomen.

„Wij vernemen uit uwen brief de liefderijke zorg, welke gij voor de arme gevangene protestanten aanwendt. Het ware te wenschen, dat, daar God hun een TITUS heeft verwekt, al degenen, die denzelfden godsdienst belijden, Macedoniërs waren.[1]) Men heeft zich vroeger van de uitdrukking „dringenden nood" bediend, dewijl men geen eigenaardiger uitdrukking had, om deszelfs wezenlijken aard aan te duiden. Het is onmogelijk, om alles nauwkeurig tot in bijzonderheden toe te beschrijven. De omstandigheden hangen altijd af van degenen, die het bevel over ons voeren, en worden, al naar de eigenzinnige begrippen van deze altijd even woeste menschen, verschillend gewijzigd. Men heeft u de kleeding beschreven, welke men ons geeft, en waarin wij de koude van den winter en de hitte van den zomer moeten uitstaan. Met den arbeid bezig, welken men u desgelijks gemeld heeft, zonder eenig ander voedsel dan brood en water, kan men zich geene verlichting verschaffen, dan door iederen morgen een stuiver aan de wachters te betalen; anders moet men onophoudelijk dezelfde smarten uitstaan en dag en nacht met een zwaren keten aan een balk gekluisterd blijven. Zoo de eerwaardige vereeniging te Marseille aan ieder onzer geen twee stuivers gaf, zouden de meesten deze wreede straf moeten ondergaan; er zijn velen die door de dringendste behoeften genoodzaakt worden, zich er aan te onderwerpen. Men wil ons gevoelen omtrent onze verzoeken weten; maar hebben we daaromtrent iets voor te schrijven? We hebben alleen het recht, om onze ongelukken te beklagen, en het staat aan hen, die zich door ons lot getroffen gevoelen, om zich dat aan te trekken, zooals zij zulks het meest gepast zullen oordeelen. We zouden wel wenschen, dat er een fonds kon aangelegd worden, 't welk jaarlijks iets tot verzachting van onze ellende opbracht, en in handen van personen gesteld werd, die de verdeeling der gelden zoo bestuurden, dat niemand ze tot zijn eigen nadeel kon misbruiken. Men verlangt ook te ver-

1) Dit ziet op de collecten, welke Titus, de leerling van Paulus, op zijne rondreize bij de gemeenten van Macedonië ten behoeve der arme christenen had ingezameld. Wel een bewijs, dat de briefschrijver met den Bijbel bekend was.

nemen, of wij naar elders geschreven hebben. Wij hebben ons nooit tot iemand gewend dan thans tot u, Mijnheer, en wij doen daarbij aan onze bescheidenheid geweld aan, dewijl wij uw weldadig karakter uit de zoo troostrijke letteren, met welke gij ons vereerd hebt, reeds hebben leeren kennen. Het zij mij vergund, u daarvoor in 't bijzonder mijne levendige erkentelijkheid te betuigen. Ik bid den goeden God, dat Hij de genade, welke Hij u bewezen heeft, met nieuwe bewijzen zijner gunst bekroone; dat Hij u in uw werk ondersteune, en de talenten, welke Hij u gegeven heeft, aan de eer van zijn heiligen naam bevorderlijk doe zijn.

„Ik heb de eer met al de aan uw karakter verschuldigde achting te zijn uw ootmoedige en gehoorzame dienaar,

LASTERME.

„Gelief aan mijne jaren de tusschenregels en andere schrijffouten te vergeven."

Op de galeien bevond zich ook ELIE NEAU, een oud koopvaardijkapitein. Onder de vele personen, die om hunne misdrijven gevangen waren genomen en naar het bagno gevoerd, bewaarde hij niet alleen zijn godvruchtig karakter, maar hij werd een prediker van 't Evangelie onder zijne medegevangenen. Hij was dus als galeislaaf een zendeling, die zijne lotgenooten door vermaning en zijn godzalig leven anderen tot voorbeeld was. Aan den predikant MORIN schreef hij in een brief o. a. dit: „Ik ben volstrekt niet boos jegens hen, die mij in ketenen hebben geklonken. Integendeel, die mij dachten kwaad te doen, hebben mij een groot geluk verschaft, want nu eerst begrijp ik, dat de ware vrijheid daarin bestaat, dat men verlost is van zonde."

In den katholieken aalmoezenier had NEAU een bitteren vijand. Deze kon de stille godsvrucht van den man niet verdragen, nog minder, dat hij aan zijne lotgenooten den weg des levens aanwees. NEAU was in zijn oog een pestzieke en een vergifmenger en hij verklaarde dan ook, dat hij de mis niet meer zou lezen, zoolang deze man op de galeien bleef. Dit had dan ook tengevolge dat NEAU in een duistere gevangenis werd opgesloten, waarin hij vele jaren moest doorbrengen, beroofd van licht en lucht, dikwijls ook van voedsel, met een zak gedekt en met de roode galeimuts op het hoofd. Toch bestuurde God het zóo, dat hij twee metgezellen in zijn kerker kreeg met welke hij spreken en tot onderwijzer zijn kon. In zijn gevangenis schreef hij aan zijn leeraar: „Indien ik u eens zeide, dat bij gebrek aan het zonlicht der natuur, de zon der genade hare goddelijke stralen in onze

harten doet schijnen; het is waar, er zijn soms moeielijke oogenblikken, die vreeselijk zijn voor 't vleesch, maar God is ons altijd nabij om ons te doen zwijgen en om door zijne oneindige goedheid het bittere te verzachten."

ELIE NEAU werd door tusschenkomst van den koning van Engeland met nog andere slachtoffers in vrijheid gesteld.

Op den 1 Januari 1736 werd zekere FABRE gevat. Hij was burgemeester van het stadje St. Jean-du-Pin en woonde getrouw de godsdienstige vergaderingen bij, zoo het heette om als burgemeester toe te zien of alles ordelijk toeging en er niets gebeurde, dat tegen de belangen van den staat kon inloopen. Eerlijk was het niet om onder den dekmantel van ambtsijver en getrouwheid aan den koning de godsdienstoefeningen bij te wonen. Zijne superieuren kregen ook achterdocht en FABRE werd gevat om hem naar de galeien te slepen. De zoon van FABRE wierp zich voor de voeten van den bevelhebber neder, omvatte diens knieën en smeekte hem om zijn ouden en zwakken vader los te laten en hem als galeislaaf in zijne plaats te nemen.

Zulk een vaderliefde had het hart van den bevelhebber moeten treffen, maar hij nam het offer aan in plaats van vader en zoon op vrije voeten te stellen.

De hertog van MIRIPOIX, gouverneur van Languedoc, stelde voor de gevangenen [1]) vrij te laten, indien zij hun predikant wilden overleveren. Hij bood hun zelfs de vrijheid aan, als de predikant PAUL RABAUT — dien we nog nader zullen ontmoeten — het rijk wilde verlaten. Hij beloofde dien een vrijgeleide en een voordeelige predikantsplaats in een protestantsch land te zullen bezorgen, maar TURGE en de jonge FABRE smeekten den predikant hunne bevrijding voor dien prijs niet te koopen.

Na een gevangenschap van tien jaren werden beide mannen door den hertog DE CHOISEUL vrijgelaten en aan hunne betrekkingen weergegeven.

Ofschoon we u nog vele namen konden opnoemen van ongelukkige galeislaven, is het bovenaangehaalde genoegzaam om te doen zien, dat hun lot betreurenswaardig was. Veel werd er gedaan om hun leed te verzachten door middel van collecten, zooals we reeds gezien hebben. Ook pogingen tot vrijlating werden dikwijls in 't werk gesteld 't zij

---

[1]) Met Fabre werd ook Turge gevangen genomen.

door smeekschriften of door tusschenkomst der gezanten van buitenlandsche mogendheden, maar meestal zonder gunstige gevolgen. Zelfs werd de pruisische afgezant vrij hard afgewezen. Toch waren niet alle pogingen vruchteloos. Het was in 1755 dat de markgraaf van BRANDENBURG en zijne gemalin, de prinses van Pruisen, zuster van FREDERIK den Grooten, een reis in 't zuiden van Frankrijk deden. Van die gelegenheid maakte de predikant PAUL RABAUT gebruik om in een geschrift de vorstelijke personen de lotgevallen der galeislaven te schilderen. De markgraaf besteeg daarop incognito de galei te Toulon, gevolgd van den heer CABASE, een weldenkend katholiek. Dit bezoek had ten gevolge, dat verscheidene slaven in vrijheid werden gesteld. Die vrijheid werd ook wel verkregen door middel van geldsommen, als lokaas voor de winzucht. De naar Holland uitgeweken predikant DELABROUE meldde in 1759 aan RABAUT, dat de zaak der roeislaven hem, voor zijn hoofd, 400 livres gekost had.

Ook kon men de vrijheid verkrijgen door afzwering van zijn geloof. JEAN RAYMOND schreef uit het hospitaal te Toulon: „De eerste voorwaarde tot invrijheidstelling, welke ons door den priester TRIADON werd gedaan, was om van ons geloof afstand te doen. De vrijheid, die wij dan zouden hebben verkregen, zou te duur zijn betaald, daar deze met het verlies van de rust onzes gewetens zou zijn gekocht." Er zijn afvalligen geweest, maar ook die met berouw zijn teruggekeerd.

En hiermede nemen we afscheid van de galeislaven om een bezoek in de gevangenis te brengen.

Was het lot treurig van de slaven, niet minder treurig dat der gevangene vrouwen in den toren van Constance. Maar het was niet alleen op dien toren, ook in andere gevangenissen, in stedelijke werkhuizen en in kloosters werden de vrouwen om de belijdenis des geloofs opgesloten. Het is niet mogelijk het cijfertal dier vrouwen op te geven en daarom moeten wij ons alleen bepalen bij den toren van Constance, waar MARIE DURAND gevangen zat en briefwisseling hield met PAUL RABAUT. Door haar weten we dan ook zaken, die anders onbekend zouden zijn gebleven.

MARIE DURAND was de zuster van den jeugdigen predikant PIERRE DURAND, die in 1732 den marteldood is gestorven door toedoen van MAURICE intendant van Languedoc. Twee jaren vroeger was MARIE, toen nog slechts 15 jaar oud, als een getrouwe aanhangster van de prediking haars broeders in haar huis gearresteerd en vervolgens naar gezegden toren gevoerd, welke haar niet minder dan 38 jaren tot een

akelig verblijf zou dienen. Zij heeft een lijst nagelaten, waarop 25 personen voorkomen, die in Constance, den toren van Aiguesmortes, waren opgesloten. Door sterke muren aan de oude stad St. Louis gehecht, met zijn torens, poorten en kruisbogen, is het kasteel aan een hoek gebouwd. Te midden van een muur rondom het kasteel is de toren van Constance door een vaste brug aan den wal verbonden. Twee dubbele deuren van ijzer zeggen ons hoe het inwendig was. Van twee sterk gewelfde kamers boven elkander gelegen, dienden de onderste voor het garnizoen van den toren, de bovenste voor de gevangenen. Hier, in een groote zaal, bijna van licht en lucht beroofd, moesten de 25 onschuldige vrouwen huizen, niets anders hoorende dan het geklots der golven en het gehuil van den wind. Hoe akelig het hier ook was, de standvastigheid van MARIE DURAND leed geen schipbreuk. Dit bewijzen de brieven van en aan RABAUT. Die briefwisseling was een troost voor de arme vrouwen in haar beklagenswaardig lot. MARIE schreef hem o. a.: „Mijnheer en zeer waarde dienaar van Jezus Christus! Ik ben zeer verblijd dat gij mijn brief met genoegen ontvangen hebt. Het is voor mij een aangename gedachte, dat mijn leeraar, dien ik hartelijk lief heb, zich verwaardigt zijn aandacht te vestigen op hetgeen een arme en verlatene gevangene hem schrijft. Deze goedheid is mij een troost, en doet mij mijne smarten met geduld dragen."

In dien tijd (1759) was Frankrijk als uitgeput. De oorlogslasten en de enorme geldverspillingen aan het hof deden het land op den rand van een bankroet staan, vandaar dat LODEWIJK XV de hovelingen, de rijken en zelfs de kerken uitnoodigde om hun zilveren sieraden naar 's lands munt te zenden en er geld uit te slaan. Die benarde toestand des land was zelfs tot in Constance doorgedrongen en gaf den armen gevangenen de stille hoop, dat het uur der verlossing was aangebroken. Daarom schreef MARIE DURAND aan RABAUT: „De geestelijkheid heeft niet die voldoening gekregen, welke zij wenschte. Zijne majesteit heeft bevolen, om alle kerkversierselen, goud en zilver, zonder eenig voorbehoud uit te leveren. De aartsbisschop van Parijs meende evenwel, dat men ten opzichte der kerk wel eenige uitzondering mocht maken en op zijne vraag aan den koning, wat deze begeerde, was het antwoord *alles*, en voegde er bij, dat men zich evengoed voor een stuk hout als voor goud en zilver kon buigen. Het schijnt mij toe, dat deze gebeurtenissen met de Heilige Schrift overeen komen, en dat de vrijheid, voor ons heilig Sion aanstaande is."

IJdele hoop! De arme MARIE DURAND moest een bijna veertig jarig

lijden uitstaan. Nog acht jaren lang na den zooeven genoemden brief bleef zij in den kerker. Wel werd haar het zeer geringe inkomen van hare bezittingen teruggegeven (1762), doch zonder ontslagen te worden. MARIE DURAND bezat twee huizen; het eene, dat waarschijnlijk aan haar ter dood gebrachten broeder had toebehoord, offerde zij geheel op. Het andere werd tot in Maart 1762 in beslag genomen, waarna het haar werd teruggegeven, doch in welken toestand zij haar eigendom terug ontving, zegt ons haar brief. Daarin schrijft zij: „Mijne nicht heeft mij juist geschreven, dat een gansche hoek van mijn huis dreigt in te storten; dat de laatste storm het bijna omver had geworpen; dat de eene kamer allengs verviel; dat alle bekleedsels verrot waren; dat men de vloerplanken had weggenomen, zoodat men er zich niet veilig in wagen kon, en dat zij zelve van alle hulpmiddelen beroofd was. Gij weet, mijnheer, dat het weinige geld, hetwelk zij van haar moederlijk erfdeel bekwam, diende om het uit de handen van mijne wreede verwanten te krijgen, en voor het tegenwoordige zijn ons, de eene zoowel als de andere, de handen gebonden."

MARIE riep vervolgens de tusschenkomst in van RABAUT, opdat het huis in zooverre hersteld kon worden, dat het voor iemand ter bewoning geschikt kon wezen. Zij vervolgt haar brief aldus: „Bedenk, mijnheer, dat ik sedert één en twintig dagen in 't bezit van mijn goed getreden ben; dat ik gedurende twintig maanden mijne nicht, zooveel in mijn vermogen was, heb gevoed en onderhouden; en dat ik er in de eerste zestien maanden wel niets dan eenige kastanjes, misschien wel zeer weinige, omdat men mijne boomen geschonden heeft, van zal trekken. Doch het is Gods wijze wil, mij aldus in allerlei opzichten te bedroeven; Hij moge mij de kracht verleenen, om alles met christelijke lijdzaamheid te verdragen! ik beveel mij in uwe vurige gebeden aan; dat is voor mij zeer noodig."

Niet alleen MARIE DURAND maar ook vele harer lotgenooten hadden wegens ziekten schulden moeten maken. Wat zij kon deed zij, om hare medegevangenen bij te staan. Zij deed ook al het mogelijke om uit die schulden te geraken. Zij schreef daaromtrent in een anderen brief: „Ik heb vijftig livres afbetaald; God weet, wat ik heb uitgestaan! Ik heb mij den geheelen zomer zonder japon, zonder voorschoot, zonder schoenen en andere hoogst noodige zaken beholpen, maar ik zal toch blijde wezen, wanneer ik alles kan afbetalen, eer ik mijne akelige gevangenis verlaat." Nu, die ure brak ook eenmaal aan. Zien wij hoe. Het was door tusschenkomst van den prins BEAUVAU, die met zijn neef, den ridder BOUFFLERS, een bezoek op Constance aflegde.

Doch we zullen Boufflers zelven in een geschrift laten spreken: „Ik vergezelde den prins de Beauvau op een verkennings-tocht langs de kusten van Languedoc. Te Aigues-Mortes, voor den toren van Constance gekomen, troffen we bij den ingang een gedienstigen cipier aan, die, na ons langs duistere en bochtige trappen geleid te hebben, met groot geknars een ontzettende poort opende, op welke men het opschrift van Dante meende te lezen: „Laat alle hoop varen, gij die hier binnen treedt." De woorden ontbreken mij, om het verschrikkelijke van een schouwspel te schetsen, aan hetwelk onze blikken zoo weinig gewoon waren, en dat, afschuwelijk en treffend tevens, hierdoor de belangstelling nog verhoogde. Daar aanschouwden wij eene groote ronde zaal van lucht en daglicht verstoken; veertien vrouwen verkwijnden daar in ellende en tranen; de kommandant bedwong zijne aandoening met moeite, en de ongelukkigen ontwaarden zonder twijfel voor het eerst medelijden op een menschelijk gelaat. Ik zie het nog, hoe zij allen op deze onverwachte verschijning zich aan zijne voeten wierpen, die met tranen besproeiden, naar woorden zochten, maar slechts zuchten konden voortbrengen; ik hoor haar nog, vervolgens door onze vertroostingen bemoedigd, hare gemeenschappelijke rampen verhalen. Helaas, haar geheele misdrijf bestond daarin, dat zij in denzelfden godsdienst als Hendrik IV waren opgevoed. De jongste dezer martelaressen — Marie Durand — was meer dan 50 jaren oud en reeds als kind in dit hol gekomen."

Spoedig na dit bezoek van den menschlievenden prins sloeg de ure der verlossing voor de bewoonsters van Constance. In 1768 waren nog slechts vijf gevangenen over, die in 't volgende jaar ook ontslagen werden.

Marie Durand vond veel deelneming zoowel in als buiten Frankrijk. Door den kerkeraad van Amsterdam werd zij geldelijk ondersteund, waarvan zij den armen Chambon, haar deelgenoot in het martelaarschap, wiens tachtigjarige armen onlangs van de ketenen van het bagno ontslagen waren, veertig livres deed toekomen.

De godvruchtige vrouw bracht de laatste jaren haars levens in stille rust door.

HOOFDSTUK XXXVIII.

VERVOLG DER GESCHIEDENIS.

We vatten den draad onzer geschiedenis weer op om te zien, hoe de in Frankrijk achtergebleven Hugenoten het maakten, terwijl hunne broeders en zusters naar andere landen waren uitgeweken.

Gestreng waren de wetten, gestreng hare uitvoering en toch gaven de hervormden hunne bijeenkomsten niet op. Ondanks alle verbeurdverklaringen, landverhuizingen, strafoefeningen, militaire dwangmiddelen, niettegenstaande even na de herroeping van 't edict de kostbare kerk te Charenton in de nabijheid van Parijs werd afgebroken en met den grond gelijk gemaakt, ondanks dat alles hielden de gemeenschappelijke godsdienstoefeningen niet op. Had men geene kerken, welnu dan maar onder het vrije luchtgewelf, in de woestijnen, op de kruinen der bergen in holle wegen en in steengroeven. Met recht worden die vergaderingen „de kerken der woestijn" genoemd, want die naam drukt al te juist den toestand der protestanten in Frankrijk uit, die woeste en onbewoonde streken moesten opzoeken, om God naar de inspraak van hun geweten te kunnen dienen. „Woestijn", 't is een woord van onbepaalde beteekenis. De Hugenoten bedienden zich van dat woord, om de eigenlijke plaatsen voor den vijand te verbergen en om in 't algemeen hunne vervolgde kerk aan te duiden.

Het was iets treffends, die vergaderingen in de open lucht, wanneer de stilte in de natuur eensklaps afgebroken werd door het plechtig

psalmgezang, het gebed en de leerrede van den predikant; treffend ook wanneer die honderden den dood des Heeren gedachten in het Avondmaal. Het doet ons denken aan onze hagepreeken.

't Was bijzonder in Neder-Languedoc, in Vivarais en de Cevennes, dat de woestijn-predikingen 'aanvingen. Op het gerucht daarvan keerden sommige leeraars naar Frankrijk terug en daar hun getal niet groot genoeg was om alle gemeenten te bedienen, lieten zij zich bijstaan door helpers, die men den naam van predikanten gaf, doch ongeordende menschen waren als: landbouwers, daglooners enz. maar mannen des geloofs en vol geestdrift.

Die vergaderingen konden niet onbekend blijven. Dat de (zoogenaamde) nieuw-bekeerden het hoofd weer opstaken, deed de hel op nieuw in woede losbarsten. Koning, ministers en jezuïeten ontstaken in gramschap. In de maand Juli (1686) werd de doodstraf uitgesproken tegen de leeraars, welke in Frankrijk waren teruggekeerd; eeuwigdurende galeistraf tegen hen, die hun hulp, wijkplaats of eenigen bijstand verleenden; een belooning van 5.500 livres aan hem, die een leeraar greep of deed grijpen; doodstraf tegen hen, welke in een vergadering werden verrast.

De markies De la Trousse, die in de Cevennes het bevel voerde, doorkruiste het geheele land met een bende krijgslieden, die den stempel der verdierlijking op 't gelaat droegen, mannen uit de onderste lagen der maatschappij, onwaardig den naam van krijgsman te dragen. Hoorde De la Trousse bidden of psalmzingen dan liet hij op de vreedzame Hugenoten schieten als waren zij wilde dieren. In verschillende plaatsen werden er drie tot vierhonderd personen, grijsaards, vrouwen en kinderen op de plaats zelve gedood.

Niet minder wreedaardig was de intendant de Baville die in den tijd van ruim 30 jaren 17 predikanten heeft ter dood laten brengen. Van zijn eerste slachtoffers spreken we aanstonds.

Hervormden, die uit dragonders-vrees herroepen, doch hun misdrijf ingezien hadden, weigerden op hun ziekbed de sacramenten der kerk te ontvangen, ofschoon zij als nieuwbekeerden te boek stonden. Hun straf was, bij herstelling hunner ziekte, levenslange galeistraf of opsluiting met verbeurdverklaring hunner goederen. Stierven ze, dan werden de lijken door straten en goten gesleurd te midden van 't gebrul eener razende menigte, ja zelfs werden soms de broeders gedwongen tot uitvoering van het schandaal. 't Was een afgrijselijk schouwspel, zóó afgrijselijk, dat de beul van Calais het niet kon aan-

zien en vluchten wilde doch gedwongen werd terug te keeren.

Het eerste slachtoffer van BAVILLE onder de leeraars was FULCRAN REIJ, predikant in Neder-Languedoc. Geen beloften, geen aanbieding van allerlei soort van gunsten, ook geen bedreigingen konden REIJ overhalen, zijn geloof af te zweren, alles stuitte op zijn getrouwheid af. Toen werd hij tot de galg verwezen, nadat hij gepijnigd zou zijn. Zijn vonnis hoorende voorlezen, zeide hij: „Men behandelt mij zachter dan mijn Zaligmaker, door mij tot zulk een zachten dood te veroordeelen. Ik had mij voorgesteld geradbraakt of verbrand te worden." En de oogen ten hemel heffende, dankte hij God.

Op weg naar de strafplaats ontmoette hij velen, die afgezworen hadden, en richtte tot hen die hij met tranen in de oogen zag, broederlijke vermaningen. Boven aan de galg gekomen, wilde hij nog spreken over de hope die in hem was, doch zulk een prediking in 't aangezicht des doods was te gevaarlijk, in 't oog zijner beulen; een menigte trommelslagers moesten zijne woorden onverstaanbaar maken.

FULCRAN REIJ stierf 7 Juli 1686 in den ouderdom van slechts 24 jaren.

Een ander slachtoffer van BAVILLE was CLAUDE BROUSSON, een der beroemdste martelaren van dit tijdvak. BROUSSON was van beroep een rechtsgeleerde en had als zoodanig de zaak en het recht der Hugenoten voor de rechtbank van Toulouse verdedigd, waardoor veertien kerken, die op bevel der regeering moesten gesloopt worden, vooreerst nog behouden bleven, maar nu werd het hem ook vervolgens onmogelijk gemaakt advocaat te zijn. Toen trad hij als prediker op en liet zich in de Cevennes tot de bediening wijden. Niet zeker om de vervolging te ontkomen, verliet hij zijn vaderland, nadat hij eerst eenige duizenden exemplaren van een godsdienstig geschrift door geheel Frankrijk had laten verspreiden. Naar Holland uitgeweken, vond hij er echter geen rust voor zijn geweten. Het zeide hem, dat hij naar Frankrijk moest terugkeeren, niettegenstaande zijne vrouw en zijne vrienden hem zochten te weerhouden. Nog geen drie maanden was hij terug of reeds waren er drie zijner ambtsbroeders door beulshanden omgebracht. Toch kon dit BROUSSON niet verhinderen voort te gaan in het bedienen des woords en der sacramenten. Aan deze roeping wijdde hij zijn leven, zijne gaven en zijn geheele kracht. Binnen den tijd van vier jaren doorreisde hij geheel Frankrijk. Bijna elken nacht hield hij een of twee godsdienstoefeningen. Veeltijds tien, vijftien of twintig nachten achtereen, telkens op een andere plaats. De leerredenen, welke hij 's nachts had gehouden, zette hij, na een kortstondige rust, op

papier om ze daarheen heen te zenden, waar zijn stem de broederen niet bereiken kon. Veel pogingen deed hij ook om door smeekschriften de vrijheid zijner geloofsgenooten te verkrijgen. Voor een man als Brousson was het niet gewaagd over dag te reizen; hij moest dit in den nacht doen. Gewoonlijk hield hij zich op in bosschen, bergen en rotskloven. Meermalen lag hij op den kouden grond, of hij hield zich achter de struiken verborgen. In den winter moest hij den nacht meermalen op de met sneeuw bedekte bergen doorbrengen. Koude en hitte moest hij verdragen. Bij koude een stookplaats aan te leggen, was gevaarlijk want de opstijgende rook had zijn verrader kunnen zijn. In den zonneschijn zich te verkwikken, was niet minder gevaarlijk. Vijanden toch of geveinsde vrienden konden hem ontdekken. Al deze vermoeienissen droeg Brousson met stille onderwerping uit liefde tot zijn Heer en tot troost en versterking van zijne arme geloofsgenooten. Willen we een opsomming hebben van al zijn lijden, dan luisteren we naar dit gebed: „Ach, Vader, dat Gij den hemel deeldet om op de aarde neer te dalen, opdat de bergen van zonden voor u verdwenen gelijk een brandende smeltoven en als vuur, dat het water doet koken. Ach, dat uw Naam verkondigd wierd aan uwe vijanden, opdat de heidenen zich voor u bogen! Gij zijt onze Vader en wij zijn stof! Gij zijt onze Schepper en wij allen zijn het werk uwer handen. Heer, erbarm U onzer en gedenk onzen zonden nimmermeer! Heer, onze God, de plaatsen uwer heiligdommen zijn ledig geworden. Sion is verstrooid en Jeruzalem verwoest! Het huis onzer heerlijkheid en heiligheid, waarin onze vaderen U hebben vereerd, is door het vuur verteerd en al onze eere is in schande verkeerd. Heer, onze God, zult Gij op dit alles zwijgen, om ons alzoo te vernederen? Op Vader en help ons, om den wil uws grooten Naams! Amen."

In 1693 werd er een prijs van vijfhonderd louis op zijn hoofd gezet als belooning aan hen, die hem dood of levend zou uitleveren. Ofschoon het aan verraders niet ontbrak, was zijne ure nog niet gekomen. In 1695 doorreisde hij Champagne, Picardië, Isle de France, Normandië en andere streken. In Sedan, waar de soldaten het huis doorzochten, waarin hij zich ophield, bleef hem geen andere schuilplaats over, dan zich achter de huisdeur te verbergen, zoodat hij als door een wonder niet ontdekt werd. Bij zijn laatste oponthoud in Nimes, werd hij door de menschen, bij welke hij een schuilplaats had gezocht, toen de soldaten het huis hadden bezet, in een put gelaten, waarin juist, boven het water, een kleine opening was waarin hij zich verschuilen kon. De ergdenkende officier liet een soldaat naar beneden; deze zag hem

echter niet of wilde hem niet zien, en zoo gingen ze, zonder hem gevonden te hebben, weder heen. Toch ontkwam BROUSSON zijnen vervolgers niet. In September 1698 werd hij te Oleron in Bearn gegrepen en op bevel van BAVILLE naar Montpellier gebracht. Voor zijne rechters gebracht, ontkende hij niets wat betrekking had op de uitoefening van zijn dienst als predikant, maar wel wierp hij de beschuldiging verre van zich als zou hij met anderen hebben saamgezworen om den maarschalk van SCHOMBERG aan het hoofd van een vreemd leger in Frankrijk te brengen.

In November van het jaar zijner gevangenneming moest BROUSSON het schavot bestijgen. Ouder gewoonte werden trommelslagers gebruikt om zijn stem te verdooven.

Schoone getuigenis van den beul toen deze een paar dagen na de terechtstelling zeide: „Ik heb meer dan tweehonderd veroordeelden ter dood gebracht, maar geen heeft mij doen beven zooals BROUSSON. Toen men hem op de pijnbank bracht, waren de commissarissen, de rechters, veel bleeker en beefden veel meer, dan hij, die, de oogen ten hemel heffende, tot God bad. Ik zou gevlucht hebben, indien het mogelijk was, om zulk een braaf man niet te moeten dooden. Indien ik durfde spreken, ik zou veel over hem kunnen zeggen, maar het is zeker, dat hij als een heilige gestorven is."

Velen begonnen in te zien, dat de herroeping van het edict niet had uitgewerkt, wat men er zich van voorgesteld had. Er kwam een vrijmoedige tegenspraak. De Jansenisten [1]) o. a. verklaarden dat zij rilden bij de gedachte der godslasterlijke avondmaalviering waartoe de ketters werden gedwongen en noemden het een gruwelijken aanslag tegen God zelf om proselieten te maken door middel van dragonders, schavotten en galeien. Ook sommige bisschoppen veroordeelden de gedwongen avondmaalvieringen, en er waren eerlijke en vrome pastoors, welke weigerden de rol van aanbrengers te spelen en hen, die van hun dienst niet gediend waren, tot den dood toe te vervolgen. Ook aan het hof zelf waren er, die anders begonnen te denken. Zij zagen de algemeene ellende toenemen bij het verlies van zoovele kundige handwerkslieden en nijvere burgers, en den allertreurigsten toestand, waarin zich de geldmiddelen des rijks bevonden. [2]) De jezuieten en de

---

1) Sectenaam door de R. K. kerk gegeven aan de roomschen der Oude of Bisschoppelijke Clerezie.

2) Hierover zie men de „Revolutie" in Frankrijk (1789.)

groote hoop der geestelijkheid hielden echter vol, de maatregelen van gestrengheid door te zetten en aan te bevelen.

En aan welke partij leende de koning het oor? Zijn hoogmoed liet niet toe aan geheel Europa te bekennen, dat hij een fout begaan had, en daarom werd bij het edict van April 1698 de herroeping van het „Edict van Nantes'' plechtig bevestigd.

Dat was een kolfje naar de hand der fanatieken ook van BAVILLE, de schrik en het afgrijzen van Languedoc, van den man, die de vreeselijkste strafoefeningen beval; die zestig tot tachtig personen tegelijk liet ophangen, onthoofden en vierendeelen, geheele kantons verwoestte, burchten en dorpen verbrandde. En dat alles uit godsdienstijver? Neen, alleen uit staatkunde, want aan den godsdienst van het koninkrijk moest gehoorzaamd worden. Hij was het eens met een krijgsbevelhebber van zijn tijd, die zeide: „Zij mogen zich in de verdoemenis werpen, als zij maar gehoorzamen."

't Is niet te verwonderen, dat een man als BAVILLE in woede losbarstte, toen de Hugenoten hunne woestijn-vergaderingen hielden. Niet te verwonderen, dat hij soldaten met den blooten sabel in de hand op hen afzond, soldaten voorafgegaan door fanatieke priesters en monniken. Niet te verwonderen, dat hij liet hangen, doodschieten of naar de galeien zond.

Maar 't was BAVILLE niet alleen, die als een duivel te werk ging. Er waren meer van dat soort. We noemen u DU CHAILA, een aartspriester. Van zijn pastorie had hij een vesting, of beter gezegd een roovershol gemaakt, waar hij zijn slachtoffers op de wreedaardigste wijze pijnigde. 't Is nauwelijks geloofbaar wanneer schrijvers van zijn tijd ons zeggen: „Nu eens rukte hij hun met nijptangen de haren van den baard of van de wenkbrauwen uit; dan weder gaf hij hun gloeiende kolen in de handen en drukte die met kracht toe, totdat de kolen waren uitgedoofd; dikwijls omkleedde hij de vingers der beide handen met katoen, dat met olie of vet doortrokken was, stak dit vervolgens aan en liet het branden, totdat de vingers tot op het been verbrand waren."

Op zekeren tijd had hij een menigte vluchtelingen laten gevangen nemen, onder welke twee aanzienlijke jonkvrouwen. Als wilde dieren geketend, werden ze in zijn pastorie-hol geworpen. Er kwamen echter bloedwrekers. 't Was in Juli 1702, dat 's avonds om tien uur een veertig of vijftigtal mannen onder psalmgezang aan zijne woning kwam. De abt gaf zijnen dienstboden bevel op hen te schieten en een viel ook neder, maar de anderen drongen door tot de kerkerholen om de

gevangenen te bevrijden. Ontzetting beving hen op het gezicht dier mishandelden met hunne gezwollen lichamen of half verbrijzelde ledematen, niet in staat op de voeten te staan. Zij grepen den aartspriester, brachten hem voor zijne slachtoffers en toonden hem de gekneusde ledematen en de verscheurde lichamen hunner broederen, het uitwerksel van zijn duivelsche boosheid. Het laatste uur van het monster zou ook weldra slaan. Dan zou hij met twee-en-vijftig wonden de eeuwigheid ingaan, om aan God rekenschap en verantwoording te doen van zijne daden. Dan zou het roovershol door de aanvallers in brand gestoken worden.

Dit was het begin van een oorlog, die genoemd wordt de oorlog der Camisards.

HOOFDSTUK XXXIX.

DE CAMISARDS EN UITEINDE VAN LODEWIJK XIV.

We brengen u in de Cevennes, die groote bergketen in het zuiden van Frankrijk. Naar de zijde van het Rhône-dal heeft hij een steile helling en bevat dientengevolge in de omstreken van Nimes, Montpellier, Alais enz. diepe droge dalen, die zelden door regenbuien worden verkwikt, terwijl de zon er verschroeiend op de rotsen schijnt. Aan de andere zijde van den bergketen is de helling flauwer, de regen overvloediger, maar ook de warmte geringer, zoodat de sneeuw er ter hoogte van wel 1500 meters zes of zeven maanden blijft liggen. Hier vindt men vooral wouden, weiden en bouwlanden, terwijl de oostzijde met wijn- en olijfgaarden, moerbeziën- en kastanjeboomen is bedekt. Dat de grijs bemoste, reusachtige rotsen met hare holle wegen, afzichtelijke holen en bruisende watervallen, moeilijk te beklimmen waren zoowel voor de woestijn-predikers als voor hunne hoorders, kunnen we ons lichtelijk voorstellen. Zij bevonden zich immers in een doolhof van rotsblokken, waar de paden allengs smaller en 't gebergte naakter en rotsachtiger werden. Voeg daarbij dat bruisende water tusschen de reusachtige steenen, dat springen over de gevaarlijkste bergengten en ons hart moet kloppen van dankbaarheid, dat we zoo rustig onze vergaderingen kunnen bezoeken.

We vinden daar de Camisards, een naam afkomstig van „camise"

(chemise), dat „hemd" beteekent, omdat de arme bewoners der Cevennes niet veel meer bezaten dan een hemd, of omdat de boeren, om zich onkenbaar te maken, een hemd over hunne kleederen trokken. Ofschoon zij er wild uitzien, zijn zij toch goedhartig, vroom en dapper, maar hardnekkig. In spijt van alle vervolgingen van koningen en pausen waren de Camisards getrouw gebleven aan het protestantisme. We hebben de vervolgingen van monniken, gesteund door dragonders, gezien; gezien hoe de kinderen aan de ouders ontrukt, de mannen naar de galeien, de vrouwen naar de gevangenis gesleept werden; gezien ook hoevelen er de wijk naar andere landen namen. Het meest waren de achterblijvenden te beklagen, die zich voegden naar de voorschriften des konings. Zij lagen steeds onder het vermoeden van gehechtheid aan hun voorvaderlijk geloof, en waren blootgesteld aan de onbarmhartige afpersingen der belastinggaarders. Die afpersingen, de vervolgingen en het lijden, gevoegd bij het lang gemis van kerken, scholen en herderlijke leidslieden gaven aanleiding dat hun godsdienst overging in dweperij, in wanordelijke geestvervoeringen. Het was geen wonder, dat deze ongelukkigen in opgewondenheid geraakten, en daar zij geen hulp op aarde meer vonden, geloofden zij gemakkelijk, dat zij bovennatuurlijken bijstand van boven zouden ontvangen. Zoozeer had de vervolging de gemoederen opgewonden, dat onder hen profeten en toovenaars opstonden, ja, dat zij psalmgezang en goddelijke stemmen door de lucht hoorden weergalmen.

Die profeten werden bij honderden geteld en kwamen in groot aanzien. Zij haalden ontelbare plaatsen aan uit de profetische boeken van het Oude Testament en uit de Openbaring van Johannes. Hun wachtwoord was: wraak. Brousson was hun tegenstander. Deze wilde geen wraak. In zijne toespraken wees hij op de zachtmoedigheid van den Heere Jezus en van de apostelen; op de menigte van martelaren en dat de Heer gezegd heeft: „Mij komt de wraak toe." Te vergeefs was de stem van Brousson. Het antwoord was: „De priesters kennen geen medelijden, maar verheugen zich in de martelingen. Het bloed der rechtvaardigen kleeft aan hunne handen; we zullen ons niet langer als schapen ter slachtbank laten voeren."

De opperhoofden der Camisards werden door den geest aangewezen. Zij geloofden zich met dien geest vervuld en in alle zaken geloofden zij zich onder de onmiddellijke en oppermachtige leiding des hemels. Een der Camisards, Elie Marion, verhaalt in alle eenvoudigheid: „Wij bezaten noch macht, noch raadslieden, maar onze ingevingen waren

onze hulp en onze steun; zij hebben onze opperhoofden gekozen en geleid; zij hebben onze krijgstucht bevorderd; zij hebben ons, die de zwakheid zelve waren, opgewekt om een leger van meer dan twintigduizend man te breidelen; zij hebben de smart verbannen uit ons gemoed te midden van de grootste gevaren, zoowel als in de rotskloen in de woestijnen als de koude en de honger ons vervolgden. Het zwaarste kruis was ons een lichte last, tengevolge dier innige gemeenschap, welke wij mochten hebben met dien God, die ons hielp en vertroostte; deze was onze veiligheid en ons geluk."

De voornaamste opperhoofden van de bewoners der Cevennes waren ROLAND en CAVALIER.

ROLAND was aan vrouw en kinderen ontnomen en naar de galeien gezonden. Het edict van Nantes had hem de vrijheid hergeven, maar vrouw en kinderen vond hij niet terug en heeft ze nimmer weer gezien. Toen zwoer hij wraak en die wraak heeft hij tot het einde zijns levens volgehouden. Met dierlijke wreedheid ging hij meestal te werk. De bende, die hij om zich verzamelde, bestond uit mannen met gespierde armen, wier monteering was een onbereide dierenhuid. Zij waren gewapend met vuurroeren en zwaarden, waarmede zij speelden als een kind met zijn speelgoed.

De eerste woede des volks was gericht tegen de ambtenaren der belasting; velen van hen werden vermoord en hunne woningen verwoest. Die afzonderlijke wraakoefeningen veranderden in een openbaren en gemeenschappelijken oorlog door de wreedheid van den abt DU CHAILA, dien we hierboven reeds hebben leeren kennen. Geholpen door zijne speurhonden, priesters en monniken, was hij inderdaad een geesel der Camisards, die zelf door zijne onmenschelijke handelingen de oorzaak van den oorlog was.

Onder zijne gevangenen behoorde ook de bruid van zekeren PERRIER, die eigenaar was van een molen, waar de vrienden dikwijls samenkwamen, maar dat voor het loerende oog van de speurhonden niet onbekend bleef. PERRIER moest vluchten. Hij snelde van plaats tot plaats en bracht een leger op de been. Op het doffe geluid der stormklokken snelden duizenden toe, wier dapperheid door hunne dweperij werd aangevuurd. 't Was een algemeene volksopstand. De slapende leeuw was wakker geworden, de woeste volksdrift niet meer te beteugelen. Uit alle oorden stroomden krijgers toe, die onder bevel kwamen van CAVALIER, een boerenzoon, doch die veldheerstalenten scheen te bezitten. Hij ordende de troepen, bracht ze onder krijgstucht, voorzag ze van wapens en munitie en kleedde ze als militairen,

hierin geholpen en ondersteund door de inwoners van groote steden, die de klokken der torens tot geschut omsmolten.

We moeten toch ook iets van zijne soldaten zeggen. Deze noemden zich kinderen van God, volk van God, kudde van den Heer. Aan hunne opperhoofden gaven zij den naam van „broeder." Met de strengste krijgstucht waren gelijkheid en broederschap vereenigd. Hun voorraad was een algemeen bezit. Zij hadden hunne magazijnen en hospitalen in de holen van 't gebergte. Vloeken, twisten en dronkenschap waren onbekende zaken. Hunne vijanden hebben hen beschuldigd van onzedelijkheid, omdat er vrouwen in hun leger waren, doch die beschuldiging was valsch. Ja, er waren vrouwen maar waartoe? Het waren de echtgenooten, de moeders en de dochters der Camisards om het voedsel gereed te maken en de gewonden te verplegen.

Iedere afdeeling had haren prediker. Ofschoon het leger meermalen in de week tot gebed werd opgeroepen, was toch de Zondag bij uitnemendheid de dag voor openbare vereenigingen en gemeenschappelijk gebed. De profeten lieten den omliggenden dorpsbewoners twee dagen te voren weten, waar de plaats der vereeniging zou zijn. Een profeet klom dan op een rots en hield een toespraak, gevolgd door een tweeden, een derden profeet enz. Onder leerredenen, gebeden en psalmgezang werd de dag ten einde gebracht, waarna de toehoorders naar hunne woonplaatsen, de Camisards naar hun legerplaats terugkeerden.

Lodewijk XIV had in de Camisards een gevaarlijken, ja schijnbaar een onoverwinnelijken vijand te bestrijden. Daarenboven vereischte de oorlog, waarin hij zich gewikkeld had [1]), al zijne krachten, en de vijanden van Frankrijk hielden den moed der opstandelingen wakker, die zoowel door Marlborough als door den hertog van Savoie werden ondersteund. Reeds hadden zij meer dan eenmaal de overwinning behaald op de benden des konings, toen deze in 1703 den maarschalk Montrevel met 20,000 soldaten tegen hen deed oprukken. Montrevel had pas den roomsch-katholieken godsdienst omhelsd en ijverde met schandelijke wreedheid tegen zijne voormalige geloofsgenooten. Nauwelijks was hij in Languedoc aangekomen, of hij gaf twee bevelschriften, waarbij de doodstraf werd uitgesproken, niet alleen tegen hen, die met de wapenen in handen werden gevangen genomen, maar ook tegen hen, die hun levensmiddelen, schuilplaats of bijstand hadden verleend. Hij maakte bekend, dat hij voor elken katholiek die gedood werd,

1) De spaansche Successie-oorlog.

twee of drie Hugenoten zou laten ophangen, en dat de dorpen der nieuw bekeerden, waarin een priester of een soldaat was omgekomen, onmiddellijk zouden worden verbrand.

MONTREVEL liet het bij geen zeggen. Dit heeft hij o. a. getoond, toen hij te Nimes een molen in brand liet steken, waar eenige honderden grijsaards, vrouwen en kinderen een wijkplaats hadden gezocht en wie zich uit de vlammen poogde te redden, werden doodgeschoten of naar het vuur teruggedreven. Tot op dien tijd toe waren reeds 40,000 Camisard geradbraakt, verbrand of opgehangen. Maar ook de Camisards lieten zich zien. Vertrouwde de abt DU CHAILA op de sterkte der muren van zijn kasteel, hij ondervond het tegendeel. In den nacht werd het slot door CAVALIER bestormd, terwijl PERRIER den stormpas aanvoerdde. Ook ROLAND kwam er bij. Velen vielen door de kogels, maar men wist van geen wijken. De Camisards overwonnen het kasteel en doodden toen den abt. In het bisdom Nimes worgden zij 84 priesters en vernielden er omstreeks 200 kerken door de vlammen.

Een scherp gevecht viel ook voor in 1703. De Camisards hadden zich in het dichte geboomte verscholen. Eenigen slopen in een hollen weg tot nabij de buitenste voorposten van den vijand, vanwaar zij hunne geweren op hunne aanvallers richtten. Elk schot was raak. Den vijand werd hulp toegezonden door dragonders, doch toen kwamen de Camisards voor den dag en de dragonders moesten rechtsomkeerd maken. De geheele slaglinie des vijands zette zich toen in beweging en woedend werd er gestreden. Een moorddadig vuur werd door den vijand onderhouden, zoodat de Camisards moesten vluchten, doch tot staan kwamen, toen PERRIER zich liet zien. Schot op schot bracht toen dood en verderf onder de koninklijke troepen; paarden en ruiters stortten bij getallen neder. De vijandelijke overste was woedend en gaf bevel tot een vernieuwden aanval en die was hevig, zoodanig dat de Camisards moesten vluchten. Ter goeder ure kwam CAVALIER met zijn volk; de vijandelijke ruiterij stortte bij honderden neder en nu was de beurt aan den vijand om te vluchten; de gansche linie week terug. Nogmaals schreeuwde de vijandelijke overste het voorwaarts uit. Zijne soldaten moesten het bosch in, waar de Camisards zich ophielden. Deze kwamen onder krijgsgehuil met bijlen en zeisen gewapend te voorschijn en hielden zich dapper. Toch liet het zich aanzien, dat zij den strijd niet vol konden houden, doch daar kwam ROLAND met zijn bende, en nu had er een verschrikkelijke slachting plaats. De overste drong op ROLAND toe, maar hij werd gedood. Die dood benam den moed zijner soldaten; her- en derwaarts vluchtten zij heen, ach-

tervolgd door de Camisards, die een ontzaglijk bloedbad onder de vluchtelingen aanrichtten, waaraan CAVALIER doch te vergeefs een einde zocht te maken. Ook PERRIER en zijne meer bezadigde mannen waren wars van zulke moorden.

De Camisarden hadden veel verloren, maar de vijanden nog meer.

Het beleid van CAVALIER, zijne tegenwoordigheid van geest, zijne wijze van oorlogvoeren in 't gebergte, de vorderingen welke de opstand maakte, en zijn plan, om zich in Dauphiné te vereenigen met den hertog van Savoie, — dat alles bracht de troepen des konings in groot gevaar. Reeds was het geheele land, van de kust tot op de toppen der bergen, in de macht der Camisards, en vrees en schrik hadden zich zoo verspreid, dat de roomsch katholieke landbouwers hun akkers niet durfden bebouwen of levensmiddelen in de steden te brengen, waardoor de nood hooger begon te klimmen.

In 't voorjaar van 1704 werd de woeste doch onbekwame MONTREVEL vervangen door den maarschalk VILLARS. Deze ging een anderen weg in, den weg van gematigdheid en zachtmoedigheid. Hij kondigde een algemeene schuldvergiffenis af aan hen, die de wapens neerlegden, en stelde vele gevangenen in vrijheid, doch betoonde zich jegens wederspannigen uiterst gestreng.

Tusschen den maarschalk en CAVALIER, den boerenzoon, had een mondgesprek plaats in den tuin van het Franciskaner-klooster bij de poort van Nimes (Mei 1704). Daarbij werd vastgesteld, dat de hervormden volkomene gewetensvrijheid zouden genieten en de vergunning om godsdienstige vergaderingen te houden, doch zonder kerken en buiten de vestingen en ommuurde steden, — voorts dat allen, die wegens den godsdienst in de gevangenis waren geworpen, op vrije voeten zouden gesteld worden; dat de uitgewekenen ongehinderd konden terugkeeren en dat zij allen weer in 't bezit zouden komen van hunne goederen, en dat eindelijk zij, wier woningen gedurende den oorlog vernield waren, gedurende 7 jaar vrij zouden wezen van alle belastingen, terwijl het aan CAVALIER en zijnen aanhangers veroorloofd zou wezen het land te verlaten. Deze overeenkomst werd door den koning nog in dezelfde maand bekrachtigd, wel een bewijs, dat de koning niet zeer op zijn gemak was.

VILLARS schreef omtrent CAVALIER aan den minister van oorlog: „Hij is een boer van den minsten rang, die nog geen 22 jaren telt en nauwelijks 18 schijnt te zijn, klein en zonder iets indrukwekkends in zijn voorkomen, maar met een verrassende standvastigheid en gezond

verstand. Hij heeft veel orde in de zorg voor zijn krijgsvolk en voert over hen het bevel, zoo goed als de meest geoefende officieren het zouden kunnen. Van het eerste oogenblik af dat CAVALIER is beginnen te handelen tot aan het einde toe, is hij altijd ter goeder trouw geweest."

Zulk een spoedig einde van den burger-oorlog kwam niet overeen met de gezindheid der vijanden van LODEWIJK XIV. Terwijl CAVALIER zich te Anglade, een vlek in de nabijheid van Nimes, bezig hield met de organisatie van zijn regiment, waartoe de koning hem verlof had gegeven, kwamen er zendelingen uit Holland bij de Camisards, die den luitenant van CAVALIER en de profeten wisten te overreden om den oorlog voort te zetten, waartoe zij den bijstand beloofden van de Republiek der Vereenigde Nederlanden.

Op nieuw snelden toen de landbouwers in groote troepen naar hunne bergen en bosschen, zeggende, dat er van vrijheid en veiligheid geen sprake kon wezen, zoolang het Edict van Nantes opgeheven bleef. Inderdaad kwamen er uit Holland wapens en geld, maar door het terugtreden van CAVALIER was de kracht der Camisards gebroken. VILLARS behaalde over een groot deel van hen de overwinning, waarop zij onder aanvoering van CAVALIER naar Catalonië trokken, waarna de meesten in den slag bij Almanca (April 1707) om het leven kwamen en CAVALIER zelf overleed als generaal-majoor te Chelsea (1740).

Nog was de laatste oorlogsvonk niet uitgebluscht. 't Was vooral ROLAND, die den strijd der wraak wilde voortzetten, doch weldra werd hij door een verrader aan den intendant voor een somme gelds verkocht en ROLAND bezweek na een wanhopigen tegenstand.

VILLARS had nog niet alle Camisards beteugeld, toen hij teruggeroepen en vervangen werd door den maarschalk BERWICK. Deze deed door zijne wreedheid de oorlogsvlam op nieuw uitbarsten. Te Montpellier nam hij vele aanzienlijke Camisards gevangen en het verbranden, radbraken, vierendeelen enz., nam weder een aanvang. Nogmaals stonden er profeten en wonderdoeners op; uit alle bergkloven snelde het radelooze volk naar het strijdperk, doch om nagenoeg geheel vernield te worden.

Meer dan genoeg hebben we gezien, hoe LODEWIJK XIV een vijand van gewetensvrijheid was en dit was door zijne godsdienstige begrippen als door heerschzucht, maar met al zijne maatregelen was hij niet

in staat de protestanten uit te roeien, omdat de hervorming niet het werk van menschen maar van God was. Wel trachtte het jezuietisme de reformatie een revolutie te noemen, doch het was zonneklaar dat die stelling valsch, een leugen was. De revolutie toch *neemt*, waar de reformatie *geeft*. Hadden LODEWIJKS vleiers hem diets gemaakt, dat er geen hervormden meer in Frankrijk waren, het tegendeel was waarheid, want de kerken in 't zuiden van Frankrijk verhieven zich weldra uit hare puinhoopen.

Slaan we ook een blik op de laatste tijden van LODEWIJKS leven. Zij waren treurig. Zijn rijk was uitgeput, een onvermijdbaar gevolg zijner aanhoudende en nuttelooze oorlogen en hofverkwistingen. Een schuldenlast van niet minder dan 2600 millioenen drukte het rijk. De ellende des volks was groot. Hij, die eenmaal tot den hemel was verhoogd, had de liefde zijns volks verloren. Ook zware huishoudelijke rampen moesten den avond zijns levens treffen. Bijna zijn gansche wettige nakomelingschap — aan bastaarden ontbrak het hem niet — was hem door een ontijdigen dood ontrukt geworden. In een treurigen toestand kwijnde de hoog bejaarde koning zijn uiteinde te gemoet. Het hielp hem niet of madame de MAINTENON met hare beuzelachtige praalvertooningen en godsdienstoefeningen dien toestand trachtte te verbeteren. Het hielp ook niet, dat zijn biechtvader TELLIER, opvolger van LA CHAISE, hem met nietswaardige haarkloverijen bezig hield. Kort voor zijn overlijden liet hij zijn achterkleinzoon, den vijfjarigen LODEWIJK XV tot zijn legerstede naderen en sprak hem deze woorden toe: „Eerlang zult gij beheerscher van een machtig rijk worden. Hetgeen ik u boven alles op het hart druk, is, dat gij de verplichtingen, die gij jegens God hebt niet vergeet. Wees gedachtig, dat gij al wat gij zijt, aan Hem verschuldigd zijt. Tracht den vrede met uwe naburen te bewaren; ik beminde al te zeer den oorlog; volg hierin mijn voorbeeld niet. Poog zoodra mogelijk het lot uwer onderdanen te verlichten; en doe datgene wat ik niet heb kunnen doen.”

Prachtige les! Heilzame vermaningen! Maar het ware goed geweest, wanneer LODEWIJK zelf gedurende zijne regeering dit alles betracht had!

Was het niet een beschikking der Voorzienigheid, dat de stervende monarch slechts van twee getuigen, DANGEAU en SAINT-SIMON, omgeven was, twee onverschillige mannen, die van de daden en redenen zijner laatste uren een nauwkeurig dagboek hielden? Hij, die eens door tal van lage vleiers was omringd, stierf bijna geheel alleen, zonder vrienden en bloedverwanten. En de MAINTENON dan? DANGEAU zegt ons, dat

de koning stierf, bedekt met de relequiën van het ware kruis van Christus, die mevrouw de MAINTENON hem had geschonken; dat in deze gewichtige ure zij hierbij niet tegenwoordig was, naar welke de vorst zooveel malen had gehoord en die, met een verstokte onverschilligheid, in weerwil van hare betuiging van smart over den toestand des konings, zich met niemand anders dan met zich zelve bezig hield en juist daardoor hare gehuichelde vroomheid openbaarde. Na 's konings dood werd zijn laatste wil nog dienzelfden morgen verscheurd. Zijn lijk werd naar St. Denis overgebracht en door het volk met steenen en kreten van afkeuring begroet. Toen zijn hart naar het jezuïeten-klooster werd gebracht, waren daarbij slechts zes personen van het hof tegenwoordig behalve zij, die verplicht waren deze plechtigheid bij te wonen.

Zoover DANGEAU. ST. SIMON verhaalt, dat LODEWIJK den 26 Augustus 1715 in tegenwoordigheid van een gering aantal personen gestorven is. Aan de kardinalen BUSSY en ROHAN alsmede aan zijn biechtvader TELLIER had hij stervende beleden, dat hij stierf in het roomsch-katholiek geloof en onderworpen aan de leer der kerk. Vervolgens had hij er bijgevoegd, terwijl hij zijne oogen op deze drie jezuiëten gevestigd hield, dat hij alles gedaan had, wat zij van hem begeerd hadden; dat zij het dus voor hem bij God moesten verantwoorden, al hetgeen door hem was verricht. Door de beschuldiging van zijn geweten gedreven, herhaalde hij nogmaals, dat hij het voor God betuigde „dat zij het voor hem moesten verantwoorden." Of hij hiermede voor God volstaan kon? Zijne woorden getuigen, dat hij door misleiding een vervolger van zijn waardigste onderdanen geweest is tot altijddurende schande voor hem en zijne raadgevers.

Zoo stierf LODEWIJK XIV, die niets gedaan had om zijn volk godsdienstiger en zedelijker, wel om het doodarm en ongelukkig te maken.

HOOFDSTUK XL.

TWEE BELANGRIJKE MANNEN.

Onder de voortreffelijke mannen, die bij de Hugenoten zijn opgetreden, bekleeden Antoine Court en Paul Rabaut een voorname plaats.

Antoine Court. Men geeft hem den eerenaam van „Hersteller van het protestantisme in Frankrijk," een naam, die hem met alle recht toekomt. Court was nog slechts een jongeling — pas 17 jaar oud — maar een man in moed en ijver voor de zaak des Heeren. Hij was een tweede Paulus. Hij nam de bediening waar van voorlezer en prediker in de nachtelijke bijeenkomsten van Vivarais, maar hoe jong ook, met zijn diepdenkend verstand doorzag hij den waren staat van zaken. Hij zag dat de hervormde kerk te gronde zou gaan; dat de geestdrift zijner geloofsgenooten allengs zou verminderen en de nakomelingen der oude protestanten in 't ongeloof zouden verzinken zonder geregelde tucht of goed ingerichten eeredienst en zonder behoorlijk gevormde leeraren. De oorzaak van dat alles zag hij ook zeer goed in. Die oorzaak was de secte der dweepzuchtigen of zoogenoemde „geïnspireerden," die zich overal verspreid had. De oorlog in de Cevennes had alle banden van kerkelijke orde verbroken, de gemeenten verstrooid, de leeraren verjaagd of doen omkomen en dat alles had een groote verwarring gegeven. Hij zag dat de geestdrijverij even schadelijke gevolgen had als de vervolging zelve en alzoo een hervorming hoogst noodig was. Dat werk wilde hij op zich nemen. Om

daartoe te geraken stonden hem vier middelen voor den geest: 1°. om de protestanten samen te roepen, en in hunne vergaderingen voor te gaan en te onderwijzen. 2°. Om de geestdrijverij, die den waren godsdienst ondermijnde en zich naar alle zijden verspreidde, te bestrijden door meer gezonde godsdienstige denkbeelden aan te kweeken, waarvan de protestanten òf uit zwakheid òf door vervolging waren afgeweken. 3°. Om den kerkelijken band te versterken, moesten er kerkvergaderingen gehouden en ouderlingen worden gekozen." 4°. Om zooveel in zijn vermogen was jonge predikanten te vormen en leeraars uit vreemde landen te roepen, en indien zij uit vrees voor den marteldood mochten weigeren en alzoo aan zijne dringende uitnoodigingen geen gehoor gaven, de hulp van vermogende protestanten te vragen, om jonge lieden, die zich daartoe aanboden en moed en goeden wil bezaten, op te leiden.

Dit vierledig plan, in zijn jeugd opgevat, heeft hij gedurende een veertigtal jaren niet uit het oog verloren. Maar om daartoe te geraken, moest hij zelf geordend predikant zijn en dit was hij niet. Hij had geen anderen titel dan dien, welken de kerkelijke vergaderingen hem hadden opgedragen; derhalve kon hij noch wettelijk de huwelijken inzegenen noch de sacramenten bedienen. Om die bekrachtiging te erlangen, verkoos hij een van zijn uitnemendste ambtgenooten, den predikant Curteis, om zich naar Zurich te begeven, ten einde aldaar de oplegging der handen volgens het gebruik der zwitsersche kerkordening te ontvangen. Corteis aarzelde niet de gevaarlijke reis te ondernemen, ging, kwam terug en wijdde Court voor een synode.

We willen nu het woord aan Court zelven geven en hem laten spreken, wat hij geschreven heeft.

„Nauwelijks was mijn plan tot rijpheid gekomen, of ik begon het uit te voeren. De hemelsche Vader, die mij in den weg zijner barmhartigheid bewaard en door zijne genade mij heeft bezield door mij te versterken in de offers, die ik moest brengen, hield mij niet terug, ofschoon ik teedere gehechtheid voor mijne moeder gevoelde, die als weduwe mijne hulp behoefde en wier eenig kind ik was. Ook werd ik geenszins ontmoedigd door het gevaarlijke der onderneming, noch door de zorgen en moeilijkheden, welke daaraan waren verbonden.

„Mijne eerste werkzaamheid opende zich in Vivarais, waar de schavotten nog rood waren geverfd van het bloed der protestanten, die de geest van het fanatisme tot oproer had verleid. Hier bevonden zich vele mannen, vrouwen en meisjes, welke de protestantsche bediening uitoefenden. Ik zou vreezen van niet te worden geloofd, indien ik al

het onwaardige en tegenstrijdige opsomde, 't geen zij in hun fanatieken ijver leerden tot oneer van den godsdienst, dien zij beleden. Ik trachtte daaraan een einde te maken door de mannen van hunne verkeerde godsdienstrichting te overtuigen, en de vrouwen en meisjes door mijn onderwijs tot andere gedachten te brengen. Het was in deze kleine vergadering van dwepers geen zeldzaamheid te zien, dat twee of drie mannen of vrouwen in gewaande geestverrukking nedervielen en hunne bestraffende stemmen verhieven gelijk de Korinthiërs tegen Paulus. Als een tweede Elia werd ik weldra de geesel van deze profeten met dit onderscheid, dat mijn ijver niet verwoestte, maar zich alleen bepaalde, om te overtuigen en te onderrichten. Zij, die aan deze gewaande ingeving geloofden, zeiden, „dat ik God den oorlog verklaarde." Mijne godsdienstige toespraken hadden echter een gezegende uitwerking, zoodat mijne bemoeiingen zich zeer verre ten goede uitstrekten. Het fanatisme durfde niet meer openlijk te voorschijn komen, en zij, die er al nog iets van hielden, durfden het niet anders dan in stilte uitoefenen.

„Mijne pogingen om openlijke godsdienstoefeningen te houden, werden aanvankelijk met Gods zegen bekroond. Ik trachtte steeds de protestanten te vereenigen om het bijna uitgebluschte geloof te versterken. Deze godsdienstoefeningen werden in den beginne weinig bezocht. Niettegenstaande veel moeite en dringende uitnoodigingen kon ik niet meer dan 10 of 12 personen vinden om mij te volgen naar een afgelegen plaats òf rots òf ver verwijderde schuur òf naar het vlakke veld. Welk een troost was het echter voor mij, toen ik in 't jaar 1744 een vergadering van 10.000 personen voor mij zag op dezelfde plaats, waar ik in de eerste jaren van mijne bediening niet meer dan 30 tot 100 leden der gemeente kon verzamelen.

„Het was mij gebleken, dat de wanorde, door het fanatisme der Camisards veroorzaakt, de protestantsche kerk zoodanig in wanorde had gebracht, dat zelfs de protestanten voor alles wat zich predikant of vergadering noemde, eenigen afkeer gevoelden, 't welk van een andere zijde aan de losbandigheid voedsel gaf, terwijl ieder zich als predikant kon opwerpen zonder eenige verhindering te ontmoeten, terwijl niet alleen mannen, maar zelfs vrouwen deze bediening uitoefenden. Een zoodanige wanorde kon niet anders dan de noodlottigste gevolgen na zich slepen.

„Ter verbetering van dien diep gezonken toestand der kerk had ik op 21 Augustus 1715 al de predikanten van de Cevennes en Languedoc en eenige verlichte leeken opgeroepen. Ik deed hen

een levendige en roerende beschrijving van den stand der zaken en stelde hen de noodzakelijkheid voor, om ze te verbeteren met al de middelen, welke ter onzer beschikking stonden. Het beste hulpmiddel was, niet alleen het goede voorbeeld 't welk de predikanten verplicht waren te geven, maar ook om de kerk van het fanatisme te bevrijden, door een geregelde kerkorde daar te stellen. Alles wat ik voorstelde, werd door deze kleine vergadering aangenomen, en ik werd niet alleen tot president maar ook tot secretaris verkozen, tot de zaken meer geregeld waren.

„De bediening van ouderlingen werd vervolgens aan de tegenwoordig zijnde leden opgedragen, terwijl er werd besloten om in alle plaatsen, waar het Evangelie werd verkondigd en predikanten kwamen, ouderlingen te benoemen, die, bij afwezigheid van den predikant over de kudde moesten waken, geschikte plaatsen voor de godsdienstige samenkomsten kiezen, en ze met de meest mogelijke omzichtigheid en geheimhouding samenroepen. Zij moesten daarenboven inzamelingen houden om de armen en gevangenen te ondersteunen, den predikanten een veilige verblijfplaats en gidsen verschaffen om zich van de eene plaats naar de andere te begeven.

„Vervolgens stelde ik voor, om, naar het voorschrift van Paulus, aan vrouwen het prediken te verbieden. Dit werd als beginsel aangenomen, alsmede om zich alleen aan de Heilige Schrift te houden als richtsnoer van 't geloof en alle voorgewende openbaringen te verwerpen.

„Het reglement van deze kleine vergadering werd door mijne bemoeiing afgeschreven en op vele plaatsen verspreid. Ofschoon het veel opzien gaf, had het toch uitnemende gevolgen. Deze vergadering werd met den naam van synode bestempeld en werd door vele andere gevolgd, die denzelfden naam droegen."

Zoo zien we wat de jeugdige Court, die nauwelijks de kinderschoenen had uitgetrokken, ouderen van jaren tot beschaming, bewerkt heeft. Had Lodewijk XIV gedenkpenningen laten slaan met het randschrift: „De ketterij is uitgeroeid," een jongeling zou laten zien, dat dit leugentaal was en de godsdienstoefeningen herstelde op die plaatsen, waar de asch nog rookte van den oorlog der Camisards.

Slaan we verder een blik in het dagboek van Court, dan moeten we ons verwonderen over zijn ijver, aan den dag gelegd in het bezoeken der gemeenten, noch gevaren noch moeielijkheden ontziende. In de maand April 1728 begaf hij zich op reis om de gemeenten van Cevennes en Languedoc te bezoeken. Een godsdienstoefening in den

nacht te Nimes gehouden, werd door twee roomschen bespied; toch liep alles vreedzaam af. Twee andere katholieken, die van Nimes naar Calvisson gingen, werden op hun weg door eenige protestanten aangehouden en naar de plaats der samenkomst gebracht. Hun vrees was niet gering, vooral toen men hen den grooten weg deed verlaten, om een woeste streek lands dwars door te trekken. Na het einde der vergadering liet men hen gaan op voorwaarde van stipte geheimhouding, waaraan zij ook voldaan hebben. Toch was deze vergadering bekend geworden. Den bisschop van Nimes werd het reeds den volgenden morgen bericht, alsmede aan de officieren aldaar in garnizoen. Toch had dit geen gevolgen. Slechts eenige monniken maakten gerucht en zeiden van den kansel, dat de prediker meer kwaad had gedaan, dan zij in hun geheele zending goed konden maken.

We zullen Court niet stap voor stap op zijn rondreis volgen; dan toch zouden we met hem een kleine honderdtal gemeenten moeten bezoeken, waar hij predikte, het Avondmaal bediende, huwelijken inzegende, kinderen doopte, afzonderlijke gesprekken hield enz. De mededeeling van een paar feiten zal genoegzaam zijn om ons te doen zien, wat Court niet getrotseerd heeft, om het zinkende protestantisme te doen herleven. We geven hem zelf het woord. Hij schrijft: „Den 27 Mei (1728) had ik mij om een bijzondere zaak naar Nimes begeven. Denzelfden avond hield ik op een afgelegen plaats een godsdienstoefening voor de protestanten te Nimes en de nabijgelegene plaatsen Calmette en St. Geniès. Alvorens ik de stad verliet, kwam men mij zeggen, dat de godsdienstoefening verraden was Ik begaf mij echter derwaarts. Bij de poort zag ik een hoop soldaten en een weinig verder eenige officieren, die het oog op mijn geleider sloegen. Deze beide ontmoetingen deden mij vreezen, dat men mij al te juist onderricht had. Ik vervolgde evenwel mijn weg in de overtuiging, dat de vergadering te ver van de stad gehouden werd om achtervolgd te worden, en indien er gevaar bestond, dat alleen bij het terugkeeren 't geval zou zijn, en het dan niet aan middelen zou ontbreken om het krijgsvolk te verschalken. We hadden echter met andere moeilijkheden te kampen. Het was een donkere nacht vergezeld van regen, zoodat verscheidene menschen rondzwierven, zonder de vergadering te vinden. Ik ontmoette een verdwaalden troep, welken ik tot gids moest dienen. We hadden vóór de prediking een regen te verduren, die ons bijna door en door nat deed worden, maar die weldra ophield, zoodat we onze oefening ongestoord konden ten einde brengen. Op onzen terugtocht regende het met nieuw geweld. Gelukkig had de vergadering

met den regen alleen te worstelen, want die regen was oorzaak, dat de soldaten geen uitval deden."

7 Juni. „De regen hield niet alleen aan gedurende de godsdienstoefening maar ook daarna. Toen hij had opgehouden, gingen sommigen huiswaarts, terwijl anderen eenige verkwikking terzelfder plaatse namen. Een groot aantal personen was op het gras gezeten en hield een eenvoudigen en soberen maaltijd, die door een plechtig gezang werd besloten. Zoo handelde men gewoonlijk in deze samenkomsten. Voor wij de plaats verlieten, werden nog vijf huwelijken ingezegend.

8 Juni. „Des Maandagsmorgens riepen we wederom eene vergadering samen op dezelfde plaats. Zij was niet minder talrijk dan de voorgaande. Maar, lieve hemel, de regen viel gedurende de godsdienstoefening en de bediening des Avondmaals zonder ophouden. Toch heerschte er de grootste aandacht. De bergbewoners zijn aan zulk ongunstig weder gewoon, of laat mij liever zeggen, hun honger en dorst naar het Woord van God is zeer groot en hun ijver onvergelijkelijk. Er ligt iets geheimzinnigs en verhevens in deze samenkomsten, die door flambouwen verlicht en door schildwachten bewaakt worden."

Zoo heeft Court onder de moeielijkste omstandigheden en van duizend gevaren omringd, het Evangelie verkondigd. Maar hij deed nog meer. Er was gebrek aan leeraars en in die behoefte moest voorzien worden door de oprichting van een kweekschool, en Court rustte niet voor hij zijn doel bereikt had. Aan de vestiging van zoodanige school in Frankrijk was geen denken en daarom sloeg Court het oog op 't buitenland. Hij deed een reis naar Zwitserland en overal wekte hij belangstelling in de „geloovigen onder het kruis" en....... een kweekschool te Lausanne werd opgericht voor jonge lieden, die — zooals Court het uitdrukte — „roeping tot het martelaarschap" gevoelden.

De waardige Court heeft tot zijn laatsten ademtocht de belangen der gemeenten en hare belijders met trouw gediend. Ook de galeislaven en de gevangenen zijn door hem niet vergeten. Veelvuldig zijn zijne geschriften en nagelaten handschriften.

Paul Rabaut. Niet minder merkwaardig dan Antoine Court is Paul Rabaut. Zijne ouders behoorden tot die protestanten, welke zich noch door galeistraf noch door 't verlies hunner bezittingen lieten afschrikken om de predikingen in de woestijn bij te wonen. Court vatte genegenheid op voor den 16-jarigen Paul in wien hij een voortreffelijken geest bespeurde, naardien deze reeds in zijn jeugd over verschillende onderwerpen der Heilige Schrift zich juist wist uit te drukken

en die tevens blijken gaf, dat hij God vreesde. Op voorstel van COURT volgde PAUL hem, met goedkeuring zijner ouders, op diens reizen en nu was het voortaan zijn streven zich in de godgeleerdheid te oefenen om later anderen te kunnen onderrichten. Van zijn zwervenden vriend ontving hij mondeling onderwijs naardien andere hulpmiddelen ontbraken. Toch bracht hij het zoover, dat hij menige plaats uit de Heilige Schrift verklaren en de geloovigen in hunne godsdienstige overtuiging bevestigen en vertroosten kon. Op zijn rondreize met zijn vaderlijken vriend en leeraar leerde hij op zijn twintigste jaar een meisje uit Nimes kennen, even godsdienstig en moedig als hij zelf, en hij trad met MAGDALENA GAIDAN in 't huwelijk, maar ofschoon gehuwd, begaf hij zich naar de kweekschool te Lausanne om zich aldaar verder te bekwamen, naardien hij zich niet tot leeraar wilde laten inwijden, alvorens hij door grondige godsdienstkennis zich bekwaam gevoelde, anderen te onderwijzen. Na volbrachte studiën keerde hij naar Frankrijk terug en werd predikant te Nimes, om met apostolischen ijver de protestanten te onderrichten en op te bouwen in het evangelisch geloof. Toen de storm der vervolging opnieuw uitbrak, [1]) vermocht hij niets meer te doen dan te prediken in de woestijn.

De kundigheden van RABAUT, zijn christelijke deugd, zijn zachtmoedigheid en liefderijke gezindheid deden hem geacht en bemind zijn, bij roomsch en on-roomsch. De gemoederen, door aanhoudende vervolgingen dikwijls ten uiterste verbitterd, konden alleen door een man als RABAUT in rust gebracht worden. Hij was er altijd op uit om vrede te bewaren en een goede verstandhouding aan te kweeken tusschen protestanten en roomschen. Niet minder trachtte hij gehoorzaamheid aan den koning en aan de wetten, wanneer die niet tegen het geweten streden, zijnen geloofsgenooten in te prenten.

Dat een man als RABAUT een pest in de oogen van het jezuitiësme was, is wel na te gaan. Er verscheen een gedicht, dat weinig vaderlandsliefde maar wel oproer ademde. Het was getiteld: „Een nieuw lied om in de bijzondere bijeenkomsten den voorspoed der engelsche wapenen van God af te smeeken, op de wijze van den lijdenszang." 't Lied was een meesterstuk van boosheid, vervaardigd door dezen of genen vijand van de Hugenoten, maar werd aan RABAUT toegeschreven, die het in de godsdienstige vergaderingen had laten zingen. RABAUT wist zich evenwel van deze blaam in een verdedigings-geschrift aan den kommandant der provincie te zuiveren.

---

1) Hierop komen we later terug.

Op het hoofd van Rabaut werd een aanzienlijke prijs gesteld. Dertig jaren lang leidde hij een onrustig en moeielijk leven. Dan eens woonde hij in rotskloven, dan weer onder het eenvoudig dak der landbewoners, terwijl men hem als een stuk wild overal vervolgde.

't Was in 't jaar 1752 dat de koning (Lodewijk XV) den markies de Paulmy naar het zuiden van Frankrijk zond tot het doen van een militaire inspectie. Algemeen dacht men daar, dat de vervolgingen opnieuw zouden beginnen, doch niets daarvan gebeurde. De Paulmy was zoo fanatiek niet, zoodat zelfs Rabaut getuigen moest: „sedert zijne komst genieten we meer veiligheid, dan we ooit sedert de herroeping van Nantes genoten hebben." Rabaut besloot van de gelegenheid gebruik te maken, om aan dezen minister een smeekschrift ter hand te stellen, overtuigd dat het stuk nu wel onder de oogen van den koning zou komen, dewijl vroegere smeekschriften maar ter zijde geschoven waren. Rabaut stelde het stuk op, maar dewijl er niemand gevonden werd om het aan de Paulmy over te geven, verstoutte hij zich, hij de vogelvrij verklaarde, het zelf te doen, vertrouwende op de edelmoedigheid des ministers. Hij wachtte het gunstige oogenblik af, dat de Paulmy in zijn rijtuig zou stappen en overhandigde hem het smeekschrift na vooraf gezegd te hebben wie hij was. De Paulmy verwonderde zich over de kloekheid van zulk een man, nam het smeekschrift gunstig aan en liet Rabaut weer vertrekken, zonder hem in het minst eenig letsel aan te doen.

Belangrijk is het stuk door Rabaut opgesteld en daarom willen we het mededeelen.

„Indien wij, Sire, onze godsdienstige bijeenkomsten in de steden en vlekken mochten houden, zouden we ons niet in de wildernissen gaan verzamelen, waar wij de snerpende winterkoude en de brandende zomerhitte verduren; maar wij verkiezen het verblijf der dieren boven dat der menschen, omdat de eersten minder wreed jegens ons zijn dan de laatsten. Ondanks onze waakzaamheid en onze voorzorgen gebeurt het dikwerf, dat wij door de troepen van U. M. overrompeld worden, die men tot dat doel menigmaal in beweging ziet. En hoe worden wij dan behandeld? Gij zult het bezwaarlijk kunnen gelooven, Sire, en het is evenwel waarheid dat uwe officieren en soldaten, niet tevreden met onze vergaderingen uit elkander te jagen en op de vlucht te drijven, op haar als op eene vijandelijke armee losbranden, de vluchtelingen met zware geweerschoten achterna zetten, hen, die niet vlug genoeg zijn om aan hunne vervolging te ontkomen, in

hechtenis nemen en naar de gevangenis brengen; dat zij al deze wreedheden aan lieden plegen, die geen andere wapenen dan kerkboeken bij zich hebben. We zijn menigwerf tot onze smart de aanschouwers en de offers van deze treurige tooneelen, maar zij zijn sedert omtrent drie jaren met grootere woede hernieuwd en menigvuldiger geworden. Men zou bij het hooren van het hevig musketvuur gezegd hebben, dat de woeste streken van Uzès, Dions, Saint-Geniès, Montagnac, Sauve, la Vaunage in slagvelden waren herschapen; doch dat schieten had alleen van den kant der troepen Uwer Majesteit plaats, tegen welke men zich enkel met de vlucht verdedigde. Intusschen, Sire, telden wij onder de onzen dooden en gevaarlijk gekwetsten, maar nog meer gevangenen, die, wat de mannen betreft, tot de galeien, en, wat de vrouwen aangaat, tot opsluiting op den toren van Aigues-Mortes, beiden voor geheel hun overig leven veroordeeld werden.

„Dit is nog niet alles, Sire; er zijn plaatsen, waar alleen op het getuigenis van een eerloozen verklikker, zonder eenig ander bewijs en zonder tegenverhoor, de lieden gevat en tot de galeien veroordeeld werden, hetgeen tot de schreeuwendste onrechtvaardigheden aanleiding geeft. Zoo zijn er te Bédarieux, nu juist twee jaren geleden, onderscheidene protestanten in hunne huizen gearresteerd, en ofschoon zij in staat waren, om zelfs door het getuigenis van onderscheidene katholieken te bewijzen, dat zij bij de godsdienstige vergadering niet tegenwoordig waren geweest, bij gelegenheid van welke zij gevangen waren genomen, behield het getuigenis van den aanbrenger de overhand. De intendant wilde nergens van hooren en veroordeelde hen, om als roeislaven op de galeien van Z. M. te dienen.

„De behandeling, welke men de menschen doet ondervinden, moet doen vermoeden dat men hunne goederen niet spaart. Inderdaad, Sire, behalve de verbeurdverklaringen, die nimmer na de veroordeelingen tot de galeien uitblijven, welke in deze provincie altijd voor het leven zijn, schijnt men besloten te hebben, om uwe protestantsche onderdanen door willekeurige boeten, tot welke men de arrondissementen verwijst, geheel en al te doen te gronde gaan. Die van Uzès, Dions, Vars, Nimes, Montpellier, Montagnac hebben er sedert korten tijd zeer zware betaald; maar die van 10.000 livres benevens 900 en eenige livres kosten, tot welke de intendant eenige plaatsen van Vaunage onlangs veroordeeld heeft, is geheel verderfelijk. Het is onmogelijk om ze te voldoen, wanneer men ten minste niet een gedeelte der vaste goederen verkoopt, welke het bestaan van de ongelukkige bewoners dezer streek uitmaken.

„Men houdt zich niet tevreden, Sire, met ons leven, onze vrijheid en onze bezittingen aan te tasten; men drijft die wreedheid somwijlen zoover, dat men onze kinderen aan onze armen ontrukt, om hen in kloosters of in seminariën te plaatsen, listiglijk een onderteekening van hen te verkrijgen, zonder hun te zeggen wat men daarmede wil uitvoeren; hen door list of geweld naar eene of andere kerk te voeren, hun speelgoed of snuisterijen te geven; dit zijn de middelen, welke men bezigt, om kinderen van zeven of acht jaar oud aan het ouderlijk gezag te onttrekken. En maar al te zeer zijn deze middelen gelukt ten opzichte van de dochter van DOMERGUE te St. Ambroix, die uit kracht van een lastbrief onder koninklijk zegel, door den bisschop van Uzès verkregen, in een klooster is opgesloten, alsmede ten opzichte van de dochter van COLOMB DE CLERMONT, tegen welke de bisschop van Lodève ingelijks een lastbrief verkregen heeft. De onderintendant van Uzès, CHAMBON, had op eigen gezag ondernomen, de dochter van zekeren DUFOY van Nimes, welke zich bij eene bloedverwante te Uzès bevond, op te lichten, en zou zijn doel bereikt hebben, indien niet het jonge meisje, onderricht van hetgeen men met haar voorhad, door de vlucht zich gered had. Men zou een groot aantal andere voorbeelden kunnen aanvoeren, maar men bepaalt zich kortheidshalve tot deze. U. M. zal lichtelijk gevoelen, wat in 't hart van een vader moet omgaan, aan wien men hetgeen hem het dierbaarste is, zijn ander ik, ontneemt en zelfs den troost weigert, om de treurige verblijfplaatsen, waar men zijne kinderen opsluit, te bezoeken. Niets is geschikter om de protestanten tot moedeloosheid en wanhoop te doen vervallen."

Dit stuk van RABAUT doet ons ook een diepen blik slaan in het lijden en strijden der Hugenoten.

Ook smeekschriften voor de galeislaven heeft RABAUT ingeleverd en welk een zorg hij had voor de gevangenen op Constance hebben we reeds gezien.

Gaarne zou de intendant de St. Priest een man als RABAUT gevangen genomen en terechtgesteld hebben, maar hij durfde niet. RABAUT toch had door zijn invloed menigen opstand der Hugenoten bedwongen en het stond te vreezen als hij gevangen genomen werd, de protestanten tot stappen van bedenkelijken aard zouden overgaan. De intendant wenschte toen dat RABAUT vrijwillig in ballingschap zou gaan, en om daartoe te geraken, maakte hij het de vrouw van RABAUT zeer lastig door gedurig huiszoeking bij haar te laten doen. Telkens werd zij door een troep soldaten overvallen. Om aan die kwelling te ontko-

men, zocht zij een andere woonplaats op, doch ook daar wist de vijand haar wel te vinden, zoodat zij genoodzaakt was, wederom te verhuizen. Zoodoende had de vrouw van Rabaut een zeer onrustig leven en daarbij werd zij telkens gedreigd met hare kinderen gevangen genomen te worden. Men had zich voorgesteld, dat madame Rabaut zulk een leven moede, haar echtgenoot zou aanraden Frankrijk te verlaten, doch hierin had men zich zeer misrekend. 't Kwam in haar niet op haren man zoodanigen raad te geven en Rabaut zelf dacht er in het minst niet aan, ofschoon hem van onderscheidene kanten aanbiedingen werden gedaan om hem een veilig toevluchtsoord te verschaffen. Men bood hem te Altona en Kopenhagen eene jaarwedde van 2000 livres aan, welke zijn gezin in geval van zijn overlijden gedeeltelijk zou blijven behouden. Te Zurich wenschten overheid en protestanten hem in haar midden te zien. Ook in Holland wilde men hem gaarne ontvangen, maar Rabaut bleef bij zijne kudde.

We verlaten hem hier, omdat we in den loop onzer geschiedenis hem, benevens zijn vriend en leermeester Court, nog wel eens zullen ontmoeten.

HOOFDSTUK XLI.

EDICT VAN 1724.

Zoo hebben we gezien onder welke verdrukkingen de Hugenoten leefden tijdens de regeering van Lodewijk XIV. Ging het na hem beter? We zullen zien.

Zijn opvolger was nog een kind en daarom trad Filips van Orleans als regent op. De Hugenoten hoopten toen op betere tijden, doch Orleans zette de vervolging voort inzonderheid door verbeurdverklaring der bezittingen.

Door de bemoeiingen van Court werd volgens besluit van de Synode, in 1716 en 1717 gehouden, bepaald, dat de geloovigen, die van de openbare godsdienstoefeningen verstoken waren en te zamen kwamen om het Woord van God te hooren en een leerrede te lezen, het volgende gebed zouden uitspreken: „Groote God! wien de hemel der hemelen niet kunnen bevatten, maar die beloofd hebt, daar waar twee of drie in uw naam vergaderd zijn, in hun midden te zullen wezen, Gij ziet ons in dit huis verzameld om U onze godsdienstige hulde aan te bieden, om uwe grootheid te aanbidden en om uwe ontfermingen af te smeeken. Wij treuren in 't verborgen, omdat wij van onze openlijke godsdienstoefeningen verstoken zijn en omdat wij in onze tempels de stem van uwe dienaren niet hooren. Maar wel verre van tegen uwe Voorzienigheid te morren, erkennen wij, dat Gij naar recht ons met uwe zwaarste oordeelen kondet bezoeken; daarom bewonderen wij uwe goedheid te midden van uwe kastijdingen. Maar wij smeeken uwe barmhartigheid over ons af. Wij zijn zonder

tempel; maar vervul Gij dit huis met uwe heerlijke tegenwoordigheid. Wij zijn zonder leeraar, maar wees Gij-zelf onze leeraar! Onderwijs ons in de waarheden van uw Evangelie. Wij willen uw woord lezen en overdenken. Prent het in onze harten! Geef, dat wij U recht leeren kennen; dat wij verstaan wie Gij zijt en wie wij zijn; wat Gij tot ons heil hebt gedaan en wat wij tot uw dienst moeten doen; de deugden, welke U welgevallig zijn en de ondeugden, welke Gij verbiedt. Laat de onboetvaardige, door de heerlijke beloften aan uwe geloovigen gedaan, tot U worden gebracht. Laat dit ons samenzijn dienen ter verheerlijking van uwen Naam en ter bevestiging van uwe waarheid in ons, opdat wij de wereld overwinnen en uit den grond onzes harten uwe bevelen gehoorzamen. Verhoor ons in uwen Zoon Jezus Christus! Amen."

Ook een vaste- en bededag werd door de synode uitgeschreven om van God ontferming af te smeeken. Het slot van 't gebed luidde: „O groote God! die de God zijt van ontferming en barmhartigheid; heb medelijden met uwe verachte duive, met uw dierbaar Sion in Frankrijk; maak weldra een einde aan alle ellenden en lijden. Hoor ook het geroep en de verzuchtingen van onze arme broeders, die in gevangenissen, op galeien, in ballingschap of op de vlucht zich bevinden en geef hun stof tot vreugde en vertroosting door hen van hun lijden te verlossen. Bespoedig den dag van uwe toekomst; doe weldra de ure der verlossing slaan!"

Het was van 1715 tot 1723 dat Filips van Orleans het roer der regeering in handen had. In laatstgenoemd jaar stierf hij en nu aanvaardde Lodewijk zelf het bewind. Ofschoon slechts 14 jaren oud, werd hij mondig verklaard. Wanneer we van Lodewijk XV spreken, dan staat ons een man voor den geest, dien men met volle recht „een monster van zedeloosheid" kan noemen. Het ligt buiten ons bestek het leven van Lodewijk XV na te gaan; we hebben alleen in betrekking tot de Hugenoten met hem te doen.

Nauwelijks aan de regeering gekomen, werden alle pogingen aangewend om den jeugdigen koning de voetstappen zijns voorgangers te doen drukken en weldra verscheen het beruchte edict van 1724. Men liet hem het volgende ter inleiding zeggen: „Onder al de groote plannen, die onze geëerbiedigde heer en overgrootvader in den loop zijner regeering gevormd heeft, is er geen, welks uitvoering wij meer ter harte nemen, dan dat, hetwelk ter geheele verdelging der ketterij in zijn koninkrijk moet strekken, en hetwelk hij onvermoeid tot op

het laatste oogenblik van zijn leven heeft doen ten uitvoer brengen. Met het doel, om een werk, zijn ijver en zijn godsvrucht zoo waardig, te ondersteunen, is het, zoodra wij meerderjarig geworden zijn, onze eerste zorg geweest, ons de edicten, de verordeningen en de besluiten van den Raad, die op dit punt zijn uitgevaardigd, te doen aanbieden, ten einde de bepalingen daarvan te vernieuwen en al onze ambtenaren te verplichten om ze met de uiterste nauwgezetheid te doen volbrengen. Maar we zijn onderricht, dat de uitvoering sedert verscheidene jaren, vooral in die provinciën, „welke door de besmetting zijn aangetast", en in welk zich een groot getal onzer onderdanen bevindt, die voorheen den zoogenaamden hervormden godsdienst beleden hebben, is vertraagd geworden, door de valsche en gevaarlijke indrukken, die sommigen hunner, niet oprechtelijk tot den katholieken godsdienst teruggekeerd en door buitenlandsche bewegingen opgehitst, heimelijk gedurende onze minderjarigheid hebben getracht te weeg te brengen. Hierdoor ons gedrongen gevoelende, om op zulk een gewichtige zaak opzettelijk onze aandacht te vestigen, zoo hebben wij ingezien, dat de voorname misbruiken, welke ingeslopen zijn en die een spoedige herstelling vorderen, hoofdzakelijk betrekking hebben op de ongeoorloofde vergaderingen, op de opvoeding der kinderen, op de verplichting van allen, die eenige openlijke betrekking uitoefenen, om den katholieken godsdienst te belijden, op de straffen, tegen de wederafvalligen bevolen, en op de voltrekking der huwelijken: waaromtrent wij besloten hebben, onze meening onbewimpeld te verklaren."

En nu het edict, waarvan we de bepalingen laten volgen.

„Wij hebben bepaald en bevolen, dat de katholieke godsdienst alleen in ons koninkrijk en in de aan ons onderworpen landen zal worden uitgeoefend; verbieden al onze onderdanen, van welken stand, rang of betrekking, eenigen anderen godsdienst dan gezegden katholieken uit te oefenen, en tot dat doel ergens, onder welk voorwendsel ook, bijeen te komen, op straffe van de galeien levenslang voor de mannen, en voor de vrouwen van kaalgeschoren en voor altijd opgesloten te worden met verbeurdverklaring van goederen voor beiden.

„Onderricht zijnde, dat in ons koninkrijk zich opgeworpen hebben en zich nog dagelijks opwerpen verscheidene predikers, die niet anders doen dan het volk ophitsen en hen van de uitoefening van den katholieken godsdienst afbrengen .... bevelen, dat alle predikers, die vergaderingen gehouden, gepredikt of eenige bedieningen waargenomen zullen hebben, met den dood gestraft worden .... zonder dat gezegde doodstraf voor 't vervolg alleen als eene bedreiging mag

worden aangemerkt....; verbieden aan al onze onderdanen gezegde leeraars of predikers bij zich te ontvangen, hun toevlucht, hulp of bijstand te verschaffen, onmiddellijk of middellijk eenige gemeenschap met hen te hebben; bevelen allen die daarvan kennis mogen dragen, hen aan de ambtenaren der plaatsen aan te brengen, alles, in geval van overtreding, op straffe van levenslange galeien voor de mannen, en voor de vrouwen van kaal geschoren en hare overige dagen opgesloten te worden, met verbeurdverklaring van goederen voor beiden.

„Bevelen aan al onze onderdanen en voornamelijk aan hen, die weleer den zoogenaamden hervormden godsdienst hebben beleden, hunne kinderen in de kerken der kerspelen, in welke zij wonen, binnen de 24 uren na hunne geboorte te laten doopen; gelasten de vroedvrouwen en andere personen, welke de vrouwen bij hare bevalling bijstaan, de pastoors van de plaatsen, waar de kinderen geboren worden, dienaangaande bericht te geven, en onze ambtenaren en de heeren, aan welke de rechterlijke macht is opgedragen, daaraan de hand te houden en de wederspannigen tot boeten en zelfs tot de zwaarste straffen te veroordeelen, naar eisch der omstandigheden.

„Wat de opvoeding der kinderen aangaat.... wij verbieden aan al onze voorzegde onderdanen hunne kinderen ter opvoeding buiten het koninkrijk te zenden, wanneer zij ten minste van ons geene toestemming daartoe, door een van onze secretarissen van staat geteekend, hebben ontvangen, welke wij niet verleenen zullen, dan na alvorens ons genoegzaam omtrent de katholieke gezindheid der ouders verzekerd te hebben en dat op eene boete, te bepalen naar evenredigheid der goederen en vermogens.... die evenwel niet minder zal mogen bedragen dan 6000 livres, en ieder jaar, dat bovengenoemde kinderen buiten 's lands zullen zijn, opnieuw zal worden ingevorderd.

„Willen, dat zooveel mogelijk schoolmeesters en schoolmeesteressen in alle kerspelen zullen worden aangesteld, om de kinderen van beide seksen in de voornaamste verborgenheden en plichten van den katholieken godsdienst te onderrichten, hen alle werkdagen, zooveel dit mogelijk is, naar de mis te geleiden, en zorg te dragen, dat zij den heiligen dienst op zon- en feestdagen bijwonen.

„Bevelen allen vaders, moeders en voogden, belast met de opvoeding van kinderen, en met name van zulke kinderen wier ouders den zoogenaamden hervormden godsdienst beleden hebben, hen naar de scholen en catechisatiën te zenden tot op den leeftijd van 14 jaar, en zelfs zij, die thans reeds ouder zijn tot op dien van 20 jaar; gelasten de pastoors met bijzondere oplettendheid het onderwijs van genoemde

kinderen in hunne kerspelen gade te slaan, zelfs met betrekking tot hen, die niet op de scholen mochten gaan. Bevelen aan vaders en moeders de kinderen, welke zij te huis opvoeden, aan de aartsbisschoppen en bisschoppen bij hunne bezoeken, wanneer zij dit bevelen, te vertoonen, ten einde hun van het in den godsdienst ontvangen onderricht rekenschap te geven, en aan onze rechters, procureurs en aan allen die het recht handhaven, om alle vervolgingen, onderzoekingen en maatregelen in het werk te stellen, welke noodzakelijk zijn tot de uitvoering van onzen wil te dezen opzichte, op verbeurte van geldboeten, die bij voorraad zoo hoog mogelijk zullen gesteld worden.

„Willen dat onze procureurs zich iedere maand een juisten staat van alle kinderen, die niet ter schole of op de catechisatie gaan, laten ter hand stellen, ten einde de ouders en voogden naderhand te kunnen vervolgen.

„Daar geestelijke bijstand nooit meer noodzakelijk is — vooral voor hen onder onze onderdanen, die onlangs met de kerk hereenigd zijn — dan in tijden van ziekte, wanneer hun leven en het behoud hunner zielen evenzeer in gevaar verkeeren, zoo willen wij, dat de geneesheeren, en bij gebreke van hen, de apothekers en chirurgijns, die bij de zieken geroepen worden, gehouden zullen wezen, om, zoodra als zij zullen oordeelen, dat de ziekte gevaarlijk zou kunnen worden, dit aan de vicarissen en pastoors der kerspelen te berichten, opdat onze bovengenoemde onderdanen hunne geestelijke raadgevingen en vertroostingen zouden kunnen ontvangen.... bevelen aan nabestaanden, dienstboden en andere personen, die bij gezegde kranken zijn, hun tot dezen den toegang te verleenen en hen op eene betamende wijze, overeenkomstig hun karakter, te ontvangen; en willen, dat die geneesheeren, apothekers en chirurgijns, welke hun plicht te dezen opzichte zullen verwaarloosd hebben, gelijk ook de nabestaanden, dienstboden en anderen, in een zoodanige boete zullen verwezen worden, als behoorlijk is.

„Gelasten insgelijks allen pastoors hunne zieken zorgvuldig te bezoeken van welken stand of rang zij ook mogen wezen, voornamelijk hen, die voormaals den zoogenaamden hervormden godsdienst hebben beleden, of uit hervormde ouders afkomstig zijn; hen in 't bijzonder en zonder getuigen te vermanen om de sacramenten der kerk te ontvangen. En ingeval gezegde kranken, ondanks de heilzame vermaningen en raadgevingen, weigeren de sacramenten, welke hun worden aangeboden, te ontvangen en zij vervolgens openlijk verklaren dat zij in den zoogenaamden hervormden godsdienst willen

sterven, zoo willen wij, dat hun proces aangedaan en het vonnis voltrokken worde, en willen dat zij tot eeuwige ballingschap veroordeeld worden met verbeurdverklaring hunner goederen. Indien zij echter in deze ongelukkige gesteldheid sterven, zoo bevelen wij, dat aan hunne nagedachtenis door onze schouten en opperrechters proces zal worden aangedaan, ten einde zij na hun dood worden veroordeeld met verbeurdverklaring hunner goederen.

„Willen, dat de inhoud van voorgaand artikel ten uitvoer worde gebracht, zonder dat eenig ander bewijs tot bevestiging van de misdaad van wederafval noodzakelijk zijn zal dan de weigering des kranken om de sacramenten der kerk, hem door den zielzorger aangeboden, te ontvangen.... zonder dat het noodig zij, dat de rechters der plaats zich naar het huis van genoemde kranken begeven en zonder dat gezegde geestelijken gehouden zijn, om zulks van genoemde ambtenaren te vorderen, of hun de gedane weigering of verklaring aan te brengen.

„En vermits wij onderricht zijn, dat gezegde kranken het meest door de tegenwoordigheid en vermaningen van sommige geheime hervormden, die hen in hunne ziekte bijstaan, in hunne oude dwalingen gesterkt worden, (daar deze personen van de vroeger ingezogene veroordeelen en den zwakken toestand der lijders misbruik maken, om hen buiten den schoot der kerk te doen sterven,) zoo bevelen wij, dat zij, die aan deze misdaad schuldig staan, veroordeeld zullen worden, de mannen tot de galeien levenslang of voor een tijd, en de vrouwen, om kaal geschoren en voor haar leven of voor een tijd opgesloten te worden.

„Bevelen dat, volgens de oude wetten der koningen, onze voorgangers, niemand onzer onderdanen tot een rechterlijken post of in het algemeen tot eenige openbare bediening kan worden aangesteld zonder een getuigschrift te hebben, dat hij den katholieken godsdienst met de daad belijdt.

„Willen eveneens dat de graden in de rechtsgeleerdheid of in de medicijnen op de universiteiten van dit koninkrijk niet zullen worden geschonken, ten zij op zoodanige getuigschriften, door de pastoors af te geven.

„Desgelijks mogen geene geneesheeren, chirurgijns, apothekers, vroedvrouwen, boekverkoopers of boekdrukkers toegelaten worden om hunne bedieningen in eenige plaats van dit koninkrijk uit te oefenen, zonder zulk een bewijsschrift te kunnen vertoonen.

„Willen, dat de bevelen op het stuk der huwelijken volgens hun

vorm en inhoud door onze onderdanen, die nieuwelings weder tot het katholiek geloof zijn overgegaan, zullen worden in acht genomen.

„De minderjarige kinderen, wier ouders zich wegens den godsdienst naar vreemde landen begeven hebben, kunnen een geldig huwelijk sluiten zonder toestemming van gezegde ouders af te wachten of te vragen, op voorwaarde evenwel, dat zij de toestemming en den raad hunner voogden ontvangen, indien zij die in dit koninkrijk hebben; indien niet, dan zullen de zoodanigen tot dit doel moeten benoemd worden.

„Verbieden aan al onze onderdanen toe te staan of goed te keuren dat hunne kinderen, of minderjarigen aan hunne voogdij toevertrouwd, in vreemde landen een huwelijk aangaan zonder onze opzettelijke en schriftelijke toestemming op straffe van de galeien levenslang voor de mannen en voor altoosdurende ballingschap voor de vrouwen en van verbeurdverklaring der bezittingen voor beiden.

„Willen, dat alle besluiten en vonnissen, die de verbeurdverklaring gelasten der goederen van degenen, die zich haar op den hals zullen gehaald hebben, van de geconfiskeerde goederen eene boete zal geheven worden, welke niet minder mag bedragen, dan de helft der goederen, welke, evenals deze goederen zelve, onder het beheer zal komen van de kamer, aan welke het bestuur van de goederen der afwezige hervormden is opgedragen, ten einde die te besteden tot onderhoud van diegenen onzer onderdanen, die onlangs met de kerk hereenigd zijn en die deze ondersteuning mogen behoeven, hetgeen ingelijks ten opzichte van alle boeten plaats zal hebben.

Versailles, den 14 Mei 1724,
Louis Phélipeaux."

Kon een wetgever onbeschaamder spotten met de rechten der natuur, der burgers, van het huisgezin, met den eigendom, de vrijheid en de heiligheid van elks geloof? Geschiedschrijvers spreken dan ook met afgrijzen van het edict van 1724. De Sismondi o. a. zegt: „Met verbazing zag men in deze ongeloovige eeuwen, toen het gezag in handen was van een vorst zonder geloof en zonder deugd en van een onbeschaamde lichtekooi [1]), dat eene vervolging hernieuwd werd, die zich te nauwernood uit het streng geloof van Lodewijk XV had laten

1) Lodewijk XV heeft vele maitressen gehad. De listigste en onbeschaamdste was de markiezin de Pompadour en na haar de zoogenaamde gravin Du Barry, opgespoord in een publiek huis.

verklaren. En de geestelijkheid, die deze ontijdige wet niet had durven vragen, ontving haar met blijdschap."

Die verordeningen werden nooit geheel nageleefd. Zij waren te wreed om ze in haren geheelen omvang in toepassing te brengen. Soms werd de wet op leeraren en nog meer op de leeken toegepast, maar zij had nooit ten gevolge, dat alle in de vergadering tegenwoordig zijnde personen of die aan leeraren een schuilplaats verleend hadden, voor hun leven naar de galeien of gevangenissen gezonden werden. 't Was ook een onmogelijkheid om vereenigingen van 3000 en meer menschen naar het bagno te verwijzen. En wat de hervormden aangaat, zij trotseerden openlijk de bepalingen dezer wet, en werden er soms gestrenge vonnissen op dezen of genen toegepast, zij dienden slechts om den geloofsijver te verdubbelen.

Toch lieten zij niet na zich met smeekschriften tot den koning te wenden, waarin zij met levendige kleuren voor oogen stelden het lijden en de verdrukking waaronder zij gebukt gingen. Aan het slot van het smeekschrift zeiden zij: „Ons lijden heeft zoo lang geduurd, dat het meer dan tijd is, om een blik van medelijden op ons te slaan. Eén woord van U. M. is voldoende, om aan al ons lijden een einde te maken. Genoeg zij er gedaan, indien ons vrijheid van geweten worde toegestaan, die zoo nauw aan den mensch is verbonden, zoo dienstig tot zijn heil en zoo in overeenstemming met zijn godsdienst. En indien ons de vrijheid van godsdienst mocht worden verleend, vele protestanten, die in andere landen als vreemdelingen rondzwerven, zullen met hunne familie, met hunne goederen en hunne nijverheid wederkeeren en door hunne terugkomst niet alleen veel bijdragen om het getal van U. M. getrouwe onderdanen te vermeerderen, maar om handel en fabrieken te doen bloeien en alzoo de kracht van de naburige staten te verbreken, om die van U. M. te vermeerderen en te versterken."

Geen smeekschriften konden echter baten om LODEWIJK XV te vermurwen.

Het scheen wel dat de Hugenoten verademing zouden genieten, toen de kardinaal de FLEURY zitting in het ministerie nam. DE FLEURY toch was een zachtzinnig en verlicht man, niet in staat om tegen de protestantsche kerken, evenmin als tegen andere staatkundige of godsdienstige partijen, hard te zijn. Toen hij nog kanunnik te Montpellier was, had hij gezien hoe gelukkig de provincie Languedoc was vóór de herroeping van 't edict en de Hugenoten dus vrij voor hunne belijdenis mochten uitkomen. Als bisschop van Frejus had hij op zijne

herderlijke reizen door zijn bisdom zich overtuigd van de talrijkheid der protestanten, van hunne standvastigheid en van het dwaze en ongerijmde der benaming van „nieuw-bekeerden," hun gegeven. DE FLEURY was een man, die het zwaard der onverdraagzaamheid niet kon verbreken, doch het gaarne in de scheede liet.

Maar de jezuïeten waren er ook nog. Hun verloren invloed kregen ze aan het hof terug.

HOOFDSTUK XLII.

DE VERVOLGINGEN WORDEN VOORTGEZET.

De regeering van LODEWIJK wilde weten hoe het met de godsdienstige gevoelens stond van de ambtenaren. Een soort inquisitie of gewetens-onderzoek had plaats, waarbij de hervormden 't meest hadden te lijden. Overal werden brieven rondgezonden. DAUDÉ, de onderintendant van Languedoc schreef aan de rechterlijke ambtenaren in het bisdom Alais: „Ingevolge de order, door den graaf de ST. FLORENTIN in voldoening van die, welke de koning hem gegeven heeft, aan den heer intendant medegedeeld, gelast hij mij u te schrijven, dat, daar het de bedoeling van zijne majesteit is, dat alle rechterlijke ambtenaren hunne plichten als katholieken vervullen, gij noodzakelijk de moeite moet nemen, uiterlijk binnen acht dagen getuigschriften aangaande uwe katholieke belijdenis bij mij in te zenden, die door den pastoor van uwe parochie geteekend zijn, en uwe namen, jaren en kwaliteiten inhouden, en tevens vermelden, of gij tot de oude katholieken, dan wel tot de nieuw-bekeerden behoort. Ik heb tevens de eer u te berichten, dat ik in last heb, onder het getal dergenen, die hunne plichten niet vervullen, allen te rekenen, die binnen den bestemden tijd van acht dagen niet zullen antwoorden; willende Z. M. onderricht worden, wie zijne bevelen omtrent den godsdienst niet nakomen, ten einde hun de verdere uitoefening van hun ambt te doen

verbieden en hen er van te ontzetten." Die maatregel was ook van toepassing op de kinderen van nieuw bekeerden.

Een andere inquisitie. In den handel van Frankrijk met Duitschland was een nieuw leven ontstaan. Hierdoor werd de nijverheid opgewekt zoowel bij de uitgewekene als bij de achtergeblevene broeders. Er had een onderling verkeer plaats, bevorderd door het doen van reizen en dit kon gemakkelijk, naardien de uitgeweken kooplieden en manufacturiers naastbestaanden in het vaderland hadden, die als hunne zaakgelastigden konden optreden. Deze gemeenschap van hervormden met hunne geloofsgenooten gaf argwaan aan het argwanende hof, waarvan de geestelijkheid dadelijk gebruik maakte, om maatregelen aan te raden tot de oude onverdraagzaamheid. Er werd daarom besloten op die reizen der binnen of buiten het rijk woonachtige hervormden streng toe te zien. In Sept. 1729 verscheen een bevelschrift van den koning, waarbij verklaard werd: „dat Z. M. onderricht was, dat een groot aantal nieuw-bekeerden in Languedoc zich menigwerf uit deze provincie verwijderde en onder een valsch voorgeven van handelsbedrijf, zonder behoorlijke paspoorten, naar andere landen reisde; dat er fransche uitgewekenen uit vreemde landen onder hetzelfde voorwendsel in gemelde provincie kwamen, maar inderdaad eenig en alleen met het doel, om, òf zich voor eigen persoon te versterken in de dwalingen van den zoogenaamden hervormden godsdienst, òf hunne nabestaanden en vrienden daarin te doen volharden, iets hetwelk geheel strijdig is met Z. M. bedoelingen." Besluit: „Geen nieuw-bekeerde uit de provincie Languedoc zal mogen vertrekken zonder voldoende zekerheid te geven, dat zijne reis wezenlijk voor handelszaken plaats heeft. De uitgewekenen, die als reizigers het koninkrijk wenschen te bezoeken, kunnen daartoe geen toestemming verkrijgen, zonder bewezen te hebben, dat die reis uit handelsbelang geschiedt." Een weinig later werden alle ambtenaren aangemaand het edict des konings te handhaven.

In spijt van edikten en bevelen gingen de gemeenten vooruit. Was het aan Court vergund, om, ter verkondiging van het Evangelie, reizen van twee maanden te doen zonder door de altijd waakzame intendanten verrast te worden, met alle predikers was dit het geval niet. Onder vele zien we dit in Alexander Roussel. Was in 1686 een belooning van 5500 livres uitgeloofd aan hem, die een leeraar in de uitoefening zijner bediening zou vatten, er waren ten allen tijde booswichten welke een bloedprijs wilden verdienen. Ook zulk een verrader had Roussel. Op last van den intendant van Languedoc, St. Maurice, werd

hij op 30 November 1728 te Montpellier opgehangen. Zijn dood deed een algemeene klacht opgaan. Zonder omwegen had hij bekend in de Cevennes gepredikt te hebben. Toen men hem vroeg waar hij woonde, antwoordde hij: „De hemel is mijn dak.” De jezuïeten beproefden hem van godsdienst te doen veranderen, doch hij zeide: „Ik wensch altijd het gebod van Jezus Christus te volgen; indien ik sterf voor zijn Naam, zal ik met de engelen zijn.” Naar de galg gesleept met het koord om den hals, het hoofd en de voeten ontbloot, zong hij nog den een en vijftigsten Psalm. Stervende bad hij voor zijne rechters en voor den beul.

Ook zijn ambtgenoot BARTHLÉMI CLARIS van Lussan viel in handen van de justitie. Vroeger (1728) had hij COURT op zijn reizen gevolgd en nu, vier jaar later, werd hij des nachts in de nabijheid van Uzès ten huize van zekeren PAGET, die hem een schuilplaats verleend had, gevangen genomen. Droevig is het, dat zijne bespringers door een hervormden officier werden aangevoerd. CLARIS werd naar de gevangenis van Alais gebracht. Vier dagen later werd hij in verhoor genomen. De menigte der vragen, hem gedaan, beantwoordde hij met juistheid, standvastigheid en vrijmoedigheid. Zijn vonnis zou zijn: de dood, want immers stond die straf op elken evangelieprediker, maar nog eer het doodvonnis was uitgesproken, was CLARIS gelukkig ontsnapt. Door zijne geloofsgenooten werd hij voorzien van een beitel en met behulp van dat werktuig lichtte hij in een duisteren nacht een steen uit den muur zijner gevangenis, waardoor hem de toegang tot de binnenplaats geopend werd. Terstond klom hij naar de benedenste verdieping, verbrak de nagels, waarmede de kluisters aan zijne voeten waren vastgeklonken, beklom, met behulp van een hem van buiten toegeworpen touw, het dak van 't kasteel, daalde door een venster bij het bovenste bordes der trap naar beneden en bereikte eindelijk den grond onder aan den wal, ofschoon die ook met kanonnen was beplant en er schildwachten op het bolwerk en bij den kerker geplaatst waren. Onderscheidene gelukkige en opmerkelijke omstandigheden begunstigden zijne ontvluchting en men slaagde er niet in hem andermaal gevangen te nemen.

Een jaar later zien we CLARIS met zijne ambtgenooten COMBES, ROUX, COURTEIS, BÉTRINE en VIALA een vergadering houden om den eeredienst op een vasten voet in te richten, de maatregelen van bestuur te vermenigvuldigen, en bovenal toe te zien, dat het herders- en leeraarsambt in waardige handen viel. Daarom besloot men, dat telkens, wanneer jongelieden tot het leeraarsambt wenschten opgeleid te worden,

twee afgevaardigden zich naar hunne woonplaatsen zouden begeven, om naar hun zedelijk gedrag en naar hun natuurlijken aanleg voor den kansel onderzoek te doen. Ook werden zwitsersche predikanten uitgenoodigd eenige formulier-gebeden, naar de tijdsomstandigheden ingericht, op te stellen, van welke, bij gebrek aan een geregelden eeredienst, de ouderlingen in de vergaderingen gebruik zouden kunnen maken. Maar CLARIS en zijne ambtgenooten deden nog meer. Zij namen onderscheidene verstandige maatregelen tot het bestuur der geldmiddelen voor de armen, tot betaling der boeten, waarin men wegens den godsdienst verwezen werd, tot bijdragen voor de heilige bediening en van andere gelden. Daartoe werden commissarissen voor elk kerkelijk district benoemd, die tevens moesten toezien op de „wandelende scholen," en om gelden voor hare instandhouding te verzamelen. 't Was niet onbekend, want het was in geen hoek geschied, dat de geestelijkheid sedert de herroeping van 't edict er zich bijzonder op toegelegd had de kinderen te verleiden, terwijl zij de ouders vervolgde. Allerlei listen en bedriegerijen waren in 't werk gesteld om die kinderen een lokaas voor te houden. Vooral maakten de zendelingen der jezuïeten hun werk van de jonge meisjes. Lekkernijen, fraaie kleederen, een goed uitzet, een voordeelig huwelijk enz. werden aan de hengels der jezuïeten geslagen, opdat de vischjes maar zouden toehappen. CLARIS en zijne medebroeders waren overtuigd, dat zij ook moesten werkzaam zijn, om de jeugd tegen zulke pogingen te beschermen, want dat de zwaarste vervolgingen nog minder gevaarlijk waren dan zulke geheime kunstgrepen.

Groot en vele waren de listen der geestelijkheid, maar niettegenstaande dat alles gingen de godsdienstige vergaderingen aanhoudend voort; het seminarium te Lausanne leverde gedurig predikanten; dagelijks verkreeg de eeredienst meerdere geregeldheid. Een jaar later (1734) werd door de synode besloten, dat elke gemeente een voorlezer en een voorzanger zou aanstellen, te kiezen uit de godvruchtigste en en geschikste leden der gemeente. Dewijl het psalmgezang altijd een voorname plaats bij de godsdienstoefeningen bekleed had, werd het er op aangelegd om aan het zingen meerdere plechtigheid en betamelijkheid bij te zetten.

De hoogere gerechtshoven begonnen de toepassing der edicten te ontwijken en hare verordeningen te temperen. Men zag ook in, dat de verordeningen van 1724 met al hare wreede en kleingeestige bepalingen niet ten uitvoer gebracht konden worden, tenzij er een vogelvrijverklaring van duizenden plaats had. De vervolging werd

daardoor zeer ongelijkmatig en hing af van de meerdere of mindere gestrengheid van dezen of genen intendant. Over 't geheel genomen, had een aanmerkelijke verzachting plaats, doch die aan de geestelijkheid niet kon behagen. Tusschen haar en het openbaar gezag kwam verdeeldheid.

Laat ons die zaak eens van nabij bezien.

Voor en bij de herroeping openden de priesters hunne armen zoo wijd mogelijk en hielden zich tevreden met een zeer algemeene en onbestemde afzwering. De naam katholiek met inachtneming der voornaamste voorschriften van de kerk was hun genoeg. Daar gaat een stem op: „er zijn geen protestanten meer in 't koninkrijk" en nu beginnen de priesters aan de „nieuw bekeerden" hunne eischen hooger te stellen, want — zoo heette het toen — de sacramenten aan valsche broeders toe te dienen, zou heiligschennis zijn. Toen eischten zij langdurige en strenge proefnemingen en een onderwijs van zes, twaalf of vier-en-twintig maanden, voorts plechtige eeden, dat de onderwezenen nu echte katholieken waren.

Die heeren geestelijken hadden gehoopt, dat de kerk, tenminste in het tweede geslacht, ware geloovigen zou bevatten. Immers de verwoesting der kerken, de verbanning der leeraars, de onthouding van geregeld onderwijs, de behoefte aan godsdienst, dat alles zou goede katholieken geven. 't Was een illusie van die heeren, want zij werden in hunne verwachting bedrogen, niet alleen bij de land- en handwerkslieden maar ook bij hunne kinderen en kindskinderen, die evenzeer den katholieken godsdienst verachtten. Die priesters zagen alzoo, dat de „ketterij" niet gemakkelijk kon vernietigd worden, wat meer zegt, met rassche schreden voortging. Dat was onuitstaanbaar en daarom klachten naar het hof gezonden om op een meer nauwgezette wijze de edicten uit te voeren. 't Waren vooral de pastoors in de Cevennen en omstreken, die het niet konden verkroppen, dat sedert een twintigtal jaren de synodale vergaderingen der protestanten toenamen; hun eeredienst weder op een geregelden voet kwam en zij bij gemis van bedehuizen hunne godsdienstige vergaderingen in de open lucht hielden. We willen hun klacht, aan den eersten minister DE FLEURY ingediend, hier inlasschen, niet omdat we zooveel belang stellen in die klacht, maar omdat we nog meer bekend worden met den toestand der kerken destijds. De inleiding van hun stuk zegt, dat zij gedurende hunne meer dan veertig-jarige bediening, de wetten nooit meer „openlijk hadden zien verachten of ongestraft schenden," waarna zij tot de behandeling van eenige punten overgaan.

Punt 1. „Over de ketters."

„Er zijn," dus klagen zij, „in dit land predikanten in grooten getale, ten behoeve van welke men in iedere parochie eene aanmerkelijke som als een belasting voorschrijft. Deze som wordt stiptelijk betaald en verzameld door twee of meer inwoners. Daaronder zijn de insgelijks aanmerkelijke collecten, die aan het einde van iedere vergadering gehouden worden, niet begrepen. Deze predikanten doen hunne kerkeraden geregeld op zekere tijden samenkomen; zij houden op klaarlichten dag talrijke en druk bezochte bijeenkomsten, op de bergen, in de bosschen en menigwerf in bijzondere huizen. Wij weten het; we zien het. Niemand zegt er iets van of durft er iets van zeggen, uit vrees van vermoord te zullen worden, gelijk reeds gebeurd is. Onze katholieken ondergaan vervolging; men laat niets onbeproefd, om hen van den goeden weg af te brengen; men bezigt bedreigingen tegen hen; men doet zelfs sommigen dergenen, die onze kerken getrouw bezoeken, kwade bejegingen aan, onder voorgeven, dat dezen hunne priesters van het houden der ongeoorloofde vergaderingen en van hetgeen daarin plaats heeft, bericht geven. Velen onzer hebben brieven, welke zulke bedreigingen bevatten, ontvangen. De leugen-profeten, die in deze vergadering der ongerechtigheid voorgaan, boezemen dengenen, die hen gaan hooren, niets anders dan de zucht tot onafhanhankelijkheid en minachting voor de wetten en de overheid in. De geest van muiterij en opstand is nooit meer algemeen verbreid geworden dan thans. Men verkondigt aan het volk, dat de koning bij een artikel van den laatsten vrede de vrijheid van geweten heeft toegestaan, en dat, zoo hij het al uitstelt tot het herbouwen van hunne bedehuizen zijne toestemming te geven, dit uitstel niet langer duren kan tot het jaar 1738."

2°. punt: Omtrent het doopen van kleine kinderen.

„In sommige kerspelen komen de meesten met hunne kinderen niet in de kerk maar in de vergaderingen om hen te laten doopen, en de predikanten dienen hun inderdaad den doop toe, ofschoon het bewezen is, dat zulks niet volgens den eisch geschiedt, hetgeen of aan onwetendheid, of aan de meening, dat de doop tenminste voor de kinderen der geloovigen niet noodzakelijk is, moet worden toegeschreven. Wanneer de wettige pastoors naar deze kinderen vragen, dan antwoorden velen stout weg, dat zij hen niet voor hunne pastoors erkennen."

3°. punt: Over het onderricht der jeugd.

„In plaats dat de ouders hunne kinderen, wanneer zij groot zijn geworden, gelijk weleer geschiedde, „zorgvuldig en om een boete te

ontgaan" naar de scholen en naar onze leeringen zouden zenden, doen zij dit niet meer, en zoo sommigen hen al zenden, dan willen de kinderen, daartoe door kwalijk gezinde personen opgestookt, hen, die volgens het bevel des konings hunne namen in de kerk op zon- en op feestdagen oproept, ten einde zoo te kunnen weten, of zij afwezig dan wel tegenwoordig zijn, niet antwoorden. De arme kinderen, die volgens „hunne natuurlijke neiging" tot onzen katholieken godsdienst zouden overhellen, zijn door hun ongelukkig geboortelot, zonder onderricht en zonder eenige opleiding in den godsdienst; zij groeien veelal in 't wilde op, worden nog hardnekkiger dan hunne ouders, en komen, daar zij niet weten wat zij gelooven moeten, eindelijk zoo ver, dat zij in den grond niets gelooven."

4°. punt: Over de huwelijken der protestanten.

„De jonge lieden willen eindelijk in 't huwelijk treden, en dan schenden zij de wetten van kerk en van staat nog openlijker. Sommigen (hun getal is heden zeer klein) vervoegen zich tot ons, verklarende, dat zij in het katholiek geloof leven en sterven willen, laten zich gedurende zes maanden volgens de voorschriften van onzen bisschop onderwijzen, en schijnen ons toe overreed en overtuigd te zijn, ten minste, zij zeggen zoo, en wij zegenen hun huwelijk dan in volgens de regels der kerk. Doch zij bedriegen ons, want zoodra hun huwelijk voltrokken is, verschijnen zij niet meer in de kerken. Nu bezoeken wij hen, en herinneren hun de belofte, welke zij voor het altaar afgelegd en met een plechtigen eed bekrachtigd hebben. Eenigen zeggen dan, dat zij wel gaarne hunne belofte willen houden en zelfs wenschen daartoe door een koninklijke wet verplicht te worden, ten einde zoo gedekt te zijn tegen de bedreigingen en kwade bejegeningen, waaraan zij zich anders zouden blootstellen. Anderen antwoorden op onverschilligen toon, dat zij nooit voornemens zijn geweest katholiek te worden, en dat zij, wanneer zij de ketterij schijnen af te zweren, eigenlijk zich van een inwendig voorbehoud bedienen en dus, hunne ware meening verzwijgende, het katholiek geloof willen vaarwel zeggen; hetgeen vele onzer pastoors hebben doen besluiten, om geen van deze huwelijken in te zegenen, teneinde zich niet aan het klaarblijkelijk gevaar bloot te stellen, om door ontheiliging van het sacrament, aan hunne bediening ontrouw te worden. Anderen, die meer openlijk voor hunne zaak uitkomen, nemen geene maatregelen in acht; zij geven zich niet eens de moeite om voor den uiterlijken schijn zorg te dragen; zij begeven zich naar de vergaderingen en daar beloven zij elkander trouw tegenover een predikant, somtijds zelfs (teneinde de kosten te besparen) zonder dat zij

voor een notaris een contract hebben aangegaan, en vervolgens leven zij tot groote ergenis van het publiek alsof zij wettig getrouwd waren. Deze laatste soort is de talrijkste en wij zien dagelijks nieuwe verbintenissen sluiten. Deze zoogenaamde huwelijken zijn evenzeer in strijd met den godsdienst als met de wetten van den staat. De kinderen, welke uit zulk een echt ontspru ten, zullen de ongerechtigheid hunner vaders dragen; zij zullen tot geen gevestigden staat komen en nooit anders dan als onwettigen beschouwd kunnen worden. De processen, welke de eigenbaat hun ongetwijfeld op den hals zal halen over erfenissen, welke hun ten deel moesten vallen, indien zij wettige kinderen waren, (er hebben reeds zulke processen over de uitbetaling van de huwelijksgift der vrouw plaats gehad) kunnen niet anders dan door dit gansche land een groote wanorde veroorzaken; bovenal, wanneer men het verbazend aantal van deze huwelijken in aanmerking neemt. Vooringenomen personen laten zich gemakkelijk diets maken, dat, indien deze huwelijken niet wettig waren, men die niet dulden zou, en dat men maar gerustelijk voort moet gaan met het sluiten van nieuwe huwelijken, omdat men, hoe meer er bestaan, ze ook te meer zal ontzien. Hun geweten doet hun daarover geene verwijtingen, omdat zij het huwelijk niet als een sacrament beschouwen. Dat men hen thans met rust laat, zet aan de valsche redeneeringen hunner predikanten gewicht bij. Zij beelden zich in en bewijzen op hoogen toon, dat al de edicten, door Z. M. gegeven en bovenal dat van 1724, afgeschaft zijn, omdat zij ondanks hunne overtredingen zich vreedzaam gedragen."

Slot: „Wij bidden U bij de ontfermingen van Jezus Christus ons behulpzaam te zijn, om onze verdoolde schapen in de schaapskooi terug te leiden, en dat wel door krachtige en tevens zachte middelen, die de overtredingen doen ophouden, maar de overtreders behouden."

De kardinaal de Fleury, die het stuk in handen kreeg, sloot zijn oor voor deze raadgevingen. Hij zag duidelijk dat het stuk lijnrecht in strijd was met het Evangelie en geschikt om de openbare rust te verstoren. Hij zond het aan den intendant van Languedoc terug, die het op zijne beurt aan den bisschop van Alais deed toekomen voorzien met zijne wederleggingen op de vertoogen der pastoors, waarin het bleek dat de intendanten zich gedrongen zagen, den blinden ijver der priesters te matigen.

Die wederlegging van den intendant moet ook hier een plaats vinden. Hij schreef: „Mijnheer, ik heb de eer u een afschrift van een brief aan den kardinaal de Fleury over den slechten staat, waarin de

zaak van den godsdienst in deze provincie zou verkeeren, gericht, te doen toekomen. Sedert langen tijd heeft men dergelijke vertoogen aan het hof gedaan. Ik zelf heb er eenige ontvangen, en heb reden om te gelooven, dat zij van de zijde van eenige pastoors uit de Cevennen of uit de omstreken komen, daar ik weet, dat sommigen daar nog niet van de ongerústheid, welke hen tijdens den oorlog bevangen heeft, genezen zijn. De „nieuw-bekeerden" vertoonden zich toen inderdaad met een weinig meer stoutheid, dewijl zij niet door de tegenwoordigheid der troepen bedwongen werden. Intusschen heb ik niet vernomen dat zij iets hebben gedaan, hetgeen naar een omwenteling geleek, en thans heeft men veel minder reden om dit te vreezen. Ik weet tenminste niet, dat er iets buitengewoons, of hetgeen ongerustheid aan den Staat moet baren, plaats heeft. Derhalve hebben die pastoors geene reden, om in den aanvang van hunne memorie tot zijne eminentie te zeggen, dat de wetten van den godsdienst en van den Staat meer veracht en ongestraft geschonden worden, dan ten tijde der onlusten in de Cevennen gebeurd is. Hetgeen zij van de andere ongeregeldheden vermelden, is ook eenigszins overdreven.

„Wij weten, wat het eerste punt aangaat, dat er altijd predikers zijn, die de verdachte districten doorreizen, en men mag met waarheid zeggen, dat zij het zijn, die de dwaling in stand doen blijven en haar bevorderen. Maar hun aantal is op verre na zoo aanmerkelijk niet als men zegt, en wij doen van onzen kant alles, wat wij kunnen om hen te vervolgen. Er zijn belooningen uitgeloofd aan hen, die hunne gevangenneming zouden bewerken; deze belooningen zijn in die gevallen waar dit te pas kwam, stiptelijk betaald, en indien de voorbeelden al schaarsch zijn, het is daaraan toe te schrijven, dat de nieuw-bekeerden door hunne stipte geheimhouding de uitwerking van alle stappen, welke men zou kunnen doen om hen te overvallen, beletten. De pastoors verklaren dat zij alles weten en zien wat er plaats heeft, en hieraan twijfel ik ook niet, maar ik vraag, of hun ijver voor den godsdienst hen niet bewegen moest, om ter gelegener tijd, door vermelding van daden en door aanwijzing van hen, die aan de predikanten verblijf verleenen, nuttige mededeelingen te doen. Ik begrijp wel, dat zij niet als verklikkers te boek willen staan en zij zijn daarom niet te berispen, „maar men kan den godsdienst wel van nut zijn, zonder zichzelven in de waagschaal te stellen." Er zullen b.v. in iedere parochie of in de omstreken altijd wel menschen zijn, die zich uit ijver voor de goede zaak of in de hoop op een belooning tot dat einde gaarne zouden laten gebruiken. Men moest dezulken aansporen, om, zoodra er op eene

plaats een vergadering gehouden werd, of zich daar een predikant bevond, dit heimelijk aan de bevelhebbers der troepen te berichten. Er liggen er toch overal gereed om te handelen; maar hunne patrouilles zullen altijd vruchteloos blijven, zoolang als zij alleen de gewone wegen volgen en niet weten, waar zij moeten invallen.

„Wat betreft de belastingen ten voordeele der predikanten, het is ons insgelijks bekend, dat, wanneer er zoodanig een door een parochie komt, ieder zich tot het opbrengen van zekere som verbindt, teneinde hem te ondersteunen. Misschien bedient men zich van denzelfden maatregel ter betaling der boeten, tot welke de nieuw-bekeerden veroordeeld worden; maar er bestaat geen eigenlijke belasting. Intusschen is dit hun bedrijf altijd verkeerd; maar men zou het gebrek gemakkelijk kunnen verhelpen, indien men de personen, die zich met deze soort van collecten belasten, aanwees. De pastoors kennen hen, en indien zij hen aanbrachten, zou men de schuldigen tot afschrik voor anderen kunnen straffen. Hetgeen omtrent de opvoeding der jeugd wordt aangemerkt, is insgelijks al te onbepaald uitgedrukt, en gij zult het gewis met mij zonderling vinden, dat kinderen, die anders gewoonlijk volgzaam zijn, bij het ontvangen van 't onderwijs weigeren zouden te antwoorden, wanneer men hunne namen afroept, ten einde zich van hunne tegenwoordigheid of afwezigheid te verzekeren. Men zou in dit geval ook gemakkelijk straf kunnen oefenen, door hen eenvoudig als afwezigen aan te teekenen en hunne ouders de boete te laten betalen. Men behoorde op dezelfde wijze te handelen jegens hen, die inderdaad afwezig zijn. Wat mij betreft, ik kan niet anders dan mij aan de schriftelijke verklaringen der schoolmeesters houden, en indien zij hun plicht niet doen, of zich naar de nieuw-bekeerden schikken, dan ben ik niet in staat om dit te beletten, of wel de pastoors, die in de eerste plaats over hen gesteld zijn, moeten daaraan de hand houden en de overtreders aangeven.

„Wat evenwel het doopen en het inzegenen der huwelijken aanbelangt, zoo geven wij toe, dat daarin het groote kwaad gelegen is. Zoowel de markies DE LA FARE, als ik, stellen van tijd tot tijd voorbeelden tegen de onechtelijke samenwoningen, maar het is niet mogelijk al de schuldigen te straffen; de gevangenissen der provincie zouden niet voldoende zijn om hen te bevatten, en alleen een nieuwe wet zou in staat zijn, om deze ongeregeldheid te doen ophouden. De pastoors, die zich daarover met alle recht beklagen, hadden de zachte wegen, langs welke men volgens hun gevoelen daartoe zou kunnen geraken, wel mogen aanwijzen. Wij voor ons hebben reeds lang geleden aan

den heer kanselier een wet voorgedragen, welker onderzoek hij ons eindelijk gemeld heeft te zullen hervatten. Men mag derhalve hopen, dat de koning ons weldra zijne oogmerken zal doen kennen en ons in staat zal stellen, om de uitvoering ten opzichte van dit punt krachtig te bevorderen.

„Het zou van groot belang zijn, indien wij intusschen eenig middel konden vinden om de andere misbruiken, die zich inderdaad al te ver hebben verbreid, uit te roeien; maar wij zullen hiertoe niet geraken, zoolang men geene andere dan onbepaalde klachten tot ons brengt, die ons niets leeren, dan hetgeen wij reeds weten, n.l. dat het kwaad in 't algemeen diep is doorgedrongen. Het ware veel gepaster dat pastoors zich rechtstreeks tot u wendden, de feiten met het aan u verschuldigde vertrouwen meldden en tevens eenig uitvoerbaar middel voorsloegen. Dan zouden wij, na door u gedane kennisgeving, in overleg met u, middelen kunnen beramen, is het al niet om de wanorde te doen ophouden, dan ten minste om te beletten, dat zij zich verder uitbreide." 1)

„De B. de Saint—Maurice."

1) Beide vertoogen van pastoors en Maurice te vinden in Coquerel „De kerken der woestijn" I Bl. 214 v.v.

HOOFDSTUK XLIII.

VOLHARDING.

De vijand volhardde in zijn stelsel van onverdraagzaamheid. Nog een twintigtal jaren moesten de Hugenoten lijden en strijden, eer de dageraad der volkomen verlossing van gewetensdwang voor hen aanbrak. Dat het den koning ernst was met het edict van 1724 bewees hij, toen hij van 1727 tot 1736 nieuwe ordonnantiën uitvaardigde tot nadere uitlegging van dat edict, bijzonder wat de kinderen betrof in het zenden naar de katholieke scholen en catechisatiën, waarvan hij het toezicht aan priesters, schoolmeesters en rechters gelastte.

Had LODEWIJK XIV den oorlog aan godsdienstige boeken verklaard, ook LODEWIJK XV zou hierin niet achterblijven, maar dien oorlog in 1729 op nieuw verklaren. Volgens zijn bevelschrift moesten alle boeken, onder welke benaming ook, binnen 14 dagen overgeleverd en in tegenwoordigheid der heeren commandanten of intendanten verbrand worden. Er moest een nauwkeurig onderzoek naar zoodanige geschriften in de huizen der nieuw-bekeerden plaats hebben en bij wien ze gevonden werden, die zouden voor de eerste maal met geldboeten gestraft, en bij herhaling van misdaad voor den tijd van drie jaren buiten Frankrijk worden gebannen en een geldboete van minstens het derde deel hunner bezittingen.

Dit bevelschrift was geen doode letter in de handen van de gouverneurs der provincie Languedoc. De soldaten, die vroeger de godsdienst-

oefeningen hadden verstoord, vielen nu op de boeken aan. Zij doorzochten de huizen en alle boeken, welke zij vonden, werden aan de vlammen prijs gegeven. Een groot aantal Bijbels en Testamenten, met de goedkeuring der predikanten van Genève voorzien, werd openlijk verbrand.

Sommige hervormden leverden uit eigen beweging de verbodene boeken over, dewijl zij liever hunne bibliotheek wilden verliezen, dan zich aan verbanning en verbeurdverklaring hunner goederen bloot stellen.

'tWas een schoone vangst voor de vijanden, de boekenvangst te Beaucaire. André Degoïn, boekverkooper te Lyon, meende van de jaarmarkt te Beaucaire gebruik te maken, om een aantal protestantsche boekwerken aan den man te brengen. Nauwelijks was hij met zijne koopwaar aangekomen, of de intendant wist er alles van. In beslagneming was het eerste en een groote houtmijt voor het stadhuis op te richten was het tweede werk. In tegenwoordigheid van den onderintentant, den maire en de schepenen der stad werd alles verbrand. De Bijbels, de Testamenten, de psalm- en gebedenboeken, de uittreksels uit de H. Schrift maakten de onderste laag uit. Hierop volgde een aanmerkelijke hoeveelheid exemplaren van den uitmuntenden catechismus van den parijschen predikant Drelincourt en eene bijkans volledige uitgave der geestelijke liederen van zijn zoon Laurent Drelincourt. Ook de zedekundige werken van J. de la Placette, de werken van J. Jaquelot en tweehonderd vijf en twintig deelen der welsprekende leerredenen van Saurin werden insgelijks een prooi der vlammen.

Zoo handelde het hof van Lodewijk XV, dat nog wel een geletterd hof heette. 't Was voorwaar een handeling der inquisitie van Spanje waardig. De Barbaren konden in den tijd der middeleeuwen niet ruwer zijn te werk gegaan.

Maar die boeken-executie bepaalde zich tot het jaar 1729 niet alleen. Zij is meermalen herhaald, want de vrienden buiten af, wisten godsdienstige boeken als sluikwaar in te voeren. Op het adres gingen die geschriften door voor amandelen, vijgen of andere koopwaren. Zoo moesten achtenswaardige leeraren voorzorgen nemen als behoorden zij tot een bende saamgezworenen en dat ten gevolge van barbaarsche edicten.

Zoo deed o. a. het parlement van Bordeaux een huiszoeking bij Jean Corbière, koopman aldaar (1758). Men ontdekte zeventien balen of koffers met een aanmerkelijke hoeveelheid exemplaren van het

„Kort begrip der bijbelsche geschiedenis en der christelijke leer" door J. F. Ostervald, predikant te Neufchatel, met eenige exemplaren van het werk van den kapitein de Beaumont over de verdraagzaamheid van een stichtelijk werk „De reis naar Bethel" met gebeden om zich voor het H. Avondmaal voor te bereiden en de Psalmen daarbij te zingen.

Bijna zesduizend boekdeelen werden in beslag genomen, naar de bewaarplaats van het hof gevoerd en door den scherprechter op de plaats van 't paleis verbrand, omdat zij „verderfelijk en oproerig, strijdig met de wetten en beginselen van den staats-godsdienst waren." (!)

Had men zijn wraak gekoeld aan boeken en geschriften, er waren nog andere levenlooze voorwerpen, op welke men wraak zou nemen: op lijken. 't Was alweer ingevolge 't edict van 1724. Reeds in dat jaar werd de nagedachtenis van zekeren Drapeiron in rechten vervolgd. Zeven jaar later werd tegen het lijk van een anderen protestant, Jean de Molènes van Poujol een proces-verbaal opgemaakt en de doodkist verzegeld. Het lijk tot ontbinding overgaande, werd het met alle hardnekkigheid een begrafenis geweigerd, tot eindelijk een katholiek edelman, Roussié de Sarlat, een vriend des overledenen, over deze barbaarsche handelwijze verontwaardigd, het zielloos overschot ter aarde liet bestellen en het alzoo onttrok aan het gezicht der bedroefde betrekkingen.

Deed men zoo met boeken en lijken, de levenden werden daarom niet vergeten. De intendant Maurice was er de man naar om moord en dreiging te blazen. In de schuur van Feissier in Vivarais liet hij een vergadering overvallen, verwees onderscheidene mannen naar de galeien en drie vrouwen naar den toren van Constance Ook de stad Montauban werd niet gespaard; de vergaderingen van hare hervormde inwoners werden gestreng vervolgd. Zekere weduwe Aquié de Bergis werd veroordeeld om openbare schuldbelijdenis te doen en voor altijd in 't stedelijk tuchthuis te worden opgesloten. De leeraars Boyer en Hollard werden ter dood veroordeeld en in beeltenis verbrand. Vier der toehoorders werden tot de galeistraf verwezen, maar 't gelukte hun te ontsnappen. Zekere weduwe Bramady de Tremons werd veroordeeld om drie jaren lang op het kasteel van Beauregard in Vivarais gevangen te zitten en zesduizend livres te betalen. Wat haar misdaad was? Zij had aan den protestant Jozef Martin in zijn doodstrijd eenige woorden van troost toegesproken. Ook de naam van Jozef Martin werd door een vonnis veroordeeld van de registers te worden geschrapt, om, zooals het vonnis luidde, voor eeuwig te worden vergeten.

Volhardde de vijand in zijne vervolgingen, ook de Hugenoten volhardden, maar 't was een andere volharding; volharding in 't geloof. De godsdienstige beweging breidde zich ondanks de vervolging meer en meer uit. MICHEL VIALA een jong leeraar, die aan een levendig geloof een groote mate van voorzichtigheid paarde, doorreisde Boven-Languedoc, hield hier en daar vergaderingen en herstelde aldaar de gemeenten evenals in Opper-Guyenne. Twee jaren later werd hij in Boven-Languedoc tot leeraar aangesteld na te Zurich geordend te zijn. Het gelukte hem een kerkvergadering te doen bijeenkomen (1737), waarop onderscheidene besluiten ter bevordering van orde en tucht genomen werden.

Teneinde meer regelmaat in hun onderwijs en in hun gedragslijn te brengen, besloten sommige predikanten een algemeene of nationale synode bijeen te roepen, welke dan ook in Augustus 1744 op een afgelegen plaats in Neder-Languedoc gehouden werd onder voorzitterschap van VIALA. De meeste der voormalige protestantsche provinciën van de Cevennes tot aan Normandië waren er vertegenwoordigd.

Koning LODEWIJK was destijds juist in oorlog en had zich aan het hoofd van het fransche leger geplaatst, vandaar dat de eerste zorg der synode was om te verklaren, dat zij een onwankelbare getrouwheid aan den koning wilde betoonen. Zij bepaalde, dat voor het einde des jaars in alle hervormde gemeenten van het koninkrijk een plechtige vastendag zou worden gehouden „voor de bewaring van den persoon des konings, voor den zegen zijner wapenen, voor het ophouden van den oorlog en voor de bevrijding der kerk." De leeraars werden ook vermaand om minstens eenmaal in 't jaar te prediken over de onderwerping, welke men aan de gestelde machten verschuldigd was. Voor de onderhouding der tucht en de verbetering der zeden werden verstandige maatregelen genomen. De leeraars werden uitgenoodigd zich te onthouden van het behandelen van strijdpunten op den predikstoel en om niet dan met omzichtigheid van het lijden der hervormden te spreken. Zij beval de gemeenten aan om zooveel mogelijk hare godsdienstoefeningen op het midden van den dag te houden. Artikel 10 der besluiten bepaalde: „Dewijl er vele provinciën zijn, waar de godsdienstoefeningen nog bij nacht gehouden worden, heeft de synode, zoowel om de zuiverheid onzer inzichten meer en meer te doen kennen, als om de eenheid te bewaren, de leeraars en ouderlingen der verschillende provinciën opgedragen, om, zooveel de voorzichtigheid toelaat, zich te gedragen naar die kerken, welke hare godsdienstoefeningen bij dag houden." Ook moesten de gemeenteleden toezien, dat zij geen ergernis gaven door op heilige dagen te werken.

Terwijl de synode hare zittingen hield, verspreidde zich de mare door Frankrijk, dat de koning te Metz gevaarlijk ziek was en wel zoo gevaarlijk, dat men voor zijn leven vreesde. Die tijding kwam ook tot de synode. Aanstonds wierp de vergadering zich op de knieën en smeekte God in een vurig gebed de herstelling des konings af. Vervolgens besloot de synode, om zoodra mogelijk tot hetzelfde doel openlijke gebeden in iedere gemeente uit te schrijven.

Om deze groote vergadering bij te wonen, was ANTOINE COURT van Lausanne gereisd en 't was goed, dat hij was gekomen. Er was een geschil te beslechten. De predikant BOYER was door sommige gemeenten van onzedelijkheid beschuldigd, doch er waren andere gemeenten, die hem voor onschuldig hielden. Tusschen die gemeenten was scheuring gekomen en COURT was de man, die alles weer in 't effen bracht, nadat door nauwgezet onderzoek gebleken was, dat BOYER aan lastertaal ten doel had gestaan.

COURT hield daarop een leerrede, welke door niet minder dan 10.000 personen werd aangehoord. Hierna vertrok hij, van zijne broeders een zegenend afscheid nemende.

Die synode, wat kon die anders in het oog der vijanden zijn, dan een samenkomen met slechte bedoelingen? Het houden van vergaderingen, welke op eene geheimzinnige wijze bijeengeroepen en op afgelegene plaatsen gehouden werden en door schildwachten bewaakt, van dat alles bedienden de vijanden zich om het gedrag der hervormden in een kwaad daglicht te stellen bij de regeering. Aan kwaadsprekendheid ontbrak het niet. Men beweerde dat de leeraar JACQUES ROGER in een vergadering de hervormden tot opstand had aangespoord; dat de aanwezigen in de verdachte bijeenkomsten God gebeden hadden, dat de vijanden (de Engelschen) mochten overwinnen; dat de inzamelingen zoogenaamd voor de armen geschiedden, maar niet anders dan een militaire schatting waren; dat 25.000 Camisards gereed waren, zich met den vijand, die de havens van Provence blokkeerde, te vereenigen; dat de kloosters zouden geplunderd, de priesters en monniken vermoord en geheel midden Frankrijk te vuur en te zwaard zou verwoest worden.

Zoo sprak men van menschen, die nog kort geleden zoo vurig gebeden hadden voor het behoud des konings en toch sloeg het hof aan die ongerijmde en hatelijke lasteringen geloof. Aan LENAIN, den intendant van Languedoc, werd opgedragen om onmiddellijk aan den kerkeraad en leeraren der Woestijn te vragen of het waarheid was,

dat de hervormden in verstandhouding stonden met den vijand. Ook wilde hij weten of bij een mogelijken inval des vijands, de regeering zou kunnen rekenen op een vrijwillige lichting van protestanten.

Met zoodanige vragen veroordeelde de regeering zichzelve. Was het niet of zij zeggen wilde: we hebben u nooit beschouwd en behandeld als burgers van den Staat, maar als vreemdelingen en daarom moeten we ook met u als met vreemdelingen onderhandelen.

Het antwoord op die vragen was, dat niemand hunner zich bij het engelsche leger zou voegen; dat zij allen bereid waren hun plicht te doen in dienst des konings; dat de leeraars niet ophielden aan te dringen op gehoorzaamheid, en indien zij de wetten overtraden in zaken van godsdienst, zij dan getrouw waren aan een verplichting, die boven alle menschelijk gezag hun was opgelegd.

Lenain, die de protestanten meer van nabij had leeren kennen, vertrouwde wat men hem geantwoord had, maar zoo was het aan het hof te Versailles niet. In Februari 1745 gaf Lodewijk twee bevelschriften uit nog wreeder dan zijn vroegere edicten. Tegen de leeraars was vroeger de doodstraf uitgesproken en een levenslange galeistraf voor hen die hun een schuilplaats verleend had; nu werd er nog aan toegevoegd een boete van drieduizend livres, te betalen door al de protestanten in wier woonplaats een leeraar zou worden gevat. Om naar het bagno gezonden te worden, behoefde men de vergaderingen niet meer bij te wonen, maar het was genoeg, die niet te hebben aangegeven.

Wat bleef er nu nog over om niet als een misdadiger aangezien te worden? Dat de koning meende wat hij zeide, zien we in Etienne Arnaud, die tot levenslange galeistraf en te pronkstelling veroordeeld werd, omdat hij aan eenige jongelieden les in het psalmzingen gegeven had. Zijn psalmboek en een exemplaar van 't Nieuwe Testament werden aan zijne ijzeren ketenen vastgehecht (1744).

Toch was 't niet mogelijk deze even wreede als ongerijmde verordeningen over 't algemeen naar de letter ten uitvoer te doen brengen. 't Was immers een onmogelijkheid op den duur een drietal duizend menschen naar het bagno te verwijzen en duizenden livres te laten opbrengen. De Tournay, intendant van Bordeaux, richtte daarom een rondgaanden brief aan de geestelijken om tot zachtmoedigheid aan te sporen, maar het parlement van Grenoble dacht er anders over en veroordeelde 300 personen tot geeseling, vervallen verklaring van den adel, eeuwigdurende gevangenis, galeien en zelfs tot den dood. De procureur-generaal de Saget beschuldigde de hervormden bij het par-

lement van Toulouse, dat hunne bijeenkomsten niets anders ten doel hadden dan het maken van oproer en verdeeldheid in den Staat. Evenzoo was de verklaring van den bisschop van Valence. Zoo regende het hier en daar weer tal van valsche beschuldigingen. En dit bleef niet zonder gevolg. De dragonnades kwamen weer op de been. COURT schreef in 1753: „Ik zou een lijst kunnen leveren van meer dan zeshonderd gevangenen sedert 1744 in hechtenis genomen in de provinciën van Boven- en Neder-Languedoc, van de Boven- en Neder-Alpen, van Vivarès, Dauphiné, Provence, het graafschap Foix, Saintonge en Poitou en onder dezen vele edellieden, advocaten, geneesheeren, gegoede burgers, rijke kooplieden, die een langdurige en harde gevangenschap hebben doorgestaan en niet bevrijd werden dan ten koste van willekeurige en alles roovende boeten. Ik zou een andere lijst kunnen geven van meer dan achthonderd personen, die tot verschillende straffen veroordeeld zijn, onder welke meer dan tachtig edellieden waren."

Het hielp niet of het eene smeekschrift na het andere aan den koning, aan de ministers en aan de intendanten gezonden werden; smeekschriften, waarin met de nederigste bewoordingen het lijden en de getrouwheid der onderdanen werden geschetst. Er werd van die smeekschriften eenvoudig geen notitie genomen. Neen, het lijden en strijden der Hugenoten zou nog geen einde nemen; er moest nog eerst iets anders gebeuren. Maar hebben we medelijden met hun uitwendigen toestand, op hun innerlijk leven mochten hunne vijanden jaloersch zijn. Hoe ver toch stonden zij boven koning, parlementen, intendanten, priesters enz., die zich vergenoegden en insliepen bij de uiterlijke ceremoniën en vormen van een dooden godsdienst, waarbij alle leven gemist werd. En die vijanden — zij hadden mogen bedenken het woord der Schrift: „Die mijne kinderen aanraakt, raakt mijn oogappel aan." Dan hadden ze ook bedacht: eenmaal zal de dag der vergelding komen.

Op nieuw, zeiden we, kwamen de dragonders op de been. In Maart (1745) wierpen zij zich in een vergadering in de nabijheid van Mazamet, gaven vuur, doodden een menigte menschen, verwondden een veel grooter getal en voerden vele gevangenen mede. Op vele andere plaatsen ging het evenzoo, zoodat men genoodzaakt was, de vergaderingen wederom bij nacht te houden. De kerkers van Montélimart, Valence, Die, Crest en Grenoble werden met gevangenen opgevuld. Het hof velde onophoudelijk de vreeselijkste vonnissen. Op zes onderscheidene

gerechtsdagen werden honderd-vijf-en-zeventig beschuldigden tot levenslange galeiën en anderen tot mindere straffen veroordeeld. Die straffen waren onderscheiden. ALEXANDER PORTE b.v. werd gestraft met te pronkstelling en ballingschap, terwijl zijne boeken verbrand werden; JOZEF LAMBERT werd op de pijnbank gelegd; JOZEF MAIGRE verloor zijn ambt als notaris en werd tot geldboete verwezen; vele schuren en gebouwen van onderscheidene personen werden tot den grond toe afgebroken.

Ook de vrouwen bleven niet gespaard. Zij werden òf aan den beul overgeleverd om met roeden tot bloedens toe gegeeseld, òf om geschoren en in verbeterhuizen opgesloten te worden. De markiezin van MONTJOUX werd in een klooster opgesloten.

In Normandië nam de kinderroof weder op groote schaal toe. Die kinderroovers gingen evenals de bandieten in den nacht uit, aangevoerd door pastoors als de hoofdmannen der benden. Werden de deuren der huizen niet spoedig genoeg geopend, dan werden ze zonder veel omslag ingeslagen. Dan stormden de soldaten met de sabel in de vuist en met godslasteringen in den mond binnen, om alles omver te werpen en hun prooi te bemachtigen. Weeklachten en tranen van ouders werden met gespot beantwoord. Zij moesten het aanzien, dat hunne kinderen, vooral de jonge meisjes, naar de kloosters werden gesleept, voor wier onderhoud die bedroefde ouders nog bovendien mochten betalen, en wee hunner wanneer een dier kinderen ontsnapte.

't Ging er verschrikkelijk toe. Onophoudelijk vervolgden de parlementen van Grenoble, Bordeaux en Toulouse benevens de intendanten van Saintonge, Guyenne, Dauphiné, Quercy en Languedoc hen, die hunne kinderen in de woestijn hadden laten doopen of hunne huwelijken doen inzegenen.

Nieuwe uitwijkingen volgden op zulke gruwelen. Zeshonderd familiën uit Normandië maakten van de nabijheid der zee gebruik om elders een schuilplaats te zoeken.

In zulk een stand van zaken, was de uiterste behoedzaamheid en voorzichtigheid noodig. Vele predikanten hadden dan ook bijnamen, eigenlijk gezegd verdichte namen, aangenomen. COURT b. v. voerde de bijnamen van Delingebes, de Goutrespac, Darcougt; PAUL RABAUT noemde zich Paul, Pastourel, pasteibakkers- of bakkersknecht, Mej. JEANETTE, THEOPHILE, koopman in fijne paarlen, of bij wijze van omzetting der letters (anagramme) PAUL TUABAR. Zoo was het ook met andere predikanten.

VIALA — die den bijnaam van DUMONT had aangenomen — de man,

die twaalf jaren lang de ziel der gemeenten, het voorname werktuig van de godsdienstige wedergeboorte der kerken in Opper-Languedoc was geweest, dacht er ook een oogenblik over na, om een veiliger oord op te zoeken, toen hij zich van alle kanten met de doodstraf bedreigd zag. Hij schreef een herderlijken brief aan de gemeenten van dezen inhoud: „Zeer geliefde en geëerde broeders in Jezus Christus onzen Heer! De leeraar uwer gemeenten, Viala, heeft de eer u te verwittigen, dat, sedert het Gode ingevolge zijnen rechtmatigen toorn behaagd heeft, den vijand het hernieuwen van de vroegere vervolgingen der kerken toe te laten, hij meermalen in gevaar heeft verkeerd, om door de lagen van den vervolger verschalkt te worden, die van den tijd en van den voorspoedigen voortgang zijner bediening onderricht, tegen hem met een onverzoenlijken haat bezield is; dat hij van alle kanten verneemt, dat de kwalijkgezinden hem thans strikken zoeken te spannen; dat hij intusschen deze hinderpalen wel zou te boven komen en het overige zijner dagen aan den dienst van uwe gemeenten toewijden, indien zijn zwakke lichaamsgesteldheid zulks gedoogde; maar dat eene zoo wankelende gezondheid als de zijne hem geen twijfel overlaat, of hij zou weldra onder de moeielijkheden van den arbeid, van het reizen langs ongebaande wegen en van de onderscheidene toevallen, aan welke hij zou zijn blootgesteld, bezwijken, indien, hetgeen God verhoede! de vervolging mocht toenemen. Uit dien hoofde meent hij te mogen hopen, M. G. dat gij hem wel bij voorraad een getuigschrift zult willen toestaan, opdat hij, ingeval de vervolging heviger werd, met eere naar die plaatsen moge wijken, waar het de Voorzienigheid behagen zal hem te geleiden; terwijl hij intusschen belooft, zich niet anders dan bij de uiterste noodzakelijkheid te verwijderen en gretiglijk de eerste gelegenheid te zullen aangrijpen, die zich zal aanbieden, om in uw midden terug te keeren.

„Hij betuigt voor God, dat hij zich nooit dan met het uiterste leedwezen aan de oogen van een volk zal onttrekken, hetwelk hij als zijn eigen bemint, en dat hij den Heer op 't vurigst smeekt, dat het Hem behagen moge, hem van nu af in staat te stellen, om de heilige bediening in het midden zijner kudden te blijven waarnemen. Ja, M. G. ik kan in oprechtheid naar het voorbeeld van den profeet zeggen: „Jeruzalem, indien ik u vergete, zoo vergete mijne rechterhand zichzelve; mijne tong kleve aan mijn gehemelte, indien ik aan u niet gedenke, en indien ik u niet verheffe boven het hoogste mijner blijdschap." Vervolgde, onschuldige schare, schapen van den Oversten Herder! indien ik mij genoodzaakt zie, om aan het bevel van mijn

Zaligmaker te gehoorzamen: „Wanneer zij u in eene stad vervolgen, vliedt in de andere," dan moge ik evenwel in den geest altijd bij u zijn; dan mogen mijne bevende handen toch steeds ten hemel zijn opgeheven, om over u de goddelijke zegeningen af te smeeken; dan moge mijn door de breuke Jozefs getroffen gemoed de herinnering aan de gemeenten van deze provincie en in 't bijzonder aan al de leden, welke deze eerwaardige vergadering uitmaken, tot aan het graf met zich dragen."

De waardige VIALA is echter niet gegaan. Na nog veel voor de gemeenten gedaan te hebben, stierf deze werkzame en moedige apostel der woestijn in Januari 1755 in hoogen ouderdom.

HOOFDSTUK XLIV.

NIEUWE PREDIKANTEN-JACHT EN VOORTZETTING DER VERVOLGINGEN.

Op de leeraars, de mannen aan welke de Staat zooveel verplichting had, was het bovenal gemunt. Te Grenoble werd de predikant DUPERRON bij verstek ter dood veroordeeld en zijn beeltenis op 't schavot tentoongesteld. In 't volgende jaar (1745) werd mede het doodvonnis uitgesproken over zeven predikanten: VOULAND, DESCOURS, DUNOYER, ROLAND, DUBUISSON, A. RANG en PAUL FAURE. Het vonnis werd echter aan dat zevental niet voltrokken, omdat het zich wist te verbergen. Zoo gelukkig was LOUIS RANG, broeder van evengenoemden, niet. Hij werd gevat en in de gevangenis te Valence opgesloten, waar hij gestreng behandeld werd. Bij het gerechtelijk onderzoek verklaarde hij den rechter CHAIS, dat hij predikant was en deze bediening vervulde. Den 2 Maart 1745 werd hij ter dood veroordeeld. De president PIOLENS bood hem de vrijheid aan, indien hij tot de roomsche kerk wilde overgaan. Zijn antwoord was evenwel, dat hij uit heilige overtuiging protestant was en elke poging, welke men aanwendde, om hem tot andere gedachten te brengen, vruchteloos was. Zijn vonnis luidde: »De predikant LOUIS RANG zal met den strop worden gestraft, tot er de dood op volgt. Zijn hoofd zal op den grooten weg op een paal worden gezet voor de kleine herberg te Livron, waar hij gevangen werd genomen." Op een kar werd hij

naar Die vervoerd, omgeven door een talrijk escorte uit de marechaussee, terwijl honderd grenadiers zijne gevangenis bewaakten. Te Crest gekomen, verzocht hij dat zijn haar in orde gebracht en hij geschoren zou worden. Dit was geen ijdelheid zooals 't geval was met JOSEPHINE, eerste gemalin van NAPOLEON I, die in een prachtig négligé verlangde te sterven, maar opdat men, gelijk hij zeide „zijne zielsrust op zijn gelaat lezen en alzoo de bedaardheid zien kon, met welke hij deze onrechtvaardige straf zou ondergaan." Op weg naar de markt te Die hief hij uit Psalm 118 de volgende regels aan:

„Dit is de dag, de roem der dagen,
Dien Isrels God geheiligd heeft.
Laat ons verheugd, van zorg ontslagen,
Hem roemen, die ons blijdschap geeft."

Op de strafplaats gekomen, wilde hij tot het volk spreken, doch daartegen zorgden de tamboers. Twee jezuïeten maakten het hem zeer lastig, maar RANG hield steeds de oogen naar den hemel gericht met een uitdrukking van ootmoedige onderwerping op 't gelaat. Aan den voet der ladder knielde hij neder, om zich nogmaals in den gebede tot zijn hemelschen Vader te wenden.

Ware het niet door ooggetuigen beschreven, dan zou het bezwaarlijk te gelooven zijn, dat het volk zijn lijk op een onwaardige wijze behandelde zonder hierin door de autoriteiten verhinderd te worden. Evenwel werden door de edelmoedige en christelijke zorg van een achtenswaardige katholieke dame zijne overblijfselen ter aarde besteld.

Alzoo offerde de jeugdige martelaar LOUIS RANG — want hij was slechts zes-en-twintig jaren oud — zich voor het Evangelie en de vrijheid van geweten op. Zijn broeder, ofschoon ter dood veroordeeld en op wiens hoofd een aanzienlijke som gelds was gesteld, was onder de moeielijkste vervolgingen bijna een halve eeuw predikant van de kerken der woestijn. De protestanten van Dauphiné noemden hem hun peetvader, dewijl hij op de steile bergen en in de woeste bosschen al hunne kinderen had gedoopt.

Na den jeugdigen evangeliedienaar volgde een veteraan, een man van zeventig jaren. Het was JAQUES ROGER, die met ANTOINE COURT de kerken had hersteld. Vernomen hebbende, dat zijn jeugdige ambtgenoot RANG in de gevangenis zat, schreef hij hem een brief van bemoediging en versterking, gedurig herhalende: „Arm jong mensch, hoe gaarne wenschte ik in uwe plaats te zijn!" Nu, die wensch zou spoedig vervuld worden. In een bosch bij Crest werd hij verraden

en gevangen genomen. „Wie zijt gij?" vroeg hem de officier, die hem gevangen nam, en 't antwoord was: „Ik ben de man, dien gij sedert negen-en-dertig jaren zoekt, het wordt tijd, dat gij mij eindelijk vindt."

We zien in hem IGNATIUS van Antiochië, die naar den marteldood verlangde.

Naar Grenoble overgebracht, vermaande ROGER zijne medegevangenen om getrouw te blijven in hun geloof. Toen de beul hem kwam halen, nadat het vonnis des doods over hem was uitgesproken, riep hij uit: „Zoo is dan de blijde dag aangebroken, het gelukkig oogenblik gekomen, waarnaar ik zoo dikwijls heb verlangd. Verblijd u mijne ziel, want het is de gelukkige dag, waarop gij zult ingaan in de vreugde uws Heeren."

Aan twee jezuïeten, die hem naar de strafplaats moesten geleiden, verzocht hij hem niet door hunne toespraken, welke toch vruchteloos zouden zijn, te storen in zijne godsdienstige overdenkingen. Hij verliet den kerker onder het opzeggen van Psalm 51. Op weg naar de plaats der wreedheid kon ieder op zijn gelaat lezen: hier gaat een godvreezend Christusbelijder. De diepe ernst, de oprechte vroomheid van ROGER konden zelfs de jezuïeten niet ontkennen, en onderscheidene roomschen lieten blijken, dat zij getroffen waren zulk een man te zien sterven.

Nadat hij op de knieën gebeden had, ging hij de ladder op om de strop te ontvangen, welke een einde zou maken aan zijn aardsche leven. Vier-en-twintig uren bleef het lijk aan de galg hangen en werd toen in den Iser geworpen.

Derde slachtoffer: MATTHEUS MAJAL, bijgenaamd DESUBAS; ook 26 jaar oud. 't Was in den nacht van 12 Dec. 1745, dat DESUBAS ten huize van een zijner broeders in de nabijheid van St. Agrève gevangen werd genomen. Door een escorte zou hij naar Vernoux worden gevoerd, doch op weg daarheen werd hij door GOURDOL, een protestant, herkend. Diep getroffen zijn leeraar in handen van soldaten te zien, was terstond zijn besluit genomen hem te redden, maar hij had hulp noodig om dat te kunnen volbrengen. Spoedig had hij een zeventiental broeders bijeen, met welke hij op weg toog den vijand achterna, dien zij in een bosch niet ver van Vernoux achterhaalden. GOURDOL eischte de invrijheidstelling van DESUBAS, welke eisch door den bevelhebber van de escorte werd afgeslagen. Die weigering maakte GOURDOL zoo stout, dat hij den leeraar omvatte en hem met geweld wilde bevrijden. De officier liet toen vuur geven en vijf protestanten werden gedood. DESUBAS zelf ontving een bajonetsteek. De escorte kwam te

Vernoux in welks omstreken verscheidene godsdienstige vergaderingen werden gehouden. Een groote schare van mannen, vrouwen en kinderen waren alzoo te zamen. Eén gedachte bezielde allen: hun leeraar moest worden losgelaten. Een menigte, ofschoon ongewapend, trok Vernoux binnen. De bevelhebber, vreezende, dat men DESUBAS zou oplichten, gaf bevel om uit de huizen op de bende te schieten en dertig Hugenoten vielen dood neder en twee- tot driehonderd anderen werden gewond. Dat was een moord, welken de bergbewoners van Vivarais niet ongestraft wilden laten. In grooten getale trokken zij op en het zou voorzeker te Vernoux tot een bloedbad gekomen zijn, indien de predikanten dit niet hadden tegengegaan. Zij kwamen tusschen beiden en baden hen bij hun geloof, bij hunne betrekkingen, bij hun vaderland en bij het algemeene welzijn geen daden van geweld te plegen. Een der leeraars zeide: „Slechts op deze voorwaarde zal ik mijne bediening onder u blijven vervullen."

DESUBAS zelf schreef uit zijne gevangenis: »Ik bid u, dat gij terugtrekt. Het volk des konings is hier zeer talrijk. Er is reeds te veel bloed vergoten. Ik ben zeer gerust en geheel onderworpen aan den goddelijken wil." Toen legden de landlieden de wapenen neder.

Van Vernoux zou DESUBAS naar Montpellier gevoerd worden. 't Was bekend, vandaar dat de geheele weg met menschen als bezaaid was. Zwijgend, verpletterd, met tranen op de wangen zag men den geliefden DESUBAS naar de gevangenis te Montpellier voeren. Moeite kostte het dien mannen hunne armen slap te laten hangen, doch de predikanten, die zich onder de verzamelde menigte verscholen hadden, wisten allen in bedwang te houden met de woorden van het Evangelie.

DESUBAS komt te Montpellier. De geheele geestelijkheid dringt op hem aan om hem een enkel woord van afzwering af te persen. Vergeefsche moeite! Was DESUBAS niet bestand tegen de tranen zijner broeders en zusters in 't geloof, wel was hij bestand tegen de verleidingen van zijne belagers.

Volgens zijn ambt moest de intendant LENAIN hem vragen: „Hebben de protestanten een algemeene kas? Hebben zij wapens verzameld en staan zij in betrekking tot Engeland?" „Niets van dit alles; de leeraars prediken slechts geduld en onderwerping aan den koning," was het antwoord, 't welk DESUBAS op de vragen gaf. En LENAIN? Met een bewogen stem zeide hij: „Ik weet het mijnheer."

Het doodvonnis werd èn door rechters èn door den intendant LENAIN met droefheid uitgesproken. „Het is met leedwezen," zeide LENAIN, „dat wij u veroordeelen, maar het zijn de bevelen des konings,"

waarop Desubas dezelfde woorden gebruikte door te zeggen: „Ik weet het mijnheer."

Het schavot werd opgericht. Men leidde Desubas daarheen, blootshoofds en barrevoets, te midden van eene onafzienbare menigte van aanschouwers. De papieren en boeken, welke bij hem gevonden waren, werden onder zijne oogen verbrand. Met vasten tred beklom hij het schavot en zijne ziel ging naar zijn Heiland.

Zoo stierf de predikant Majal of Desubas in den nog jeugdigen leeftijd van zes-en twintig jaren, maar hoe jong ook, hij had de gemeenten wezenlijke diensten bewezen. Hij was dan ook bij zeer vele gemeenten van Vivarais bemind en 't kon dus niet anders of zijn verlies moest diepe droefheid geven. Zijn innige godsvrucht en oprecht geloof hadden hem de achting en het vertrouwen der gemeenten doen verwerven en hij was die achting en dat vertrouwen volkomen waardig. In de volkslegenden en godsdienstige gezangen, op hem gemaakt, werd de naam van Desubas nog lang genoemd.

Zagen we, dat rechters en intendant met bewogen hart het doodvonnis over Desubas uitspraken, het doet ons zien, dat bij sommige rechters ten minste nog eenig gevoel van menschelijkheid in de ziel woonde, maar het blijkt ook, dat er reeds een strijd bestond tusschen de onmenschelijke wetten van Lodewijk XIV en Lodewijk XV en de zeden, waar de overheden niet zonder weerzin tegen de wet onschuldigen als schuldigen behandelen moesten. Alle katholieken van eenige verstandige en zedelijke beschaving waren dan ook verpletterd door de terechtstelling van Desubas.

Nogmaals een smeekschrift aan Lodewijk XV: „Daar het ons niet mogelijk is zonder de uitoefening van onzen godsdienst te leven, zijn wij onzes ondanks gedwongen, U. M. te smeeken met den diepsten eerbied en ootmoed, dat het U. M. behagen moge ons te vergunnen het koninkrijk te verlaten met onze vrouwen, kinderen en bezittingen, om in vreemde landen een wijkplaats te zoeken, waar wij God vrijelijk de eer kunnen geven, welke wij billijk achten en waarvan al ons geluk of ongeluk voor de eeuwigheid afhangt." Maar wat was er te verwachten van een hof, dat wel schitterend was, doch de ruwheid der middeleeuwen had overgenomen? Voegen we hierbij den onverzoenlijken, hardnekkigen haat van het priesterdom, dan hebben we den sleutel van de onvermoeide vervolgingen. Laag, kruipend, vleiend, maar ook eischend en dreigend konden die geestelijken de regeering bestormen, wanneer slechts een enkele straal van verlichting over de

Hugenoten heenging. Zonder veel voorbeelden aan te halen, noemen we u slechts de CHABANNES, bisschop van Agen, die in 1751 een brief aan den controleur-generaal MACHAULT „tegen de verdraagzaamheid" in 't licht gaf, een brief recht geschikt om alle gemoederen tegen de Hugenoten op te zetten; een brief, waarin die „herder" alle lasterlijke beschuldigingen, welke de ergste verbittering hem kon ingeven, tegen de hervormden inbrengt. Is dit niet zoo, wanneer wij in dien brief lezen: „Zijn wij niet getuigen geweest van al de oproerige bewegingen, die zij gedurende de laatste oorlogen verwekt hebben? Hunne vergaderingen in verschillende provinciën, de valsche nieuwstijdingen, welke zij verspreidden, de blijdschap, welke op hun gelaat te lezen stond wegens onze rampspoeden en hunne droefheid over onze behaalde voordeelen.... Wij hadden gehoopt, dat Z. M., van hun slecht gedrag onderricht, met den vrede de krachtigste maatregelen zou nemen, teneinde de uitroeiing dezer secte, die zijn roem zoo vijandig is, te beproeven; zij vinden intusschen bescherming."

Maar, zoo vraagt men wellicht, wat was de oorzaak van het schrijven van dezen met gal geschreven brief? De bisschop had een papier in handen gekregen, waarop het volgende te lezen stond: „Het is de bedoeling van den controleur-generaal, dat men alle mogelijke bescherming verleene aan den koopman FRONTIN, een Hugenoot, en dat hij zoo wel behandeld worde, dat al de kooplieden van deze soort, die zulks te weten komen, worden opgewekt om in 't koninkrijk terug te keeren."

Dat papier had de gramschap opgewekt van CHABANNES. Wat? Men wilde den toegang in Frankrijk weder openen voor die hatelijke uitgewekenen en hen in vrede laten leven? Zij, die calvinisten, die vijanden der koningen, die oproerlingen van beginsel en republikeinen in hunne leerstellingen zouden terugkeeren? Nooit! We zullen geen getuigen zijn van de vrije uitoefening van het calvinisme! En — CHABANNES nam de pen op, om weldra van den controleur-generaal te vernemen, dat het geschrift leugenachtig was.

't Was aan COURT om den brief des bisschops te weerleggen in een geschrift: „Staatkundige, historische en godsdienstige verhandeling ter aanprijzing van de verdraagzaamheid in 't algemeen en jegens de kerken in 't bijzonder. (1752)."

Maar het was bisschop CHABANNES alleen niet, die zich liet hooren; ook anderen verhieven hunne stem of namen de pen op, en dat alles onder den naam van zachtmoedigheid, medelijden, broederlijke liefde!... Gruwelijke godslastering, zeggen wij. Ja, het had veel van zacht-

moedigheid, medelijden, broederlijke liefde, waar de Hugenoten tot in het heiligdom van hunne eigene woningen vervolgd werden, ten einde hen te dwingen hunne kinderen te laten doopen door een priester, onder bedreiging dat zij voor onecht zouden worden verklaard; om echtgenooten te dwingen hun huwelijk in de katholieke kerk te laten inzegenen, op straf van nietigverklaring; om soldaten af te zenden op de vergaderingen, cipiers en beulen op de leeraars. Dat alles heette zachtmoedigheid, medelijden, broederlijke liefde, maar 't was de liefde van een beul! Wat zou het antwoord dier heeren geweest zijn op de vraag: van wie hebt gij die broederlijke liefde geleerd? Van den Heere Jezus of van zijne apostelen?

Rippert de Monclar, procureur-generaal bij het parlement van Acis, dacht er anders over, toen Monclus, bisschop van Alais, een nieuw koninklijk bevelschrift tegen de protestanten eischte; toen hij de overheden beschuldigde, dat zij de gestrengheid der bevelschriften niet waren nagekomen enz., toen verdedigde Monclar den godsdienst, de rechtvaardigheid, de zedelijkheid, de menschheid tegen de beleedigingen van dit kerkhoofd. Hij noemt de denkwijze van dezen prelaat even ongodsdienstig als onmenschelijk, een denkwijze, welke de geheele omverwerping der maatschappij tengevolge moest hebben. „Indien de bisschoppen," zoo schrijft hij, „reden hebben zich te beklagen over de ontheiliging der sacramenten door de protestanten en over de ijdelheid der bewijzen, die zij sedert zeventig jaren eischen, waarom toch willen zij hen dwingen om denzelfden schijn van katholicisme vol te houden, door een voortdurende en strenge uitvoering der koninklijke bevelschriften tegen hen te verlangen? Waarom hen daardoor in de noodzakelijkheid gebracht, om diezelfde verschrikkelijke goddeloosheden te vernieuwen, waarover men zich beklaagt? Is het dan beter onzen heiligen godsdienst met voeten te treden, dan haar in 't geheel niet te belijden? Wie heeft ooit gehoord, dat men iemand tegen zijn neiging en tegen zijn geloof dwingen kan die geduchte mysteriën aan te nemen, die wij alleen door 't geloof, de liefde en 't verlangen kunnen naderen, en waarvan zelfs de katholieken moeten verwijderd gehouden worden, die slechts een weinig koud en onverschillig zijn? De godslasteringen van 't verleden hebben hemel en aarde doen sidderen en toch zoekt men om daarvan op nieuw het schouwspel te geven. Deze ketters zijn toch niet slechter dan de Joden, aan wie men niet alleen toestaat om buiten de kerk te huwen, maar ook om vrij hun godsdienst uit te oefenen. Ik vraag of men in dezelfde veroordeeling de honderdvijftigduizend vaders en moeders,

die geheime huwelijken hebben aangegaan, al de kinderen zoowel die reeds geboren zijn of nog zullen geboren worden, mag begrijpen. Welk kwaad hebben zij dan toch gedaan, dat men hen tot een smaad voor de geheele natie wil stellen? De vervolgingen door den bisschop van Alais gevraagd, zouden even weinig uitwerken als de vroegere. Indien men aan dezen prelaat een nauwkeurige lijst wilde geven van al de protestantsche leeraars, die men gedood heeft; van al de personen van verschillenden leeftijd en rang, welke naar de galeien zijn gezonden; van al de boeten, schattingen en andere belastingen, die men heeft geëischt; van al de kinderen, welke men aan hunne ouders heeft ontvoerd; van al de huwelijken die men nietig en voor openbare onwettige samenlevingen heeft verklaard; van al de bezittingen, welke men dientengevolge aan zijdelingsche erfgenamen heeft toegewezen; van al de personen, die men gekerkerd en in langdurige gevangenschap gehouden heeft; van al de vonnissen, welke men tegen een menigte anderen heeft geveld; van al de buitensporigheden en gruwelijke moorden door de soldaten des konings en tegen de bedoelingen van Z. M. begaan: helaas! deze lijst zou geheele boekdeelen vullen. Alle oorden van Frankrijk weergalmen van de klachten dezer ongelukkigen; zij ondervinden het medelijden van allen, die zich beroemen niet alleen christenen, maar menschen te zijn, en een bisschop is ongevoelig daarvoor en tracht zelfs al deze ellende te verdubbelen! Zou het hem niet beter passen, om, nadat hij ten hunnen behoeve heeft geplant en nat gemaakt, voor hen te smeeken in den tempel?"

Prachtige les van de Monclar aan het priesterdom, maar..... het was de huid van den moriaan gewasschen. Neen, het water moest tot aan de lippen, de nood nog hooger stijgen.

Tusschen zulk een verdrukking en een openbare omwenteling was slechts ééne schrede. Dit zagen de predikanten duidelijk, maar zij zagen ook, dat zij met al hun invloed op de gemeenten het dreigend gevaar niet konden afwenden. Wat dan te doen? Nogmaals een smeekschrift naar de regeering afzenden, haar het gevaar onder het oog brengen en alzoo te hopen op zachtere maatregelen, op betere tijden, en een „memorie van klachten" werd, ofschoon in nederige bewoordingen, toch ook met waardigheid aan het hof ingediend. De leeraars komen er rond voor uit, dat zij, welke moeite zij zich ook geven, om hunne kudde de beginsels van een godsdienst in te prenten, die leert getrouwheid en onderdanigheid aan den souverein, al hunne zorgen en vermaningen geene uitwerking zullen hebben, wegens de wreedheid, waaraan die kudde was blootgesteld.

We willen uit die „Memorie" een en ander woordelijk overnemen. „De treurige toestand van zoovele ongelukkigen, welke men reeds lang in duistere gevangenissen opgesloten, door verbintenissen en beloften, welke hun schaamte en wroeging veroorzaken, tot radeloosheid gebracht, en door onmatig groote boeten en buitensporige onkosten in den grond geholpen heeft; die in onbewoonde streken of op het land omzwerven en nergens rust of veiligheid vinden; die men van hunne goederen, van hun adel beroofd en als boosdoeners veroordeeld heeft; wier huizen afgebroken, wier vrouwen en kinderen weggevoerd zijn; of liever, van welke men, van dezen zijn vader, van genen zijne moeder, van een anderen zijn laatsten bloedverwant heeft vermoord en gedood, en die zich dagelijks door nog gestrengere behandelingen bedreigd zien; tot welke men gedurig zegt, dat er, wanneer eens de vrede gesloten is, geene veiligheid meer voor hen bestaan zal, en die men als offers beschouwt, aan een noodlottigen ondergang toegewijd; — zulk een toestand kan op lieden, die zoo goed als anderen menschen en bijgevolg niet ongevoelig zijn voor de rampen, welke hen overstelpen, niet anders dan den sterksten indruk maken. Daar het tegenwoordige hun niets voordeeligs en het toekomende niets dan droevige en bloedige tooneelen, welke hun ondergang zullen voltooien, aanbiedt, zoo moet de wanhoop wel zooveel ongelukkigen overmeesteren; die omdolen, voortvluchtig zijn, vervolgd of bedreigd worden, die hun leven door allerlei middelen, welke zich aanbieden, zoeken te verlengen, maar eenmaal in gevaar verkeerende het te verliezen, niets meer vreezen en alles wagen Al deze proeven van gestrengheid bij elkander gevoegd, maken den toestand der protestanten ongelukkiger en betreurenswaardiger, dan dien van eenig volk op aarde. Zou men toch een meer ongelukkigen Staat kunnen uitdenken, dan dien van een talrijk en getrouw volk, aan hetwelk op de zwaarste straffen verboden wordt, zoowel God volgens het licht van hun geweten binnen het koninkrijk te dienen als het te verlaten, om zich van dezen plicht in vreemde landen, waar hun godsdienst beleden wordt, te kwijten en voor hetwelk, wanneer men zich aan de edicten houdt, geen andere keuze overblijft, dan om òf tegen de inspraak van hun geweten den roomschen godsdienst te belijden, òf evenals ongeloovigen zonder uitwendigen eeredienst te leven, òf ieder oogenblik aan het verlies van vrijheid en van leven blootgesteld te zijn. Scheen het niet met de gestrengste rechtvaardigheid overeenkomstig, dat men — den hervormden godsdienst in Frankrijk willende vernietigen en de uitoefening daarvan geheel verbieden — aan hen, die dezen godsdienst

belijden of blijven omhelzen, toestond, om hun vaderland, met hetgeen zij van hunne goederen en eigendommen kunnen medenemen, te verlaten? In plaats van dat wordt bij het 10e art. van het herroepings-edict zelfs aan alle protestantsche onderdanen des konings, op straffe van de galeien en verbeurdverklaring hunner goederen, verboden het koninkrijk te verlaten, en men heeft al de galeien en al de gevangenissen van het rijk reeds opgevuld gezien met degenen, die, door hun geweten gedwongen, ondernomen hebben, de vrijheid, welke zij in hun vaderland niet konden vinden, eldérs te gaan zoeken."

En wat werkte de klacht uit? Vervolging en nogmaals vervolging. Dat getuigen bovenal de jaren 1749 tot 1755. De uitdagingen der geestelijkheid verwekten toen verdubbelde vervolgingen. In den aanvang toch van 1749 werden onderscheidene gevangenen van het graafschap Foix voor hun leven tot de galeien veroordeeld. In Opper-Languedoc werden de edelman Palleville en zijne echtgenoote naar afzonderlijke kerkers gevoerd, omdat zij voor een hervormden leeraar gehuwd waren. Niet beter ging het Bouzanquet, advocaat en notaris, die, om dezelfde reden, in het holst van den nacht met zijne vrouw van het bed gelicht en naar 't kasteel van Alais gebracht werd. Elders zien we, hoe een vergadering door twee detachementen dragonders werd overvallen, hoe geweerschoten op de vluchtelingen gelost werden, en hoe de soldaten allen, die zij konden grijpen, uitplunderden, den rok des leeraars als zegeteeken met zich voerende.

HOOFDSTUK XLV.

VOORTZETTING.

Het was waarlijk voor de hervormden in Languedoc geen aanwinst, toen Lenain als intendant werd opgevolgd door Guignard de Saint-Priest, een man, die wel niet wreed van aard was, maar zich toch streng hield aan de letter van de wet.

De maatregelen tot dusver genomen om de protestanten te onderdrukken, waren in het oog van de vijanden nog niet kras genoeg; krachtiger en geweldiger maatregelen werden bij de hand genomen, om de protestanten tot den katholieken godsdienst te dwingen. Daartoe bediende men zich van de dragonders, die te Cailar in garnizoen lagen. Die soldaten namen hun intrek bij de inwoners en bedreven duizend buitensporigheden om hen te kwellen. Algemeen moesten de kinderen „herdoopt," de huwelijken der geheele hervormde bevolking „op nieuw ingezegend" worden, zoo was het bevel. Ook St. Priest ontving die order, en hij liet het niet onder zich. Hij riep de voornaamsten te Nimes en elders op (1751) en vergde van hen, dat zij binnen veertien dagen hunne kinderen naar de kerken hunner gemeente zouden brengen, daar zij anders volgens de gestrengheid der bevelen zouden worden gestraft.

De pastoor en de katholieke overheden waren belast om de lijst der wederspannigen op te maken. Aan schrikkelijke bedreigingen tegen de wederspannigen ontbrak het niet, en die bedreigingen gaven zulk een schrik, dat velen hunne huizen, velden, werkplaatsen enz.

verlieten, om in bosschen en holen een wijkplaats te zoeken. Dat verbitterde St. Priest en hij zond een bevel, hetwelk door een ruiter van de maréchaussée of van de troepen werd overgebracht, van dezen inhoud: „De persoon van N., ruiter van de maréchaussée, zal bij N. N. ingekwartierd blijven, tot zoolang deze zijne kinderen naar de kerk te N. N. zal hebben doen brengen, om den doop te laten bedienen door den pastoor dier gemeente, en hij zal zich dagelijks vier livres laten uitbetalen, tot er volkomen gehoorzaamd wordt, terwijl anders de inkwartiering zal vermeerderd worden."

Een der bevelhebbers, Pontual geheeten, was een waardig handlanger van den intendant. In de straten van Cayla liet hij uitroepen: „dat niemand zich vleie; al de Hugenoten moeten gehoorzamen of sterven, al moest hij zelf ook omkomen!" Pontual was een man, die, als Bileam, het loon der ongerechtigheid liefhad, want naarmate het aantal geroofde kinderen steeg, naar die mate steeg zijn loon.

We huiveren, wanneer we het verhaal der tooneelen lezen, welke door deze vervolging ontstonden. Geheele en volslagen weerlooze dorpen zien we prijs gegeven aan al de buitensporigheden en ruwheid der soldaten, aangehitst door Pontual. De aanzienlijkste protestanten sloegen op de vlucht of werden gevangen genomen, terwijl een groote meerderheid zich aan 't geweld scheen te onderwerpen. Droevig is 't te zien, die hoopen kinderen, welke uit de armen der moeders gerukt, naar de kerk worden gesleept om herdoopt te worden.

Court schrijft over deze zaak: „Er waren kinderen van 10, 12 en 14 jaren, die zich volstrekt niet naar de kerk wilden laten brengen en die men met een krachtige hand daarheen moest sleepen; anderen wierpen zich als leeuwen op hen die hen vatten wilden en verscheurden hun met de handen de kleederen en de huid. Sommigen, die geen betere middelen vonden om zich te wreken, bespotten de plechtigheid waartoe men hen bracht. Als zij reeds met den witten doek bedekt waren en het water werd gebracht om daarmede hun hoofd te besprengen, riepen zij eensklaps met verheffing van stem: „wil men ons gaan scheren?" De pastoor en het garnizoen van Lussan plaagden de kinderen van het dorp zoodanig, terwijl zij naar de kerk gesleept en daar achter slot gezet werden, dat sommigen aan den pastoor zeiden, dat zij hem ziende, den duivel meenden te zien, terwijl anderen, nog wanhopender, hem in 't aangezicht spuwden.

In zijn blinden ijver liet Pontual onder trompetgeschal afkondigen, dat al de protestanten, die in de woestijn getrouwd waren, van dien dag af de mis moesten bijwonen. Niemand hunner gehoorzaamde en

allen begaven zich op de vlucht, maar Pontual wist raad. Een officier liep de huizen af en bedreigde de ouders der jonggehuwden, hen in de kerkers te zullen laten versmachten, indien zij hunne kinderen niet lieten terugkomen. Inmiddels ging men over tot het inbeslagnemen der goederen van de voortvluchtigen. Om dit te voorkomen, kwamen sommigen weer te voorschijn, doch anderen, meer volstandig, volhardden in hun vlucht. Op de goederen werd beslag gelegd; een deel der meubelen werd in 't openbaar verkocht; de huizen werden gesloten, en de grootouders werden met de kleine kinderen van hunne voortvluchtige zoons of dochters op straat gezet."

Voorwaar een treurig tafereel 't welk Court ons hier te aanschouwen geeft!

Pontual zette zijne onderneming voort door geheel Vaunage, langs het strand en in de vlakten, tot niet geringe vreugde te Versailles. De ijveraar kreeg dan ook bevel zijn werk in het gebergte voort te zetten. Hij ging, doch vond hier het einde van zijn kinderrooverijen. Er had heimelijk een samenkomst van camisards te Ledignan plaats, waarin besloten werd, dat er bij de eerste daad van geweld tegen hunne kinderen, bloed zou vloeien. Zij werden in dat besluit aangemoedigd door den leeraar Coste. Tot dit besluit droeg ook niet weinig bij de onteerende terechtstelling van den jeugdigen predikant Benezet, onlangs geschied (27 Maart 1752).

Daar komt de bende kinderroovers aan met de pastoors, die nog vuriger dan de soldaten zijn, voorop. 't Is nu niet alleen om kinderen maar ook om den predikant Coste te doen. Vol wraakzuchtigen ijver trekken zij het gebergte in, maar worden weldra onthaald op de geweerkogels der Cevenne-bewoners. Drie pastoors worden gewond, waarvan twee doodelijk, en wie weet wat verder zou gebeurd zijn, indien Rabaut er niet in geslaagd was, de gemoederen tot bedaren te brengen, en indien de vijand zich niet teruggetrokken had. Die geweerschoten toch hadden een onverwachte uitwerking. De soldaten ontruimden het gebergte; de intendant deinsde terug en het hof te Versailles was verslagen en verlegen, want daar was men den oorlog der Camisards niet vergeten. Maar nog iets. De ondervinding had geleerd, dat de waakzaamheid der maréchaussées in 1685 niet voldoende was geweest om de emigratie tegen te gaan. In Languedoc, Dauphiné en Saintonge, waar het edict van herroeping duizenden had doen uitwijken, zouden de laatste overblijfselen van nijverheid geheel verloren gaan, indien weder een emigratie op zulk een breede schaal plaats had en reeds was er uitwijking. Daarvoor

deinsde het hof van Versailles terug en de ondernomen herdoop werd opgegeven, nu en voor altijd.

Eenige weken waren sedert den opstand verstreken, toen de markies DE PAULMY, minister van oorlog, de forten in Languedoc bezocht. DE PAULMY was een voorzichtig en braaf man, die zijnen ondergeschikten verbood de protestanten te kwellen en die met goedheid de klachten der onderdrukte partij aanhoorde [1]).

't Scheen wel, dat de Hugenoten zich aan de blijde hoop konden overgeven weldra een einde te zien aan al hunne rampen. Zij hielden zich overtuigd, dat hunne smeekschriften, zoo vaak afgewezen, eindelijk tot den voet van den troon zouden komen, nu hun leeraar RABAUT aan 's konings afgezant DE VAULMY persoonlijk een smeekschrift in handen gegeven had. In onderscheidene streken, zelfs in de nabijheid der steden, durfde men op klaarlichten dag godsdienstige vergaderingen houden zonder hierin bemoeilijkt te worden. De secte-haat tusschen protestanten en katholieken verminderde, en handelsbetrekkingen brachten hen nader tot elkander. Helaas! 't was een stilte, welke een storm voorafging; een kalmte, die bedriegelijk was en slechts één jaar duurde (1753).

De maarschalk DE RICHELIEU had als gouverneur van Languedoc gedurende langen tijd eenige welwillendheid jegens de Hugenoten betoond, doch eensklaps hield die welwillendheid op. Toen liet hij zich zien als een ketter-jager. 't Was in Februari 1754 dat hij in de voornaamste steden en dorpen der kerspelen van Montpellier, Nîmes, Uzès en Alais een ban of voorschrift aan de militaire bevelhebbers liet uitreiken, waarin bevel gegeven werd streng te letten op de vergaderingen der protestanten; die vergaderingen met geweld te verstoren, maar vooral de predikanten gevangen te nemen en indien zij wilden vluchten op hen los te branden. Duizend kronen loofde hij uit aan elk, die een predikant in handen kreeg. Tevens hield het bevel in, dat allen, die met dien predikant in hetzelfde huis waren, gevangen moesten worden genomen.

Nieuwe schrik alzoo voor de Hugenoten, nog te meer toen de gevangenissen weder gevuld, de toren van Aigues-Mortes weer nieuwe bewoonsters kreeg, want het grootste gedeelte der protestanten onderwierp zich aan DE RICHELIEU niet. Dit maakte hem wel eenigszins verlegen, want hij had gemeend, dat met één slag of stoot de bijeen-

---

1) Zijne ontmoeting met Paul Rabaut hebben we reeds vroeger gezien.

komsten zouden ophouden, doch hierin zag hij zich bedrogen. In zijne verlegenheid schreef hij naar Versailles en kreeg vandaar het antwoord: „De koning is van oordeel, dat men de lust en de gewoonte om zich te vereenigen, geheel moet doen vergaan." 't Was gemakkelijk dit op papier te zetten, maar de „lust" der protestanten was sterker dan de „wil" des konings. De protestanten verdubbelden hunne waakzaamheid bij het houden hunner godsdienstoefeningen, en meermalen werden zij gewaarschuwd door weldenkende roomschen, wanneer er soldaten in aantocht waren, en toch niettegenstaande die dubbele voorzichtigheid werd de predikant ETIENNE TEISSIER, bijgenaamd LAFAGE, gevangen genomen.

LAFAGE had in de nabijheid van Castres op de landhoeve van NOVIS, een protestant, een nachtverblijf gevonden. 't Was een godvruchtig gezin bestaande uit man, vrouw en drie kinderen, waar LAFAGE zich bevond. Een spion, belust op de door RICHELIEU toegezegde belooning, had spoedig de schuilplaats ontdekt en even spoedig LAFAGE aangebracht. Bij het aanbreken van den dag bezette een afdeeling soldaten al de toegangen der landhoeve. De predikant trachtte zich op het dak te redden, maar weldra werd hij bemerkt, en een schot op hem gelost, verbrijzelde hem den arm en bracht hem een wonde aan de kin toe. 't Was nu gemakkelijk zich van hem meester te maken, hem onder een sterk geleide naar Monoblet te voeren en met hem ook het geheele gezin van NOVIS. Onder weg zongen zij Psalm 142, terwijl LAFAGE van tijd tot tijd troostrijke toespraken hield tot de protestanten, die op den weg toestroomden. Te Anduze aangekomen, werd LAFAGE in de kazerne opgesloten, waar hij door onderscheidene personen, onder welke ook een roomschgezinde, bezocht werd, die zich niet weerhouden kon, zijn weerzin te kennen te geven over zulke wreede wetten. Men legde een verband op zijne wonde en bracht hem vervolgens over naar de gevangenis van Alais onder bedekking van een compagnie grenadiers. Niet alle soldaten waren even ruw en ongevoelig. Zijne geleiders betoonden medelijden met den gevangen predikant, en verre van hem te beschimpen, bewezen zij hem allerlei oplettendheden. Ook de protestanten, die hem op den weg volgden, werden niet bemoeilijkt, wanneer zij met hem spraken of hem weenende de hand kusten en om zijne voorbede verzochten.

In de gevangenis van Alais werd hij van het gezin NOVIS gescheiden. Hij vermaande hen tot standvastigheid en vertrouwen op God en, eer hij hen verliet, wilde hij voor het laatst met hen bidden, van welk godvruchtig afscheid de militairen getuigen waren.

In de gevangenis wilde de abt RICARD een gesprek over de geschilpunten met hem aanknoopen, maar de doodelijke wond, welke LAFAGE ontvangen had, benam hem daartoe de kracht. Verscheidene geloovigen, zelfs zijn vader en een zijner broeders werden bij hem toegelaten; hij bad hen, dat zij voor hem God zouden smeeken, opdat hij zich met heilige onderwerping, in den weg der Voorzienigheid, mocht voegen, en verzekerde hen daarenboven, dat hij bereid was om alles te lijden voor de zaak van 't Evangelie.

Te Montpellier gekomen, werd hij bij vonnis, door de St. Priest uitgesproken, tot de galg veroordeeld, welk vonnis nog dienzelfden dag aan hem voltrokken werd (17 Aug. 1754). Noch de toebereidselen tot, noch de uitvoering van de executie zelve, konden aan LAFAGE zijn helderheid van geest noch de standvastigheid zijner ziel ontnemen. De soldaten, die het schavot omgaven, konden, bij 't aanschouwen van dit slachtoffer hunne tranen niet bedwingen.

Zoo ging LAFAGE op den leeftijd van 31 jaren in den dood. Nog één predikanten-slachtoffer zou volgen, toen die medoogenlooze rechtspleging een einde nam.

En nu JAQUES NOVIS. Hij werd veroordeeld tot eeuwigdurende galeistraf; twee-derden van zijne goederen werden verbeurd en zijn huis, omdat het een predikant gehuisvest had, tot den grond toe geslecht. En zijne vrouw en kinderen? Zij mochten hun brood gaan bedelen.

't Is twee jaren later, 8 Aug. 1756. Op dien dag zullen drie jongelingen in Neder-Languedoc tot de bediening van 't Evangelie gewijd worden. De plechtigheid heeft een menigte leeraars en niet minder dan tien tot twaalfduizend geloovigen bijeen gebracht. Midden in het psalmgezang ziet die schare een bende krijgsvolk, niet meer dan vijftien à achttien man sterk, gewapenderhand naderen. Gemakkelijk is het voor die duizenden dat handje vol soldaten onschadelijk te maken, maar 't zal niet geschieden, want, als altijd, de leeraars prediken onderwerping en geduld. Vluchten naar alle richtingen heen, dat mogen ze doen, en ze geven er gevolg aan. De soldaten zijn hiermede niet tevreden, maar schieten op de vluchtelingen. Sommigen vallen dood, anderen gewond neder. De bende is meester van het terrein en met welgevallen zien de moordenaars de roode bloedstreep van hun slachtoffers.

In schuren of afgelegen gebouwen vereenigden zich de protestanten van Saintonge tot het houden hunner vergaderingen. De intendant kreeg er de lucht van en onmiddellijk gaf hij bevel al de vergader-

plaatsen, niet één uitgezonderd, te verwoesten. Tevens veroordeelde hij een armen man tot altijddurende galeistraf, omdat die zijn huis voor de vergadering beschikbaar gesteld had en eene vrouw tot levenslange gevangenisstraf, wijl ze verdacht werd, den leeraar GIBERT een schuilplaats te hebben verleend. GIBERT was gelukkig ontvlucht, doch werd bij verstek tot den dood veroordeeld. Zijn misdaad was natuurlijk, dat hij vergaderingen gehouden, daarbij gepredikt, het Avondmaal en den doop bediend benevens huwelijken ingezegend had. Daarom werd hij tot de galg veroordeeld, maar alvorens die straf te ondergaan, moest hij eerst naar de hoofddeur van de St. Bartholomeuskerk gevoerd worden, om daar blootshoofds, op zijn knieën, met een luide en verstaanbare stem zeggen en verklaren, dat hij stout en onbezonnen genoemde onderscheidene werkzaamheden van predikant, in strijd met Z. M. verordeningen, had verricht. Vervolgens. Zijn neef moest bij de terechtstelling zijns ooms tegenwoordig zijn en voorts naar de galeien gebracht worden; twee protestanten, die den predikant bij nacht hadden vergezeld en de ruiters, welke hem vatten wilden, met hunne pistolen hadden bedreigd, werden insgelijks tot het bagno veroordeeld, terwijl een derde protestant gebannen werd. Gelukkig waren al deze beschuldigden op de vlucht, zoodat de vijanden hun lust niet anders dan op levenlooze asch konden koelen, maar kon de intendant hunne personen niet machtig worden, hij liet niet na hunne goederen in beslag te nemen.

De predikant GIBERT overleefde nog langen tijd het over hem gevelde vonnis.

Het parlement van Toulouse verzon om aan alle gehuwden der woestijn te bevelen, dat zij onmiddellijk moesten scheiden, onder bedreiging van boete en lijfstraf. 't Was een poging van het parlement om met één slag duizenden familiën te ontbinden, of ze te dwingen om de priesterlijke inzegening met een gehuichelde toetreding tot het katholicisme te koopen. En wat werkte het besluit van 't parlement uit? Dat het verwarde huisgezinnen, maar geen katholieken maakte, want de hervormden onderwierpen zich niet.

In Bearn ging het al niet beter. We herinneren ons, dat LODEWIJK XIII met zijn dragonders op geweldige manier daar het katholicisme weêr had ingevoerd. Nu stelde de gouverneur zijne troepen ter beschikking van de geestelijkheid, waardoor de protestanten van Orthez, Salie en Bellocq de vlucht naar 't gebergte namen. Tegen meer dan honderd personen werd een bevel van gevangenneming uitgevaardigd. Vrees dreef er sommigen toe hun huwelijk te laten inzegenen, doch sommige

pastoors hadden de wreedaardige plagerij de echtgenooten een of twee jaren te laten wachten. Een van hen ging zelfs zoover, dat hij een uitstel van twaalf jaren oplegde.

Zien we hoe 't in dien tijd te Bordeaux toeging. Het parlement aldaar liet het edict van 1724 herdrukken, zond dit aan al de pastoors van het gebied om ze in 't openbaar voor te lezen en een bevel, waarbij allen gelast werden terstond te scheiden, welke door de predikanten of zelfs door andere kerkelijke personen dan hunne pastoors, in 't huwelijk verbonden waren, met verbod om elkander te bezoeken op straf van openbare tuchtiging. Hun samenwoning werd bestempeld met den onteerenden naam van bijzitschap, hunne kinderen werden onwettig verklaard en als zoodanig onbevoegd tot alle erfopvolging; eindelijk werd aan alle vaders, moeders en voogden opgelegd, om hunne kinderen tot hun veertiende jaar naar de katholieke scholen en catechisatiën te zenden, en tot hun twintigste jaar naar de onderwijzingen op Zon- en feestdagen.

Kunnen we dit besluit anders dan dwingelandij noemen? Maar de maat werd volgemeten toen men het bevel aan het beursgebouw te Bordeaux, waar de voornaamste protestanten vereenigd waren, liet aanplakken. Welk een verwarring toch ontstond daardoor in de handelszaken en het crediet dreigde te wankelen. Kon het anders dan dat het domme gemeen de protestanten als voorwerpen van haat en verachting beschouwde? Wel werd een verzoekschrift ingediend, maar het parlement beantwoordde dit met wreede onrechtvaardigheden. Zoo veroordeelde de opperrechter van Nerac vijf protestanten tot de galeien, onder welke een grijsaard van 80 jaren, en nog een grooter aantal werd in verschillende gevangenissen gezet.

Maar er kwam vrees bij het parlement. 't Kwam omdat de rijke kooplieden van Bordeaux van uitwijken begonnen te spreken. Toen dacht het parlement aan de schade, welke de schatkist zou lijden, en wat de dweepzucht der priesters en het despotisme van het hof geweigerd hadden, werd nu verkregen: men durfde het besluit niet in al zijn gestrengheid uit te voeren.

Was verdraagzaamheid in 't oog der priesters een goddelooze en zedelooze stelregel, velen dachten er anders over. Ter eere van sommige militaire en burgerlijke overheden moeten we zeggen, dat zij zich schaamden èn voor de rechtbank van hun eigen geweten èn voor die der algemeene opinie, om menschen, welke zij voor eerlijke en goede burgers hielden, zoo te vervolgen. Wat zegt Rulhières? De

soldaten zelven verzachtten de onmenschelijkheid der bevelen, welke zij moesten uitvoeren. Sommige officieren vertraagden den marsch hunner troepen, om aan de vergaderde geloovigen tijd tot vluchten te geven. Zij zochten onbekende wegen, waardoor zij trachtten hunne soldaten in de war te brengen."

Niettegenstaande de vervolgingen ginds en elders werden twee synoden in Neder-Languedoc samengeroepen (1760). Zij waren niet openlijk aangekondigd, doch werden ook niet in 't geheim gehouden. Ook de taal der leeraars werd stouter naarmate er bij velen verdraagzaamheid gezien werd. In 1761 richtten Paul Rabaut en zijn ambtgenoot Paul Vincent een herderlijken brief aan de hervormden te Nimes, om hen te vermanen zich te onthouden zelfs van „de minste daad van toetreding tot de roomsche kerk." Zij wilden, dat men noch de mis bijwonen, noch het huwelijk door een priester zou laten inzegenen, noch den katholieken doop toelaten, zelfs dan wanneer de pastoors toegevend waren in hunne eischen, en dat men geheel en onverdeeld zou blijven bij 't hervormd geloof.

De godsdienstige vergaderingen werden meer geregeld gehouden. Zij kwamen nader bij de steden en dorpen, want „de nabijheid" bracht, volgens de gebruikelijke uitdrukking, eene aanzienlijke vermeerdering van aanwezigen te weeg. In sommige plaatsen werden deze vergaderingen bijna onder het oog der overheden gehouden. De protestanten van Nimes hielden hunne godsdienstoefeningen onder het bereik van 't kanon der citadel, en die van Montauban in de voorsteden.

Dat de vervolging evenwel niet ophield, zien we in 't volgende hoofdstuk.

HOOFDSTUK XLVI.

NOGMAALS EEN SLACHTOFFER.

Een treurige geschiedenis wacht ons. Het is de geschiedenis van François Rochette, een jong predikant van 26 jaren, die, na volbrachte studiën te Lausanne in Januari 1760, in Opper-Languedoc tot den heiligen dienst gewijd was. Het eerst diende hij de gemeenten van Agenais, werd door de provinciale synode, waarbij hij als secretaris fungeerde, tot leeraar aangesteld bij de gemeenten in het Mont-Albanésche en vervolgens ook beroepen bij de gemeenten van Quercy. Weldra hadden zijne godsvrucht, zijne kundigheden en zijn beleid hem de achting en liefde verworven van zijne gemeente-leden. Zwaar was het werk, dat op de schouders van Rochette rustte. Niet minder toch dan vijf en twintig gemeenten had hij te bedienen. Prediken, het bezoeken der kranken, het onderwijzen van jonge lieden, het inzegenen der huwelijken, het doopen van kinderen en wat voorts zijn ambt medebracht, dat alles was te veel voor den alleen staanden predikant Rochette. Zijn gezondheid was dan ook geschokt, waarom hij besloot van Montauban te vertrekken, ten einde de baden van St. Antonin te gaan gebruiken. Vergezeld van zijn gids Viala van Meduse, voorzanger te Montauban, vertrok hij in de helft van September 1761 en was in de nabijheid van Caussade gekomen, waar hem verzocht werd om ergens op het land niet ver van de stad een kind te doopen. Onbekend met de streek, daarbij middernacht, zond hij Viala heen om een tweeden gids te

halen, die hem den weg naar de woning kon aanwijzen. MICHEL BALÈS werd gevonden en deze was bereid tot gids te dienen. Beiden waren onvoorzichtig genoeg den gewonen weg te verlaten en zich te verschuilen, meenende ontdekt te zijn. Inderdaad was dit het geval; zij waren opgemerkt door een patrouille van vijf man, welke de omstreken doorkruiste, naardien een bende landloopers de wegen onveilig maakte. De patrouille meende nu niet anders of die twee behoorden tot de bende. Op de vraag waar zij heengingen, was het antwoord: naar Montauban en dat zij op den grooten weg een ruiter verwachtten. Een leugen was uitgesproken, want de tocht ging niet naar Montauban maar naar St. Antonin, en de leugen deed kwaad. De patrouille nam beide mannen in bewaring en werkelijk ontmoetten zij een ruiter, die niemand anders was dan ROCHETTE. Ook de vraag werd aan hem gericht: waarheen? en 't antwoord was: naar St. Antonin. Die tegenstrijdigheid in beide opgaven vermeerderde den argwaan, en de drie gevangenen werden naar de overheid van Caussade gebracht. Terstond werden ze ondervraagd en bij eede verplicht niet anders dan de waarheid te zeggen. ROCHETTE beging een groote onvoorzichtigheid door te zeggen, dat hij een hervormd predikant was: hij had dit kunnen verzwijgen, want er was hem slechts gevraagd, waar hij heenging, maar hij achtte zich verplicht er voor uit te komen.

Spoedig was het bekend, dat een hervormd predikant zich in handen van de overheid bevond, bekend zoowel bij hervormden als bij roomschen. De eersten maakten er terstond hun werk van om de loslating van den predikant te bewerken er op wijzende, dat zijn gevangenneming alleen het gevolg was van een ongelukkig misverstand en dat hij een achtenswaardig en onschuldig man was. Die tusschenkomst was niet zonder invloed. Twee der magistraatspersonen deden den gevangene naar een plaats brengen, waar het hem bij duisternis gemakkelijk zou zijn geweest te ontsnappen. Toch zou dit niet zoo zijn, want de vijand sliep ook niet. Nauwelijks had ROCHETTE een uur in zijn nieuwe gevangenis doorgebracht, of er ontstond een ontzettend rumoer. Zoo men wil hadden de pastoor en een der overheidspersonen het gerucht doen verspreiden, dat de protestanten hun leeraar gewapenderhand zouden bevrijden. Ofschoon dit onwaarheid was, het was voldoende om de gansche roomsche bevolking in beweging te brengen. Al de katholieken, zoo uit als buiten de stad vlogen te wapen, voorzien van witte kokarden en kruisen om op de Hugenoten aan te vallen. Het had het aanzien of er een tweede Bartholomëus-nacht in aantocht was, want ook de alarmklokken in alle steden en dorpen, in den

omtrek op vijf en zes uren afstands, lieten hun gehuil hooren. Een groot aantal protestanten werd in de straten aangevallen en mishandeld, anderen naar de gevangenis gesleept, onder welke zekere DONADIEU. Niet minder dan 3000 soldaten rukten Caussade binnen om de stad te versterken; laat ons liever zeggen om wraak te oefenen. 't Gelukte der overheid wel de volkswoede te beteugelen en het bloedvergieten te voorkomen, maar toch ging het gepeupel voort de Hugenoten afzonderlijk te mishandelen, ja, gebruikte zelfs den nacht tot het maken van patronen en het gieten van kogels, hierin bijgestaan door dweepzieke priesters.

We mogen hier ook niet vergeten de drie gebroeders GRENIER, beroemde edellieden uit het graafschap Foix. GRENIER DE COMMEL, GRENIER DE SARRADOU en GRENIER DE LOURMADE bevonden zich te Montauban, toen zij vernamen, dat hun leeraar en vriend ROCHETTE een gevangen man te Caussade was; dat elk oogenblik andere protestanten werden gevangen genomen en de fanatieke bevolking gereed stond alle Hugenoten uit te roeien. Oogenblikkelijk was het besluit genomen naar Caussade te gaan. Zij waren gewapend met drie snaphanen en een sabel, waarschijnlijk voor persoonlijke veiligheid in dezen tijd van gevaar. In de nabijheid der stad gekomen, werden ze door een detachement soldaten in de verte opgemerkt, die groote slagershonden op hen afzonden, welke hun zware beten toebrachten, zoodat zij gescheurd en gekwetst werden en daardoor verdediging onmogelijk was. Zonder zich te hebben kunnen verdedigen, werden ze naar de gevangenis gesleept.

Maar waar bleef de aanval der protestanten, waarvan de geestelijkheid zoo hoog opgevijzeld en de hartstochten in beweging gebracht had met haar ravengekras? Die ingebeelde aanval liet op zich wachten. De overheid van Caussade zag duidelijk dat zij misleid was en dat het bij het volk niet anders was geweest dan een soort nachtmerrie. Toch mocht de overheid het genoegen hebben, om voor een droombeeld van zieke hersenen de onkosten te betalen, welke het verblijf van 3000 soldaten na zich sleepten.

Een menigte gevangenen werd nu in vrijheid gesteld, uitgenomen elf personen, en dat onder die elf de predikant, zijne beide gidsen en de drie gebroeders GRENIER begrepen waren, ligt voor de hand. Onder een sterke bewaking werden de elf gevangenen naar Cahors vervoerd, maar men zag al zeer spoedig, dat de genomen voorzorg geheel onnoodig was. Eenige dagen later vervoerde men de drie GRENIER's, DONNADIEU en zekeren VIGUIÉ naar Montauban.

Droefheid onder de vrienden, droefheid ook in de gemeenten. Men liet het echter bij geen zuchten en klagen. Het bidden maar ook het werken werd niet vergeten. Geen middel werd onbeproefd gelaten den geliefden ROCHETTE en zijne medegevangenen te redden uit de tijgerklauwen der vijanden. De gemeenten deden alle moeite om het dweepzieke parlement van Toulouse tot zachtheid te stemmen en zij wachtten vol hoop op een gunstige beschikking, maar ijdel was hare hoop.

RABAUT zat ook niet stil. Hij sloeg een weg in waarvan hij zich een goeden uitslag voorstelde. 't Was hem niet onbekend, dat de oudste dochter van LODEWIJK XV, MARIE ADELAÏDE, te midden van een hof, dat met volle recht den naam van bordeel kon dragen, zich onderscheidde door deugd en weldadigheid [1]). Op deze prinses vestigde hij zijne hoop, en daarom wendde hij zich tot haar met een smeekschrift, waarin hij zeide: „Een van de grootste voorrechten aan eene doorluchtige geboorte en aan den hoogen rang, welken gij bekleedt, verbonden, is: jegens ongelukkigen goedgunstig te zijn en het teeder en medelijdend hart van den besten der koningen ten hunnen voordeele te stemmen [2]). Men weet het, mevrouw, dat gij er behagen in schept, zulk een edel gebruik van uw invloed te maken en dat onderscheidene ongelukkigen de uitwerkselen van uwe vermogende tusschenkomst hebben ondervonden; dit is het wat mij aanmoedigt U. K. H. te schrijven; indien ik haar de gelegenheid verschaf, om een edele daad te verrichten, zal de voldoening, welke zij deswege zal gevoelen, mijne stoutheid verschoonen. Hetgeen ik u voorstel, mevrouw, de gunst, die ik u verzoek, strekt niet om een boosdoener aan de straf te ontrukken, maar om een braven man te redden, een protestantsch predikant met name ROCHETTE, die onlangs bij Montauban gevangen is genomen en weldra ter dood zal veroordeeld worden, indien uwe K. H. geen genade voor hem verwerft." In dat verzoekschrift liet RABAUT ook uitkomen, welke verdiensten de predikanten hadden jegens den koning en het rijk; hoe goede zeden, eendracht en ondergeschiktheid altijd door hen waren aangeprezen; hoe zij door hunne goede onderrichtingen een vroegeren geest van dweepzuchtige oproerigheid onderdrukt hadden; hoe zij door de waarneming hunner bediening

---

1) Koning Lodewijk had de laagheid zijne vier dochters de bijnamen te geven van: slet, vod, zwijntje en slons. De laatste ging in een klooster. In den tijd der revolutie waren er onder haar, die zich met de vlucht redden.

2) Dit was naar 't ons voorkomt wel wat veel gezegd. Lodewijk was zoo „teeder" en zoo „best" niet.

een groot aantal hervormden, die anders buiten 's lands gelegenheid tot de viering van den eeredienst gezocht zouden hebben, in het rijk deed terugblijven en door het verrichten der trouwplechtigheid velen van den ongehuwden staat hadden bewaard, die zich nooit een huwelijksinzegening, strijdig met hun geweten, zouden hebben laten welgevallen. Hij eindigt zijn geschrift met de woorden: „De predikanten zijn bij het hof alleen bekend door de schilderij, welke hunne vijanden van hen ophangen, en vijanden zijn geen getrouwe schilders."

't Is niet zeker of deze brief ooit in handen der prinses is gekomen; indien dit wel het geval geweest is, dan zullen hare zielzorgers ook wel gezorgd hebben, dat het smeekschrift van Rabaut van onwaarde verklaard werd.

Bij dit geschrift liet Rabaut het niet blijven; hij wendde zich ook tot andere invloedrijke personen, maar met hetzelfde gevolg.

Intusschen zat Rochette met vijf zijner geloofsbroeders te Cahors gevangen, terwijl de gebroeders Grenier met nog twee hunner lotgenooten te Montauban waren opgesloten. Rochette had een neef, den predikant Germain. Deze schreef: „Zij liggen niet langer op stroo, aan ketenen geboeid, noch worden alleen met water en brood gevoed; tegenwoordig geeft men hun vrij goed voedsel: mijn neef is niet eenzaam opgesloten; hij heeft Viala, zijn gids, bij zich. De priesters van Cahors hebben mijn neef slechts eenmaal bezocht, omdat zij daarbij hunne rekening niet vonden. God zij geprezen! Geve de Hemel, dat hij altijd de vurige pijlen van den duivel met kracht moge afweren! Vele aanzienlijken van Cahors bezochten hem, en konden hunne lofspraak aan zijne zachtmoedigheid en standvastigheid niet weigeren. Geve God door zijne genade, dat hij altijd voor iedereen tot stichting verstrekke!"

In 't begin van 't volgende jaar (1762) werden al de gevangenen naar Toulouse overgebracht. Daar zou het parlement hunne zaak behandelen. Aan valsche getuigen ontbrak het niet. Het waren lieden uit den dollen volkshoop van den beruchten nacht.

Rochette kwam voor zijne rechters. Zonder aarzelen noemde hij zijn naam, zijn leeftijd, zijn ambt, zijn geboorteplaats (Vialas, bisdom Uzès), en zijn verblijf (de woestijn). Ook verzweeg hij niet, dat hij, gevangen genomen wordende, van den kant te Montauban kwam, om zich naar St Antonin te begeven en aldaar de baden te gebruiken.

De papieren, welke Rochette bij zich had, werden hem ontnomen. Die papieren behelsden zijn getuigschrift van Lausanne, onderteekend door den predikant Court en door den hoogleeraar de Bottens (1759);

voorts zijne toelating als predikant in Frankrijk, onderscheidene staten van bijdragen voor predikanten, en doop- en trouwregisters.

Geen vermoeden hebbende, dat hem op weg eenig ongeval bejegenen zou, had Rochette deze papieren bij zich gestoken, en toch was 't een onvoorzichtige daad. Immers boden die stukken aan het parlement de gelegenheid aan zich van personen, tot hiertoe onbekend, meester te maken?

De beurt was aan de Lourmade, de jongste der broeders Grenier. Op de vragen, hem gedaan, antwoordde hij zoo voor zich als voor zijne broeders, dat zij geen oproer hadden verwekt en evenmin het voornemen hadden gehad dit te doen; dat zij geen oploop veroorzaakt, noch eenige hulp op den publieken weg hadden verwacht, en vooral dat zij geen vuur hadden gegeven op hen, die hen met steenworpen hadden vervolgd. De eenige daad van geweld, waaraan zij zich schuldig kenden, was, dat zij in 't voorbijgaan een man, die met een ijzeren stang op hen aanviel, met het geweer een slag hadden gegeven.

Eenige personen — zoogenaamde getuigen — beweerden, dat zij wel van hunne wapenen gebruik gemaakt of gedreigd hadden dit te zullen doen, maar op de vraag wie van hen was aangevallen, bleven ze het antwoord schuldig.

Viala en Balès. Zij verklaarden, dat zij eenvoudig den predikant den weg naar St. Antonin hadden gewezen, en Donnadieu en de overige beschuldigden bewezen, dat zij, ver van een oproer te hebben verwekt, in de straten van Caussade waren aangevallen en geslagen.

Zoo hadden dan de gevangenen zich voor de rechtbank verantwoord, maar hiermede niet tevreden, leverden zij een memorie bij het hof in, waarin zij aanwezen, „dat de predikant alleen volgens de wetten was vogelvrij verklaard; dat hij alleen de genade van het hof behoefde in te roepen, en dat men hem willende veroordeelen tot den dood, die straf, verre van hem te onteeren, voor hem tot een zegepraal zou verstrekken, maar dat de wet op hem niet toepasselijk scheen te zijn, dewijl hij de werkzaamheden, aan zijn ambt verbonden, alleen in een gesloten vertrek en niet in openbare vergaderingen had verricht en enkel als bij toeval en als een bloot particulier gevangen was genomen. Voorts, dat de gebroeders Grenier zich geen kwade bedoelingen of misdrijf hadden te verwijten; dat, terwijl zij door eene katholieke partij werden vervolgd en zelfs met steenen geworpen, zelfverdediging zeer natuurlijk zou geweest zijn, en zij intusschen zich geenerlei daad van geweld hadden veroorloofd, met uitzondering van een enkelen geweerslag; dat de verklaringen tegen hen ingebracht

elkander weerspraken dat zij, ofschoon gewapend, hunnen vijanden niet eens een schram hadden veroorzaakt; dat, wat andere beschuldigingen betreft, sommige hunner eenvoudig den weg hadden gewezen en dat de overige beschuldigden zich aan de rechtvaardigheid en billijkheid van het hof toevertrouwden."

Langdurige beraadslagingen der rechters volgden op deze verdediging. Hoe werden de protestanten in hunne hoop teleurgesteld, toen een veroordeelend vonnis tegen den predikant en zijne medebeschuldigden werd uitgesproken. Het parlement verklaarde François Rochette schuldig aan het uitoefenen van het leeraarsambt bij de zoogenaamde hervormde gemeente, aan het prediken, het bedienen der sacramenten en het inzegenen van huwelijken en alzoo een overtreder der koninklijke wetten. De gebroeders Grenier werden schuldig verklaard aan het verwekken van oproer en met de wapenen in de hand Rochette uit zijne gevangenis te hebben willen verlossen.

Op deze beschuldigingen volgde de veroordeeling om aan den scherprechter te worden overgeleverd, die de navolgende instructie ontving: „Na Rochette tot op het hemd toe te hebben ontkleed, zult gij hem blootshoofds, barrevoets, met den strik om den hals, van voren en van achteren het opschrift dragende „bedienaar van den zoogenaamden hervormden godsdienst" met de drie broeders Grenièr op een kar tot voor de hoofddeur van de St. Stevens-kerk in deze stad voeren. Daar gekomen, zult ge genoemden Rochette doen afstijgen, hem op de knieën doen liggen, hem een waskaars ter zwaarte van twee pond in de hand geven, en zal hij openlijke schuldbekentenis moeten afleggen en aan God, den koning en de justitie vergiffenis vragen voor zijne overtredingen en misdrijven. Hierna zal hij den wagen weder beklimmen en de vier veroordeelden naar het plein du Salin gebracht worden, waar Rochette aan een daar opgerichte galg gehangen en geworgd zal worden tot de dood er op volgt. Op een daar ter plaatse opgericht schavot zal de beul de broeders Grenier onthoofden."

De goederen der veroordeelden werden verbeurdverklaard na aftrek van een derde gedeelte ten behoeve hunner echtgenooten en kinderen; Rochette werd bovendien nog verwezen tot een geldboete.

En nu de overige gevangenen. Viguier werd voor den tijd van tien, Viala voor den tijd van zes jaren naar de galeien verwezen, na eerst op de schouders gebrandmerkt te zijn. Donnadieu werd voor vijf jaren uit het drostambt van Toulouse en Montauban verbannen, op straffe des doods indien hij zich binnen dien tijd liet zien. De overige beschuldigden werden vrijgesproken.

Het parlement was nu toch eenmaal aan het moorden en daarom zou het nog een stapje verder gaan. Het gaf dit bevelschrift: „De predikanten SICARD, GARDES, GABRIAC en FIGUIÈRE, waar zij zich ook in het rijk mochten bevinden, te vatten, hen onder goede bedekking naar de gevangenis van een parlement te brengen, ten einde daarvoor terecht te staan, terwijl men, zoo men hunne personen niet machtig kan worden, hen zal oproepen, om binnen zekeren tijd te verschijnen, op hunne goederen beslag leggen en die door een commissaris der rechtbank doen opschrijven."

Het vonnis der vier veroordeelden was alzoo geveld; nu moesten zij er mede bekend gemaakt worden. De taak werd opgedragen aan BELOT, den secretaris van 't parket. In den vroegen morgen van den volgenden dag trad hij de gevangenis binnen en hield zijne voorlezing. Was er verslagenheid bij 't vernemen van hun lot? Verre van daar. Als door één geest bezield, riepen zij uit: „Welaan, we moeten sterven; laat ons God bidden, dat Hij het offer moge aannemen, hetwelk wij Hem aanbieden." Daarop omhelsden zij elkander, ook de broeders, die naar het bagno zouden gaan; benevens hen, die ontslagen stonden te worden. Het was ook hier: „Ziet, hoe lief zij elkander hebben." 't Was een roerend tooneel; zelfs BELOT was tot tranen toe bewogen.

De secretaris ging heen. Een nieuw bezoek volgde. Vier pastoors, door den procureur-generaal afgezonden, zullen hun christelijke liefde (!) toonen, door hun genade aan te bieden, wanneer zij tot het katholicisme terugkeeren.

ROCHETTE. „Ik dank u voor uw ijver, maar laat mij in vrede sterven."

Een der pastoors. „Gij stelt uzelven bloot aan de eeuwige verdoemenis.

ROCHETTE. Welhaast zullen wij voor een rechtvaardiger Rechter dan gij zijt, gesteld worden."

Nog lieten de heeren geestelijken niet los, maar spraken van ketterij en van de macht der kerk om de zonden te vergeven, waarop ROCHETTE antwoordde, dat de protestantsche godsdienst op het woord van God gegrond was, en dat de zonden alleen door het geloof in den dood des Verlossers vergeven werden.

De pastoors vertrokken. Eenige uren van rust vielen den gevangenen ten deel, welke zij besteedden om zich door 't gebed te sterken. Hun gemoedsrust, hun bidden, hun stille onderwerping en hunne standvastigheid deden cipiers en oppassers de tranen in de oogen

komen. Een soldaat was bovenal zeer bewogen. Rochette zeide tot hem: „Mijn vriend, gij, die gereed zijt uw leven voor den koning te geven, beklaagt gij mij, omdat ik mijn leven voor den hoogsten Koning over heb?"

In den namiddag kwamen de geestelijken terug, maar werden verzocht weer heen te gaan. „'t Is tot uw behoud, dat wij hier zijn," sprak een der pastoors, waarop Grenier de Lourmade antwoordde: „Indien gij te Genève waart, waar men niemand om den godsdienst ter dood brengt, en ge kreegt daar op uw sterfbed een bezoek van vier predikanten, die zich alle moeite gaven u tot hun godsdienst over te halen, ja u tot uw laatste oogenblikken met hunne vervolgingen lastig vielen, wat zoudt ge dan zeggen? Nu, wat ge niet wilt, dat men u zou doen, doet dat ook niet aan anderen."

De geestelijken lieten echter niet los en hielden den veroordeelden gedurig hun crucifix voor totzoolang Grenier de Commel op ernstigen en waardigen toon zeide: „Spreekt tot ons van Hem, die gestorven is om onze zonden en opgewekt tot onze rechtvaardigmaking, dan zijn wij bereid u te hooren; maar mengt er uwe bijgeloovigheden niet onder."

Om twee uur in den namiddag werden de veroordeelden op een kar geplaatst en onder bedekking van een sterke wacht ging de stoet — dien we een lijkstoet kunnen noemen — onder geleide der vier pastoors naar St. Stevens-kerk. Daar gekomen, wilde men Rochette dwingen, om, volgens het voorschrift van het parlement, op de knieën met een kaars in de hand schuldbelijdenis te doen, en om vergeving te vragen van God, den koning en het gerecht voor zijne misdaden. Rochette ging op de knieën, maar niet om af te zweren of een belijdenis afteleggen, waartegen zijn gansche hart opkwam. Wat hij sprak? „Ik vraag vergeving aan God voor al mijne misdaden en ik geloof vast, dat ik daarvan gereinigd ben door het bloed van Jezus Christus, die ons tot duren prijs heeft gekocht. Ik behoef geen vergeving te vragen aan den koning; ik heb hem altijd geëerd als den gezalfden des Heeren en bemind als den vader des vaderlands; ik ben altijd een goed en getrouw onderdaan geweest en meen dat mijne rechters daarvan wel overtuigd zijn. Ik heb mijne gemeente altijd opgewekt tot geduld, gehoorzaamheid en onderwerping, en de hoofdinhoud mijner leerredenen, welke men in handen heeft, is vervat in deze woorden: „Vreest God, eert den koning." Indien ik de wetten overtreden heb, die de godsdienstige vergaderingen betreffen, het was omdat God mij dit beval. Men moet Gode meer gehoorzaam zijn dan

den menschen. Wat het gerecht betreft, ik heb het niet beleedigd, en ik bid God, dat hij mijne rechters vergeve." Dwang werd uitgeoefend, opdat ROCHETTE andere woorden zou spreken. Te vergeefs. De jeugdige predikant liet geen andere taal hooren. Toen ging het naar de strafplaats. Daar waren al de toegangen, balkons, vensters en daken met menschen bezet. COURT DE GEBELIN, zoon van ANTOINE COURT, hoogleeraar te Lausanne, was ooggetuige van den moord. Hij zegt er van: „Toulouse, de stad welke dronken was van bloed, scheen eene protetantsche stad te zijn. Iedereen vroeg wat het geloof was van dezen ketter, en als men onze martelaars hoorde spreken van Jezus Christus en van zijn dood, waren allen verwonderd en bedroefd. Daarenboven werd men zeer getroffen door de mengeling van zachtheid en standvastigheid, door de drie broeders ten toon gespreid. Niet minder werd de onuitsprekelijke bedaardheid van den leeraar bewonderd. Zijne altijd natuurlijke kleur, zijn gelaat vol geest en bevalligheid, zijne woorden vol vertrouwen en vastheid, zijne jeugd zelfs, alles boezemde belangstelling voor hem in en bovenal de overtuiging door iedereen gedeeld, dat hij stierf, omdat hij zijn leven niet door een leugen had willen redden." Geen geschreeuw, geen beschimpingen onder het volk, maar snikken en tranen.

Met bedaarden tred beklom ROCHETTE de noodlottige ladder. Hij zong het lied der protestansche martelaren: „Dit is de dag....." en spoedig, zeer spoedig had ROCHETTE den laatsten adem uitgeblazen.

't Was te veel voor GRENIER DE LOURMADE zoo iets te zien! Hij bedekte zijn gelaat met beide handen, want zijn vriend en leeraar op deze wijze te zien sterven, dat kon hij niet.

Niet met de galg, maar met het zwaard zouden de broeders gerecht worden, omdat zij edellieden waren. Twee hadden het hoofd op het moordblok gelegd en de scherpe bijl had die hoofden van het lichaam gescheiden, toen de beul tot den jongsten sprak: „Gij hebt uwe broeders zien sterven, verander nog om niet te sterven als zij," en 't antwoord was: „Doe uw plicht," en vier woestijnmartelaren waren ingegaan in het huis des Vaders, waar vele woningen zijn.

Nogmaals COURT DE GEBELIN: „Al de aanwezigen keerden in diepe stilte en verslagen naar hunne woningen terug en konden het nauwelijks gelooven, dat er zooveel moed en zooveel wreedheid werd gevonden; en ik, die dit schrijf, ik kan mij niet onthouden te weenen van smart en van vreugde bij de gedachte aan hun gelukkig lot, en omdat onze kerk nog voorbeelden van vroomheid en standvastigheid kan leveren, die met de schoonste gedenkteekenen der eerste kerk kunnen vergeleken worden."

Welk een smart in de gemeenten, maar ook welk een teleurstelling! Hoopvol had men in de toekomst gezien, want het scheen dat betere tijden op handen waren, maar de moorden te Toulouse hadden eensklaps alle hoop vernietigd. En gaf het gebeurde geen schrik onder de ambtgenooten van de martelaren, die dagelijks door dezelfde gevaren omringd waren? Uit hun brieven blijkt, hoeveel sterker hun geloof was dan de straffen door een dweepziek parlement bevolen. De predikant FOSSE van Bearn schreef aan RABAUT: „Zie eens, hoe, tegen onze verwachting, onze gemeenten waardige martelaren hebben geleverd. Het strekt haar en ons tot roem. Maar hoe hard is het voor 't vleesch, wanneer men op zulk een wijze broeders en vrienden, die men innig liefhad, verliezen moet. Zij zijn intusschen zalig. Zij smaken het loon hunner overwinning; zij zijn een vloek geworden voor Jezus, gelijk Jezus een vloek is geworden voor ons allen, en zij genieten in den schoot van den beminnelijken Immanuël de vruchten der overwinning, welke zijn genade hen heeft doen behalen; zoo vergeet ik dan hunne vernedering en hun lijden, om mij alleen in hunne verhooging en in hunne heerlijkheid te verblijden. Men vleide ons voorzeker ten onrechte met gunstige berichten te hunnen opzichte, ofschoon wij er eigenlijk geene meer voldoende konden ontvangen, indien wij van de aarde onze blikken ten hemel wisten te verheffen. Deze gebeurtenis brengt ontsteltenis teweeg bij velen, die veiligheid verlangen tegen de woede van het vaticaan en tegen de scherpe beten van de oude slang, die onder het paleis van den voorgewenden opvolger van den heiligen Petrus schuilt. Ik heb eene voorzichtige vlucht nooit afgekeurd en zal dit te minder doen in dezen rampspoedigen tijd, in welken het ondankbare vaderland zijne goede zoowel als zijne slechte kinderen slaat en dreigt. Indien gij eenige goede tijding weet, wil ons die mededeelen; anders zal ik zoo velen ik zie, die daartoe genegen zijn, naar gelukkiger oorden trachten te geleiden. Dit is mijn voornemen. Wij hebben het zeer rustig, maar ik reken daar weinig op."

De predikant ENCONTRE uit Neder-Languedoc schreef ook uit naam der gemeenten aldaar na de terechtstelling: „Na dit voorval kunnen wij ons vrij begoochelende voorstellingen maken. Neen, Babylon is niet te genezen, noch te verzadigen. Zoolang de koning zijn macht aan het beest geeft, hebben we te wachten, dat het tegen de heiligen krijg zal voeren. Mocht de stem van zooveel onschuldig bloed, 't welk om wraak roept, eindelijk gehoord worden!"

ROZAN van Dauphiné: „We hadden ons hier reeds met de schoonste verwachtingen gevleid: we hadden gemeend dat het ministerie even-

als de parlementen geheel van denkwijze ten onzen opzichte veranderd was, en dat de verdraagzaamheid bij alle redelijke en eenigszins christelijk denkenden, de overhand bekomen had; maar nu zijn we, helaas, beter omtrent die zoo aangename dwaling onderricht; dit moet ons dringen om gedurig op onze hoede te zijn, en ons door ernstige overpeinzingen voor te bereiden, om bij dergelijke beproevingen, wanneer het der goddelijke Voorzienigheid behagen zal ons uit deze wereld te roepen, te kunnen zegevieren." Een weinig later schreef hij: „Men ziet uit het gedrag van Rochette in zijne laatste oogenblikken, dat er ondanks het bederf onzer eeuw en den verslapten ijver nog menschen zijn van eene degelijke godsvrucht, zooals de eerste eeuw der kerk ze niet beter hebben opgeleverd. Het stichtelijk uiteinde van dezen doorluchtigen belijder is meer geschikt om de geloovigen te versterken dan alle leerredenen, welke hij gedurende een lange bediening had kunnen houden."

Delabroue, predikant te Parijs, schreef aan Rabaut: „Het vonnis tegen den waardigen Rochette uitgesproken, heeft mij wezenlijk tranen doen storten; ik zie in dat vonnis zoovele getrouwe dienaars des Heeren begrepen, dat ik in groote ongerustheid verkeer, van meer ongunstige tijden te zullen vernemen. God moge hen behoeden en hun schild wezen! Waartoe ook altijd akten en papieren bij zich te dragen, die tot een ontdekking kunnen leiden? Waarom is dit noodig? Men stelt niet alleen zichzelven bloot, maar men brengt ook anderen ontijdig in gevaar. Doe anderen toch inzien, hoe gevaarlijk deze onvoorzichtigheid is."

Bij klachten liet men het echter niet. De milddadige hand werd uitgestoken naar de arme ouders van Rochette. Ja, arm waren zij en bovendien met een talrijk gezin bezwaard, waarvan het grootste gedeelte den kost voor zich nog niet winnen kon. Om hun zoon te laten studeeren, hadden de ouders zich in schulden gestoken tot de tijd daar zou zijn, wanneer die zoon kon vergoeden, wat aan hem ten koste was gelegd. Maar die tijd kwam niet. Te kort was de zoon predikant geweest om aan zijne verplichtingen te kunnen voldoen. Toen rekenden de gemeenten zich verplicht te doen, wat hun leeraar Rochette niet had kunnen volbrengen. Ruime bijdragen deden de armoede ophouden. 't Was een balsem in een diepe wonde.

't Was op 19 Februari 1762 dat François Rochette met zijne medebroeders den marteldood ontving. Achttien dagen later zou er een nieuwe moord plaats hebben.

HOOFDSTUK XLVII.

JEAN CALAS.

JEAN CALAS was geen onbekende in de stad Toulouse, waar hij gedurende veertig jaren het bedrijf van manufacturier had uitgeoefend. Een veertigtal jaren is dan ook lang genoeg om iemand van een goede of kwade zijde te leeren kennen en de 68-jarige CALAS was algemeen in de stad bekend als een achtenswaardig man. Zijn huisgezin bestond uit niet minder dan zes kinderen: vier zonen en twee dochters, waarvan de oudste zoon den naam droeg van MARC ANTOINE. Hij zou zich op de rechtsgeleerde studie hebben toegelegd, indien hij eenmaal als advocaat had kunnen optreden, maar aangezien hij niet katholiek was, was die weg voor hem gesloten. Zonder beroep en zonder uitzicht doch vol eerzucht werd MARC ANTOINE een somber, zwaarmoedig jongeling, waartoe het lezen der geschriften van heidensche wijsgeeren niet weinig bijbracht.

Het was een nootlottige dag voor een anderen jongeling, LAVAYSSE geheeten, zoon van een beroemd advocaat, toen hij de woning van CALAS binnentrad. De twintig-jarige jongeling was op reis van Bordeaux naar Caraman, waar zich destijds zijn vader bevond, ofschoon diens standplaats Toulouse was. In die stad aangekomen, wilde de jeugdige LAVAYSSE niet verder reizen, alvorens hij een bezoek had gebracht aan de familie CALAS, bij welke hij altijd zoo gul en gastvrij ontvangen was. Ook nu was hij als vriend des huizes hartelijk

welkom en werd ten avonddisch genoodigd. Na afloop daarvan staat de oudste zoon MARC ANTOINE op en verwijdert zich, terwijl de overige familie gezellig bijeen blijft.

Een paar uren waren verloopen, toen ook LAVAYSSE opstond, gevolgd door JEAN PIERRE, tweeden zoon van CALAS. Beneden gekomen, doet zich een verschrikkelijk schouwspel aan hen voor. Een ontzield lichaam hing midden voor de winkeldeur. 't Was het lijk van MARC ANTOINE, die zich het leven benomen had. Hartverscheurend waren de jammerkreten der ouders, der broeders en der zusters, en welke pogingen ook werden aangewend om MARC ANTOINE in 't leven terug te roepen, 't was alles vruchteloos; 't was te laat.

Het jammergeschrei bleef niet binnen de wanden der woning. Het gekerm en de beweging in huis werden buiten vernomen en weldra stond een groote hoop volks voor de deur. De nachtwacht bezette de deuren en twee overheidspersonen traden binnen.

„De oude CALAS heeft zijn zoon vermoord, omdat die den volgenden dag tot de katholieken zou overgaan," zoo klinkt een stem uit den volkshoop. 't Gemeen vangt die woorden op en toen ging 't van mond tot mond: „Calas is de moordenaar van zijn kind!" Ook de eene overheidspersoon, DAVID DE BAUDRIGUE, heeft die beschuldiging gretig opgevangen en fanatiek als hij is, zal hij er gebruik van maken. Ofschoon zijn ambtgenoot, LISLE DE BRIVE, er tegen in verzet kwam, DAVID behield de overhand en de geheele familie CALAS werd naar de gevangenis gebracht. Ook hun gast LAVAYSSE en ook de oude dienstmaagd, ofschoon streng roomsch en die nog haar uiterste best gedaan had om den derden zoon, LOUIS, tot den katholieken godsdienst over te halen, werden ter gevangenis verwezen.

't Was een treurige avond, de avond van 13 October 1761.

Zullen we nog zeggen, dat het immer tegen het protestantisme woedende priesterdom ook van deze omstandigheid partij trok? Die volksgeruchten, door opgewondenheid en haat verspreid, hoe onzeker ze ook waren, gaven een welkome gelegenheid aan de hand om het domme gemeen nog meer op te winden. Het domme gemeen alleen? Neen, ook de rechters; ook zij lieten zich medesleepen.

Om de dweepzieke menigte nog meer op te winden moest het lichaam van den jongeling, die een zelfmoordenaar was, in processie rondgedragen worden, zoo was de wil van den procureur des konings LAGANE. Vijftig priesters gaan met waskaarsen en banieren, het lijk van 't stadhuis, waarheen 't gebracht was, afhalen, begeleid door een ontelbare menigte. Bij voorraad zal het lijk in gewijde aarde op

het kerkhof van de St. Stevens-kerk begraven worden. Pastoor ROGER was er wel tegen opgekomen, naardien het niet zeker was, dat de jonge CALAS in 't roomsche geloof gestorven was, maar de pastoor moest voor het openbaar ministerie wijken. Voor de ziel van den overledene werden missen gedaan in de kapellen der franciskaner penitenten, werwaarts alle kloosters afgevaardigden hadden gezonden. Een prachtige katafalk behangen met een wit laken als teeken van onschuld, is in 't midden der kapel geplaatst; daaronder is een van een heelmeester geleend menschen-geraamte opgehangen. Dat dor gebeente heeft in de eene hand een rol waarop geschreven staat: „Afzwering der ketterij," in de andere hand een palmtak, symbool van het martelaarschap.

Zulk een vertooning moest het doodvonnis van een braven huisvader beslissen. Maar er werd nog meer gedaan, om den Hugenoot CALAS te treffen. De overheid en de geestelijkheid beschuldigden CALVIJN en zijne leerlingen, dat de kindermoord in zake de afzwering gewettigd was, ja, dat zelfs in een vergadering daags te voren tot den dood van MARC ANTOINE was besloten.

Deze dwaze en hatelijke beschuldigingen vonden zooveel geloof bij de dweepzieke menigte, dat de advocaat van CALAS een plechtige vergadering uit Genève moest ontbieden, geteekend door de leeraars en hoogleeraars, waarbij getuigd werd, dat geen synode of eenige vergadering van hervormden ooit had goed gekeurd, dat een vader het recht zou hebben zijn kind te dooden om een verandering van godsdienst tegen te gaan.

't Was voorwaar geen wonder, dat PAUL RABAUT verontwaardigd was en in zijne verontwaardiging naar de pen greep om een geschrift uit te geven onder den titel: „De laster beschaamd,'' waarin hij tot motto de woorden van den Zaligmaker nam: „Indien zij den Heer des huizes Beëlzebul hebben geheeten, hoeveel te meer zijne huisgenooten." Op duchtige gronden bewees hij, dat zijne broeders de gewoonte niet hadden, om hunne kinderen te vermoorden, wanneer zij tot den heerschenden godsdienst overgingen.

Maar laat ons vernemen, wat hij zelf schrijft. „Hetgeen ons met de levendigste droefheid heeft vervuld, is, dat wij bij het lezen van het monitoir [1]) gezien hebben, dat de moord van den overledene in een godsdienstige vergadering overlegd is en zijne betrekkingen met de uitvoering daarvan belast waren. Zoo worden dan onze godsdienstige vergaderingen door een rechtbank, onder goedkeuring van den geeste-

1) Kerkelijk geschrift, op last van overheid en geestelijken onder het volk verspreid contra Calas.

lijken rechter van het bisdom en onder de oogen van een souverein hof, beschuldigd een soort van geheime samenspanningen uit te maken, waarin men moordaanslagen, aan verwanten te plegen, in overweging neemt.

Dat dergelijke ijselijkheden zich onder de domme menigte omtrent een weinig bekend genootschap verbreidden, daarover zou men zich niet kunnen verbazen; maar dat men in eene zoo verlichte eeuw als de onze, dergelijke gruwelen aan eene kerk te laste legt, welker geloof dat van de helft van Europa is; dat de overheid zulke vermoedens bevordert door een „monitoir," 't welk strekt om ons gehaat te maken; dat de hooge machten zulk een aanranding van burgers, die gelijke rechten met de overige hebben, niet te keer gaan, dat is bijna hetzelfde, als ons aan de woede van een lichtgeloovig gepeupel over te geven. Men tast ons — we ontveinzen het niet — van de gevoeligste zijde aan, wanneer men ons zulke gruwelen toeschrijft. Men moge onze goederen vrij verbeurdverklaren, men zende ons naar de galeien, men brenge onze leeraren aan de galg, men overlade ons met schande en straf, maar men ontzie ten minste de beginselen eener zedeleer, die haren oorsprong alleen aan Jezus Christus te danken heeft. Men straffe ons als gevaarlijke tegensprekers of als overtreders van strafwetten, welke wij niet kunnen gehoorzamen zonder hoogere wetten te schenden; maar men beschuldige ons niet, dat wij ontaarde vaders zijn, en wel uit kracht der beginselen eener heilige godsdienstleer. Noch de koning, noch de ministers, noch het parlement zullen geloof slaan aan 't gerucht, hetwelk door hen, die het moesten tegengaan, verspreid wordt. De koning weet, dat een godsdienst, die den deugdzaamsten zijner voorvaders vormde, in de geloofswaarheden kan dwalen, maar geene zedeleer kan prediken die den doodslag wettigt. De minister is volkomen aangaande onze grondstellingen onderricht; hij kent het volk, 't welk hij sedert zoo lang regeert, ten volle; hem is het niet onbekend, dat wij met allen aandrang die vrijheid van geweten inroepen, welke de protestanten overal, waar zij de heerschende kerk uitmaken, aan andersdenkenden toestaan. Het parlement, 't welk in 't proces geen zweem van de aangeduide bijeenkomst zal aantreffen, zal overtuigd worden, dat deze nooit heeft plaats gehad. Inderdaad, de beraadslaging, welke men aan de hervormden, die zouden zijn saamgekomen, toeschrijft, strijdt met hun grondregel, daarin bestaande, dat men ieder in het oordeel over den zin der H. Schrift en in de keuze van zijn godsdienst vrij laat. Hoe zouden zij een dwaalbegrip met den dood hebben kunnen

straffen, zij, die beweren, dat het ontvangen van onderricht de eenige straf is, die de onfeilbaarheid aan ieder menschelijk genootschap ontzeggen; zij, die roomsch-katholiek zouden worden, zoodra zij eenig gezag hoegenaamd over hunne gewetens toelieten."

Op deze wijze gaat RABAUT voort, ook wanneer hij de magistraatspersonen van Toulouse aanvalt en niet schroomt te zeggen, dat het hen te doen is om de hervormden in een hatelijk daglicht te stellen, en waar hij de beschuldiging, tegen CALVIJN ingebracht, een onbeschaamdheid noemt, die geen antwoord waardig is.

In 't geheel is het geschrift van RABAUT een krachtige verdediging tegen de lasterzucht der vijanden, die zijn geschrift veroordeelden om voor het paleis van het parlement te Toulouse verscheurd en verbrand te worden.

Het was toen, dat de veiligheid van RABAUT ernstig bedreigd werd; dat men hem den raad gaf te vertrekken en hem aanbiedingen in het buitenland werden gedaan, zooals we vroeger reeds gezien hebben.

Intusschen waren de gevangenen in strenge afzondering van elkander in ellendige hokken opgesloten, geboeid als zware misdadigers en onder bewaking gesteld van schildwachten. De rechters stelden alles in 't werk om ophelderingen in deze duistere zaak te krijgen, neen, laat ons liever zeggen: zij zochten naar allerlei middelen om de beklaagden te kunnen veroordeelen. Op onzekere geruchten gingen ze af als vruchten van een opgewonden, dweepzieke verbeelding. Valsche verklaringen van geneesheeren, zelfs van den scherprechter, dat het een onmogelijkheid was, dat de jonge CALAS zichzelf om 't leven zou gebracht hebben, vonden bij de rechters gereeden ingang, niet die van onderscheidene beroemde advocaten, welke met welsprekendheid de onschuld der familie CALAS verdedigden.

Voor de laatste maal zou CALAS voor zijne rechters verschijnen. Hij werd over de plaats naar de gerechtszaal gebracht, juist op het oogenblik, dat het verdedigings-geschrift van RABAUT verbrand zou worden. De toestel daartoe, de griffier, de beul, de gerechtsdienaren, de reeds ontstoken vlammen, dat alles ontroerde CALAS en bracht hem in verwarring, in de meening dat het zijn persoon gold.

Eindelijk werd het vonnis op 9 Maart 1762 uitgesproken. 't Was een bloedig vonnis. 't Hield in: „Het arrest verklaart JEAN CALAS bewezen schuldig te zijn aan het misdrijf van manslag door hem aan den persoon van zijn oudsten zoon bedreven; gelast de pijnbank in den gewonen en buitengewonen graad op hem toe te passen, teneinde hem

de bekentenis van zijn misdrijf, van zijne medeplichtigen en van de omstandigheden af te persen, en veroordeelt hem om levend geradbraakt te worden, op het rad te sterven, na twee uren daarop gelegen te hebben, en vervolgens verbrand te worden."

Op den volgenden dag werd CALAS op de pijnbank gebracht. Onder de folteringen hem aangedaan, wilde men hem de misdaad van moord afpersen, maar ver van schuld te belijden, sprak hij: „Waar geen misdaad bestaat, bestaan ook geene medeplichtingen. Ik heb mijn zoon noch zelf vermoord, noch doen vermoorden. Ik ben onschuldig aan zulk een afgrijselijk en ongehoord misdrijf, de overige beklaagden zijn er insgelijks onschuldig aan."

Den paters BOURGES en CALDAGUÈS, twee achtenswaardige mannen, werd de last opgedragen, hem in zijn laatste ure bij te staan. Hoe gaarne zouden zij hem gered hebben! Aan den voet van 't schavot wendde pater BOURGES nog een nieuwe poging aan, waarop de ongelukkige veroordeelde uitriep: „Hoe, zoudt ook gij kunnen gelooven, dat een vader zijn zoon om 't leven heeft willen brengen?"

Een ontelbare menigte was op het moordplein aanwezig. Koel en somber was de houding dier menigte, maar daar zien zij de kalme zelfbeheersching van het slachtoffer, zijn waardige houding, zijn eerwaardig gelaat, den beul, die hem aangrijpt, en verdwenen was alle haat en dweepzucht om plaats te maken voor tranen van diep medelijden.

Daar ontvangt CALAS den eersten slag met den grooten ijzeren hamer. Hij laat een gil hooren, doch zal de andere slagen zonder eenige klacht verduren. Op het rad zal hij zijn laatste oogenblikken afwachten, waarin hij met zijn Heer en Heiland bezig is, tot wien hij ook voor zijne rechters bad.

Daar nadert de scherprechter om hem den laatsten slag, den genadeslag, toe te brengen. Nog wil pater BOURGES hem toespreken en zegt: „Lieve broeder, er blijft slechts een oogenblik te leven meer overig. Bij dien God, wien gij aanroept, op wien gij hoopt en die voor ons gestorven is, bezweer ik u om aan de waarheid hulde te doen." CALAS antwoordde hem: „Ik heb het reeds gezegd; ik sterf onschuldig. Jezus Christus, de onschuld zelve, wilde wel een wreedere straf ondergaan. God straft mij in de zonde van den ongelukkige, die zich zelven van het leven heeft beroofd. Hij straft hem in zijn broeder en in mijne vrouw; Hij is rechtvaardig en ik eerbiedig zijne kastijdingen... Maar, mijn broeder, waarom heeft toch de Voorzienigheid dien jongen vreemdeling, wien ik een beleefdheid meende

te bewijzen, door hem ten avondeten te noodigen, dat kind van zulke fatsoenlijke ouders, den zoon van den heer GAVAYSSE, in mijn ongeluk gewikkeld?"

Een edel man als CALAS kon in zijne laatste oogenblikken zichzelven vergeten om te denken aan het kind van een ander, dat in zijn ongeluk was meegesleept.

De overheidspersoon DAVID DE BAUDRIGUE, hierboven genoemd, vijand van CALAS, beklom het schavot en zeide: „Ongelukkige, ziedaar de houtmijt, die uw lichaam tot asch zal verbranden: spreek de waarheid." CALAS gaf hem geen antwoord, maar wendde zijn aangezicht van hem af. Nog een oogenblik en de martelaar had opgehouden te leven; te leven hier beneden maar voor eeuwig te leven bij zijn Heer.

Aldus was het lot van een man, wiens levensloop onberispelijk was, maar onder de ijselijkheden van een verachtelijke straf als een slachtoffer van evangeliehaat vallen moest (10 Maart 1762.)

De standvastigheid van CALAS, die steeds zijn onschuld had volgehouden, bracht de rechters toch eenigszins aan het wankelen of het gevelde vonnis wel naar recht was, en daarom het gerucht verspreid, dat CALAS alles bekend had. Zulk een leugentaal kon pater BOURGES evenwel niet verdragen. Hij, die, op den stervenden CALAS wijzende, tot zijn ambtgenoot CALDAGUÉS gezegd had: „Zoo stierven eertijds onze martelaren," begaf zich naar de rechters om te getuigen, dat zulk een gerucht lastertaal was en CALAS tot aan zijn laatsten snik volkomen zijn onschuld betuigd had. Die verklaring bracht de rechters wel in eenige verlegenheid, vandaar dat hun verdere vonnissen niet zoo gestreng waren. PIERRE CALAS werd tot eeuwige ballingschap veroordeeld. Een der rechters sprak hem aldus toe: „Wij hebben uw vader ter dood veroordeeld; indien gij niet bekent, wees dan op uwe hoede." Toen werd hij buiten de stad naar het klooster der Dominicanen gebracht, waar pater BOURGES zijn cipier zou wezen en het werk der bekeering op zich nam. Tot den jongen CALAS zeide hij, dat men op zijne verbanning geen acht zou slaan, indien hij zich bekeerde. Maar PIERRE CALAS bekeerde zich niet; wel wist hij na vier maanden gevangenschap te ontvluchten. Of pater BOURGES hierin de hand heeft gehad, durven we niet beweren, ook niet te ontkennen.

De weduwe CALAS, de jonge LAVAYSSE en de oude dienstmaagd werden in vrijheid gesteld. Ligt hierin niet het bewijs, dat de rechters begonnen te wankelen aan de rechtmatigheid van het geslagen von-

nis over den ouden Calas? Immers, indien zij volkomen van schuld overtuigd waren, dan hadden zij ook deze drie moeten vervolgen.

Toch konden de rechters er niet toe besluiten hunne prooi geheel los te laten! De beide dochters van Calas werden in het klooster van Maria-Boodschap gestoken en aan de nonnen het werk der bekeering opgedragen. Van bekeering echter geen sprake. Maar ook geen sprake van godsdiensthaat bij de nonnen. Die achtenswaardige zusters werden vriendinnen der beide dames, vooral zuster Anne Julie Fraisse. Toen later de jongste dochter Anna Calas met Duvoisain, predikant bij de hollandsche ambassade gehuwd was, onderhield de non Anne Julie een teedere briefwisseling met haar.

De veroordeeling van Calas had een algemeene kreet van verontwaardiging over het onrechtvaardig vonnis doen opgaan, zoowel bij roomschen als bij protestanten, zoowel in als buiten Frankrijk. 't Was vooral Voltaire, de man, die met elken godsdienst den spot dreef, welke bijtende vlugschriften in 't licht gaf. Hooggeplaatste personen gaven zich moeite om zich de zaak der ongelukkigen aan te trekken.

De weduwe Calas en hare kinderen eischten recht tegen het onrechtvaardige vonnis, hierin met kracht gesteund door Voltaire. Geldinzamelingen stelden hen in staat een proces te voeren. Vijftienhonderd livres werden door den griffier gevorderd voor het overleveren der stukken, waarover Voltaire aan den president Chiron schreef: „Welk een onrechtvaardigheid, dat er 1500 livres noodig zijn om hunne onrechtvaardigheid te betalen! Het parlement radbraakt en de griffier vilt. Indien men evenwel betalen moet, plaats mij dan op de lijst der contribuanten."

Op den 9 Maart 1765, juist op den dag, drie jaren na de noodlottige terechtstelling, werd het vonnis van het parlement te Toulouse met eenparigheid van 50 stemmen, door een vonnis van den raad vernietigd. Aldus werd Calas in zijn eer hersteld, terwijl een altijddurend brandmerk blijft rusten op het parlement van Toulouse.

Bloedige tooneelen hebben we aanschouwd gedurende een tijd dat vier geslachten waren voorbijgegaan, maar die bloedige terechtstellingen waren meer tot voor- dan tot nadeel voor de hervormde kerken. De roomschen werden wars van zulke vervolgingen; zij begonnen het tot een punt van eer te maken, billijk te zijn jegens de hervormden. We zien het o. a. in den prins van Beauveau, die den maarschalk De Thomond in het bestuur van Languedoc was opgevolgd. Hij was een

rechtschapen, menschelijk, edelmoedig man, die briefwisseling hield met PAUL RABAUT en den protestanten toestond, wat hij maar eenigszins kon. Wel werden hier en daar de kerken nog door enkele plaatselijke of persoonlijke vervolgingen onderdrukt, zooals in Poitou en elders, waar de opgerichte bedehuizen werden afgebroken en op bevel van het openbaar gezag bij sommige familiën zelfs inkwartiering werd gelegd; wel werden in het graafschap Foix de geopende protestantsche scholen opgeheven; wel werden de godsdienstoefeningen te Nimes verboden, maar toch begon de onverdraagzaamheid meer en meer te verdwijnen.

Vijftien maanden na den dood van ROCHETTE en CALAS werd in Languedoc een nationale synode gehouden (1763). Op nieuw werd toen een verzoekschrift aan den koning gezonden, waarin gezegd werd: „Al de leden der synode hebben met heiligen ijver, zoowel in hun naam als in die der provinciën, de plechtige gelofte herhaald, om met al hun macht mede te werken, aan het behoud van dien billijken en voortreffelijken band, der belijdenis van 't zelfde geloof, denzelfden eeredienst, dezelfde zedeleer, van dezelfde tucht en elkander wederkeerig de diensten te betoonen, welke het bewijs opleveren, dat zij evenals de eerste christenen één hart en ééne ziél zijn."

Niettegenstaande de vervolgingen hadden de gemeenten niet opgehouden kerkelijke verordeningen te maken. Zeven jaren vroeger, in 1746 dus, een jaar na de verschrikkelijke vervolgingen van 't vorige jaar, hadden drie leeraars en vijf-en-twintig ouderlingen in Opper-Languedoc een kerkvergadering gehouden, waarin tot het vieren van een plechtigen biddag besloten werd. Men verkoos daartoe een werkdag boven een Zondag, omdat, zoo men zeide, iedereen kon zien, dat er „over de breuke JOZEFS" leed gedragen werd.

Ook werden onderscheidene bijzondere, op de oude synoden gemaakte bepalingen van tucht, hernieuwd. Aan de ouderlingen, diakenen en lidmaten werd verboden wijnhuizen te bezoeken, in kaart- en dobbelspelen of andere vermakelijkheden, welke ergernis konden geven, te deelen; zich eenig gezag over elkander aan te matigen; in de vergadering de stemmen in een andere orde, dan waarin men gezeten was, uit te brengen, of de godsdienstoefening op het oogenblik van de viering des Avondmaals te verlaten. De leden der gemeente werden verplicht, om den Zondag te heiligen door zich niet alleen van 't gewone werk, maar ook van gezelschappen en vermaken te onthouden. Insgelijks verbood men hun alle oneerbiedige verstrooiing en gepraat bij de godsdienstoefeningen. Men verordende, dat niemand,

die den volwassen leeftijd nog niet bereikt had, als doopgetuige zou mogen staan; dat de ouders bij den doop hunner kinderen, op straffe der censuur, moesten tegenwoordig zijn, en dat zij, die slechts dàn in de vergaderingen verschenen, wanneer het Avondmaal gevierd werd, vermaand en des noods daarvan geweerd moesten worden. Ook het maken van ketelmuziek, een gebruik, 't welk men in 't zuiden van Frankrijk nooit geheel heeft kunnen uitroeien, werd streng verboden. Zij, die daaraan deel namen, en den gehuwden, welken die muziek gold, losgeld hadden afgevorderd, moesten zich van het Avondmaal onthouden, tot zij het aldus verkregen geld aan den penningmeester van de armenkas der plaats zouden hebben ter hand gesteld, die het aan de beleedigde partij, indien deze het wilde aannemen, teruggeven of anders onder de armen verdeelen moest. Insgelijks werd den hervormden streng verboden, tot het huwelijk hunner kinderen met katholieken hunne toestemming te geven, of hen naar de scholen der jezuïten te zenden. Eindelijk werd het tweegevecht, het raadplegen van hen, die door bezweringen mensch of vee voorgaven te genezen, het bezoeken der schouwburgen, het onthalen van elkander op den naamdag van den patroon der parochie, het deelnemen aan de gastmalen, vermaken en buitensporigheden op de feesten der roomsche kerk, bijzonder ten tijde van den carnaval, het leenen van huisraad of goederen, 't zij voor niet, 't zij voor geld, om tot opluistering van den sacramentsdag te dienen, op de zwaarste straffen verboden.

Wat doen ons deze bepalingen zien? Dat op een treffende wijze de gestrengheid der zedeleer in de verdrukte kerken zou gehandhaafd worden, alsmede dat de aard der bevolking zeer gemengd was, naardien bij een deel der protestanten de neiging bestond, om aan de gebruiken en feesten van andere godsdiensten deel te nemen. Toch lieten diezelfde menschen, welke de carnavals-vermaken en de feestmalen ter eere van den beschermheilige der roomsche kerk bijwoonden of draperiën voor den sacraments-dag uitleenden, zich naderhand liever levenslang in de bagno's opsluiten, dan dat zij hun geloof zouden afzweren.

HOOFDSTUK XLVIII.

IN EN BUITEN ORANJE.

Het „Oranje boven" is nog altijd de leuze van ons Nederlanders. Die wensch ligt in 't hart. Maar vanwaar die leuze? Met een enkel woord moeten we dit aanwijzen.

Het prinsdom Oranje, in het zuiden van Frankrijk, nabij Avignon, bestond uit de stad Oranje met eenige steden en vlekken in eene bij uitstek vruchtbare streek. Het prinsdom Oranje was eigen vrij goed, ofschoon Frankrijk dit dikwerf heeft betwist. We tellen, vóór dit land aan 't Huis van Nassau kwam, drie stamhuizen: Oranje, Baux en Chalons. René van Chalons vermaakte het prinsdom aan zijn neef Willem van Nassau, dien we kennen als den vader des vaderlands. Zijn nazaat, Willem IV, heeft het prinsdom aan Frankrijk moeten afstaan en alleen de titel is in ons vorstenhuis overgebleven. Doch genoeg hiervan; we moeten ons bepalen tot de kerkhervorming in Oranje [1]). Zij was daar geen onbekende zaak gebleven. Vervolgingen bleven niet achter. Van het naburige Avignon en zijne omstreken, toen aan den paus behoorende, kwam het onweer opzetten tegen Oranje en andere plaatsen, waar de leer van Luther en Calvijn ingang had gevonden. Ook het parlement van Oranje verzette zich tegen de hervorming, doch slechts zoolang tot Willem van Nassau zich voor haar verklaarde. Toch kregen de tegenstanders der hervorming eenigen tijd de overhand

1) De Lezer, die van het prinsdom Oranje meer wenscht te weten, verwijzen we naar mijn „Prinsen van Oranje-Nassau" in 1874 uitgegeven bij Couvee en Ykema.

In 1562 werden niet minder dan 52 hervormden verbrand, opgehangen of op een andere wijs ter dood gebracht. SERBELLONE, een neef van den paus, viel met 8000 man op Oranje aan, terwijl de inwoners dier stad tegen het vlek St. Andéol waren uitgetrokken, en slechts een kleine bezetting hadden achtergelaten. Eenige lieden van zijne partij openden eén der poorten en SERBELLONE trok de stad in. Velen werden om hals gebracht of op een onmenschelijke wijze gemarteld; de stad werd geplunderd en alles aan de vlammen overgegeven. Gelukkig dat een slagregen de geheele verwoesting verhoedde.

In den tijd van den stadhouder FREDERIK HENDRIK werd Oranje de schuilplaats van vele hervormden, doch toen LODEWIJK XIV het Edict van Nantes herriep, werden ook in Oranje de vervolgingen gezien als in de andere deelen van Frankrijk. Kerken werden afgebroken, leeraars verbannen, de huizen bezet door dragonders, aan wie het werk der bekeering was opgedragen. Gelukkig kwam hierin verandering, toen bij den vrede te Rijswijk in 1697 het prinsdom Oranje aan zijn wettigen eigenaar, onzen stadhouder WILLEM III, door den roover LODEWIJK XIV werd teruggegeven, doch toen WILLEM III in 1702 overleed, ging ook de vrijheid van godsdienstoefening voor de hervormden verloren. Toen zag men hen, evenals de eerste christenen, in grotten en spelonken, waarmêe het zuiden van Frankrijk rijk bedeeld is, in 't geheim, vooral des nachts vergaderen, want ook daar was gevaar èn voor leeraar èn voor gemeente. In 't holle van den nacht werden kinderen gedoopt, eenmaal 80 tegelijk; dan werd het huwelijk kerkelijk ingezegend; dan werd het Avondmaal des Heeren gevierd; dan hoorde men stichtelijke toespraken. Meer dan eens was de eerwaarde PIC de voorganger der gemeente, een man, dien de zon zelden bescheen, omdat hij vogelvrij verklaard was.

En toch, bij al de vervolgingen toonde de gemeente, wanneer het op de belijdenis van haren Heer aankwam, een voorbeeldeloozen moed. Verplaatsen we ons op Zondag 8 Maart 1768, en gaan we met eenige hervormden naar een der grotten ter godsdienstoefening. We zullen er uit de H. Schrift, en dewijl er geen leeraar is, een der leerredenen van SAURIN hooren lezen en godsdienstige liederen hooren zingen. Die vergadering zal evenwel niet ongestoord afloopen. Te midden van 't gezang vertoont zich een gewapende bende. De aandacht is evenwel te zeer geboeid door hetgeen men zingt, dan dat men die ongenoode gasten bemerkt. Ook de eisch van uiteen te gaan, wordt niet gehoord. Eerst moeten de gevelde bajonetten zich laten zien, om het gezang te doen verstommen.

De opoffering van twee vermogende lieden onder de vergaderden moet ons treffen. 't Is aandoenlijk te zien, hoe zij zich in handen der ruwe krijgslieden stellen en zichzelven als losprijs aanbieden voor hunne broeders en zusters in 't geloof. We zien hen dan ook als gevangenen naar de stad voeren. We gevoelen medelijden met die onschuldigen, die niets misdaan hebben en wellicht spoedig het hoofd zullen verliezen. Maar neen, weldra zullen zij een betere tijding vernemen. De officier toch, bevreesd, dat hij misschien in zijne strengheid te ver mocht zijn gegaan, bood ontvluchting aan. En werd daarvan gebruik gemaakt? In geenen deele. In 't gevoel van onschuld, wil men zijn onschuld bewezen zien. Met het voorbeeld van de apostelen voor zich, was het ook hier: „Dat zij zelven ons uitleiden." En zij werden uitgeleid en aan betrekkingen en geloofsgenooten, na een gevangenschap van twee maanden, teruggegeven.

Het schijnt dat de overompeling der grot bij Oranje de laatste van dien aard geweest is. Wel bleven de agenten ageeren tegen de samenkomsten en vooral tegen de kerkgebouwen, maar de edicten waren zoo in tegenspraak gekomen met de zeden en gevoelens van het volk, dat de bevelhebbers van het krijgsvolk des Zaterdags den belanghebbenden verwittigden, welken weg zij den volgenden dag met hunne soldaten zouden nemen.

Zagen we in Rochette en Calas dat het jaar 1762 een noodlottig jaar voor de Hugenoten was, 't was in datzelfde jaar dat de predikant Peyrot bij de inzegening van jonge proponenten tot de Evangelieprediking tot tekst koos: „Ziet, Ik zende u als schapen in het midden der wolven," een tekst, die maar al te duidelijk te kennen gaf, onder welke omstandigheden de protestanten verkeerden. Hij schetste den jeugdigen leeraren de gevaren af, die hen wachtten [1]) en zeide: „Wij mogen het zonder vrees voor logentaal zeggen, wij mogen het voor hemel en aarde betuigen: wij zijn als schapen in het midden der wolven. Het volk onder 't welk wij verkeeren, moge, zooveel het wil, op zijne beschaving en menschelijkheid bogen, het is te onzen opzichte niet minder wreed en niet minder dorstend naar ons bloed. Hunne geestelijken mogen zich, zooveel zij willen, de opvolgers der gelukzalige apostelen noemen, die zoo vreedzaam van karakter waren; zij mogen naar hun goeddunken een schijnbare zachtmoedigheid voorgeven; zij mogen zich voordoen alsof zij van bloed en slachting een

1) Onder hen bevond zich Alexander Rang, broeder van Louis Rang, wiens galg reeds vroeger op bevel van het parlement van Grenoble was opgericht.

afgrijzen hebben; ..... laat ons daarop niet vertrouwen! Dat wij op hen acht geven! Ach, gave God, dat we verplicht waren onze woorden even openlijk te herroepen, als we ze thans met volle overtuiging uitspreken! Gave God, dat we gedachten mochten koesteren meer overeenkomstig met de liefde en met onze eigene belangen. Maar zoolang wij zoovele redenen tot het tegenovergestelde hebben, zoolang de bewerkers onzer rampen zich daarop beroemen, zoolang zoovele stemmen ons toeroepen, dat we zijn als schapen te midden der wolven, kunnen wij dan nalaten zulks te gelooven? Wat zeggen ons die plannen, die bloeddorstige aanslagen, welke men elken dag smeedt om ons in 't verderf te storten? Wat geen dertig zilverlingen, maar groote daartoe bestemde sommen, aan de Judassen beloofd, die ons zullen verraden en overleveren? Zijn het niet zoovele stemmen die ons toeroepen: Gij zijt als schapen midden onder de wolven?! Wat zeggen ons die noodlottige gebeurtenissen, die treurtooneelen, welke in ons midden zijn voorgevallen? Wat die ongunstige bewegingen, die zorgen, welke men heeft aangewend om ons te verpletteren? Wat die lijken met wonden bedekt, die bebloede galgen? Wat zeggen ons, o jammer! die dierbare schapen, die eerwaardige herders, die verscheurd zijn en gedood? Het is maar al te waar, dat wij als schapen zijn in het midden der wolven..... Wat volgt hieruit? Gij gevoelt het! Een heilig pand is u toevertrouwd; gij moet het bewaren. Een kroon is u op 't hoofd gezet; duldt nooit dat men haar u ontroove!"

Zoo was het jaar 1774 gekomen, sterfjaar van den goddeloozen Lodewijk XV, en van de troonsbeklimming van den ongelukkigen Lodewijk XVI. Heeft ooit een vorst op doornen gewandeld, dan is het deze Lodewijk. Een leven vol smaad en verguizing, om in het einde met zijne vrouw den dood te vinden op 't schavot.

Lodewijk XVI was een braaf, zachtmoedig maar ook een zwak, dweepachtig man. Bij zijne troonsbeklimming dienden de afgevaardigden der gemeente van Opper-Languedoc een eerbiedige memorie in van den volgenden inhoud: „Men heeft getracht, Sire, eene onzer gemeente onrust aan te jagen. Te Ferrières verschenen de overheidspersonen in eene onzer bijeenkomsten in hunne ambtskleeding; zij maakten proces-verbaal op, terwijl zij ons allerlei soorten van rampen voorspelden."

Nadat het rekest een treffend tafereel had opgehangen van den toestand der hervormden, gaat het aldus voort: „Zonder in de schitterendste omstandigheden geplaatst te zijn, of geheel in 't stof verzon-

ken te liggen, bevinden zij zich in een middenstaat, die de monarchie niet weinig luister bijzet. Naar alle kanten verspreid, Sire, putten zij uit de onderscheidene bronnen van tijdelijke welvaart; in uwe legers vuren zij den moed aan; in uwe zeesteden doen zij den handel bloeien; in het binnenste uwer staten houden zij de nijverheid en de kunsten in stand; op uwe velden bevorderen zij den landbouw. Ofschoon talrijk, zoudt gij hen kunnen verbannen; uwe gestrengheid zou onder hen alleen de smart verwekken, van u te mishagen, terwijl zij aan hun God getrouw blijven; maar eene verzwakking uwer legers, het afnemen van den handel, de onvruchtbaarheid der landerijen, een algemeene verslagenheid, ja wanorde misschien, zouden de heillooze gevolgen worden van de rampen, welke gij over hen gebracht zoudt hebben. Onze geheele schuld bestaat daarin, dat wij onzen godsdienst vieren in weerwil van de edicten, die ons vogelvrij verklaren. Maar deze ongehoorzaamheid, die ons is toegeschenen wettig te zijn, zou zij in uwe oogen een misdrijf wezen? Onze bedoelingen zijn geheel zuiver. Wij wenschen onze verplichtingen aan ons geweten met die van uw gezag te vereenigen. Zou het ons niet hoogst aangenaam zijn, hetzelfde geloof met u te belijden, om in de burgerlijke rechten te kunnen deelen? Maar staat het ons vrij beginselen te weerstreven, die ons altijd waarachtig schijnen? Staat het ons vrij een eeredienst te verzuimen, die onze God ons voorschrijft en welke wij hebben aangenomen? Ja, al verkeerden we in een dwaling, zelfs dan nog zou ons verzuim misdadig zijn. Werd deze eeredienst, bij de ijselijkheden der vervolgingen, door de apostelen of door de eerste christenen verzuimd? Verre zelfs van ongehoorzaam te zijn, Sire, meenen wij den Staat het krachtigste bewijs van onze gehechtheid te geven; wanneer wij voor onze altaren ijveren, dan zullen we dit ook voor zijn bolwerken doen. Zouden we, terwijl we onze handen tot God omhoog heffen, die tegelijkertijd kunnen toerusten om die bolwerken te sloopen en te doen wankelen? Ei, beschouw ons liever als verachtelijke wezens, als gevaarlijke burgers, als vijanden van de publieke veiligheid; indien wij ooit laag genoeg konden zijn, om onzen God te verloochenen. — Lodewijk XV deed in zijne wijsheid de dagen van verdraagzaamheid aanbreken, welke wij thans genieten. Zouden zij onder uwe regeering verduisterd worden? Zouden wij onder den besten der meesters, een reeks van onheilen hernieuwd, onze bezittingen, door onzen arbeid verkregen, aan onze vlijt ontroofd, de kinderen welke ons omringen, met geweld aan de armen hunner bevende moeders ontrukt moeten zien en slavernij of dood in onze woningen schrik en ontzetting zien

verspreiden? — Ach, wil onze dwalingen dulden, wijl God het nog geen tijd geacht heeft ons te verlichten. Vergun ons een eeredienst te vieren, welke tot niets anders strekt dan om de menschen tot deugd op te leiden. Dat onze bijeenkomsten die vastheid verkrijgen, welke onze onzekere toestand haar steeds schijnt te weigeren; dat onze kinderen erkend worden en zonder vrees rechten genieten, welke de gouddorst hun wil ontrooven; dat wij in onze op.uw gezag herstelde heiligdommen onze dankbaarheid mogen doen blijken, en door onze gebeden der monarchie tot bolwerk strekken. Wil de strenge wetten vernietigen, welke de staatkunde afkeurt en de menschheid veroordeelt. Zoo velen onzer broeders, die sedert lang op een vreemden bodem ademhalen, wachten alleen dit gunstig oogenblik af, om de krachten van den Staat te komen vergrooten. Welk een geluk voor ons, indien de gelegenheid ons geschonken werd, om in de oogen der natie de vaderlandslievende gevoelens te verwezenlijken, die wij u trachten uit te drukken. Sire, wees met ons leed begaan; laat u tot mededoogen bewegen; wij smeeken 't u allen in onze tranen badende."

't Is de vraag of koning LODEWIJK dit stuk, aan den graaf DE MAUREPAS overhandigd, ooit gelezen heeft.

Wel waren er verscheidene stemmen, ook onder de aanzienlijke mannen des lands, tot verdraagzaamheid opgegaan, zoo zelfs dat een vluchtende predikant door een pastoor verborgen aan zijne belagers werd onttrokken, toch was er reden voor, dat men zich met een geschrift tot den koning gewend had, naardien op onderscheidene plaatsen de vervolgingen opnieuw begonnen. Dat zien we te Lourmarin, waar in datzelfde jaar 1774 de protestanten eenige pogingen gedaan hadden tot het houden van godsdienstoefeningen in particuliere en van de katholieke kerk afgezonderde huizen, maar de procureur-generaal de JOIGNY was er spoedig bij om den predikant MARTIN te doen beduiden dat hij zich verwijderen moest, wilde hij niet gevangen genomen worden. MARTIN bleef echter op zijn post, doch had de voorzichtigheid zijn nachtverblijf dan hier dan daar te houden.

Te Ners was het al niet beter. Daar moest men besluiten de geregelde vereenigingen op te geven. De predikant LAFON schreef aan RABAUT, dat hij een kerk wilde openen en daarin een predikstoel plaatsen. Hij schreef dit onder bedekte woorden: „Wij hadden een soort van *stal* noodig om ons tot *houtloods* te dienen en daarin een *kuip* te plaatsen voor den wijn; maar deze ongunstige tijden doen mij de uitvoering van mijn plan uitstellen."

Te Mauvoisin bij Auch lieten zich twee brigades maréchaussée zien, die aan zes der voornaamste protestanten van die plaats lastbrieven met koninklijk zegel vertoonden, waarbij deze naar onderscheidene plaatsen gebannen werden; een zevende persoon werd in de gevangenis geworpen. Hun misdaad bestond daarin, dat zij hunne gemeenschappelijke gebeden in een bijzonder huis op een verren afstand van de roomsche kerk hadden verricht. Den intendant werd echter onder 't oog gebracht, dat de vermoedelijke bewerker van die onheilen de schepen BARAILLÉ was, omdat die in 't bezit was van goederen, welke voorheen hadden toebehoord aan protestanten, die in hun vaderland wilden terugkeeren en hen nu een schrik op het lijf joeg om hen alzoo het wederkeeren te verhinderen.

De ballingen werden dan ook in het volgende jaar teruggeroepen.

Koning LODEWIJK had ook slechte raadgevers en onder hen noemen we u: LOMENIE DE BRIENNE, Wie hij was? De lichtzinnige BRIENNE was aartsbisschop van Toulouse en werd door toedoen van de koningin MARIA ANTOINETTE minister. Hij zeide tot den koning: „Sire, gij zult de raadgevingen van een valschen vrede verwerpen, zoowel als de leerstellingen eener schuldige verdraagzaamheid. Wij bezweren u, dat gij niet aarzelt om der dwaling hare hoop te ontnemen, dat zij onder ons hare tempelen en altaren hebben zal. Het is voor u bewaard om den laatsten slag aan het calvinisme in uwen Staat toe te brengen. Geef bevel dat men de vergaderingen der scheurmakers verstrooie; sluit de sectarissen zonder onderscheid van alle openbare bedieningen uit en gij zult onder uwe onderdanen den eerbied voor den waren christelijken godsdienst bevestigen."

Later heeft diezelfde BRIENNE voorgesteld de protestanten gelijke rechten te doen genieten met de roomschen, maar hoe kwam hij daartoe? Door de enorme geldverspillingen zat Frankrijk diep, zeer diep in de schuld en stond op het punt van een staatsbankroet. Er moest geld komen en daarom dacht BRIENNE aan een leening en.... opheffing van den ban der protestanten. Het was hem dus alleen om geld te doen.

Er waren evenwel meer zulke raadgevers als BRIENNE. In 1780 bood de algemeene vergadering der geestelijkheid den koning een uitvoerige memorie aan over de „ondernemingen der protestanten." Zij beklaagden zich, dat de ketterij den boezem der kerk, „deze teedere en bedroefde moeder" verscheurde, en vroeg dat men zou terugkeeren „tot de heilzame bedoelingen en onderdrukkende pogingen der schoone dagen van LODEWIJK XIV." De priesters hadden

nog meer te zeggen. „Oudtijds," zeiden ze, „waren de hervormden strengelijk uitgesloten van ambten, openbare bedieningen en overheidsposten; tegenwoordig nemen de inbreuken hand over hand toe. Oudtijds hielden zij geene vergaderingen over godsdienst; tegenwoordig is het houden van vergaderingen wereldkundig. Oudtijds durfden zij in 't openbaar niet over godsdienstige zaken spreken; tegenwoordig wordt elke dag gekenmerkt door nieuwe oneerbiedigheden tegen onze plechtigheden en mysteriën. Wij rekenen ons verplicht deze klachten in den vaderlijken en vromen schoot van uwe majesteit neer te leggen. Men zal het kwaad niet in zijn bron stuiten, zonder voor altijd de vreemde predikanten te verwijderen en zonder maatregelen te nemen om te beletten, dat de inboorlingen in 't vervolg de bediening van zoogenaamde leeraars niet meer aanvaarden."

De zaak der godsdienstige vrijheid kreeg een krachtige ondersteuning door den minister DE BRETEUIL. Op diens last schreef zijn secretaris RULHIÈRE zijne „Geschiedkundige ophelderingen over de oorzaken der herroeping van het edict van Nantes en over den toestand der protestanten in Frankrijk," welk geschrift DE BRETEUIL in 1786 den raad te Versailles aanbood. RULHIÈRE schrijft aldus: „Er bestaat sedert 300 jaren eene natie, beroemd geworden door kunst en wetenschap, door vrede en oorlog, waarvan de lessen en de voorbeelden het grootste deel der volken, die haar omringen, hebben beschaafd en die aan de geheele wereld een voorbeeld van zachte zeden, gematigde denkbeelden, burgerlijke deugden en de grootste beschaving hebben gegeven; een natie, welke de eerste is in goede zeden en het beginsel der slavernij verfoeit; die elken slaaf, welke zijne grenzen betreed, vrij verklaard, en toch desniettegenstaande het twintigste deel zijner medeburgers met kracht onderdrukt en binnen de grenzen des lands besluit; die hun godsdienst niet mogen uitoefenen en zonder eenige burgerlijke betrekking en voorrechten zijn; die zonder echtgenoot, ofschoon gehuwd zijn; zonder erfgenamen ofschoon zij vader zijn. Zij kunnen, zonder den godsdienst van het land openlijk te schenden of zonder de wetten te overtreden, noch geboren worden, noch huwen, noch leven, noch sterven. Wat zullen wij nu van dit volk zeggen? Of liever, wat zullen wij van zoodanigen historie-schrijver zeggen die ons zulke ongeloofelijke en tegenstrijdige dingen verhaalt? Hoe zullen wij het kunnen gelooven? Zien wij niet in deze voorgewende beschaving, de grootste tegenstrijdigheid en onbegrijpelijkste barbaarschheid doorblinken?

„Zoodanig was nog voor eenige weken de ware geschiedenis van ons

land. Meer dan een millioen fransche onderdanen waren in Frankrijk van het recht en de voorwerpen beroofd, om de heilige namen van echtgenoot en kind te mogen noemen, een naam, die de wet der natuur aan echtgenoot en kind toestaat. Meer dan een millioen Franschen hebben in hun vaderland het recht verloren, 't welk ieder mensch, zelfs in de meest woeste streken en onbeschaafdste landen, mag genieten. 't Is een recht, dat onafscheidelijk aan de menschheid is verbonden en dat men zelfs in Frankrijk niet weigert aan hen, die door de schandelijkste en onteerendste misdaden gebrandmerkt zijn."

Op deze wijze gaat Rulhière voort en zegt op 't slot van zijn betoog: „De wedergâ der vervolging, die den franschen hervormden is aangedaan, is tothiertoe in geen geschiedenis bekend. Zij heeft het fransche volk onteerd en het geloof doen geboren worden, alsof het tot de barbaarschheid was wedergekeerd. Doch de volksgeest is krachtiger dan zulke wetten, die zoodanige vervolging bevelen. En is het gevoel van eer, dat in Frankrijk de algemeene zeden heeft bevorderd, die de verdrukking als een verfoeilijke daad veracht, eens gewekt, en als dan de rechtvaardigheid van den koning weerklank heeft gevonden, dan zal het einde van deze verdrukking, zoozeer aan de onrechtvaardigheid verwant, voor altijd voorbij zijn."

Hadden de Hugenoten in Breteuil en Rulhière een voorspraak, dit was ook het geval met den edelen minister Lamoignon de Malesherbes. Ook nog anderen traden voor hen in het strijdperk. Het gevolg van een en ander was, dat Lodewijk XVI door een edict van 1789 — Edict van verdraagzaamheid genoemd — de rechtsgeldigheid van het huwelijk en den doop der protestanten erkende en hen in hunne burgerlijke rechten herstelde, ofschoon zij nog altijd van het bekleeden van openbare ambten en bedieningen bleven uitgesloten. 't Was dus nog niet alles gewonnen, maar een belangrijke stap was men vooruitgegaan.

Dat edict gaf blijdschap en troost in al de huisgezinnen der hervormden, en in hun godsdienstige vergaderingen stegen dankzeggingen tot God omhoog en gebeden voor den koning, voor zijne ministers en hunne waardige medearbeiders. Wat ten tijde der verdrukking in 't verborgen was geschied, mocht men na een eeuw van lijden, thans openlijk verrichten. 't Was roerend te zien, hoe geheele scharen zich naar den koninklijken ambtenaar van den burgerlijken stand begaven, om hun huwelijk, dat in de godsdienstoefeningen der woestijn was voltrokken, met de geboorte van hunne kinderen, op de registers te laten inschrijven. Men zag zelfs grijze echtparen met hunne kinderen en kleinkinderen daar-

heen spoeden om de verdenking van zich af te weren in een ongehuwden staat te leven.

Zoo was dan eindelijk onder het aanbiddelijk Godsbestuur de toestand der Hugenoten verbeterd. Na een vervolging van meer dan een eeuw mochten zij nu hunne goederen in vrede bezitten, om na hun dood aan hunne kinderen en erfgenamen over te gaan. 't Was een weldaad waarop men prijs stelde, naardien reeds lang de behoefte aan zoodanige vrijheid zich had doen gevoelen.

Toch bleef er nog veel te wenschen over.

Wij willen dit hoofdstuk niet sluiten, alvorens medegedeeld te hebben, dat de gemeenten een belangrijk verlies leden in het afsterven van den waardigen Court de Gebelin. Hij mocht de gunstige verandering niet beleven. Hij stierf 10 Mei 1784.

HOOFDSTUK XLIX.

IN EN NA DE OMWENTELING.

Zoo was het jaar 1789 gekomen, jaar van de groote Staatsomwenteling in Frankrijk, een omwenteling, die bloed en tranen heeft gekost en nog immer haar invloed doet gevoelen. Doch we kunnen hierbij niet stilstaan; we hebben met de Hugenoten te rekenen.

Een Nationale Vergadering was in 't leven geroepen, die de zaken des lands bespreken en beredderen zou. Ook protestanten en zelfs protestantsche godsdienstleeraars hadden zitting in deze vergadering. Ook Rabaut St. Etienne, oudste zoon van Paul Rabaut. Hij was door het departement de l'Aude tot afgevaardigde gekozen. We zien hem daar in de vergadering van volksvertegenwoordigers op de tribune staan en de rechten der hervormden bepleiten. We hooren hem o. a. zeggen: „Volgens uwe beginselen is de vrijheid een algemeen goed en hebben alle burgers daarop een gelijk recht. De vrijheid behoort dus gelijkelijk in alle opzichten aan alle Franschen. Allen of niemand hebben er recht op. Hij, die anderen daarvan berooven wil, is haar onwaardig. Hij, die haar op ongelijke wijze toekent, kent de vrijheid niet. Hij, die, in welk opzicht ook, de vrijheid van anderen aanrandt, tast zijne eigene aan en verdient haar op zijne beurt te verliezen, omdat hij onwaardig is het geschenk, waarvan hij al het gewicht niet kent.''

Naardien Rabaut het edict van 1787 een aanstootelijke ongelijkheid

achtte, zeide hij: „Ik eisch voor twee millioen nuttige burgers hunne rechten als Franschen. Ik vraag geene verdraagzaamheid, maar recht. Verdraagzaamheid, ondersteuning, vergiffenis, zachtmoedigheid, 't zijn denkbeelden van onrechtvaardigheden jegens de niet-roomschen. Ik vraag dat de verdraagzaamheid op hare beurt verbannen worde, en zij zal het zeker, want het woord drukt een onverschilligheid jegens ons uit daar het ons voorstelt als burgers, die medelijden verdienen, als schuldigen aan welke men vergiffenis schenkt."

Toen eenige afgevaardigden wezen op de onverdraagzaamheid van protestantsche volken, om daarmede de hunne te rechtvaardigen, antwoordde hij: „Edelmoedig en vrij volk, duld niet dat men u wijze op het voorbeeld dezer onverdraagzame volken, die in hun midden uw eeredienst verbieden. Het is uwe roeping niet een voorbeeld te volgen maar te geven, en wat zulke onrechtvaardige volken betreft, zij wijzen u niet dat gij dit ook moet zijn."

Het voorstel tot volkomen emancipatie der protestanten werd in de Nationale Vergadering verworpen (1789).

Meer dan eens bekleedde RABAUT het voorzitterschap in de vergadering. Hij schaarde zich aan de zijde van hen, die zich Girondisten noemden, doch was tegen de zoogenaamde Bergpartij, die ROBESPIERRE tot voorman had. Tegen die partij voerde hij een hardnekkigen strijd. Ook wilde hij niet stemmen voor den dood des konings.

Er werd een bevel tot gevangenneming tegen hem uitgevaardigd, en toen hij in zijn schuilplaats ontdekt was, werd hij voor de revolutionaire rechtbank gebracht. Hij verloor het hoofd onder de guillotine (5 Dec. 1793).

Bij de vele besluiten, welke de Nationale Vergadering in den nacht van 4 Augustus nam, behoorde ook de toelating van alle burgers tot burgerlijke en militaire betrekkingen. 't Was voor de Hugenoten weer een stap vooruit.

Een paar maanden later werd overgegaan tot den verkoop van geestelijke goederen. Hierop komen we aanstonds terug.

In het volgende jaar beval de Nationale Vergadering teruggave van alle sedert LODEWIJK XIV verbeurdverklaarde goederen der niet R. katholieken. Nogmaals een stap voorwaarts.

't Voorstel om godsdienstvrijheid te verleenen, deed een geduchten storm opgaan, maar MIRABEAU wees er op, hoe uit een venster van 't paleis een vloekwaardig tiran met eigen hand op zijne andersdenkende onderdanen geschoten had.

't Voorstel werd aangenomen niet zonder heftigen tegenstand van de aanhangers der pauselijke hierarchie en zeker niet het minst van den karthuizer monnik GERLE, die vroeger het voorstel gedaan had om den R. Katholieken godsdienst tot godsdienst van Staat te verklaren. Zoo stonden dan eindelijk de Hugenoten met de roomschen op eene lijn. Zouden ze nu rust hebben na zooveel onrust?

De Nationale Vergadering, zeiden we, ging over tot den verkoop van geestelijke goederen. De kerk in Frankrijk bezat rijke inkomsten; haar vermogen werd berekend op twee milliarden, de inkomsten, de tienden medegeteld, op 170 millioen francs. Frankrijk, dit weten we, had verbazend veel geld noodig en daarom werd het oog geslagen op de rijke bezittingen der kerk, natuurlijk tot groot ongenoegen van de geestelijken. En wie moesten het ontgelden? Alweer de arme Hugenoten. Hadden in de eerste dagen der omwenteling protestanten en katholieken met elkander in de beste verstandhouding geleefd zoowel in het zuiden als in de andere provinciën des lands, dit hield op toen de Nationale Vergadering aan de beurs der geestelijken ging tornen; toen verkeerde de vriendschap in vijandschap. Priesters en monniken maakten de menigte wijs, dat men de kerk wilde verwoesten, den godsdienst vernietigen en de katholieken vervolgen. Zij waren alzoo de zaaiers van tweedracht en nieuwe onrust, maar niet alleen zij, ook mannen uit de hoogere klasse der maatschappij namen den godsdienst te baat om hunne oogmerken te bereiken, en dat oogmerk was een tegenomwenteling te bewerken en het koningschap, dat bijna op sterven lag, te herstellen. We willen de poging om de omwenteling te fnuiken niet afkeuren, diep keuren we echter af, dat wreede lasteringen tegen de protestanten werden uitgestrooid, die waarlijk geen deel hadden aan de gruwelen der revolutie. Op de openbare plaatsen en hoeken der straten werden door de saamgezworenen schotschriften aangeplakt, om het volk op te hitsen. Het kon daarin lezen: „Sluit aan de protestanten den toegang tot alle bedieningen, zoowel burgerlijke als militaire eerambten. Zij vragen om te deelen in uwe voorrechten, maar gij zult hun dit nauwelijks hebben toegestaan, of zij zullen er op uit zijn om u er van te berooven en weldra slagen zij daarin. Als ondankbare adders, die door de verstijving hunner krachten buiten staat waren u te schaden, maar die door u gekoesterd weder bijgekomen zijn, zullen zij slechts herleven om u te dooden. Zij zijn uwe geboren vijanden!"

Zulke hatelijke opruiingen misten hare uitwerking niet. Nog meer.

De katholieken werden opgeroepen tot het onderteekenen van adressen, waarbij de eenheid van godsdienst werd gevraagd. De bijeenkomsten daarvoor werden gewoonlijk bij de priesters of in de kloosters gehouden en in menigte kwamen de katholieken op om hunne namen op de adressen te zetten. Vooral de vrouwen uit de onderste lagen der maatschappij, die in een slaafsche bijgeloovigheid waren opgevoed, gaven zich aan een woeste uitgelatenheid als helsche furiën over.

Uit de heffe des volks werd door de saamgezworenen een soort leger gevormd, dat tegen de Hugenoten werd aangevoerd, altijd onder den naam van tegenomwenteling. De steden Montauban en Nimes hebben in dien tijd (1790) veel te lijden gehad, maar tot hunne eer mogen we niet verzwijgen, dat alle pastoors uit den omtrek van Nimes, die slechts gehoor gaven aan de stem van hun geweten, aan het hoofd van de nationale garde hunner gemeenten optrokken, om rust en vrede tusschen roomschen en niet-roomschen te herstellen.

Dat de protestanten aan de hun ten laste gelegde misdaden onschuldig waren, laat ons Alquier in de Nationale Vergadering hooren, wanneer hij zegt: „Zij hebben ten doel gestaan aan den haat eener partij, zoodra eene zoodanige zich tegen de grondwet heeft opgeworpen, ter gelegenheid van uw eerste besluiten omtrent de goederen der geestelijkheid; en terwijl zij het voorwerp waren van vuige lasteringen, en listen tegen hen werden bedacht om oproer te verwekken en een tegenomwenteling te doen uitbarsten, hebben zij geen andere vijanden gehad dan de vijanden der omwenteling.”

Toen te Nimes de rust was hersteld, openden de protestanten daar eene kerk volgens het recht, hun bij de grondwet gewaarborgd. De eerwaarde Paul Rabaut sprak aldaar met bewogen stem en in tranen badende het inwijdingsgebed uit.

Ook in de overige provinciën van Frankrijk hielden de protestanten zich bezig met een vernieuwde inrichting. Zooals zij gewoon waren, bezoldigden zij hunne leeraars uit eigen beurs en verlangden van het openbaar gezag niet anders dan de handhaving hunner vrijheid en de bescherming der wet.

Was de roomsche geestelijkheid niet ingenomen met het verlies harer inkomsten, nog erger was het toen de Nationale Vergadering haar een burgerlijke constitutie wilde opdringen. Hiermede wilde de Vergadering zich het recht aanmatigen, de uitoefening van den godsdienst te regelen en het geestelijk gezag uit te oefenen, en dat recht werd haar door de geestelijkheid betwist. 't Gaf echter niets; de

Vergadering ging door en eischte, dat alle geestelijken den eed moesten afleggen, zich te zullen gedragen naar de burgerlijke constitutie, wat door een groot deel der geestelijkheid geweigerd werd. Die onbeëedigde of weerspannige priesters, zooals zij genoemd werden, moesten nu op hunne beurt hun toevlucht tot holen en woestijnen nemen. Zullen ze niet weleens aan de woestijn-predikers, die ze zoo dikwijls beleedigd en gekweld hadden, gedacht hebben? Niet gedacht hebben: wee hen, die het zwaard der onverdraagzaamheid opnemen? Zij ondervonden toch, dat hetzelfde zwaard nu tegen hen gekeerd was.

Het ging in Frankrijk van kwaad tot erger. Koning LODEWIJK was op 't schavot onthoofd (21 Jan. 1793) en in October volgde hem zijne vrouw. Stemmen gingen op: „De koning des hemels moet zoowel onttroond worden, als de koningen der aarde. Geen gebed meer aan den zoogenaamden God" en de christelijke godsdienst werd afgeschaft, om plaats te maken voor dien der „rede." Toen werden de kerken der protestanten, eerst kortelings weêr geopend, evenals die der katholieken gesloten en de leeraars mochten hunne bediening niet langer uitoefenen op straffe des doods. Aan priesters en predikanten werd bevel gegeven, om zich binnen acht dagen te verwijderen op twintig mijlen afstands van de gemeente, waarin zij waren werkzaam geweest.

Enkele leeraars stierven onder de guillotine, andere werden gevangen gezet en onder die behoorde ook de veteraan der woestijn, PAUL RABAUT. Te zwak om te voet te gaan, werd hij op een ezel naar de citadel van Nimes gevoerd. Toch werd hij later weêr in vrijheid gesteld en stierf in den ouderdom van 76 jaren (26 Sept. 1795) met den naam van Hem op de lippen, dien hij altijd had liefgehad.

Ook aan deze onderdrukking kwam een einde. ROBESPIERRE, de man des bloeds, moest denzelfden weg betreden, waarop hij duizenden gevoerd had, en onder die duizenden vele priesters, die fel gewoed hadden tegen de hervormers, zooals o. a. het geval was met den abt LENFANT die de protestanten goddeloozen, oproerigen, ellendelingen, monsters, vijanden van alle goddelijke en menschelijke wetten genoemd had. Op 3 Sept. 1792 werd hij in de gevangenis der abdij geworgd. Op 28 Juli 1794 verloor ROBESPIERRE het hoofd onder de moordbijl. Met zijn val kwam een gematigder bestuur dan het schrikbewind aan het roer. In Februari 1795 werd de vrije uitoefening der eerediensten hersteld, maar met bepaling, dat de geloovigen uit eigen middelen voor het onderhoud moesten zorgen en geene plechtigheden op den openbaren weg mochten plaats hebben. Een politiewet in September van 't zelfde

jaar beval, dat tot de opening der plaatsen van openbaren eeredienst een voorafgaande bekendmaking noodig was en verplichtte de leeraren der onderscheidene gezindheden, om de volgende verklaring te onderteekenen: „Ik erken de souvereiniteit van 't fransche volk en beloof onderwerping en gehoorzaamheid aan de wetten der republiek." Later werd er nog een voorwaarde aan toegevoegd en moest een eed worden afgelegd van dezen inhoud: „Ik zweer haat aan het koningschap en de regeeringloosheid, gehechtheid en trouw aan de republiek en aan de constitutie van 1795." De bepaling „haat aan het koningschap" deed vele klachten onder de hervormden opgaan.

Na zooveel stormen en beroeringen als de revolutie had doen gevoelen, hijgde Frankrijk naar rust en die rust kwam, toen NAPOLEON BONAPARTE als consul aan het hoofd der regeering optrad. Als zoodanig sloot hij met paus PIUS VII een concordaat, dat niet zonder invloed kon zijn op het protestantisme in Frankrijk. Had de paus zijn zin gekregen, dan zou de katholieke godsdienst tot „godsdienst van Staat" verklaard of tenminste als „heerschende godsdienst" beschouwd zijn. Die eisch werd niet ingewilligd, als insluitende het denkbeeld van een terugkeer tot onderdrukking en onverdraagzaamheid. Daarom werd de volgende verklaring in den aanhef van het concordaat opgenomen: „Het gouvernement der republiek erkent, dat de katholieke, apostolische en roomsche godsdienst, de godsdienst is van de meerderheid der Franschen."

't Was waarlijk een eer voor de hervormden toen in een rapport aan den consul, ingediend (1802), deze woorden voorkwamen: „Het gouvernement heeft met de verklaring, dat het katholicisme door de meerderheid der Franschen beleden wordt, geen enkel politiek of burgerlijk voorrecht daaraan willen toekennen. Het heeft alleen de maatregelen willen verdedigen, die genomen zijn ter handhaving der onafhankelijkheid, die het aan alle eerediensten wil waarborgen. Het protestantisme is een christelijke gezindheid, die een zeer groot getal van fransche burgers vereenigt tot hetzelfde geloof en tot dezelfde kerkgebruiken. Reeds daarom heeft deze gezindheid recht op bescherming van 't gouvernement. Maar ook in andere opzichten verdient zij onderscheiding en welwillendheid. De stichters van het protestantisme zijn de eersten geweest, die in Europa mildere grondstellingen omtrent het bestuur hebben bekend gemaakt; zij hebben de zedekunde, de wijsbegeerte, de wetenschappen en nuttige kunsten bevorderd. In de laatste tijden hebben de protestanten zich gerangschikt onder de vanen

der vrijheid en die nimmer verlaten. 't Is dus de plicht van 't gouvernement zijn bescherming te verzekeren aan deze vreedzame vereeniging van een minderheid van verlichte en edelmoedige burgers, die zich in hunne tempels verzamelen met het lofwaardig doel om de voorschriften van den godsdienst van Jezus Christus te volgen. Alles wat aan de onderscheidene christelijke gezindheden verzekerd is door de artikelen tusschen zijne heiligheid en het gouvernement der republiek bepaald, wordt gelijkelijk aan de protestanten gewaarborgd, „met uitzondering der geldelijke tegemoetkoming."

Maar ook hierin kwam verandering. Bonaparte gevoelde, dat hij geen genoegzaam gezag op de protestanten kon uitoefenen, tenzij hun eeredienst onderhouden werd op kosten van den Staat. En dit geschiedde. Door de meerderheid der protestanten, leeraars en geloovigen, werd die beschikking als een groote gunst ontvangen, omdat zij daarin zagen een wettige en onbetwistbare erkenning en een officieel onderpand hunner volkomen gelijkstelling met de roomsch-katholieken.

Rabaut-Dupuy, die in 1802 voorzitter van het wetgevend lichaam was, zei in de vergadering: „Wetgevers, deze wet, door rechtvaardigheid ingegeven, is met dankbaarheid door alle christenen ontvangen; de protestanten erkennen daarvan al de waarde. In 't bezit hunner burgerlijke, politieke en godsdienstige rechten hersteld, nu de wet alle eerediensten „op gelijke wijze" regelt, zullen zij een hechte steun zijn voor de regeering, die hen beschermt."

Later schreef hij in een brief aan de hervormden: „Komt en ziet gij allen, die evenals wij onder het juk der onverdraagzaamheid leefdet overblijfselen van zoovele vervolgde geslachten en vergelijk het verledene met het tegenwoordige. Gij brengt uwen Schepper de verschuldigde eer, maar niet langer in woestijnen en met gevaar van uw leven. Onze kerken zijn ons teruggegeven en dagelijks worden er nieuwe gebouwd. Onze leeraars zijn erkend als die openbare bedieningen bekleeden; zij zijn bezoldigd door de regeering, het zwaard eener barbaarsche wet zweeft niet langer boven hunne hoofden. . . . Helaas! zij, die ons zijn voorgegaan, hebben den berg Nebo beklommen, vanwaar zij het beloofde land van verre gezien hebben, maar wij alleen namen daarvan bezit."

Toen de consul keizer was geworden, kwam een deputatie uit de hervormden met Martin aan 't hoofd Napoleon uit naam van alle protestanten hulde brengen. De geschiedenis heeft de woorden bewaard, welke de keizer zei op de tot hem gerichte toespraak. Zij waren deze; „Met genoegen zie ik de leeraars der hervormde kerken van Frankrijk

hier vereenigd. Gaarne neem ik de gelegenheid waar om hun te verzekeren, dat ik altijd zeer voldaan geweest ben over alles wat mij verhaald is omtrent de getrouwheid en het goed gedrag der leeraars en belijders der onderscheidene protestantsche gezindheden. Houdt u overtuigd, dat het mijne bedoeling en ernstige wil is, om de vrijheid der eerediensten te handhaven. Het gezag der wet houdt op, waar het onbepaald gezag van het geweten aanvangt; noch de wet, noch de vorst vermogen iets tegen deze vrijheid. Dit zijn mijne beginselen en die der natie. En indien iemand van mijn geslacht, mij opvolgende, den eed vergeet, door mij afgelegd en door bedriegelijke voorstellingen misleid deze vrijheid verstoort, ik geef hem der algemeene verachting over en machtig u hem te bestempelen met den naam van NERO!"

NAPOLEON, hoe ontrouw dikwijls in vele gevallen, hield zijn woord ten aanzien der protestanten. Onder zijne regeering hoorde men van geene vervolging. De hervormden genoten een volkomen veiligheid, maar hunne vrijheid was binnen de muren beperkt. Godsdienstige bewegingen waren streng verboden, dus geen tijdschriften, vereenigingen, leerstellige twisten enz.

De keizer richtte ook een faculteit voor de protestantsche godgeleerdheid te Montauban op (1808—1810). Vroeger bestond daar een hoogeschool, maar die was door de intrigues der jezuïeten verloren gegaan; NAPOLEON gaf haar terug.

NAPOLEON was gevallen; de BOURBONS waren op den troon teruggekeerd. De grondwet, door hen uitgevaardigd, waarborgde de vrijheid van den protestantschen eeredienst en verplichtte den Staat tot bezoldiging der leeraars. Toch werden de protestanten gedurende de restauratie meermalen verdrukt en vervolgd. In de zuidelijke provinciën, bepaaldelijk in het departement du Gard, veroorloofde zich het gemeen, aangehitst door ultra-koningsgezinden en dweepzieke priesters, bloedige uitspattingen jegens de protestanten. Toen was nogmaals de hel losgebroken. Het ging zoo ver, dat Engeland er zich mede begon te bemoeien, en naardien LODEWIJK XVIII zijn troon aan Engeland en Pruisen te danken had, werd de hertog van Angoulême naar de zuidelijke provinciën gezonden, om de rust te herstellen. Hij vond de kerken gesloten, wijl de openbare uitoefening van den godsdienst verstoord werd en de protestantsche bevolking uit vrees voor moordaanslagen deels gevlucht, deels in hare woningen was opgesloten. De moordenaars integendeel staken onbeschaamd het hoofd op.

Eenige afgevaardigden van het consistorie begaven zich tot den

hertog en werden door hem welwillend ontvangen. Hij gaf hun bevel hunne kerken weer te openen. Op den daarop volgenden Zondag gebeurde dit ook, maar voorzichtigheidshalve werd slechts ééne kerk geopend en 't was goed, dat men voorzichtig geweest was, want talrijke samenscholingen vormden zich bij den ingang der kerk en werd het geschreeuw vernomen: „weg met de ketters! dood aan de protestanten! dat zij ons onze kerken teruggeven! dat zij terugkeeren in de woestijn!" Eenige der belhamels openden met geweld de deuren en drongen de kerk binnen. De generaal LAGARDE, die met eenige officieren het tumult trachtte te bedwingen, viel, door een kogel in de borst getroffen, dood neder. Toen werden de onverlaten toch bevreesd en kozen de vlucht.

Koning LODEWIJK gaf toen een bevelschrift uit, waarbij de schuldigen moesten gestraft worden, maar de rechters straften niet. Zelfs de moordenaar van den generaal werd vrijgelaten, en zij, die moord, brand en verwoesting hadden aangericht, roemden in 't openbaar op hunne daden. Geheime beschermers zaten achter de misdadigers.

De hervormde eeredienst werd te Nimes hersteld na een halfjarige verstoring (1815).

LODEWIJK XVIII werd na zijn dood opgevolgd door zijn broeder KAREL X (1824). Deze gaf een bevelschrift, waarbij de vrijheid van drukpers werd afgeschaft. Toen brak er een opstand uit (27 Juli 1830). KAREL werd gedwongen afstand van de regeering te doen en de hertog van Orleans werd onder den naam van LODEWIJK FILIPS uitgeroepen als koning der Franschen.

Die Juli-omwenteling bracht volkomen vrijheid aan de protestanten en deze is er tot op onzen tijd toe gehandhaafd.

HOOFDSTUK L.

DE HUGENOTEN IN EEN ANDER WERELDDEEL.

Ons blijft nog ter beschouwing over hoe het de Hugenoten ging in een ander werelddeel. Wij bedoelen in Zuid-Afrika. Zij hebben er recht op, en hunne nakomelingen niet minder, dat we ook een overzicht nemen van hunne lotgevallen. Die nakomelingen toch, even standvastig als hunne voorouders, hebben mede een weg gekend van lijden en strijden. 't Is waar, Zuid-Afrika is niet uitsluitend bevolkt geworden door Hugenoten, doch ook door Hollanders, maar met hen zijn zij als één volk samengegroeid; een volk, dat we nu kennen onder den algemeenen naam van „Boeren." Maar indien we meenen, dat slechts een enkele Hugenoot naar Zuid-Afrika is heengegaan, dan zouden we ons zeer vergissen. We zouden u een lijst van namen kunnen geven, die een paar bladzijden van ons werk in beslag zouden nemen en dit laat ons bestek niet toe, evenmin als de geschiedenis der Boeren wijdloopig te behandelen. Doch ter zake.

Het was in 1487 dat Bartolomeo Diaz het westelijk zuidpunt van Afrika ontdekte, 't welk hij den naam gaf van „Stormkaap," omdat hij daar geduchte stormen had moeten doorstaan. Vijf jaren later gaf de tweede bezoeker, Vasco de Gama, het land den naam van „Kaap de Goede Hoop," dewijl hij hoopte langs dien weg in Oost-Indië te komen. Het Kaapland grenst ten noorden aan het Namaqua-land, als-

mede aan de gewesten der Koranna's, Hottentotten en Boschjesmannen, ten oosten aan het land der Kaffers en aan de Indische Zee, welke zich ten zuiden van de Kaap vereenigt men den Atlantischen Oceaan. Het heeft een bergachtigen bodem en wordt besproeid door onderscheidene rivieren, van welke de Kei — de Breede — de Vaal — en de Groote Vischrivier de voornaamste zijn. Het klimaat is er gezond.

In 1651 hebben daar de Nederlanders de eerste kolonie gesticht. nadat van RIEBEEK, eerst directeur-generaal later gouverneur-generaal in Indië, de Oost-Indische Compagnie er opmerkzaam op gemaakt had, welke voordeelen het Kaapland aan Nederland kon geven, dewijl het toen alleen gebruikt werd als landings- en ververschingsplaats voor de schepen, welke van en naar de Oost gingen 1). De Compagnie had er ooren naar en VAN RIEBEEK werd als gouverneur met drie schepen naar Kaapland gezonden met zich brengende metselaars, smeden, timmerlieden, harpoeniers, tuinlieden, doch bijna geene soldaten. De ambachtslieden liet hij een fort bouwen, de harpoeniers moesten jacht maken op de talrijke walvisschen in de baai, de tuiniers tuinen aanleggen en de soldaten de wacht houden. De gronden, welke VAN RIEBEEK in bezit kreeg, had hij van de inboorlingen gekocht, niet genomen. Evenzoo deed ook de Compagnie. De kolonisten, die „vrijluyden" (burgers) waren, werden tegen betaling door de Compagnie voorzien van de noodige zaden, planten en werktuigen. Op deze nederzetting volgden meer kolonisten. Was VAN RIEBEEK met een handje vol volks aangekomen, zestig jaren later was het getal reeds tot 4000 geklommen. De Compagnie toch, ziende dat de zaken goed vooruit gingen, gaf op vrij voordeelige voorwaarden land en voorschotten aan hen in 't vaderland, die als „vrijluyden" naar de Kaap wilden gaan. Voor alle dingen evenwel werd er op gelet of zij, die zich aanmeldden, protestanten en van goed zedelijk gedrag waren. Naardien sommige kolonisten gehuwd doch de meeste ongehuwd waren, voorzag de Compagnie ook hierin. Voor arme doch eerbare, fatsoenlijke meisjes, bovenal voor weezen, werd de gelegenheid gemakkelijk gemaakt naar de Kaap te vertrekken. Later werden weer 50 boeren en ambachtslieden uit Holland naar Zuid-Afrika gezonden als „vrijluyden" benevens evenzooveel meisjes, meestal uit den boerenstand, doch van onbesproken gedrag.

Hierboven zagen we, hoe de fransche vluchtelingen in ons land met open armen ontvangen werden, maar voor allen was hier geen onderhoud te vinden De Kaap was een recht toevluchtsoord; daar

1) We veronderstellen, dat de lezers met onze vaderlandsche historie bekend zijn.

konden die emigranten als kolonisten goed gebruikt worden en gretig werd ook van de aanbiedingen der Compagnie gebruik gemaakt: vrije overtocht naar de Kaap; een stuk lands in eigendom; voorschotten in vee, zaden, werktuigen enz. En waarlijk de Compagnie behoefde er geen berouw van te hebben de „Vluchtelingen" in bescherming te hebben genomen, want de Kaap heeft er goed bij gevaren. Huizen en schuren werden gebouwd, tuinen en wijngaarden aangelegd, vruchtboomen, vooral sinaasappel-, perzik- en abrikozenboomen geplant, kerken en scholen gesticht; kortom na een twintigtal jaren was de woeste grond in vruchtbaar land herschapen.

In 't eerst bleven de huwelijken bepaald tusschen Hollanders en Hollanders, Franschen en Franschen, doch dit hield later op. En hollandsche mannen èn fransche vrouwen en omgekeerd huwden met elkander. Zietdaar de voorouders onzer tegenwoordige Transvalers. Er is nu ook geen sprake meer van Hollanders en Franschen, maar van „Boeren."

In den troebelen tijd van de patriotten en de prinsgezinden (1795) werd de Kaapkolonie door de Engelschen genomen. Reeds lang hadden ze er een begeerig oog naar geslagen en vol van annexatiewoede nestelden ze zich nu in het Kaapland, doch slechts tot 1802, toen zij bij den vrede van Amiens de Kaap aan Holland moesten teruggeven. In 1806 lieten de Engelschen zich evenwel nogmaals zien en de gouverneur JANSSENS, als verlamd, gaf de kolonie den Engelschen over. In 1814, toen het Huis van Oranje weer hersteld was en de Kaap rechtens teruggegeven moest worden, wisten de Engelschen het evenwel zoo te draaien, dat zij de Kaap in eigendom kregen, zoogenaamd tegen schuld welke Holland aan Engeland moest afbetalen voor het onderhoud van den prins en uitschotten in den oorlog tegen de Franschen. 't Was een gezocht middel om de Kaap in handen te houden zeer tegen den zin der Boeren, die er alles behalve genoegen in namen de Engelschen als heeren en meesters over zich te zien, en waarlijk zij hadden er reden voor misnoegd te zijn. Verscheidene gouverneurs toch namen onverstandige en willekeurige maatregelen en 't kon niet anders of het misnoegen moest gaandeweg grooter worden, zóó groot dat het tot een formeelen oorlog kwam. Dat zien we te „Slachtersnek" in 1815. Doch eerst een woord vooraf.

De Boeren hadden Hottentotten en andere inboorlingen voor den akkerbouw en het weiden der kudden in hun dienst. Die slaven, met geld gekocht, werden goed behandeld, goed gevoed en onderwezen.

Toen de kolonie aan de Engelschen was overgegaan, vereenigden zich onderscheidene zendinggenootschappen om onderwijs te brengen aan de Hottentotten. 't Was prijzenswaardig en geen enkele Boer had er ook iets op tegen, maar 't was een valsche aanklacht als zouden de Boeren de onderdrukkers der Hottentotten geweest zijn, een aanklacht die veel kwaad gedaan heeft. De engelsche regeering ging er toe over om den luisten, vuilsten, diepst gezonken Hottentot burgerlijk gelijk te stellen met den aanzienlijksten Boer. We willen aannemen, dat de zendelingen VAN DER KEMP en READ ter goeder trouw waren en het goede meenden, maar zij verkeerden onder denzelfden indruk als werden de slaven door de Boeren mishandeld, en daarom moesten zij in bescherming worden genomen. Nu werden er zoogenaamde „schoolplaatsen" of „zendingstatiën" aangelegd, waar het de Hottentotten zeer gemakkelijk werd gemaakt, want zonder te werken en volop eten en drinken te krijgen, dat was iets voor den luien Hottentot. Geen wonder dan ook, dat de schoolplaatsen sterk bezocht en de zendelingen met tal van Hottentotten omringd werden, die daarenboven door de zendelingen werden vertroeteld als waren ze zuiglammeren. Was de Hottentot van nature een vadsig wezen en zeer verliefd op sterken drank, hij was ook een vleier, wanneer het zijn belang gold en daartegen zeer brutaal tegen hen, die hem tot zijn plicht bracht Zoo ontvingen de zendelingen tal van vleiers en de Boeren tal van brutale kerels. Vele zendelingen begonnen zich dan ook meer te beschouwen als opperhoofden der Hottentotten dan als dienaars van 't Evangelie. Dat het eigenlijke zendingwerk hieronder kwijnde, ligt voor de hand. Maar wat was het gevolg van de oprichting dier schoolplaatsen, welke wij met volle recht toevluchtsoorden voor het schuim eener gekleurde bevolking kunnen noemen? Dat zij een ergernis der Boeren werden. Zij werden immers beroofd van hunne veehoeders en ander werkvolk en dus moesten landbouw, veeteelt en de welvaart der Boeren alzoo daardoor lijden. Het engelsche gouvernement kwam dan ook meer en meer bij de Boeren in verdenking van verregaande partijdigheid en er kwam een wrok in 't hart, die tot verbittering leidde.

De Hottentotten wisten het ook wel, dat het gouvernement hunne partij tegen de Boeren koos en dit maakte hen jegens hunne meesters niet weinig brutaal. Het leidde tot de grootste moeilijkheden, toen de zendelingen VAN DER KEMP en READ open ooren hadden voor al de klachten der Hottentotten, en zij hadden er niet weinig. Zij wisten te vertellen, dat die en die Boer een moord had begaan; dat

een andere Boer bijna een Hottentot had doodgeslagen; dat een Boerenvrouw een jongen in kokend water levend had willen verbranden enz., enz. Niet minder dan een tachtigtal klachten van mishandelingen, van moord en andere misdaden hoorden de zendelingen aan. Zij vroegen er niet naar of dit alles waarheid was en bedachten ook niet, dat de Hottentotten bij al hun fraaie deugden ook die van leugenachtig konden voegen, neen, al de Boeren waren schuldig en de regeering moest alles weten. Maar hoe? Een reis naar de Kaap, waar het gerechtshof zitting hield, kostte veel geld en tijd. Naar de Kaap ging niet aan, maar de regeering wist raad. Een „rondgaand gerechtshof" werd ingesteld; dat was voor de verafgelegen buiten-districten gemakkelijk.

De heeren zendelingen maakten hiervan gebruik om al de klachten der Hottentotten in te dienen, waarmede deze zeer in hun schik waren.

En wat bewees de uitkomst? Dat „geen enkel geval van moord tegen de beschuldigden is kunnen bewezen worden," ja, dat in een enkel gevat de koloniale wet was overschreden, meer niet. Maar die vrouw dan, welke den jongen Hottentot met heet water had willen verbranden, was die dan ook onschuldig? Wat was het geval? De jongen was door een sneeuwstorm overvallen en werd met verkleumde voeten thuis gebracht. Toen de gewone wrijvingen niet hielpen, nam de vrouw heet water om de voeten te ontdooien. Dat was haar misdrijf! Geen wonder dan ook dat zij werd vrijgesproken, maar ook geen wonder dat de Boeren meer en meer op de zendelingen verbitterd werden en niet het minste respect voor hen hadden. We zeggen nog eens: we willen gelooven dat de zendelingen te goeder trouw waren, doch al te gewillig het oor leenden aan de leugenachtige Hottentotten.

't Was een jaar later (1815). We moeten nu zien, wat er te „Slachtersnek" gebeurde. We brengen u in kennis met Frederik Bezuidenhout. een Boer, die op de grenzen van Kafferland woont. De man is wat opvliegend van aard, doch daarvoor zijn al de Bezuidenhouts bekend. Onder het rijden valt zijn mes uit de scheede en hij ontdekt dit eerst toen hij al een gedeelte van den weg heeft afgelegd. Wil hij zijn mes weer hebben, dan moet hij terug. Hij ziet het liggen aan de overzijde van een riviertje en zal dus genoodzaakt zijn van 't paard te stijgen, maar hij ziet Piet, zijn vroegeren knecht. Hij vraagt, of misschien gebiedt hij dien, het mes op te nemen en hem te geven, doch inplaats hieraan te voldoen, vaart Piet op een brutale wijze tegen hem uit.

Dat was voldoende om het bloed van een FREDERIK BEZUIDENHOUT aan 't koken te brengen. Nu stijgt hij af en dient PIET een dracht slagen met zijn karwats toe. Deze zegt zich te zullen wreken en verwijdert zich. BEZUIDENHOUT komt bij zijn broeder en vertelt dien het voorgevallene, waarop deze zeide: „De Hottentot zal u gaan verklagen." In antwoord hierop zegt FREDERIK: „Als er een dagvaarding komt verschijn ik niet." Hevig vaart hij nu tegen het engelsche gouvernement uit en zegt: „Het is alles de schuld van de zendelingen, die ons dienstvolk naar de schoolplaatsen lokken en de Hottentotten voorpreeken, dat ze ons moeten brutaliseeren, om te laten zien dat er nu geen onderscheid meer is tusschen wit en zwart. En het engelsche gouvernement heeft dat rondgaand gerechtshof alleen uitgevonden om de Hottentotten in de gelegenheid te stellen klachten tegen de Boeren in te brengen. Als een Boer over een Hottentot klaagt, dan krijgt hij toch geen recht, maar als een Hottentot iets heeft aan te brengen, dan wordt alles uitgepluisd. Laat er nu van komen wat wil, maar ik ga mij niet verantwoorden, voor de paar slagen die ik PIET gegeven heb.

Hij hield woord. De onderbaljuw brengt hem een dagvaarding om zich te komen verantwoorden voor den landdrost STOCKENSTROM te Graaff-Reynet op klachte van den Hottentot PIET wegens mishandeling.

„Ik zal niet komen," zegt BEZUIDENHOUT, „en ieder, die mij gevangen wil nemen, schiet ik dood."

De onderbaljuw vertrekt, maar straks komt luitenant ROUSSEAU met een twintigtal soldaten vergezeld van den onderbaljuw op de plaats van BEZUIDENHOUT af. Deze heeft zich met een kleurling verschanst in zijn veekraal [1]) en roept; „Die naderkomt is dood!" De soldaten hebben wel een weinig eerbied voor 't geweer van BEZUIDENHOUT en zijn schuchter om voort te gaan, doch op bevel van hun officier zijn zij wel genoodzaakt. BEZUIDENHOUT vuurt, doch treft niemand, ofschoon hij anders een goed schutter was. In een oogenblik is hij met zijn knecht ververdwenen. De soldaten zijn nu meester van de kraal, doch vinden BEZUIDENHOUT niet. Spoedig hebben zij hem evenwel ontdekt. Hij had zich verborgen in een spelonk, dicht met hout omgroeid, een plaats alzoo, die voor de soldaten moeielijk te naderen was. De officier verdeelt evenwel zijn manschappen in twee afdeelingen, zoodat het vuur van de eene afdeeling de andere beschermen kan. In naam des konings wordt BEZUIDENHOUT vermaand zich over te geven, hem belovende veiligheid voor zijn persoon en zijn knecht, wanneer hij goedschiks volgt naar

1) Omtuinde plaats voor het vee met 4 à 5 voet hoogen muur.

Graaff-Reynet. „Nooit," klinkt het uit de rots. De volle laag wordt gegeven, een gil laat zich hooren en FREDERIK BEZUIDENHOUT is een lijk. De knecht, die om „pardon" geroepen had, komt te voorschijn en geeft zich over.

ROUSSEAU vertrekt in allerijl, want Kaffers lieten zich zien en hij weet, dat hij met zijne manschappen niet tegen hen is opgewassen.

Het schieten was gehoord; eenige personen snelden toe en vonden het lijk, dat naar de woning van den broeder des gestorvenen gebracht werd. Toen op den volgenden dag de begrafenis plaats had, waren van alle kanten vrienden en betrekkingen opgekomen, om den overledene de laatste eer te bewijzen. Nog voor de kist in 't graf nederzonk, hield JAN BEZUIDENHOUT, de broeder, een toespraak. Zij was hartstochtelijk en ademde wraak. Men zei niets, maar drukte den spreker de hand. 't Was een stilzwijgend verbond tegen de engelsche heerschappij.

Een zevental mannen vereenigde zich en besprak, wat er in deze omstandigheden gedaan moest worden. Die mannen waren: JAN BEZUIDENHOUT, H. T. PRINSLO, S. C. BOTHMA, C. J. FABER zwager van BEZUIDENHOUT, T. C. DE KLERK, A. C. BOTHMA en W. T. KRUGEL.

Dat een vriend, een broeder, door militairen, door vreemde huurlingen was vermoord, 't was een ongehoorde daad. Was FREDERIK schuldig en had hij moeten gaan om zich te verantwoorden voor den landdrost, dan had de veldkornet hen, Boeren, moeten bevelen maar geen vreemde soldaten, Zoo spreekt men en — daarom moeten de soldaten van de grenzen.

Nu lag er een afdeeling militairen op de grenzen, zoo het heette om tegen de invallen der Kaffers te waken, maar eigenlijk om een oog op de Boeren te houden. Die militairen moesten weg, verdreven worden.

't Zou zeer gemakkelijk geweest zijn, regiment na regiment onschadelijk te maken. De zoo dicht met hout begroeide bergpassen gaven overvloedige gelegenheid om doortrekkende troepen-afdeelingen neer te schieten zonder de schuldigen te kunnen ontdekken, maar omdat de Boeren geen sluipmoordenaars wilden zijn, zouden zij den Engelschen kennis geven van hun voornemen om de troepen te verdrijven.

Het genoemde zevental nam de leiding der zaken op zich en weldra werden door het geheele district van Somerset en van Cradock, vooral in Tarka en langs Baviaansrivier oproepingsbrieven aan de Boeren geschreven om te komen helpen „de tirannen te verdrijven." Ook bij de Kaffers werd hulp gevraagd, maar van die hulp kwam niets.

Daar wordt PRINSLO bij 't verlaten zijner woning, terwijl hij naar een vergadering van ontevredenen zou gaan, gevangen genomen en naar een nabijzijnden militairen post gevoerd. Dit gaf een groote verslagenheid, doch JAN BEZUIDENHOUT wist den moed te verlevendigen. Hij wees er op nu PRINSLO gevangen man was, er aan terugtrekken geen denken was, want nu hadden de Engelschen al hunne papieren en brieven in handen; zij wisten wat er geschied en ook hulp bij de Kaffers gezocht was; dat zij zelfs de namen der hoofdleiders wisten en die dus niet anders dan den strop te wachten waren; dat het dan veel beter was door de kogels te vallen, dan aan de galg te sterven. En, zeide hij, in elk geval moet PRINSLO bevrijd worden. Die laatste woorden vooral werkten. Vierhonderd Boeren volgden BEZUIDENHOUT naar den militairen post van kapitein ANDREWS, om de vrijlating van PRINSLO te eischen. Zij werd geweigerd en toen keerden de Boeren besluiteloos naar hun „laager" of kamp terug.

De Boeren kregen een bezoek van den engelschen commandant NEL, die hen trachtte te overreden de wapens neer te leggen, dewijl zij dan op „pardon" konden rekenen, doch anders een treurige toekomst tegemoet gingen. Die woorden hadden invloed; velen begonnen te wankelen, doch daar ontbloot JAN BEZUIDENHOUT het hoofd en zweert „bij den Allerhoogste, niet te zullen rusten, tot hij de verdrukkers zijner natie, de Engelschen, uit het land zou hebben verdreven." Deze woorden maakten nog meer indruk, dan de door NEL gesprokene. Driehonderd Boeren ontblootten het hoofd, staken de vingers op en zwoeren denzelfden eed. Nu was terugtrekken niet meer mogelijk.

Dat verbond had plaats op „Slachtersnek," een kleine hoogte nabij de Baviaans-rivier.

Engelsche troepen, voetvolk en dragonders, onder kolonel CUYLER, den landdrost van UITENHAGE en majoor FRASER maakten zich gereed tot een beslissenden aanval. CUYLER verrastte de Boeren op Slachtersnek en werden door hem tot de overgave aangemaand. BEZUIDENHOUT knoopte onderhandelingen aan, doch 't was hem te doen, om tijd te winnen. In den nacht verplaatste hij zijn leger naar de Baviaans-rivier, zoodat de Engelschen den volgenden dag wel den Nek konden bezetten, maar er geen Boeren vonden. CUYLER ontdekte hen evenwel spoedig en achtervolgde hen. Nu begon het Boerenlegertje te verloopen en weldra zag BEZUIDENHOUT zich slechts omringd door de hoofdleiders der beweging en van zijne vrouw, die hem, zelfs in de moeilijkste omstandigheden, trouw ter zijde bleef.

De Engelschen lokten BEZUIDENHOUT en de zijnen in een hinderlaag, waar zij van alle kanten door soldaten waren ingesloten. Nog eenmaal werden ze vermaand zich over te geven. FABER en BOTHMA trachtten zich door de vlucht te redden, doch werden gevangen genomen, nadat FABER eerst door een kogel in den schouder gewond was. BEZUIDENHOUT en zijne vrouw trachtten een met hout begroeide kloof te bereiken, waar zij veilig waren voor de vijandelijke kogels, maar de soldaten wisten hun den pas af te snijden. Beiden besloten toen hun leven zoo duur mogelijk te verkoopen. Bij de wagens staande, laadden de vrouw en haar veertienjarige zoon de geweren, welke BEZUIDENHOUT afschoot, maar om zelf doodelijk getroffen ter aarde te storten. De vrouw van BEZUIDENHOUT, haar man ziende vallen, wordt woedend, grijpt het geweer en brandt op de soldaten los, doch wat zal die vrouw alleen tegen zooveel soldaten. Ook zij zelve zou terneer geschoten zijn, had commandant NEL dit niet belet. Moeder en zoon werden toen gevangen genomen. De opstand was onderdrukt.

't Was een schoone gelegenheid voor het engelsche gouvernement om de Boeren aan zich te verbinden door genade te bewijzen aan de hoofdleiders van den opstand en het volk. Die hoofdaanvoerders toch, welke overgebleven waren, bekenden schuld en het volk was geneigd tot onderwerping, maar de wraakgierige Engelschen kenden geen genade. In hun oog was de opstand geen gewoon oproer maar rebellie tegen hun koning en daarom moest er gestraft worden, doch met dat straffen zou het misnoegen nog dieper wortel schieten. En was het rebellie, dat zij, vrije mannen als zij waren, niet onder het willekeurig bestuur van Engeland wilden staan? Was 't hun kwalijk te nemen? Hadden de vaderen dier Hollanders den vrijen hals willen buigen voor den tiran FILIPS van Spanje? En hadden de vaderen dier Hugenoten ook niet de wapenen onder een CONDÉ en COLIGNY opgevat voor hunne vrijheid?

Het vonnis werd geveld (Januari 1816). HENDRIK PRINSLO, STEPHANUS BOTHMA, CORNELIS FABER, TEUNIS DE KLERK, ABRAHAM CAREL BOTHMA en WILLEM FREDERIK KRUGEL werden ter dood verwezen; N. PRINSLO, D. MALAN en P. W. PRINSLO met verbanning gestraft; zestien anderen veroordeeld om in een afzonderlijken kring, onder 't opzicht der bedienden van justitie, te worden geleid naar de executieplaats te Slachtersnek, waar zij hun eed hadden gezworen, en aldaar, zonder op 't schavot te worden gebracht of op een onteerende wijze te worden tentoongesteld, de executie te aanschouwen, om dan te worden ontslagen."

Frans Marais, die Faber vergezeld had naar het Kafferopperhoofd Gaika, om dien tot hulp in den opstand aan te sporen, moest „met den koorde om den hals aan den scherprechter worden overgeleverd, aan de galg vastgemaakt, gedurende de executie der ter dood veroordeelden worden tentoongesteld en voor den tijd zijns levens uit de kolonie worden verbannen." Ook de weduwe van Bezuidenhout met haar huisgezin en eenige anderen werden gebannen, terwijl weer anderen met boete vrijkwamen. Het doodvonnis van Krugel werd later in verbanning veranderd.

En nu, het is 9 Maart 1816. Op Slachtersnek, waar de eedzwering is geschied, staat een schavot opgericht; aan de ruwe galg zijn vijf stroppen aangebracht. Rondom het schavot staan bloedverwanten en vrienden der ter dood veroordeelden, en in een kleineren kring de zestien mannen, welke de executie moeten aanschouwen. Frans Marais staat met den strop om den hals aan 't schavot vastgemaakt. Een sterke afdeeling militairen met de veroordeelden in 't midden nadert de strafplaats. De predikant Herold spreekt hun woorden van troost en bemoediging toe en die mannen zelf, zij zijn gelaten en kalm. Zij beklimmen het schavot, terwijl zij nog een laatsten blik werpen op het landschap, waar zij geleden en gestreden hebben, en weldra is hun de strop om den hals geworpen.

Het schavot kan zijn last niet dragen; het stort ineen en de reeds bewustelooze mannen vallen ter aarde. „Dat is een teeken van den hemel voor een te zware straf; zij zijn vrij," zoo klinkt het uit veler mond. De vrouwen dringen door de militairen heen om de halfgestorvenen te bereiken, die, langzamerhand tot bewustzijn teruggekeerd, om genade smeeken.

Genade? Daar weten de engelsche tirannen niet van. De galg wordt weer opgericht en nogmaals worden de veroordeelden gehangen. Nu voor goed. Een plechtige stilte heerscht in den omtrek van 't schavot, slechts afgebroken door snikken en kreten van verontwaardiging.

De executie is afgeloopen; een vijftal is de eeuwigheid ingegaan. Wenscht men de lijken, om ze eerlijk te begraven, ook die bede wordt geweigerd; onder de galg moeten ze begraven worden, en de gouverneur kon het bericht ontvangen: „Aan de uiterste eischen der wet is voldaan." Maar Slachtersnek werd door de Boeren niet vergeten.

HOOFDSTUK LI.

TREKKEN.

Onder allerlei botsingen kwam het jaar 1834, toen de engelsche regeering iets deed, wat den Boeren nog meer aanstoot gaf en hun groot nadeel berokkende. Het was de vrijverklaring der slaven.

Hierboven zagen we reeds dat de slaven goed behandeld werden. Dit is het eenparig getuigenis van reizigers en andere personen. Zij zeggen ons, dat de slaven nergens zoo goed behandeld werden als aan de Kaap. Een predikant, die jaren lang onder de Boeren verkeerd heeft [1]), zegt: „zij werkten met de kinderen der Boeren op het land of verrichtten het gewone huiswerk, werden gekleed en verzorgd, en over 't algemeen meer beschouwd als huisgenooten dan als slaven. Velen leerden handwerken; en daar goed onderwezen slaven een kapitaal vertegenwoordigden van vijf tot zevenduizend gulden, was het in 't belang der meesters zelven, dat zij goed behandeld werden. Welk een band er in vele gevallen tusschen slaven en meesters bestond, blijkt soms nog wel. Vroegere slavinnen blijven zeer gehecht aan hare juffrouwen, en vooral aan de kinderen, welke zij „groot gemaakt" hebben. Meer dan een aanzienlijke dame uit de kolonie kan men hare oude slaven-minne of kindermeid nog altijd hooren aanspreken als „memme" (verkorting eigenlijk van: mama) — „memme Rachel"

1) F. Lion Cachet.

en nooit enkel Rachel. En de oude slavenmeid noemt de getrouwde dame niet mevrouw of juffrouw, maar „nonnie" of „noy," „noy Lenie," in plaats van juffrouw Lenie. Ook zijn niet weinig slaven, na de vrijmaking bij hunne heeren blijven wonen tot hun dood."

Die goede verstandhouding werd door de Engelschen verbroken, eerst met hun schoolplaatsen en nu met hun vrijverklaring. Niet alleen de Boeren, maar elke kolonist was verbitterd tegen de regeering.

Maar was het dan geen prijzenswaardige daad der engelsche regeering om de slavernij te doen ophouden zoowel nu als in latere tijden? Voorzeker, niemand zal dit betwisten, maar die regeering hield geen rekening met de omstandigheden, want de Boeren waren volstrekt niet tegen de vrijmaking; integendeel, zij bevorderden die, maar zij wenschten die langs een geleidelijken weg. Neen, zei het gouvernement; op 1 December 1834 zullen alle slaven vrij zijn. En wat was hiervan het gevolg? Dat de Boeren eensklaps van hunne arbeiders beroofd werden, want de vrijgemaakte slaven verlieten de boerenplaatsen om naar steden en dorpen te trekken, waar zij als huisbedienden en vooral als ambachtslieden een hoog loon konden verdienen. Was 't hun kwalijk te nemen? Zeker niet, maar de Boeren zaten er meê. Wie moest nu de koeien melken, de paarden voêren, de schapen oppassen, het rijpe graan snijden enz.? Boeren, die over tien, twintig, ja tachtig lieden te beschikken hadden, stonden nu verlegen. En, dat was nog niet alles. Zij ontvingen een veel te geringe schadeloosstelling voor 't verlies hunner slaven. Voor een slaaf, die zesduizend gulden waard was, werd nog geen vijfhonderd uitbetaald en wilde men dat geld ontvangen, dan kon men het in Londen, nergens anders, halen. Dat was toch een onmogelijkheid en van zelf verviel men alzoo in handen van agenten of zoogenaamde „zaakwaarnemers," die wel wisten wat percent-rekening was. Geen wonder dat vele Boeren bij verlies van land en volk doodarm werden. Waarlijk zij konden zich niet verplicht gevoelen, den Engelschen dankbaar te zijn.

In de Kaffer-oorlogen met de Engelschen hadden de Boeren ook veel te lijden. De Kaffers stalen het vee, verbrandden hier en daar de hoeven en vermoordden de kolonisten. Schadevergoeding werd door het gouvernement niet gegeven, ofschoon de Boeren op commando tegen de Kaffers optrokken, wilden zij niet als rebellen opgehangen worden. En wat was het loon voor hun moedig strijden? Dat zij, niet de Kaffers de schuldigen waren, en wilden ze hun vee niet weggevoerd zien, dan moesten ze maar dicht bij de Kaap komen wônen. Nog meer. De gronden, welke zij van de regeering hadden, moesten

aan de Kaffers worden afgestaan en zij konden hun geroofde vee op de markt te Grahamstown voor hunne oogen zien verkoopen ten behoeve der engelsche schatkist. 't Was duidelijk, dat de blanken bij de kleurlingen ver achter stonden.

Groot werd de verontwaardiging over zulk een behandeling, beter gezegd mishandeling. Beschuldigd, bespot, beroofd te worden zonder vooruitzicht op gunstige verandering, neen, zulk een toestand was niet langer te dragen. Al het vroegere kwam weer voor den geest: zendelingen en schoolplaatsen, niet het minst Slachtersnek. Men begon te spreken van „trekken," d. i. heengaan en een andere woonplaats op te zoeken. Van spreken kwam het tot daden.

Men ging niet onbesuisd te werk, wanneer men wilde trekken. Vertrouwbare mannen werden als commissie uitgezonden, om „het land te bezien" en dan verslag uit te brengen van hunne bevindingen. Ook die mannen gingen niet lichtvaardig te werk; zooals het spreekwoord zegt: zij gingen niet over ijs van één nacht. Nauwkeurig gaven ze acht of het land in elk opzicht voldeed aan de behoeften, vooral ook aan wie het land, werwaarts men trekken wilde, behoorde; of men grond „kon ruilen," d. i. verkoopen voor vee, dan wel of het geheel onbewoond was.

Na gedaan onderzoek werd er besloten zich naar het noorden, naar Natal, te richten. Daar gekomen, moesten zij den grond stap voor stap onder aanvoering van Pieter Retief, Gerrit Maritz en Andreas Pretorius op de Zoeloe-Kaffers veroveren. Zij legden er de grondslagen voor Pieter-Maritzburg. Deze kolonie, de „Bataafsch-Afrikaansche Maatschappij" geheeten, ontwikkelde zich voorspoedig en plaatste zich onder de hoede van den koning der Nederlanden. De Engelschen konden hen echter niet met rust laten. In 1840 ontzeide de gouverneur van de Kaap aan de Boeren het recht om te Natal een onafhankelijken Staat te vestigen, wat niet anders dan vijandelijkheden ten gevolge kon hebben.

Door list en geweld werden de Engelschen meester van Natal, en de Boeren, die meer dan genoeg van hen hadden, verkozen niet onder hun bestuur te leven; dan liever nogmaals trekken. Veel hadden de Boeren voor Natal gedaan. Zij hadden een hoofdstad gesticht, een zeehaven aangelegd enz., maar zij konden het met zooveel moeite verworven land vaarwel zeggen en hunne dooden achterlaten om niet langer bloot te staan aan de knevelarijen van Engeland.

Zij gingen en trokken meerendeels over het Drakengebergte en stichtten aan de westzijde daarvan twee Staten: den Oranje-Vrijstaat en de Transvaal.

En gaven de Engelschen nu hun heerschzuchtige annexatie-woede op? De geschiedenis zal 't ons zeggen.

In 1848 lieten de Engelschen zich weer zien. Met 1000 man trok sir HENRY SMITH naar de grenzen van den Vrijstaat en sloeg zijn kamp op bij de Oranje-rivier. De Boeren hadden zich versterkt nabij Boomplaats. 't Kwam tot een hevig gevecht, en dat er woedend gevochten was, getuigt sir HENRY SMITH, die menig gevecht had bijgewoond en dus wel wist wat oorlogvoeren was. In zijn officieel verslag schreef hij: „dat het een van de scherpste gevechten geweest was, 't welk hij ooit had bijgewoond; dat hij nooit te voren sneller, woedender en beter bestuurd schieten had gezien dan dat der Boeren, en dat zij gedurende eenigen tijd manmoedig pal stonden."

Toch werd de strijd ten voordeele der Engelschen beslist; zij werden meester van den Vrijstaat en de commandant-generaal PRETORIUS trok met zijne Boeren terug naar de Vaal-rivier. Slechts zeven man had hij verloren, maar de Engelschen telden vijftig dooden en gekwetsten.

Toch werd de Vrijstaat later onafhankelijk verklaard. PRETORIUS wist de engelsche regeering te doen gevoelen, dat Zuid-Afrika alleen tot rust zou kunnen komen, wanneer de onafhankelijkheid der Boeren tusschen de Oranje-rivier en den Limpopostroom erkend werd, en Engeland besloot eindelijk hiertoe over te gaan (1850). Het verklaarde zoowel den Oranje-Vrijstaat als de Transvaal voor vrij en onafhankelijk gebied. Deze erkenning had ten gevolge, dat in 1852 de conventie van Zand-rivier gesloten werd, maar ook hier school weder een adder onder het gras. Meermalen toch werd later door de engelsche regeering beweerd, dat de overeenkomst van Zand-rivier meer een vergunning was van de koningin, dan de erkenning van de Zuidafrikaansche republiek als onafhankelijken Staat. Dat de Engelschen dit meenden, zullen we zien.

Zoo hadden dan de Boeren na vele jaren van strijd en moeite een nieuw vaderland, Transvaal, gevonden. Was het Zand-rivier-tractaat voornamelijk bewerkt door PRETORIUS, de stichter der republiek was HENDRIK POTGIETER.

Onderscheidene steden verrezen, als: Potchefstroom, Pretoria [1]), Rustenburg, Lijdenburg enz. De bevolking bestaat uit Blanken (Nederlanders, Franschen, ook Duitschers) en uit verschillende stammen der Kaffers, inzonderheid de Betsjoeanen en Basoeto's.

1) Naar Pretorius.

Veel zouden we kunnen zeggen over het klimaat van Transvaal, de vruchtbaarheid van den grond, de voortbrengselen enz., doch dit laat ons bestek niet toe.

Er zijn schrijvers geweest, die de Boeren niet kenden en hen voorstelden als laf, ongastvrij en ondankbaar, wat door hen, die jaren lang onder hen verkeerd hebben, met kracht wordt tegengesproken. We kunnen ook hierop niet verder ingaan en moeten onze lezers verwijzen naar uitgebreide werken, maar toch moeten wij iets van hen zeggen.

De meeste boerenwoningen in Transvaal bestaan uit één ruim vertrek, het „voorhuis," en één of meer slaapkamers, door dunne steenen muren, of ook wel slechts door een gordijn, van het woonvertrek gescheiden. De muren zijn laag, en de balken, die het dak dragen, zelden meer dan tien of twaalf voeten boven den beganen grond. Gewoonlijk wordt de vloer gelegd van aarde en „rijstmierhoopen" tot een soort van cement bereid en daarna met koemest overstreken. De meeste woningen hebben een verandah aan de voor- en achterzijde van het huis, met eenige „verandah-kamers," die als bergplaatsen of slaapvertrekken dienst doen. Liefst bouwt de Boer zijn woning op een kleine verhevenheid of tegen de helling van een lagen platten heuvel, zoodat hij een vergezicht kan hebben over het omliggende landschap en als hij zich met zijn verrekijker wapent, ziet hij uren ver in den omtrek en kan hij naar zijn kudde zien zonder zijn woning te verlaten.

Is de woning zeer eenvoudig, ook zoo het meubilair. Men heeft het onmisbaar noodige, juist zooveel als in tijd van nood, of als men trekken moet, op wagens kan geladen worden; meer behoeft men niet. Een vrij groote eettafel en een kleiner tafeltje, in den hoek bij 't venster voor de vrouw des huizes; een „rustbank" met een „mat" of zitting van smalle strooken leder gevlochten, langs den muur bij de eettafel; een half dozijn stoelen, zelf gemaakt; een leuningstoel voor den grijzen vader of grootvader, eenige „wagenkisten," waarin de beste kleeren, de kostbaarheden en niet zelden wat contanten geborgen zijn en die, op reis den drijver, en in huis den jongeren leden van 't gezin tot zitplaats dienen; bij sommigen ook een seraphine-orgel en een buffetje of kast — soms wel in den muur gemetseld — voor het noodige aardewerk. Langs den wand vindt men een rek voor de geweren. Op een ander rekje staan eenige boeken: psalm- en gezangboeken, wat stichtelijke lectuur en de Bijbel.

De Transvaler huwt jong, de jongeling is zelden ouder dan 18 jaar

en de meisjes zijn soms voor hun 15e jaar gehuwd. Blijft een echt kinderloos, dan neemt het echtpaar gewoonlijk eenige weeskinderen tot zich, om die als eigen kinderen op te voeden. Echtscheidingen vallen al zeer zeldzaam voor, maar hertrouwen na den dood van een der beide echtgenooten geschiedt in den regel spoedig. Dit moge ons vreemd schijnen, maar de Transvaler heeft daarvoor zijn reden. „Die niet hertrouwt," zegt hij, „heeft het zeker niet goed gehad in het vorige huwelijk. Hertrouwen vereert den overledene." De wederzijdsche familiën van man en vrouw vormen één familie; de wederzijdsche ouders noemen elkander over en weer broeder en zuster, en de wederzijdsche achter-nichten en neven beschouwen elkander als eigen familie. Een uitgebreide familie alzoo. Zij deelen lief en leed met elkaar en wordt de een of ander beleedigd, dan is de geheele uitgestrekte familie beleedigd.

De Transvaler is een liefhebber van jagen. Niet alleen dat hij menig stuk smakelijk wild thuis brengt, maar op roofdieren los te trekken behoort ook tot zijn liefhebberij, vandaar dat hij zulk een voortreffelijk schutter is. Reeds in zijn jeugd wordt den Transvaler het geweer in handen gestopt. En dat de vrouwen ook kunnen schieten hebben we gezien in de weduwe Bezuidenhout.

We zeiden, dat hij menig stuk wild thuis bezorgt. Hij is dan ook een minnaar van vleesch. Fijn schapenvleesch, bokken- en geitenvleesch rundvleesch en wildbraad maken zelfs voor den arme den hoofdschotel uit. In vele huisgezinnen wordt tenminste elken dag één schaap geslacht en om de zes weken een os of koe. De toespijs bestaat uit rijst, pompoenen, aardappelen, pataten en wat groenten, gestoofde perziken en andere vruchten. Veel groenten en aardappelen worden echter niet gebruikt; bij het vleesch eet men veelal brood of mais. Het brood wordt door de Boerenvrouwen zelven gebakken. De volksdrank is koffie en overigens melk.

Zeiden we, dat de Boeren meesters in het jagen zijn, ook als stoute paardrijders zijn ze bekend en hierin geven de meeste vrouwen den mannen ook niets toe. 't Is een kunst, welke de jonge Transvaler ook al vroeg moet leeren.

De Transvaler is ook „politiek." Hij stelt belang in zijn regeering en in den toestand van zijn land. De regeering heeft dan ook met de publieke opinie te rekenen en dat niet alleen met de mannen, voornamelijk met de vrouwen. Zij, die weinig anders dan den Bijbel lezen, grijpen gretig naar de staatscourant om te weten wat er in de Volksraad te Pretoria is besproken. De Grondwet van het land is ook in

veler bezit. Verwonderen kan ons dit niet, wanneer wij aan hunne worsteling tegen vreemde heerschappij denken. De eenvoudigste Boer tot lid van den Volksraad of in de regeering geroepen, acht zich als „burger" des lands verplicht, die roeping op te volgen en zou het schande rekenen zich daaraan te onttrekken.

„Een worsteling tegen vreemde heerschappij" zeiden we. Die worsteling zou komen, maar daarna zou de Transvaler kunnen zeggen:

„Ons zwaard deed ons dit land niet erven;
Onz' arm deed ons geen heil verwerven;
Maar uwe rechterhand, uw macht;
Heeft ons dien voorspoed toegebracht;

De glans van 't god'lijk aangezicht
Heeft ons de zege weg doen dragen:
Want Gij omscheent ons met het licht
Van uw genadig welbehagen."

HOOFDSTUK LII.

WORSTELSTRIJD.

PRETORIUS had gaarne de vereeniging der beide Staten, Transvaal en den Vrijstaat, onder één bestuur gezien. Het engelsche gouvernement wilde die vereeniging niet toestaan, en toen PRETORIUS toch wilde doorzetten, had dit den oorlog gegeven bij Boomplaats, dien wij hierboven gezien hebben. Nu Transvaal en de Vrijstaat door Engeland vrij en onafhankelijk werden verklaard, kwam PRETORIUS op zijn lievelingsdenkbeeld terug. En er was reden voor. De Boeren van Transvaal en den Vrijstaat toch waren één volk, spraken ééne taal, beleden één godsdienst en waarom dan ook niet ééne regeering? En dit wenschte hij nu nog te meer, omdat hij, reeds president van Transvaal zijnde, ook als zoodanig gekozen werd in den Vrijstaat. Hij stuitte evenwel weer af op den onwil van het engelsche gouvernement, en daar de meerderheid der Boeren in beide Staten niet voor de vereeniging was, bleef de zaak zooals zij was.

PRETORIUS bevond zich met verlof in den Vrijstaat, doch zijne afwezigheid uit Transvaal was de oorzaak van een burgeroorlog. Had hij zijn ambt in Transvaal neergelegd, dan had men daar een anderen president kunnen kiezen, doch dit wilde hij niet. Hij verlangde, dat er een waarnemende president zou gekozen worden en hieruit ontstonden moeilijkheden. Twee partijen stonden weldra tegenover elkander. Aan het hoofd der eene partij stond PAUL KRUGER en SCHOEMAN aan dat der andere. 't Was goed, dat PRETORIUS begreep zijn ambt in

den Vrijstaat te moeten nederleggen; toen kwam er een eind aan de tweespalt.

We haalden dit slechts aan, omdat de Engelschen er later gebruik van maakten.

De regeering van Pretorius over Transvaal is niet voorspoedig geweest. In plaats van zooveel mogelijk het inwendig bestuur op vasten voet te brengen, verwachtte Pretorius alles van verbintenissen met buitenlandsche mogendheden en uitbreiding van grondgebied, maar dit had tengevolge, dat de republiek onophoudelijk in aanraking kwam met Engeland, wat niet in haar voordeel was. Ook met de herhaalde kafferoorlogen had Pretorius veel te kampen en hierbij kwam nog een geldcrisis. Toen dan ook de tijd zijner aftreding gekomen was (1871), werd hij niet herkozen.

Onder Burgers als president ging het waarlijk niet beter. Transvaal ging meer en meer achteruit. De groote verwachtingen, welke men van hem gekoesterd had, gingen over in wantrouwen. Dat hij zijn val nabij was, zag hij zeer goed.

Een en ander was een schoon voorwendsel voor het engelsche gouvernement om zijne handen in de republiek te steken. Op 12 April 1877 verklaarde Shepstone, secretaris der Kaapkolonie voor de aangelegenheden der inboorlingen, in een proclomatie dat, uit kracht van de macht en het gezag hem door de koninklijke commissie van hare majesteit de koningin verleend, de Zuidafrikaansche republiek voortaan Britsch grondgebied zou zijn en de Transvalers zich hadden te beschouwen als onderdanen der koningin. Shepstone, omringd door een politiemacht van 25 man, had de stoutheid op het marktplein te Pretoria de vlag der republiek neer te halen en de engelsche er voor in top te doen hijschen. Als reden voor deze daad gaf hij op, dat de zelfregeering der Boeren ten eenenmale mislukt was en dat zij aan de verwachtingen, welke er van de vestiging der republiek gekoesterd waren, niet voldaan hadden; dat het belang der Boeren, het belang van geheel Zuid-Afrika de annexatie van een Staat eischte, die bankroet was in geld, in reputatie, in regeering kortom in alles.

Aan Burgers werd een aanzienlijk pensioen door de engelsche regeering toegekend. Dit aan te nemen is een veroordeeling van zijne handelingen als Staatspresident en van zijn persoonlijk karakter. Het heeft toch allen schijn, dat hij Transvaal in handen der Engelschen gespeeld heeft, toen hij aan zijne regeering een einde zag komen.

Zoo scheen het met de zelfstandigheid der republiek voor goed

gedaan, maar 't zou anders gaan, dan de trouwelooze Engelschen gedroomd hadden. Het was er verre van daan, dat de Transvalers die annexatie goedkeurden.

Een Deputatie, in Juli 1877 naar Engeland gezonden met PAUL KRUGER aan 't hoofd, had een vruchteloos onderhoud met den minister van koloniën, lord CARNAVON. De minister verkeerde onder den indruk, dat de meerderheid van 't volk de annexatie goedkeurde, waarom de Deputatie, na haar terugkeer en verslag harer zending doende, bij monde van PAUL KRUGER het voorstel deed, dat door een algemeene stemming zou uitgemaakt worden, of de meerderheid des volks vóór of tegen de annexatie was. Hiertoe werd besloten en toen het bleek, dat men algemeen tegen de annexatie was, zou een tweede Deputatie op reis gaan. In de Kaapstad gekomen, maakten de reizigers hunne opwachting bij sir BARTLE FRÈRE, gouverneur der Kaapkolonie, om diens medewerking bij den minister te verzoeken nu 't was gebleken, wat de wil des volks was.

De gouverneur was bovenmate vriendelijk, doch stelde de Deputatie te leur. Na uitgeweid te hebben over de zegeningen onder het engelsche bestuur zeide hij: „Onder de vlag van Engeland zult gij alles hebben, wat gij begeeren kunt, en die vlag blijft over 't land waaien," waarop PIET JOUBERT antwoordde: „Over het LAND misschien, over het VOLK nooit."

In Engeland wachtte hun geen beter onthaal. De minister beschouwde de annexatie als een afgedane zaak, waarop men niet behoefde terug te komen.

De Deputatie had den minister ook een adres overhandigd met 6500 handteekeningen, waarin gezegd werd „het laatste middel te beproeven om langs vreedzamen weg hun doel te bereiken," en „dat het Volk aan geen vreemde Mogendheid onderworpen wilde zijn." De minister zeide daarop: „Ik kan niet gelooven dat uwe landgenooten zouden beproeven met geweld het behoorlijk gevestigd gouvernement in het land, dat zij bewonen, te weerstaan. Maar het is niettemin onze plicht u te waarschuwen voor de ernstige verantwoordelijkheid, die zij op zich zouden laden, die tot andere dan vreedzame maatregelen zouden overgaan, of nog meer zij, die met al de omstandigheden bekend, niet alles zouden doen, wat in hun vermogen ligt, om het meer onkundig en opgewonden gedeelte der bevolking zulk een rampzaligen weg te ontraden."

Die laatste waarschuwing zag natuurlijk op de leden der Deputatie. Met die boodschap van den minister konden KRUGER en JOUBERT vertrekken.

Thuis gekomen, deden de afgevaardigden verslag van hunne zending. Het volk zag nu, dat er van het engelsche gouvernement niets te hopen was; dat de annexatie niet vernietigd zou worden. Toch zou men zoo dadelijk niet naar 't geweer grijpen, maar eerst nog een poging doen, om langs vreedzamen weg recht te verkrijgen. PIET JOUBERT [1]) werd benoemd om als afgevaardigde van het Volk naar Natal te gaan om met B. FRÈRE een nadere samenspreking te hebben. Die samenspreking leidde wederom tot niets. B. FRÈRE, hoe beleefd hij ook was, hield vol dat de annexatie zou blijven bestaan. Op alles wat B. FRÈRE aanvoerde, had JOUBERT maar één antwoord; „Het Volk *wil* niet onder de engelsche vlag staan, maar zijn onafhankelijkheid behouden."

Onderscheidene pogingen werden aangewend, om Engeland tot andere gedachten te brengen, maar al die pogingen waren vruchteloos. 't Was telkens: „de annexatie blijft gehandhaafd," maar ook telkens het antwoord: „Het Volk *wil* niet onder de engelsche vlag." Zelfs een adres aan de koningin zelve had geen betere gevolgen, niettegenstaande de stamgenooten der Transvalers in den Vrijstaat en in de Kaapkolonie het adres met 7000 namen geteekend hadden. Generaal WOLSELEY verklaarde „dat zoolang de zon aan den hemel zou schijnen, Transvaal een engelsche bezitting zou wezen."

Maar vanwaar kwam het, dat de Transvalers zoo tegen het engelsche bestuur waren? Was daar reden voor of was het stijfhoofdigheid? Neen, 't was geen stijfhoofdigheid, want het engelsche gouvernement had er niets toe bijgedragen om de Transvalers met de annexatie te verzoenen. Had SHEPSTONE, de annexeerder, zich wat verstandiger gedragen, wellicht zou alles heel anders geloopen hebben, maar wat gebeurde er? Elke gewichtige gouvernementsbetrekking kwam in handen van SHEPTÔNES handlangers uit Natal, dus in handen van vreemdelingen. De hollandsche taal werd door de engelsche verdrongen, zoodat de Boeren zich in hun eigen publieke kantoren van een tolk moesten bedienen. Door de ambtenaren, groot en klein, werd het Volk uit de hoogte behandeld, als waren de Transvalers hunne ondergeschikten. De Volksraad werd niet opgeroepen. De verkoop van kruit en lood, in Transvaal zoo onmisbaar, werd bemoeilijkt of geheel belet en daarbij verscheen de eene proclamatie na de andere, waarin de

1) Zijn naam duidt aan, dat hij van franschen oorsprong was, evenals Marais, hierboven genoemd.

Boeren gedreigd werden als rebellen behandeld te zullen worden, wanneer zij zich recht wilden verschaffen. Niet beter was het, toen SHEPSTONE opgevolgd werd door kolonel OWEN LANYON, een man, die altijd tegen wilde stammen geoorloogd had en nu ook meende dat hij met wilden te doen had. „Hij zou die laffe boeren," zeide hij, „die zich van hun onafhankelijkheid hadden laten berooven en hun land hadden laten annexeeren door een oud heer met 25 man politie, wel klein krijgen. Hij zou PAUL KRUGER en andere belhamels eenvoudig laten ophangen, en de belastingen, welke het Volk niet dan onder protest wilde betalen, zou hij op de punt van de bajonet weten te innen en om de bijeenkomsten te beletten, waren een paar bommen genoeg."

Een kleine opheldering, omtrent de belasting „onder protest." Het engelsche gouvernement in Transvaal ging tot strenger maatregelen over met het innen der belastingen. Een aantal Boeren ontving onder bedreigingen een aanschrijving om daaraan onmiddellijk te voldoen. Dit gaf verbittering, want men begreep dat het gewillig voldoen der belasting zou aangemerkt worden als een bewijs, dat men zich bij de annexatie neerlag. Men deed het engelsche bestuur verstaan, dat men wel belasting wilde betalen, maar alleen aan de „wettige" regeering, of aan het tegenwoordige bestuur maar „onder protest." In Potchefstroom kwam het tot dadelijkheden. 't Was in October 1880, dat een 130-tal burgers naar den landdrost ging en hem een verklaring overhandigde „dat zij bereid waren de van hen gevorderde betaling te doen maar onder uitdrukkelijke voorwaarde, dat op de quitanties duidelijk vermeld zou worden, dat de gelden betaald werden „onder protest," en dat de landdrost die gelden in verzekerde bewaring zou houden, om later aan hen of aan het gouvernement, dat zij als wettig geconstitueerd zouden erkennen, te worden terugbetaald." De landdrost weigerde. Eenige dagen later werd P. BEZUIDENHOUT gedagvaard, ter betaling van *f* 108 achterstallige belasting. BEZUIDENHOUT verklaarde zich gewillig tot betaling, maar „onder protest." De landdrost liet toen zijn wagen in beslag nemen, om dien bij executie ten behoeve van het engelsche gouvernement voor de belasting en de kosten te laten verkoopen. Op het marktplein te Potchefstroom zou de verkooping plaats hebben. Een aantal boeren met hun Voorman P. CRONJÉ is er aanwezig. De baljuw klom op den wagen om de verkooping te beginnen, maar nauwelijks was hij er op of hij was er ook weer af en dat op geen zachte manier en onder groot gejuich. Rappe handen brachten den wagen aan het einde eener straat, waar een span ossen gereed stond om het voertuig

weer naar zijn eigenaar te breugen. Dit geschiedde half November 1880.

„Dat is rebellie" zeiden de Engelschen; „CRONJÉ en BEZUIDENHOUT moeten streng gestraft worden." De landdrost ontving bevel beide mannen in hechtenis te nemen, terwijl tevens 400 soldaten naar Potchefstroom marcheerden. Dat was olie in 't vuur; de brandstof vermeerderde. Een aantal Boeren, goed gewapend, legerde zich om de woning van hun voorman of commandant CRONJÉ. In alle haast werd nu een Volkscomité saamgeroepen, dat op 1 December te Kaalfontein vergaderde. Ook daar was aanwezig HUDSON, de gouvernements-secretaris van het engelsche bestuur in Transvaal. Deze eischte, namens zijne regeering, dat de „belhamels" onmiddellijk zouden uitgeleverd worden, doch dit wist PAUL KRUGER te beletten door hem te beduiden, dat alleen het volk hierover kon beslissen.

Toen het duidelijk werd, dat, na zooveel pogingen, Engeland Transvaal niet wilde loslaten, besloot men over te gaan tot een stouten stap. Op eigen hand herstelde het Volkscomité de regeering der republiek en weldra werd de vierkleur van Transvaal weer te Heidelberg geheschen.

't Was een plechtige en buitengewone zitting van den Volksraad op 13 December 1880 toen, na een krachtig gebed door JACOB MARÉ, de vergadering met een treffende aanspraak van KRUGER, nu vicepresident [1]), geopend werd, beantwoord door den voorzitter, den heer BODENSTEIJN.

De vlag te Heidelberg geheschen, een eigen regeering ingesteld, dat was te veel voor het trotsche Albion. „Het zou die Boeren wel leeren zoo den spot te drijven met het machtige Engeland. Evenals een kind een mug onder den vinger kan dooddrukken, evenzoo kan Engeland Transvaal verpletteren." Ja, Engeland was machtig, maar de Boeren hadden ook een macht en die macht was de „almacht" Gods, die het vertrouwen der Transvalers tegenover de macht van Engeland niet beschaamd gemaakt heeft.

De strijd begon te Potchefstroom. Daar zou de proclamatie gedrukt worden, waarbij de Volksraad kennis wilde geven van het herstel der eigen regeering. SHEPSTONE had immers zijne annexatie-proclomatie laten drukken, waarom zou de Volksraad 't dan ook niet doen. Majoor CLARKE, engelsch commissaris te Potchefstroom, wilde het echter niet toelaten, maar de Boeren plaatsten eenvoudig een wacht van 400 man

[1]) De staatspresident zelf was gevlucht.

om de drukkerij te beschermen en de proclomatie te laten afdrukken. Tevens bezette 100 man de woning van PRETORIUS, terwijl hier en daar wachten geplaatst werden om niet overvallen te worden.

Kolonel WINSLOE, de bevelhebber der engelschen troepen te Potchefstroom, had wel gezegd, dat die laffe Boeren niet zouden durven vechten en dat hij ze met een paar kanonkogels naar huis zou jagen, maar niettegenstaande die snorkerij versterkte hij zich duchtig. Ook liet hij de gevangenis, het gouvernementskantoor en een sterk winkelgebouw bezetten. Majoor CLARKE had zich met 60 soldaten en eenige vrijwilligers in het kantoor op het plein verschanst. Daar komen de Boeren onder CRONJÉ, maar werden zoo fel bestookt, dat zij met verlies van één doode en één gekwetste moesten terugtrekken.

„Daar gaan ze al, die laffe boeren," werd er lachende gezegd, maar zij dachten er niet aan, dat het lachen wel eens in droefheid veranderen kon en dat zou toch zoo wezen. Ja, de Boeren waren teruggetrokken, maar om betere mikpunten op te zoeken en toen was elk schot raak, zoodat zij na een tweedaagschen strijd het kantoor voor een groot gedeelte in hun bezit hadden. CLARKE wilde zich evenwel niet overgeven, maar toen het rieten dak boven zijn hoofd in brand gestoken werd, toen haastte hij zich de witte vlag te hijschen ten teeken, dat hij gaarne wilde capituleeren. De versterkte winkel, ook de gevangenis, een zeer sterke positie der Engelschen, kwamen in handen der Boeren. Kortom zij waren meester van de stad. Ook een paar honderd geweren en een goede voorraad ammunitie waren in de capitulatie begrepen, zoodat de Engelschen vervolgens met hun eigen kruit en lood konden doodgeschoten worden.

CLARKE had in zijn overmoed gezegd, dat hij CRONJÉ als gevangen man zou laten wegvoeren, maar het omgekeerde had plaats. CLARKE werd een gevangen man.

Dat was de eerste overwinning en die was van groot belang voor 't geheele volk. Andere overwinningen volgden. Bij al die overwinningen stil te staan, laat ons bestek niet toe. Alleen dit willen we zeggen, dat de Engelschen geleerd hadden, de Transvalers niet langer voor „laffe Boeren" uittemaken, omdat die Boeren tegen hen waren opgewassen, die hen ook in 't open veld durfden aantasten. Ook dit moeten wij er aan toevoegen: bij elke overwinning werd de eer daarvan aan God gegeven. Ging het bij de soldaten der Hugenoten godsdienstig toe, zooals we boven gezien hebben, ook in het kamp der Boeren was het evenzoo.

Het heugt ons nog hoe verschrikkelijk er is gestreden; hoe door

geheel Europa stemmen opgingen, dat de Engelschen een einde zouden maken aan het bloedvergieten en hoeveel gebeden ook in ons land voor de Transvalers zijn opgegaan, maar de engelsche regeering bleef stijfhoofdig niettegenstaande vele Engelschen het onrechtvaardige van den oorlog inzagen.

De laatste slag had plaats op den Majuba-heuvel (27 Februari 1881). De engelsche bevelhebber Colley zag hoe noodzakelijk het was meester van den Majuba te zijn, maar Joubert zag ook, hoe noodzakelijk het was, dien heuvel te behouden en daarom bewaakt moest worden. Colley wist wel dat het een stoute stap zou zijn, maar toch die Spitskop moest in zijne macht. Bij dag onder het vuren der Boeren, die steile rots te laten bestormen, dit wist hij wel was niet mogelijk en daarom nam hij de duisternis van den nacht te baat. Hij hield zich overtuigd dat de Boeren den Kop niet durfden bestormen, wanneer hij eenmaal daar was. Geoefende troepen zouden het zonder grof geschut niet wagen en grof geschut hadden de boeren niet.

Niet durven? Wat de „vechtgeneraal" Nicolaas Jakobus Smit niet durfde? Dat had hij bij Bronkhorstspruit en op Schuinshoogte laten zien.

Naardien er voorloopige vredesonderhandelingen op touw waren gezet, had Joubert in de laatste dagen den Spitskop onbezet gelaten en slechts een wacht beneden aan den bergtop geplaatst, waar zijne manschappen minder ongemak hadden te verduren.

In strijd met zijne orders vuurden de soldaten van Colley op de voorposten der Boeren en toen bespeurde men in het Boerenlaager, dat de Engelschen meester van den Spitskop waren.

„Daar zijn de Engelschen op den Kop en jullie moet hen daar gaan afhalen," sprak Joubert tot een handvol Boeren in zijn nabijheid. 't Was een gevaarlijke onderneming en vorderde bijna bovenmenschelijke inspanning en ..... slechts 150 manschappen waren er beschikbaar voor. Geen aarzeling evenwel. Vast beraden drongen de Boeren voorwaarts en niet een hunner schoten was in de lucht, maar trof doel. 't Werd een moorddadig gevecht, dat slechts kort duurde, want weldra sloegen de Engelschen op de vlucht. Officieren en manschappen zochten een goed heenkomen, want bij tientallen werden ze neergeveld. De Boeren waren meester van het terrein.

Het verlies der Engelschen bedroeg 4 officieren en 86 man gesneuvelden; 8 officieren en 125 minderen werden gewond. Zes officieren, onder welke een luitenant-kolonel, en 51 man werden door de Boeren gevangen genomen en vele wapenen en ammunitie buit gemaakt. Ook

de bevelhebber Colley behoorde tot de dooden. Hij was door een kogel in 't voorhoofd getroffen. Die dood deed de Boeren pijnlijk aan. Met ontblooten hoofde stonden zij rondom zijn lijk en op de eerste aanvraag werd het stoffelijk overschot met alle eer overgegeven.

Het verlies der Boeren bedroeg slechts één man en 6 gewonden, van welke er nog een overleed.

Ook nu geen zelfverheffing onder de Boeren. Een der aanvoerders, Joachim Ferreira, schreef na den slag: „Niet wij hebben de Engelschen geslagen, maar God, de Heere. Het was voor menschen onmogelijk! En dan maar een man te verliezen! Dus geen eer voor de menschen. Aan onzen Grooten Generaal komt de eer toe."

En vervolgens? Het machtige Engeland moest de Boeren vrij verklaren. Transvaal had zich vrij gevochten.

En nu? Transvaal gaat meer en meer een schoone toekomst te gemoet. De republiek maakt de valsche beschuldiging van Engeland te schande toen het zei: „bankroet in geld, in reputatie, in regeering, kortom in alles." De Engelschen zien 't nu anders. Ook nu de lijn van Pretoria naar Lorenço Marquez, door de Nederlandsch-Zuid-Afrikaansche spoorwegmaatschappij aangelegd, op 1 Januari 1895 is geopend.

We herinneren ons nog levendig hoe slechts weinige jaren geleden het edele drietal: de tegenwoordige Staatspresident Kruger, de leeraar Du Toit [1]) en generaal Smit ons land bezocht heeft en overal met de warmste toegenegenheid en huldebetoon ontvangen is.

De president is een groot voorstander van onderwijs. Zelf heeft hij weinig onderwijs genoten, een gevolg van den toenmaligen toestand des lands, want hij heeft bijna alle oorlogen meegemaakt, maar Kruger heeft groote gaven en een warm hart voor de belangen van zijn volk, waardoor hij tot de hoogste betrekking in den Staat is gekozen en herkozen. Dat hij een groot voorstander is van onderwijs, heeft hij in zijn toespraak bij de opening van de opleidingsschool te Pretoria getuigd, toen hij zeide: „Men heeft ons van twee dingen beschuldigd; dat wij waren lafhartige Boeren en domme Boeren; wij ouderen hebben gezorgd, dat de naam van „laffe boeren" door den vrijheidsoorlog is uitgewischt; hoewel ik ontken, dat wij dom zijn; — we zijn slechts ongeleerd, want het staal is niet goed geslepen, — zoo moet toch het jongere geslacht zorgen, dat wij voor 't vervolg niet meer voor „domme Boeren" worden uitgemaakt."

---

1) Van fransche afkomst.

Ook gedurende zijn verblijf hier te lande heeft president KRUGER getoond, hoe nauw hem het onderwijs aan 't harte ligt, toen hij zich door der zake kundige mannen liet inlichten en een lijst van school- en andere werkjes mede nam, toen hij zijn terugreis aanvaardde.

En wat getuigt een Engelschman van generaal SMIT? „SMIT" zegt hij, „is een geboren gentleman. Aangenamer mensch, ridderlijker figuur zal er niet licht gevonden worden. Er zijn enkele oogenblikken, waarin het geraden is dezen man ongestoord aan zichzelf over te laten, want als hij onstuimig is in den strijd kan hij heftig zijn in 't gesprek. Maar het zijn slechts enkele, korte oogenblikken. Wanneer de storm zich heeft gelegd, steekt hij de tegenpartij gul en openhartig de hand toe en zegt: ik was onbillijk; men voelt den krachtigen handdruk van een eerlijk man."

En een engelsch generaal verklaarde van hem: „Hij is misschien de man, die mijn vaderland den grootsten smaad heeft aangedaan en dien ik als een gevaarlijk vijand beschouw, maar wanneer ik met dien man spreek, dan dwingt de forsche gestalte, de open blik en de ronde taal mij achting af, en wat meer zegt, sympathie."

HOOFDSTUK LIII.

TERUGBLIK.

Wenden we nogmaals het oog naar Frankrijk. We hebben gezien hoe Frankrijk een snood spel speelde met den godsdienst; hoe het door vervolging de edele vruchten van zich wierp, die het werden aangeboden, maar hoe het daardoor ook zichzelf zedelijk vernietigd heeft; hoe het verdoofde geweten een geheele natie van den eenen beklagenswaardigen toestand in den anderen bracht. En welke erfenis, welke nalatenschap heeft Frankrijk aanvaard? Een volslagen onverschilligheid ten aanzien van het heiligste in den mensch. De kern toch des zedelijken levens is daar verwoest. Maar we zien ook, dat bij alle vervolgingen de hervormden niet zijn uitgeroeid, dat ze onder den druk zijn blijven bestaan, omdat God zijn woord beschermt. Nog leven er in Frankrijk zooveel protestanten als ons vaderland zielen telt, en onder hen mannen, die een eere van Christus zijn. Moge het hun gegeven zijn, geheel Frankrijk onder den adem van 't Evangelie te brengen, waartoe zij zich veel moeite geven.

In den loop van ons verhaal hebben we kennis gemaakt met vele voortreffelijke mannen onder de Hugenoten, zoowel onder hen, die in Frankrijk zijn achtergebleven, als onder hen, die naar vreemde landen zijn uitgeweken. Hun aantal is groot. Groote daden hebben we gezien van hen, die in hun aarden vaten den onmetelijken schat van Jezus' kracht en heerlijkheid droegen. Wonderen van geloof en liefde hebben we van hen gezien. Ook van zelfverloochening en wereld-

verzaking, van heiligen lust tot het kruis, wonderen van heldhaftigen strijd tegen den brullenden leeuw, die omgaat zoekende wien hij zou mogen verslinden.

Helaas, dat er ook afvalligen onder hen waren! Zij waren zooals HANSON zegt: „meteoor-christenen, die te kennen zijn aan hun vallen, niet aan hun schijnen." We beklagen hen, ofschoon het verre van ons blijft hen te veroordeelen. We zullen liever aan ons zelven vragen: Hoe zouden wij in hunne omstandigheden gehandeld hebben?

En nu, mijne Lezers, we zijn genaderd aan 't slot onzer geschiedenis We eindigen met de woorden van een geacht schrijver [1]): Laat het voorbeeld der Hugenoten voor ons in de dagen van twijfel en ongeloof niet te vergeefs zijn. Laten we ons licht alzoo doen schijnen, dat onze tegenstanders onze goede werken mogen zien en niet ons, maar onzen Vader, die in de hemelen is, verheerlijken; en laten de dingen, welke ons opnieuw herinnerd zijn, niet gebruikt worden om onverdraagzaamheid met onverdraagzaamheid, bitterheid met bitterheid te vergelden, maar laten zij alleen dienen om ons, bij het zien op de Hugenoten en op ons eigen voorgeslacht, de vrijheid, die we thans mogen genieten, des te meer te doen waardeeren, en het geloof, dat de vaderen ons overgeleverd hebben, des te standvastiger te doen belijden."

Wordt die wensch vervuld, dan zal 't ons verheugen een geschiedenis te hebben geschreven van

HET LIJDEN EN STRIJDEN DER HUGENOTEN.

---

[1]) H. J. van Lummel.